

ՄԵԹՐ ԳԱՍՊԱՐ ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

ՄԵՐ ՀՈՂԱՅԻՆ
ՊԱՀԱՆՋԱՏԻՐՈՒԹԻՒՆԸ
ՄԻՋԱՋԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ
ԻՐԱՒՈՒՆՔԻՆ ՄԷՋ

Գ. Տպագրութիւն

Տարագիր Արեւմտահայութեան
Համասփիւրքեան Քոնկրէսին՝
ՏԱՀՔ-ի Հրամայականը

Ա. և Բ. տպագրութիւնները
Հրատարակութիւն Լիբանանահայ գրական շրջանակի
Գ. տպագրութիւնը՝
վերահրատարակուեցաւ մեկենասութեամբ՝
Բժիշկ Յակոբ Այնթապլեանի
և համագործակցութեամբ
Զարթօնք օրաթերթի խմբագրութեան

Ոչ մէկ մասնակի կամ ամբողջական վերահրատարակութիւն
կարելի պիտի ըլլայ առանց գրաւոր արտօնութեան:

© Գասպար Տէրտէրեան:

Ամէն իրաւունք վերապահուած է հեղինակին:

ՄԵԹՐ ԳԱՍՊԱՐ ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

Հայկական հարցի ու Հայոց ցեղասպանության
ծախքերը պրպտած
համբաւաւոր մտաւորական
Մեթր Գասպար Տէրտէրեանի

ՄԵՐ ՀՈՂԱՅԻՆ ՊԱՀԱՆՋԱՏԻՐՈՒԹԻՒՆԸ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻՆ ՄԷՋ
Խորագրեալ արժեքաւոր գիրքը

Գ. տպագրութիւն

Տարագիր Արեւմտահայութեան
Համասփիտօմեան Քոնկրէսին՝
ՏԱՀՔ-ի Հրամայականը

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ ՄԵԿԵՆԱՍԵՆ՝

«ՄԵՐ ՀՈՂԱՅԻՆ ՊԱՀԱՆՋԱՏԻՐՈՒԹԻՒՆԸ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱԽՈՒՆՔԻՆ ՄԷՋ»
ԳԻՐՔԻ ՎԵՐԱՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

Աշխարհագրի հայությունը հայրենատիրություն պիտի ցուցաբերէ՝

Հայաստան բոլոր հայերու հայրենի՞քն է։

Ինչո՞ւ անոնք իրաւունք չունին բուխարկելու եւ Հայաստանի Հանրապետութեան պետական բարձրագոյն պաշտօնները զբաղեցնելու։

Հայաստանի սահմանադրությունը պէտք չէ՞ փոխուի եւ Հայաստան համահայկական պետութիւն պէտք չէ՞ դառնայ։

Հայաստան երեք միլիոն բնակչութիւն ունի, իսկ սփիւտահայութիւնը եօթը միլիոն է։

Ո՞վ իրաւունք ունի հայապատկան հողերու նակատագիրը որոշելու։

Ազգերու լիկան (*League of Nations*) հիմնուած՝ Սերի դաշնագիրին հիմամբ, Փետրուար 1920-ին յայտարարեց, որ միացեալ Հայաստանին կը տրամադրուի 162.000 քառ. մմ. հողատարածք, եւ Միացեալ Նահանգներու նախագահ Վուդրօ Ուիլսոնը յանձնառու Օսմանեան կայսրութեան եւ Հայաստանի արեւմտեան սահմանի սահմանագծումը Հայաստանի Հանրապետութեան սահմաններուն մէջ մասնակիօրէն ներառնելով հայկական շորս նահանգներուն՝ Վանի, Պիքլիսի, Կարին-Էրզրումի եւ Տրապիզոնի 104.000 քառ. մմ. հողատարածքը։

Հայաստանի Հանրապետութեան հողատարածքը արդեօ՞ք միջազգայնօրէն 29.800 քառ. մմ. է եւ Ազրպէյճանի տարածութիւնը 86.600 քառ. մմ.։ Այսօր ո՞վ իրաւունք ունի Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքը 29.800 քառ. մմ. յայտարարելու։

Այսպիսով, Արցախը, 7 շրջանները, Նախիջեւանը կը զիջուին Ազրպէյճանին, իսկ Կարս-Արտահան-Իգտիր-Սուրմալուն ու ուիլսոնեան Արեւմտահայաստանը կը զիջուի Թուրքիոյ։

Ո՞վ իրաւունք տուած է տապանաբար գետեղելու Հայկական հարցին եւ պահանջատիրութեան վրա։

Կարդացէ՛ք Բեյրութի Սան Ժոզեֆ, ապա Լիոնի իրաւաբանական համալսարաններն աւարտած, ներհուն, հմուտ միջազգայնագէտ եւ Հայկական հարցի ու Հայոց ցեղասպանութեան ծաղկերը պրպտած համբաւաւոր մտաւորական Գասպար Տէրտէրեանի հեղինակած «Մեր հողային պահանջատիրութիւնը միջազգային հանրային իրաւունքին մէջ» խորագրեալ արժէքաւոր գիրքը:

Այստեղ յստակ ու մեկին բացատրուած պիտի գտնէ՛ք այն անմարդկային վայրագութիւններն ու մարդկութեան դէմ գործադրուած ռմիրը եւ այն անհրաժարելի միջազգային իրաւունքները, որոնք Հայ ազգին կը պատկանին՝ եւ Թուրքիան պարտաւոր է իր յանցակիցներով յարգելու միջազգային արդար օրէնքը:

Հայաստանի ոչ մէկ վարչակարգ իրաւունք ունի հրաժարելու կամ զիջելու ամբողջ հայութեան յատկացուած հողատարած քէն եւ հայոց պահանջատիրութենէն:

Այս գիրքին մէջ կը գտնէ՛ք Հայոց ցեղասպանութեան պահանջատիրութեան հիմնական եւ օրինական փաստարկները:

Բոլոր այն հայերը, որոնք կ'ուզեն ծանօթանալ Հայկական հարցին եւ պահանջատիրութեան հիմնաւորումներուն, անհրաժեշտ է, որ այս գիրքի բովանդակութեան ծանօթանան:

ԲԺԻՇԿ ՅԱԿՈԲ ԱՅՆԹԱՊԼԵԱՆ

ՅԱՆՈՒՆ ՄԻԱՅԵԱԼ, ՄԷԿ ԵՒ ՀԶՕՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Գաղափարի անխոնջ զինուոր, արդարութեան պաշտպան իրաւաբան, կոտ մտատրական եւ անվեհեր գրող եւ հրապարակագիր՝ Մեթր Գասպար Տէրտէրեանին «Մեր հողային Պահանջատիրութիւնը Միջազգային Հանրային Իրաւունքին Մէջ» գիրքին այս Գ. տպագրութիւնը իրականութիւն կը դառնայ շնորհիւ հանրածանօթ ազգային նուիրեալ գործիչ՝ բժիշկ Յակոբ Այնթապեանին: Այս ազնիւ գործը իրականացնելու մէջ Կիբանանի ԶԱՐԹՕՆԲ օրաթերթի խմբագրութիւնն պատիւը ունեցաւ համագործակցելու յարգելի մեկենասին հետ:

Ինչպէս տոյն գիրքին բովանդակութիւնը կը պարզէ, Մեթրը կ'ապրէր Հայ ժողովուրդին մշտնջենականութեան ու Հայրենիքին յաւերժութեան անպղտոր հեռանկարով ու իր կուրծքին տակ պահած յաղթանակի հաւատով: Անկոտրում էին իր մօտեցումները մեր ժողովուրդին ու Հայրենիքին վերաբերող նիւթերուն մէջ, ուր յանախ կը դրսեւորուէր իր մարտունակութեան ոգին: Ծայրայեղօրէն սկզբունքային էր ան: Այս բանը իրեն բացարձակ կերպով կը զանազանէր հերթական այլ գործիչներէ:

Ներազգային նակատի վրայ կ'լանող հոսանքներու դէմ քաջ քիավարողն էր Մեթր Տէրտէրեանը, իսկ արտաքին նակատին վրայ, Հայ ժողովուրդին իրաւունքներուն ու ազգային շահերուն դէմ կանգնած երեւոյթներուն ռիսերիմ թշնամին ու փանթուրփզմին դէմ անվեհեր մարտնչող անկոտրում մարտիկը:

Այս նախաձեռնութիւնը նաեւ պարտք մըն է յիշատակը յաւերժացնելու համար այն Մեծ Մարդուն, որ ապրեցաւ որպէս հայրենապաշտ ու իր անձնական օրինակով սերունդներուն պատգամեց ամուր եւ հաստատուն մնալ իրենց հայրենասիրութեան մէջ, յանուն Հայ Դատին, յանուն Արցախի եւ Հայաստանի հանրապետութիւններուն, Արեւմտահայաստանին ու Կիլիկիոյ: Յանուն Միացեալ, Մէկ եւ Հօր Հայաստանին:

Գիրքին բովանդակութիւնը մեզի սիրով տրամադրելուն եւ անոր վերահրատարակութեան իրաւունքը մեզի շնորհելուն աղիթով պէտք է շնորհակալութիւն յայտնել Կիբանանահայ Գրական Շրջանակին, որուն սիւներէն էր Մեթր Գասպար Տէրտէրեանը: Անոր ակնառու դէկավար դէմքն ու տոհմանշանն էր ան, իր աղիմքնող բնատրութեամբ ու անանձնական մօտեցումներով:

Շնորհակալություն նաեւ Հայկազեան Համալսարանի Հայկական Սփիտփի Ուսումնասիրութեան Կեդրոնի տնօրէն՝ Դոկտ. Անդրանիկ Տազէսեանին, այս նախաձեռնութեան յաջողութեան ի խնդիր, իր ստանձնած ազնիւ դերին համար:

Այս հրատարակութիւնը նաեւ կը պարունակէ Մեր Գասպար Տէրտէրեանին մատենագիտական ամբողջական ցանկը, որ պատրաստուած է Մերին բարեկամ, լիբանանահայ ազգային գործիչ՝ Կարօ Աբրահամեանին կողմէ:

Վերջապէս, սոյն գիրքին վերահրատարակութիւնը իր պահանջատիրական բովանդակութեամբ, կարեւոր պատգամ մըն է, առ որ անկ է, մանաւանդ մեր ազգի արդի պատմութեան այս անփառունակ օրերուն, ուր մեր Հայրենիքին ղեկավարութիւնը ստանձնած կողմը, ոչ միայն կորսնցուցած է Արցախը, այլ հարցական առարկայի վերածած է ներկայ Հայաստանի Հանրապետութեան հողային ամբողջականութիւնն ու անոր խորհրդանիշերը:

Մեր Գասպար Տէրտէրեանին կեանքին ու գործին իւրաքանչիւր դրուագը Հայոց պատմութեան առանձնայատուկ դաս է բոլորիս, ու առաքինութեան, անվեհերութեան եւ նուիրուածութեան դասական օրինակ: Խորապէս կը հաւատանք, որ անզուգական Մերին ընկերներուն, իրեն հետ աշխատած գաղափարակիցներուն եւ զինքն ճանչցած շատ շատերուն հոգիներուն մէջ, այս գիրքով եւ ընդհանրապէս, պիտի չլռէ ազնիւ հայ տեսակի հանդէպ մեր ունեցած մեծ կարօտը:

ՍԵԻԱԿ ՅԱԿՈԲԵԱՆ
Լիբանանի ԶԱՐԹՕՆՔ օրաթերթի
Գլխաւոր խմբագիր

ԻՆՉՈ՞Ւ ԱՅՍ ԳԻՐԲԸ

Այս գիրքին կեդրոնական առաջադրանքն է՝ հեռու մնալ մեր ենթակայական ու զգացական մօտեցումներից, եւ նկատի ունենալ բացառաբար՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքի նորմերն ու հիմնական սկզբունքները, իրաւադաւաններն ու ըմբռնելու համար Մեծ Եղեռնի տարողութիւնը, անկէ բխող մեր պահանջատիրութեան բովանդակութիւնը, եւ այդ բովանդակութիւնը հետապնդելու իրաւական ուղիղ ճանապարհը:

Կը գտնուինք արդէն Մեծ Եղեռնի 100-րդ տարելիցի աւարտին, եւ տակաւին չենք նախաձեռնած՝ գործնականօրէն եւ հաւաքականօրէն, յետ-եղեռնեան մեր հողային պահանջատիրութեան շօշափելի բովանդակութիւնը ճշդելու, այդ բովանդակութեան հետապնդումին իրաւատու կառոյցին իրաւական հանգամանքը ձեռք բերելու աշխատանքներուն, որպէսզի՝ մեր ետին թողունք, անդրանցնինք՝ ցեղասպանութեան լոկ բարոյական, ապաւադաւական ճանաչումը մուրալու պղատոնական՝ յարաբերաբար հեշտ հանգրուանը, թեւակոխելու համար՝ արդարութեան վերականգնումի, այսինքն՝ հողային հատուցումի քաղաքական՝ յարաբերաբար շատ աւելի դժուարին եւ երկարաշունչ պայքարի հանգրուանին:

Ամէն քաղաքական եւ իրաւական լուրջ աշխատանքի նախաձեռնութեան կը նախորդէ՝ հետապնդելի նպատակին եւ ատոր անհրաժեշտ եղող միջոցներուն յստակացումը՝ ամէն բանէ առաջ: Ուրեմն, մեր այս պարագային՝ անյետաձգելիօրէն, յստակացումի կը կարօտին հետեւեալ հարցումները. —

1) Որո՞նք են Համիտեան ջարդերուն եւ՝ սիոնափանթութեան, երիտթուրքական Մեծ Եղեռնին միջեւ գոյութիւն ունեցող հիմնական տարբերութիւնները՝ ծաւալի, հետեւանքի եւ գործող ուժերու առումներով, որովհետեւ՝ Համիտեան ջարդերուն հետ քաղդատած, երիտթուրքական Մեծ Եղեռնի Տարագրութեան եւ սիոնափանթութեան գործող ուժերու տարբերութիւնները ցոյց պիտի տան՝ ոչ միայն Արեւմտահա-

յաստանի հայաթափումով անոր ամբողջական զաւթումը... այլեւ՝ մեր բոլոր դեռ չբացայայտուած թշնամիները, որոնք ոչ միայն երէկ այլեւ այսօր եւս կը հովանաւորեն... Սիոնիզմը եւ Փանթուրֆիզմը, ուրեմն՝ այս լոյսին տակ՝ մենք պիտի կարենանք ճշդորոշել մեր այսօրուան եւ ապագայի հնարաւոր թշնամիները, եւ պիտի կարողանանք անսխալ կողմնորոշուիլ մեր քաղաքական արեւելումին մէջ:

2) Որո՞նք են՝ Մեծ Եղեռնին մեզի պատճառած բոլոր կորուստները, որովհետեւ՝ մենք պիտի յստակօրէն տեսնենք, որ Յեղասպանութեան լոկ մարդկային կորուստին կողքին, մենք կորսնցուցած ենք նաեւ՝ մեր հողերը, մտաւորական ուժը, մշակութային ժառանգութիւնները, 21-45 տարիքի մեր աշխատունակ ու մարտունակ գործօն ուժերու ամբողջ սերունդ մը, մեր անշարժ եւ շարժուն գոյքերն ու նիւթական խնայողութիւնները, եւ ուրեմն՝ պիտի կարենանք անսխալ գնահատել մեր պահանջելիք ամբողջական հատուցումը այդ բոլորին համար:

3) Կը գոհանա՞նք միայն Յեղասպանութեան լոկ բարոյական նանաչումներով, թէ՛ կը զատորոշենք այդ նանաչումներուն բովանդակալիցները՝ անբովանդակներէն կամ՝ արժէքաւորները՝ անարժէքներէն, եւ ուրեմն՝ կը հիմնուինք արժէքաւորներուն վրայ եւ ատոնց առաւել հաւանական նեցուկին վրայ այսօր:

4) Պատրա՞ստ ենք այսօր՝ թեւակոխելու արդարութեան վերականգնումի քաղաքական աւելի դժուարին հանգրուանին, որ մեզմէ կը պահանջէ՝ ոչ միայն քաղաքական հաւաքական կամք եւ կազմակերպչական համահայկական ատակութիւն, եւ նաեւ՝ իրաւագիտական ճիշդ ուղղուածութիւն՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքի նորմերուն եւ հիմնական սկզբունքներուն համաձայն:

5) Ո՞վ է հանգամանաւոր պահանջատէրը՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին տեսանկիւնէն՝ Արեւմտահայաստանի եւ Արեւմտահայութեան իրաւաչորդ Տարագիր Արեւմտահայութի՞ւնը, թէ՞՝ մեր կողմէ կամայականօրէն եւ զգացականօրէն վերցարկուած (abstracted) Հայութիւնը... զոր չի հանչնար Միջազգային Հանրային Իրաւունքը, որ միայն կը հանչնայ՝ դարբերով գոյատեւած Բիւզանդահայաստանը եւ Թուրքահայաստանը՝ որպէս Արեւմտեան Հայաստան, եւ Պարսկահայաստանն ու Ռուսահայաստանը՝ որպէս Արեւելեան Հայաստան, թէ՞՝ Սփիւռքահայութիւնը... վերացական առումով, առանց իրաւական անձնաւորութեան (personne juridique):

6) Մեր կողմէ Սփիւռֆահայութիւն վերցարկումը՝ որպէս միաւորուած ամբողջութիւն, գոյութիւն ունի՞ արդեօք, թէ՞ գոյութիւն ունին իրարմէ գլխովին տարբեր Հայ սփիւռֆներ՝ նախա-եղեռնեան հին սփիւռֆը, յետ-եղեռնեան միջին սփիւռֆը եւ յետ-անկախութեան կամ յետ-սովետական նորագոյն սփիւռֆը: Հին եւ նորագոյն սփիւռֆներու արեւմտահայերն ու արեւելահայերը բոնի չեն տեղահանուած իրենց հողերէն, այլ հայրենաթող եղած են իրենց կամֆով, ուրեմն չունին հայրենիք վերադարձի քաղաքական դատ մը: Միայն՝ յետ-եղեռնեան միջին սփիւռֆի արեւմտահայերն են, որոնք բոնի տարագրուած են՝ Արեւմտահայաստանէն, եւ ուրեմն ունին՝ հայրենիք վերադարձի քաղաքական դատ մը, եթէ յանձնառու ըլլան դատին:

7) Սակայն, յետ-եղեռնեան միջին սփիւռֆի «Տարագիր Արեւմտահայութեան» աշխարհացրիւ եւ բազմահպատակ բեկորները եւս միաւորուած ամբողջութիւն մը չեն կազմեր: Ուրեմն՝ այս բեկորներէն Միջազգային Հանրային Իրաւունքը ի՞նչպիսի իրաւաբաւական պայմաններ եւ կազմակերպչական ատակութիւններ կը պահանջէ՝ որպէսզի անոնց տայ նանաչում՝ որպէս միաւորուած քաղաքական ինքնուրոյն հաւաքականութիւն, որպէս՝ Տարագիր Արեւմտահայ Ժողովուրդ, եւ որպէսզի՝ այս հաւաքականութիւնը հանդէս գայ՝ որպէս Արեւմտահայաստանի հանգամանաւոր պահանջատէր:

8) Ինչպիսի իրաւական հիմնաւորումներով՝ այս «Տարագիր Արեւմտահայ Ժողովուրդ»ը արդի Թուրքիոյ հանրապետութիւնը պատասխանատու պիտի նկատէ երիտթուրքերու գործած ռիփրներուն համար, եւ հետեւաբար պարտաւոր՝ գոհացնելու մեր պահանջները:

9) Երբ մենք՝ 10 տասնամեակներու տեւողութեան, ժամավաճառ եղած ենք Ցեղասպանութեան լոկ բարոյական նանաչումներ մուրալով, եւ հասած ենք 2016 թուին, առանց պահանջելու Արեւմտահայաստանը, Թուրքիա չի՞ կրնար USUCAPION-ի սկզբունքով՝ ժամանցուած համարել մեր պահանջները, եւ ի՞նչ է՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին ընդունած սկզբունքը այս մասին:

Մեր հաստատ համոզումով՝ կրնանք ընդգծել թէ՛ մեր պահանջատիրական շարժումը ցարդ, կը տառապի՝ պղատոնականութենէ, անորոշութենէ, տարտամութենէ, ապաւինողականութենէ, իրաւաբաւական Տգիտութենէ, աւատապետական տրոհուածութենէ, անկազմակերպուածութենէ, եւ՝ անտիրականութենէ:

Այս գիրքը պիտի լուսաբանէ այս բոլոր հարցումները, եւ ցոյց պիտի տայ ուղիղ ճանապարհը մեր անյետաձգելի պարտաւորութիւններուն, որոնց կատարումով միայն մեր պահանջատիրութիւնը պիտի վերագտնէ իր ուղիղ ճանապարհը եւ մենք պիտի վերականգնենք արդարութիւնը՝ վերադառնալով Միջազգային Հանրային Իրաւունքի ճանապարհին, որովհետեւ՝ մեր պահանջատիրութիւնը ժամանցուած չէ՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին տեսկէտով:

Մեր պահանջատիրութիւնը պէտք է ընդգրկէ՝ մեր բոնի հայրենազրկումը, — մեր հայամաթլոսացումը —, Արեւմտահայաստանի զաւթումն ու թալանումը եւ շուրջ երկու միլիոն արեւմտահայերու զանգուածային կոտորածները: Մենք պէտք է յստակօրէն եւ միանշանակօրէն յայտարարենք, որ մեր դատին հանգամանաւոր պահանջատէրը՝ Տարագիր Արեւմտահայութիւնն է, որ հայրենազրկուած է բոնի կերպով իր պապենական հողերէն եւ հետեւաբար հոն վերադառնալու միջազգային անկապտելի իրաւունքը ունի, քանզի ոչ մէկ բռնատէր իշխանութիւն իրաւունքը ունի հայրենազրկելու մարդիկը՝ իրենց սկզբնական ու պատմական հայրենիքէն, որ հիմնովին տարբեր է երկրորդ՝ հպատակութեան երկրէն, զոր շնորհող իշխանութիւնը կրնայ յետս կոչել՝ համաձայն Միջազգային Հանրային Իրաւունքի նորմերուն եւ հիմնական սկզբունքներուն, որոնք վնասկանօրէն կ'արգիլեն՝ մարդոց զրկումը իրենց պատմական հայրենիքէն, որ մեր պարագային՝ Արեւմտահայաստանն է:

Բայց Տարագիր Արեւմտահայութեան ցանուցիր բեկորները միաւորուած չեն տակաւին եւ կազմակերպուած չեն՝ կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ միակ լիազօր կառոյցի մը մէջ, եւ տակաւին ձեռք չեն ձգած ճանաչում՝ որպէս ինքնուրոյն քաղաքական ազգային հաւաքականութիւն, որպէս «հայրենազրկեալ արեւմտահայ ժողովուրդ», որ կը կառավարուի իր միակ լիազօր ղեկավար կազմակերպութեան կողմէ, եւ որ այդ հանգամանքով ձեռքբերած է իրաւական անձնաւորութեան (personne juridique) կարգավիճակ, որպէսզի՝ դառնայ հանգամանաւոր պահանջատէրը Արեւմտահայաստանի դատին, եւ ներկայանայ միջազգային ատեաններու առջեւ ու պահանջէ՝ լսելի (recevable) կերպով:

Այսպիսի կառոյց մըն է օրինակ՝ ՊԱԿ-ը (Պաղեստինի Ազատագրութեան Կազմակերպութիւն), որուն անդամներն են պաղեստինցի տարագրեալները, որոնք պահպանած են իրենց «պաղեստինցի գաղթականի անձնագիր»ը...: Անցեալին, Տարագիր Արեւմտահայերու մէկ մասը ունէր «Նանսենեան անցագիր» կոչուած փաստաթուղթը (Laissez-Passer), որ կը հաստատէր զայն կրողին Արեւմտահայաստանէն ւստիւրուած ըլլալուն փաստը, եւ հետեւաբար՝ Արեւմտահայաստան վե-

րադառնալու անկապտելի իրաւունքը: Այս անցագիրը տրուած էր Ազգերու Լիկային կողմէ եւ Միջազգային Վաւերաթուղթ մըն էր, զոր մենք ձեռքէ հանեցինք՝ ատենի մեր ղեկավարներու իրաւաբանական-Տգիտութեան եւ Արեւմտաւոր գաղութատիրական տէրութիւններու մեքենայութիւններուն հիմնական պատճառներով...: Այսպիսի փաստաթուղթ մենք կրնանք ձեռք բերել՝ եթէ կազմակերպուինք Տարագիր Արեւմտահայութեան Համապիւղեան Քոնկրէսի (ՏԱՀՔ) կառոյցին մէջ:

ՊԱԿ-ը՝ 20-րդ դարու 70-ականներուն, օգտուեցաւ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մէջ նոր ձեւաւորուած ժողովրդապաշտ ուղղութեան, որ հակադրուեցաւ հին պետութեանապաշտ ուղղութեան, որ պետականագուրկ (հայրենագուրկ) ժողովուրդներուն կը զլանար տալ իրաւական անձնաւորութիւն, եւ՝ հետեւաբար նանչնալ այդ ժողովուրդներու միջազգային իրաւունքի ենթակայի (sujet) կարգավիճակը, ինչ որ զանոնք անլսելի (irrecevable) կը դարձնէր միջազգային ատեաններուն առջեւ: Ժողովրդապաշտ ուղղութիւնը հաստատուեցաւ՝ 4 Յուլիս 1976 թուի Ալեքի «Ժողովուրդներու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիր»ով, որ պետականագուրկ (հայրենագուրկ) ժողովուրդներուն ալ տուաւ իրաւունքը ունենալու՝ իրաւական անձնաւորութիւն, եւ՝ հետեւաբար միջազգային իրաւունքի ենթակայի կարգավիճակ, զորս ձեռք պիտի բերէ այսօր ՏԱՀՔ-ը՝ եթէ կազմուի միջազգային իրաւունքի նորմերուն համաձայն: Ժողովուրդներու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը, որ կ'ամբողջացնէր Մարդու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագրին թողած բացը... հիմնաւարը կը հանդիսանայ՝ Արեւմտահայաստանի հողային դատի մեր պահանջատիրութեան, մասնաւորաբար՝ իր Յօդ. 3-րդի եւ Յօդ. 4-րդի տրամադրութիւններով, եւ ուրեմն, մենք զայդ պարտինք դարձնել մեր ամենալուրջ նկատառութեան առարկան:

Եթէ մենք անկեղծ ըլլայինք մեր պահանջատիրութեան պայքարին մէջ, եւ եթէ մենք անվերապահօրէն պատրաստ եղած ըլլայինք համահայկական աշխատանքի, հրաժարելով մեր ամուլ, անդամալոյծ վիճակէն, հատուածականութենէն եւ կեդրոնախոյս մենատիրութենէն, հարկ էր որ աշխատած ըլլայինք ՏԱՀՔ-ի կազմակերպումին ուղղութեամբ, 2015 թուի Ապրիլ 24-ը դարձնելով գէթ մեկնակէտը՝ ՏԱՀՔ-ի ստեղծումին:

Ամէն պարագայի, ՏԱՀՔ-ի ստեղծումին համար մեր թափելիք բարոյական ու կազմակերպական ջանքերը՝ յեղաշրջում մը պիտի յառաջացնեն մեր ամուլ ու լնացման վիճակին մէջ, զօրացնելով՝ համահայկականութեան ոգին, ինչ որ ամէնէն իտէալական մթնոլորտը ստեղծած պիտի ըլլայ հայապահպանումի մեր ճիգերուն համար, ո-

րովհետեւ՝ համահայկականության ոգին մեզ աւելի սերտորէն պիտի միացնէ իրարու՝ կեդրոնաձիգ շօշափելի ծրագրի մագնիսով մը...: Այլ խօսքով՝ ՏԱՀԶ-ի ստեղծումին համար մեր թափելիք ջանքերը յաջող աւարտին հասնելէ առաջ արդէն, շօշափելի կերպով նուագեցուցած պիտի ըլլան ձուլումի ընթացքին արագութիւնը, իրականացնելով կարելի հայապահպանումը օտար հողերու վրայ...:

Կէս դար առաջ, 25 Յունիս 1964-ին, «Ազդակ» օրաթերթի խմբագրականը «Հիմնական Նպատակ» խորագրով կը գրէր՝ «Հայ Դատի արծարծման ձեւերուն շուրջ, տակաւին կարելի է մտածել, կարելորդ այն է սակայն, որ հայութիւնը ինչպէս իր սրտին մէջ, նաեւ գործնապէս, միասնական ճակատով դուրս գայ պահանջատէրի իր դերին մէջ: Ամէն կողմէ՛ ձայն մը՝ ապահովաբար պիտի վնասէ մեր դատին եւ ուշացնէ արդար հատուցման ժամը»:

Այդ կէս դարեան ուշացումէն՝ եւս կէս դարեան ուշացումով, այսօր՝ 100-րդ տարելիցին եւս տակաւին չի խօսուիր միացեալ ճակատով Արեւմտահայաստանի հողային դատը հետապնդելու մասին... եւ կը շարունակուի ուշացումը՝ Յեղասպանութեան լոկ բարոյական ճանաչումին պղատոնականութեամբ:

Մենք՝ երեսուն տարիներէ ի վեր կը խօսինք հողային պահանջատիրութեան մասին, որոշած ենք պահանջատէրը՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Համասփիւռֆեան Քոնկրէսը, եւ՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքի նորմերուն համաձայն, ճշդած ենք թէ՛ ե՞րբ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը իրաւական հանգամանքով կրնայ պահանջատէր ներկայանալ Արեւմտահայաստանի հողային դատին՝ միջազգային ստեաններու առջեւ ընդունելի եւ լսելի կերպով:

Այս գիրքը ահա կու գայ պարզաբանելու՝ Արեւմտահայաստանի հողային դատին իրաւական հիմքերն ու կազմակերպչական մեքանիզմը:

Գ.Տ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Երեք տասնեակ տարիներու պրպտումներուս պարզ եզրակացութիւնը այն է՝ որ Մեծ Եղեռնի դարադարձի ստուգատեսին, դարու մը հաշուետուութեան միակ վնիւր պէտք էր որ ըլլար՝ *վերջնականապէս փակել* սա անհեթեթ թատրոնը, որու բեմին վրայ, հարիւր տարի Հայ Դատ հետապնդելու նուիրական շարժառիթին լոգունգին տակ, մենք խաղացեր ենք՝ անյուսօրէն, Հայոց *անհերքելի* ջեղասպանութեան լոկ բարոյական, *ապաքաղաքական* ու պղատոնական ճանաչումը խնդրող մուրացիկին դերը... Բայց այսօր հարկ է՝ *համահայկականօրէն*, Արեւմտահայաստանի հողային դատի քաղաքական պահանջատիրութեան համար՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան աշխարհացրիւ ու բազմապատակ բեկորները *միաւորեն* ու *կազմակերպենք*՝ *կեդրոնական, ներկայացուցչական* (ընտրովի) եւ *միակ լիազօր* կառոյցի մը մէջ, զոր պայմանականօրէն կոչած ենք՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Համասփիւռքեան Քոնկրէս (ՏԱՀՔ), որպէսզի՝ վերջապէս լրջօրէն եւ հանգամանօրէն հետապնդենք Հայ Դատի *կորիզը* կազմող Արեւմտահայաստանի հողային դատը՝ միջազգային ատեաններու առջեւ, լրացնելով Միջազգային Հանրային Իրաւունքին բոլոր նախապայմանները: *Զմոռնալով՝* անմահն Յովհաննէս Թումանեանի աւելի քան հարիւր տարիներ առաջ (1913 թ.) արձակած պատգամը թէ՝ «Էսքան փորձութիւն ու տառապանք ունեցած մեր ժողովրդին, այլեւս անվայել է անգիտանալ մեր կեանքի պահանջները, ու՝ ծփալ ու տարուբերուել ժամանակի ալեկոծութեան քմահաճոյքին անձնատուր: Ամէն ազգի մէջ ալ կան եւ միշտ ալ կը լինեն՝ ամէն տեսակի հասարակական ու քաղաքական կուսակցութիւններ ու հոսանքներ, բայց, բոլորովին ուրիշ բան է՝ *ժողովուրդի ամբողջական միասնութիւնը*»:

Այս պատգամը կոչ մըն էր՝ գէթ 100-րդ տարեւոյցի ստուգատեսին, վերջ տալու մեր դարաւոր անմիաբանութեան, հատուածականութեան եւ կեդրոնախոյս մեծատիրութեան, որոնք արգիլած են մեր համահայկական միասնութիւնը նոյնիսկ՝ մեր ազգային մեծագոյն հարցին

շուրջ... այլ պատճառ եղած են՝ կեղբորնախոյս հատուածներու ստեղծումին, որ իր կարգին, հետեւանքն է՝ մեր մօտ *պետական մտածելակերպի* բացակայութեան, եւ մեր ղեկավարներու *իրաւաբաղաճ գիտութեան*...:

ՏԱՀՔ-ի ստեղծումին յաջորդական փուլերուն մասին գոհացուցիչ լուծումներ տալու համար, հարկ է պատասխանել գլխաւոր երեք հարցումներու...—

1. Որո՞նք են՝ 1915 թ. Մեծ եղեռնին մեզի պատճառած աղէտներն ու կորուստները, եւ որո՞նք են՝ ատոցմէ *վերականգնելիները* եւ *հատուցելիները*:

2. Որո՞նք են՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մեզմէ պահանջած քաղաքական ու կազմակերպչական նախապայմանները՝ ՏԱՀՔ-ը ճանչնալու համար՝ որպէս միջազգային կարգավիճակ ունեցող կազմակերպութիւն: Եւ՝

3. Որո՞նք են՝ ՏԱՀՔ-ի հողային պահանջատիրութիւնը հիմնաւորող Միջազգային իրաւունքի աղբիւրները, ու զայն քաջալերող նախընթացներն ու միջազգային քաղաքական նպաստաւոր զարգացումները:

Պատասխաններ...—

1. 1915 թ. Մեծ եղեռնին մեզի պատճառած աղէտներն ու կորուստներն են՝ կարեւորութեան կարգով.

ա) Արեւմտահայաստանի զաւթումը՝ Արեւմտահայութեան բռնի Տարագրութեամբ, բ) Արեւմտահայ մտաւորականութեան գլխատումը, գ) Արեւմտահայութեան 21-45 տարիքի 200,000 շունչ կազմող *աշխատունակ* ու *մարտունակ* զանգուածին խողխողումը «Ամալիէ Թապուրը»ի խրամներուն մէջ, դ) մեր մշակութային կոթողներու եւ կալուածներու թալանն ու անքումը, եւ ե) շուրջ 2 միլիոն արեւմտահայերու զանգուածային կոտորածը: Այս բոլորէն վերականգնելիները կը պատկանին (ա) խումբին, իսկ հատուցելիները՝ յաջորդող (բ), (գ), (դ) եւ (ե) խումբերուն:

Հայր Դոկտ. Լեւոն Զէֆիեան, իր «Ինքնութեան Խճանկար» ակադեմական սերտողութեան հատորին 25-րդ էջին վրայ նոյնը կը հաստատէ գրելով՝

«Միջազգային իրաւաբանութեան տեսանկիւնէն, Հայ Դատի հիմք պէտք է ծառայեն երկու հիմնական փաստարկներ, որ են՝ Սեւրի դաշնագիրն ու *Տարագրութիւնը*, որ պատճառ դարձած է ժողովուրդի մը իր հողէն արմատախիլ ըլլալուն, ահա թէ ինչո՞ւ հայութեան ողբերգութիւնը կը կայանայ իր արմատախիլ ըլլալուն մէջ եւ ոչ թէ իր

գոհեքու թիւին մէկ, մէկ ու կէս, կամ երկու միլիոն ըլլալուն մէջ, որ էապէս ոչինչ կը փոխէ ոնիրի ուժգնութենէն: *Հետեւաբար հողային գետնի վրայ է մեր դատին էութիւնը»:*

(Հայր Լեւոն Զէֆիեանի այս հատորը խմբագրած է Սալբի Գասպարեանը, հոգատարութեամբը Արմէն եւ Միմի Յարութիւնեաններուն, եւ համադրութիւնն է այն դասախօսական եւ բանախօսական շարքին՝ Հալէպի եւ Դամասկոսի մէջ, զոր կազմակերպած է՝ յայտնի մտաւորական եւ նորարար բանաստեղծ վաղամեռիկ Տոքթ. Գէորգ Թեմիզեանի ատենապետութեան ներքեւ գործող Ուրֆայի Վերածնունդ Մշակութային Միութիւնը, եւ զոր ջերմօրէն կը թելադրենք կարդալ Տարագիր Արեւմտահայութեան եւ հայրենի յառաջապահ մտաւորականութեան: Մասնաւորաբար կարդալ հատորի առաջին գլուխը՝ էջ 15-29, որուն վերնագիրն է՝ «Հող եւ երկիր Իմացումները Ընդմէջ Հայ Ազգային եւ Միջազգային Հասկացողութիւններուն», իր Ա. եւ Բ. մասերով):

2. Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մեզմէ պահանջած կազմակերպչական նախապայմանն է՝ որ Տարագիր Արեւմտահայութեան բեկորները *գործնապէս ցուցաբերեն* միաւորութիւն եւ հաւաքականօրէն ինքնակառավարութիւն կամքը, եւ մասնաւորաբար՝ *կազմակերպուելու ատակութիւնը*՝ կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ միակ լիազօր կառոյցի մը մէջ, այսինքն՝ կարողութիւնը ստեղծելու համար ՏԱՀԳ-ը....:

3. Այս երրորդ հարցումին պատասխանը աւելի երկար է, եւ բազմալարկ:

ա) *Միջազգային Հանրային Իրաւունքի ա՛յն աղբիւրները, որոնք կը հիմնաւորեն մեր հողային պահանջատիրութիւնը՝ հետեւեալներն են –*

1 – 1878 թ. Փետրուարի Սան-Սթեֆանոյի դաշնագրի 3օդ. 16-րդը, որ *առաջին միջազգային նաւաչումն է Արեւմտահայաստանի օսմանեան վիլայէթներու հայկականութեան, նոյնիմէն Թուրքիոյ ստորագրութեամբ:*

2 – 1910 թ. Հոկտեմբեր 31-ի Իթթիհատի գաղտնի ժողովին որդեգրած «10 հրահանգներ»ը, որոնք կը հաստատեն Արեւմտահայութիւնը տեղահան ընելու եւ զանգուածաբար ցեղասպանելու Իթթիհատի *ոնրային դիտաւորութիւնը* (criminal intent), ինկզ տարիներ առաջ:

3 – 1911-1912 տարիներու Հոֆֆ եւ Վեսթենեկ միջազգային ֆննիչներու առաքելութիւնը՝ *հսկելու հայկական գաւառներու մէջ օսմանեան պետութեան պարտադրուած բարենորոգումներու իրականացումին:*

4 – 1915 թ. Մայիս 14-ի "Tehcir Kanunu"ն, որ բացորոշ հրահանգ մըն է տեղահանութեանց եւ կոտորածներու:

5 – 1915 թ. Մայիս 24-ի *Երբեակ դաշնակիցներու ազդարարագիրը* Սուլթանին (Անգլիա, Ֆրանսա եւ Ռուսիա) քէ՝ պիտի դատուին ու պատժուին Հայոց դէմ «*Մարդկութեան դէմ գործուած ոնիրներուն*» բոլոր թուրք պետական պատասխանատուները եւ անոնց գործակալներն ու մեղսակիցները:

6 – 1918 թ. Յունուար 11-ի «*Դեկրետ Թուրքահայաստանի մասին*» յեղափոխական Ռուսաստանի հրամանագիրը, Վ.Ի. Լենինի եւ Ի.Վ. Ստալինի ստորագրութեամբ, *Արեւմտահայաստանի անկախութեան* մասին:

7 – 1919-1920 թուականներու Օսմանեան Զինուորական Ատեանի դատավարութիւնները Իթթիհատի ղեկավարներուն, որոնք ամբաստանուած են՝ Արեւմտահայութեան դէմ՝ պետական մակարդակով ու կանխածրագրուած կերպով տեղահանութեանց ու կոտորածներու ոնիրները գործած ըլլալու յանցանքով, եւ այդ ոնիրները բնութագրուած են՝ որպէս «*մարդկութեան դէմ գործուած ոնիրներ*»՝ հետեւողութեամբ երբեակ դաշնակիցներու գործածած բնութագրումին...:

8 – 1920 թ. Օգոստոս 10-ի Սեւրի դաշնագրի 30դ. 88-րդը, 30դ. 89-րդը եւ 30դ. 90-րդը, որոնց մէջ *Թուրքիա ընդունած է Արեւմտահայաստանի որոշ նահանգներու անջատումը Թուրքիայէն՝ Ուիլսոնի իրաւարար որոշումին համաձայն:*

9 – 1920 թ. Նոյեմբեր 22-ի նախագահ Ուիլսոնի իրաւարար որոշումը, որ անշատ է Սեւրի դաշնագրէն՝ որպէս *միջազգային իրաւարարութիւն*, զոր ընդունած են Թուրքիա եւ Հայաստան, եւ ուրեմն՝ հրաժարած անոր դէմ առարկութիւն ընելու յաւակնութենէն...:

10 – 1948 թ. Մայիս 18-ի Պայմանակցութիւնը (Convention), որ Հայոց Ցեղասպանութիւնը ճանչցած է՝ որպէս *պատերազմի ոնիր*:

11 – 1948 թ. Դեկտեմբեր 9-ի Ցեղասպանութեան Ոնիրի Կանխարգիլումին ու Պատժումին Պայմանակցութիւնը, որուն յարած է Թուրքիա՝ 31 Յուլիս 1950 թուին, որ ուժի մէջ մտած է՝ 12 Յունուար 1951-ին, եւ որուն յարած է նաեւ Հայաստան՝ 23 Յուլիս 1993-ին:

12 – 1948 թ. Դեկտեմբեր 10-ի Մարդու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը:

13 – 1956 թ. Դեկտեմբեր 16-ի ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովի թիւ 637 (VII) բանաձեւը *ազգերու ինքնորոշման իրաւունքի* մասին:

14 – 1965 թ. Յուլիսի՝ Խաղաղութեան Համաշխարհային Վեհաժողովի (Հելսինքիի մէջ) ձանաչումը՝ 98 երկիրներու 1417 պատգամաւորներուն կողմէ:

15 – 1968 թ. Դեկտեմբերի ՄԱԿ-ի Պայմանակցութիւնը ցեղասպանութեան ռեժիմին *անժամանցելիութեան* մասին, որ նոյնութեամբ որդեգրած էր ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովի 1968 թ. Նոյեմբեր 26-ի թիւ 2391 (XXIII) որոշումը *ցեղասպանութեան* ռեժիմի *անժամանցելիութեան* մասին:

16 – 1976 թ. Յուլիս 4-ի, Ալբերի *Ժողովուրդներու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը*, որուն Յօդ. 3-րդը եւ Յօդ. 4-րդը հիմնաւորը կը հանդիսանան մեր հողային պահանջատիրութեան եւ *վերադարձի իրաւունքին*:

17 – 1984 թ. Ապրիլ 16-ի *Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանի վեհոյժը՝ Հայոց Տեղահանութեան եւ Ցեղասպանութեան շուրջ*, որ Սփիւռքի հայերը նկատեց «*ժողովուրդ*» մը...:

18 – 1985 թ. Յուլիս 2-ի Պեննամին Ուիթսֆելտի Տեղեկագրին ընդունուիլը ՄԱԿ-ին կողմէ, որուն 24-րդ *պարբերութիւնը* կը վերաբերի Հայոց Ցեղասպանութեան: Նախապէս արդէն՝ ՄԱԿ-ի 1973 թ. 26-րդ նիստին, որդեգրուած էր նաեւ՝ Նիկոտէմ Ռուհաշեանֆիֆոյի Տեղակագիրը, որուն 30-րդ *պարբերութիւնը* կը վերաբերէր Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչումին եւ զայն որակած էր՝ որպէս 20-րդ դարի *Առաջին Ցեղասպանութիւնը*, բայց որուն Թուրքիա առարկած էր եւ կատաղի պայքար մղած 12 տարիներ (1973-1985), բայց ի վերջոյ՝ պարտուած...: (Կ'ենթադրենք, որ Նիկոտէմ Ռուհաշեանֆիֆոյին օգնած էին՝ Զաւէն Մարրլեան եւ Լեւոն Մարաշեան, անոր հայթայթելով բազմաթիւ փաստաթուղթեր եւ աղբիւրներ):

19 – 1985 թ. Հոկտեմբերին, Լելիօ Պասսօ Հիմնարկի *Վենետիկի Սիմֆոնիումի որոշումները*, որոնք առաւել յստակացուցին՝ Արեւմտահայութեան *պատմական ժողովուրդի հանգամանքը* եւ մեզի պակտող միակ նախապայմանը՝ կազմակերպուելու՝ որպէս *հաւաքականութիւն՝* կեդրոնական, ներկայացուցչական (*ընտրովի*) միակ լիազօր կառոյցի մը մէջ:

20 – 2003 թ. International Center for Transitional Justice ամերիկեան հիմնարկին Յուշագիրը տրուած ՄԱԿ-ին, որ կը հաստատէ Հայոց Ցեղասպանութիւնը:

21 – ԱՄՆ-ի եւ այլ մեծ տէրութիւններու, ներառեալ՝ Թուրքիոյ դաշնակից Գերմանիոյ արտգործնախարարութեանց արխիւներուն բովանդակած տեղեկագրերը տեղահանութեանց եւ կոտորածներուն շուրջ, եւ հարիւրաւոր ակադեմականներու փաստագրական գիրքերը, որոնց շարքին՝ James Bryce and Arnold Toynbee, "The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916" (2000,

Princeton, Ara Sarafian Ed.) գիրքին էջ 649-ին վրայ, հեղինակները Մեծ եղեռնը բնութագրած են՝ որպես "The Titanic Crime" Տիտանական Ոնիրը...:

- բ) *Քաջալերող նախընթացներն են՝ 20-րդ դարու 70-ականներուն, ՄԱԿ-ի Ուխտի եւ ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովի տասնեակներով որոշումները, որոնք ընթացք տուին նախկին գաղութներու եւ կիսագաղութներու ազգային ազատ ինքնորոշման պահանջին եւ անոնց ճանչցան իրենց անկախութիւնը, եւ այսպիսով՝ գրեթէ լուծարուեցաւ համաշխարհային գաղթատիրական համակարգը, երբ այդ տասնամեակներու աշխարհակարգը՝ հաւասարակշռուած ու հակակշռուած երկրբեւոյսին էր, որ նպաստաւոր եղաւ իրաւագրկեալ ժողովուրդներուն համար: Բայց, Սոցիալիզմի Արեւելեան Ճակատի ինքնալուծարումով, աշխարհի կարգը դարձաւ միաբեւեոյսին՝ ամերիկեան իմպերիալիզմի բացարձակ մենատիրութեան ներքեւ, ստեղծելով անհաւասարակշիռ եւ անհակակշիռ աշխարհակարգ մը, ինչ որ ժխտական ազդեցութիւն ունեցաւ՝ իրաւագրկեալ ժողովուրդներուն համար, քանի որ միջազգային արդարադատ տեսանկերը պաշտօնաթող եղած էին, այլեւ պաշտօնափոխ՝ հլու հնազանդ խամանիկները՝ միաբեւեոյս աշխարհակարգի Ոստիկանապետին, անիրաւութեան միջնաբերդին:*
- Սակայն, վերջին տասնամեակին, *միաբեւեոյսին* աշխարհակարգը մտաւ իր *մայրամուտի* եւ վայրէջքի հանգրուանին եւ նոր՝ այս անգամ, *բազմաբեւեոյսին* աշխարհակարգի մը *արշալոյսը* ծագեցաւ ու վերելք սկսաւ զգալի դառնալ աշխարհի չորս ծագերուն մէջ, ինչ որ նոր յոյսեր սկսաւ ներշնչել իրաւագրկեալ ժողովուրդներուն եւ Տարագիր Արեւմտահայութեան...: ՊԱԿ-ի անցած ուղին, յստակօրէն կը սահմանագծէ իր *վերելքի* հանգրուանը *տեղֆայլի* հանգրուանէն եւ ապա՝ այսօրուան կրկին *վերելքի* հանգրուանէն անցնելով՝ *երկրբեւոյսին* աշխարհակարգի *վերելքի* հանգրուանէն դէպի *միաբեւեոյսին* աշխարհակարգի *տեղֆայլի* հանգրուանը եւ անկէ ալ դէպի *բազմաբեւեոյսին* աշխարհակարգի *նոր վերելքի* հանգրուանը: Այսպէս՝ 1974-ին, *երկրբեւոյսին* աշխարհակարգին մէջ, ՊԱԿ-ը ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովէն ստացաւ՝ Պաղեստինի ժողովուրդին *միակ օրինական եւ լիազօր ներկայացուցչի* ճանաչումը՝ *ՄԱԿ-ի դիտորդ անդամի կարգավիճակով: Միաբեւեոյսին* աշխարհակարգի տարիներուն (1990-2010) ՊԱԿ-ը մնաց *տեղֆայլի* մէջ: Իսկ 29 Նոյեմբեր 2012-ին, կազմաւորուող նոր *բազմաբեւեոյսին* աշխարհակարգի մէջ՝ ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովը ՊԱԿ-ը ճանչցաւ, այս անգամ՝ որպէս *Պաղեստինի անկախ պե-*

տուրքեան լիազոր ներկայացուցիչը եւ Պաղեստին անկախ պետութիւնը ընդունեց՝ որպէս ՄԱԿ-ի դիտորդ անդամ պետութիւն...: Այլ խօսով՝ այսօր, ՏԱՀՔ-ի առջեւ բաց է համբան հանչեցուելու համար՝ որպէս Տարագիր Արեւմտահայութեան միակ օրինաւոր ու լիազոր ներկայացուցիչ կազմակերպութիւն՝ ՄԱԿ-ի դիտորդ անդամի կարգավիճակով, վաղն ալ՝ Արեւմտահայաստանի անկախ պետութեան ներկայացուցիչ՝ ՄԱԿ-ի դիտորդ անդամ պետութեան կարգավիճակով: Այս հանապարհը երկար է՝ բայց կը սկսի՝ ՏԱՀՔ-ի ստեղծումով միայն...:

Այստեղ կ'ուզենք ընդգծել՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքի վերի (ա) մասին մէջ յիշուած աղբիւրներէն *երեքին յատուկ կարեւորութիւնը*, որոնք մասնաւոր օղակ մը կը կազմեն՝ որպէս *հիմնաքար* Արեւմտահայաստանի հողային դատին *մասնաւորաբար*: Այդ երեքն են՝ 1976 թ. Յուլիս 4-ի Ալնեքի Ժողովուրդներու Իրաւանց Տիեզերական Հոչակագիրը, Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանի Վնիոյ 1984 թ. Ապրիլ 16-ի, եւ 1985 թ. Հոկտեմբերի Լելիօ Պասսօ Հիմնարկի Միջազգային Սիմփոզիումին մանրակրկիտ որոշումները, որոնք կարծէք՝ յատուկ են Տարագիր Արեւմտահայութեան.

– Ալնեքի Ժողովուրդներու Իրաւանց Տիեզերական Հոչակագրի «Նախաբան»ին (Préambule) մէջ, ըսուած է՝ «Կ'ապրինք մեծ անկախութեամբ, բայց նաեւ՝ խորին մտատանջութիւններու ժամանակներու մէջ. –

- Հակամարտութիւններու եւ հակասութիւններու ժամանակներ,

- Այնպիսի ժամանակներ՝ երբ ազատագրական պայքարները ոտքի հանած են աշխարհի Ժողովուրդները՝ իմփերիալիզմի ազգային եւ միջազգային կառոյցներուն դէմ, եւ անոնք յաջողած են տապալելու գաղթատիրական վարչակարգեր,

- Պայքարներու եւ յաղթանակներու ժամանակներ՝ ուր Ժողովուրդներ եւ ազգեր կ'որդեգրեն արդարութեան նոր իտէալներ՝ իրաւունք միջեւ կամ՝ իւրաքանչիւրը իր մէջ:

- Ժամանակներ՝ երբ ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովներու որոշումներն ու ՄԱԿ-ի Ուխտի Տիեզերական Հոչակագիրը Մարդու Իրաւանց եւ Պետութիւններու Տնտեսական Իրաւանց ու Պարտականութեանց մասին՝ կ'արտայայտեն միջազգային քաղաքական ու տնտեսական նոր համակարգի մը հետամտութիւնը:

«Համոզուած ըլլալով՝ որ Մարդու Իրաւանց հանդէպ արտայայտուած պտղաբեր յարգանքը կ'ենթադրէ նաեւ՝ յարգանքը Ժողովուրդներու իրաւանց հանդէպ, մենք որդեգրեցինք՝ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐՈՒ ԻՐԱՒԱՆՑ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԱՅՍ ՀՈՉԱԿԱԳԻՐԸ»:

Այս Հոչակագրի Յօդ. 3-րդը կ'ըսե՝ «Ամեն ժողովուրդ իրաւունք ունի անդորր կերպով պահպանելու իր հողատարածքին սեփականութիւնը, ինչպէս նաեւ՝ *իրաւունք ունի հոն վերադառնալու՝ անկէ աքսորուելու պարագային*»:

Այս Հոչակագիրը կը խօսի *ժողովուրդներու* մասին: Տարագիր Արեւմտահայութեան աշխարհացրիւ բեկորները կրնա՞նք «*ժողովուրդ*» նկատել...:

– Այս հարցումին պատասխանեց դրապէս՝ Պերթրանտ Ռասէլի խաղաղութեան եւ ժողովուրդներու Իրաւանց Պաշտպան Միջազգային Հիմնարկին կազմակերպած «Ժողովուրդներու Իրաւանց Մնայուն Ատեան»ը (Tribunal Permanent des Droits des Peuples), 1984 թ. Ապրիլ 16-ի իր վճիռով, հաստատելով թէ՝ Հայ Սփիւռքի բնակչութիւնները (les populations Arméniennes de la Diaspora Arménienne) կը կազմէին «*ժողովուրդ*» մը եւ այսօր եւս կը կազմեն «*ժողովուրդ*» մը, որուն անհատական եւ *հաւաքական* իրաւունքները յարգուած չեն, եւ այսօր պէտք է յարգուին...:

– Այս վճիռը առաւել եւս հիմնաւորելու համար, 1985 թ. Հոկտեմբերին, Վենետիկի մէջ կայացաւ՝ միջազգային հեղինակութիւն ունեցող իրաւագէտներու, դատաւորներու եւ պատմագէտներու Միջազգային Սիմփոզիումը, որ յետ մանրագնին խորհրդակցութեանց հասաւ այն եզրակացութեան թէ՝ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը կը լրացնէր *ապրող ժողովուրդ* մը ըլլալու բոլոր *պատմամշակութային* պայմանները, բացի՝ *կազմակերպչականէն*, որ կը պահանջէ՝ Տարագիր Արեւմտահայութենէն, *միաւորուիլ կեդրոնական, ներկայացուցչական* (ընտրովի) եւ *միակ լիազօր* կառոյցի մը մէջ, գործնապէս փաստելու համար իր կամքը դառնալով՝ *ազգային ինքնուրոյն հաւաքականութիւն* մը, որ ունի՝ *զինք կառավարող* կառոյց մը, եւ *անոր ենթարկուելու պատրաստակամութիւնը*: Այս Սիմփոզիումը նախաձեռնութիւնն էր Լեւիո Պասսոյի անուան Ժողովուրդներու Ազատագրութեան Միջազգային Հիմնարկին:

(Աւելցնենք նաեւ՝ որ ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանին Հայոց Ցեղասպանութեան թղթածրարը եւ հայցը ներկայացնող հիմնարկը եւս Լեւիո Պասսօն էր):

գ) *Միջազգային ֆաղափական նպաստաւոր զարգացումները:*

Այս շրջագիծը՝ *միաբեւեռային* աշխարհակարգին մայրամուտն ու *բազմաբեւեռ* աշխարհակարգի մը *արշալոյսն* է, որ սկսաւ 2010 թուին, որ կ'ընդգրկէ հետեւեալ չորս կարեւոր զարգացումները.–

1 – Քուլայական Յեղափոխութեամբ կայծ առած Լատին Ամերիկայի ժողովուրդներուն համակողմանի՝ ընկերային, քաղաքական ու մշակութային Զարթօնքը, որ կ'ընդդիմանայ *միաբեւեռ* աշխարհակարգին եւ ատոր Ոստիկանապետին:

2 – Եւրասիոյ ցամաքամասին մէջ կազմութիւնը Շանկիայի Համագործակցութեան բեւեռին, որ նոյնպէս կ'ընդդիմանայ *միաբեւեռ* աշխարհակարգի Ոստիկանապետի մենատիրութեան:

3 – Միջ-ցամաքամասային վիթխարի բեւեռի մը կազմութիւնը՝ BRICS (Պրագիլ, Ռուսաստան, Հնդկաստան, Զինաստան եւ Հարաւային Ափրիկէ), որ կ'ընդգրկէ՝ Լատին Ամերիկեան, Եւրասիական ու Ափրիկեան ցամաքամասերը, եւ կ'ընդդիմանայ միեւնոյն *միաբեւեռ* աշխարհակարգի մենատիրութեան, եւ

4 – Պատմականօրէն աննախընթաց զարգացումը Վատիկանի հազարամեայ զառամած Աթոռին, Ֆրանչիսքոս Ա. Պապին գալուստով, որ կը պատկանէր՝ Արժանքիին եւ ընդհանրապէս Լատին Ամերիկայի Կաթոլիկ բարձրաստիճան այն եկեղեցականներու խումբին, որ Վատիկանի միջնադարեան դպրական (scolastique) աստուածաբանութեան փոխարէն որդեգրած էր՝ «Ազատագրութեան Աստուածաբանութիւնը» (Théologie de Libération), ըստ որուն Նագովբեցի Յիսուս աշխարհ չեկաւ կապիտալիստներուն համար, այլ ազատագրելու համար աշխատաւորները...: Եւ՝ Ֆրանչիսքոս Ա. ընտրուեցաւ կաթոլիկ քարտինալներու *մեծամասնութեան* (115) ձայնով... եւ՝ մեծ հայասէր մըն է:

ՏԱՀՔ-ի գաղափարը սկսաւ սաղմնաւորուիլ 20-րդ դարու 80-ականներու սկիզբէն, սակայն արդէն հրապարակի վրայ՝ 70-ականներու վերջերէն այդ գաղափարին առաջին կայծերը սկսեւ էին շողարձակել:

Վեր. Ճէյմս Գառնուզեան մատը կը դնէր բուն վերջին վրայ՝ երբ 4 Մարտ 1979-ին, կը գրէր.՝

Հայ փոքրամասնութիւնները, հաւանաբար կրնան իրենց գտնուած երկիրներու մէջ՝ *իրաւավիճակ* (legal status) մը ունենալ: Տարագիր համայն Արեւմտահայութիւնը սակայն՝ *չունի իրեն յատուկ* իրաւավիճակի *միջազգային ճանաչում*: Տարագիր Արեւմտահայութիւնը պէտք է կեդրոնացած ուժ եւ ուժականութիւն դառնայ: Ան պէտք է *միջազգային իրաւավիճակ* եւ ճանաչում ձեռք բերէ: Ան պէտք է իր կորսնցուցած հողերը ազատագրէ եւ՝ վերադառնայ իր պապեանական հողերուն: Ասոր համար ան պէտք է կազմակերպուի՝ որպէս *քաղաքական հաւաքականութիւն*, որպէսզի՝ ձեռք բերէ *միջազգային քաղաքական իրաւավիճակ*:

Հայր Անդրանիկ Ծ. Վրդ. Կոսեան, 5 Սեպտեմբեր 1979-ին, կը գրէր. —

Տարագիր Արեւմտահայութիւնը ոնիրի մը հետեւանքն է: *Վերադարձը*՝ քաղաքական արարք: Տարագիր Արեւմտահայութիւնը Հայ Դատի իրաւագրկումն է: Վերադարձը՝ Հայ Դատի *իրաւապահանջատիրութիւն*:

Լեւոն Երկաթեան, 20 Դեկտեմբեր 1979-ին, կը գրէր. —

Մինչեւ այսօր 65 տարիներէ ի վեր՝ բրգական կառավարութեան կողմէ գաւթուած Արեւմտահայաստանի ազատագրութեան արդար իրաւունքին առնչութեամբ ձեռք առնուած միջոցները՝ համապատասխան չէին հողային պահանջատիրութեան անհրաժեշտ նախապայմաններուն: *Ցեղասպանութեան լոկ քարոյական նանաչումը՝ հողային պահանջատիրութիւն չէ*:

Վեր. Պարգեւ Ն. Տարագեան, 9 Մարտ 1979-ին, կը գրէր. —

Տարագրութեան մէջ ապրող Արեւմտահայութիւնը պէտք ունի «*ազգային յեղաշրջում*»ի մը...: Ահա թէ ինչու նաեւ պէտք ունինք «*Ազգային Խորհրդարան*»ի մը կամ՝ *ներկայացուցիչներու «Տուն»ի մը*, որ ըլլայ ապակրօն (լայիք) եւ ապայարանուանական, որ ստանձնէ «*Ազգ»ին դեկը*՝ իր կառավարութեան (*Գործադիր Մարմին*) միջոցով:

Մեքր Յովակիմ Եղիազարեան, 27 Մայիս 1979-ին, կը գրէր. —

Հաւաքական իրաւունքի մը հետապնդումը կարելի չէ կատարել *ցրուած ուժերով*: Այդ իրաւունքը պէտք է հետապնդենք մենք՝ *կեդրոնական* մարմնի մը միջոցով, որպէսզի՝ *լսելի դառնայ* մեր ձայնը, ոչ միայն ֆիզիքապէս, այլեւ՝ ԻՐԱՒԱՊԷՍ:

Իսկ Մեքր Եղուարդ Ժախեան, 3 Սեպտեմբեր 1979-ին, կը գրէր. —

Մեր հաւաքական գործին նպատակը ի՞նչ պէտք է ըլլայ: Մեր հողերու վերատիրացումը, Արարատականութիւնը, Ցեղասպանութեան լոկ դատապարտումը, Սովետական Հայաստանը, անկախ Արեւելահայաստանի մը մարգարէացումը, թէ՞ պարզապէս Տարագիր Արեւմտահայութեան բեկորներուն կազմակերպումը, որպէսզի՝ կարող ըլլայ *իրաւապէս* արտայայտուելու իր բոլոր բաղադրիչներուն անունով՝ *կեդրոնական, ներկայացուցչական* եւ միակ լիազօր մարմնի մը միջոցով:

Եւ վերջապէս, ՏԱՀՔ-ի ամբողջական ծրագիրը մշակող մեր գործակիցներէն՝ Մեքք Դոկտ. Ռուբէն Պօղոսեան (Վենետիկի Սիմփոզիումին մասնակիցներէն), Յուլիս 2006-ին, կը գրէր.---

Ամէն բանէ առաջ պարտիմ ընդգծել թէ՛ միջազգային իրաւունքի լոյսին տակ, ամէնէն կարեւոր եւ առաջնահերթ մեր խնդիրն է՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան աշխարհացրիւ բեկորներուն օժտումը իրաւաբանական անձնաւորութեամբ (personne juridique), որուն շնորհիւ է միայն, որ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը պիտի կարողանայ յաւակնիլ ներկայացնելու միջազգային ատեաններու առջեւ, որպէս լիազօր ներկայացուցիչը ֆաղափական հաւաքականութեան մը, որ հայրենագրելուած է Արեւմտեան Հայաստանէն: Որովհետեւ՝ միայն ֆաղափական հաւաքականութեան մը իրաւաբանական անձնաւորութեան ձեռքբերումով է, որ այդպիսի հաւաքականութիւն, այսինքն՝ *հայրենագրկեալ արեւմտահայ ժողովուրդ*, կրնայ դառնալ *Ենթակայ Միջազգային Իրաւունքի* (Sujet de Droit International Public), եւ ուրեմն *լսելի* (recevable)՝ միջազգային ատեաններու առջեւ: Այստեղ հարկ է որ նշենք թէ՛ հակառակ Մեքք Տէրտէրեանի եւ մեր ալ կողմէ այս կենսական կարեւորութիւն ունեցող հարցին՝ անոր կողմէ յարատեւօրէն եւ մեր կողմէ յանախակի արծարծումներուն, առաջարկութիւններուն, մեր կոչերը մնացին ձայն բարբառոյ յանապատի... եւ չորդեգրուեցան բոլոր հոսանքներուն կողմէ...: Մեծ-եղեռնեան պահանջատիրութեամբ անկեղծօրէն եւ լրջօրէն զբաղելու կորովն ու կամքը ունեցող բոլոր հայերուն կ'առաջարկենք՝ ուշադրութեամբ սերտել իրաւագիտական այս հիմնական հարցը: (Ի դէպ՝ հարկ է յիշել թէ՛ Մեքք Դոկտ. Ռ. Պօղոսեան գործօն մասնակիցներէն էր՝ 1985 թ. Վենետիկի Միջազգային Սիմփոզիումին, նախաձեռնութեամբ Լեւիո Պասսօ Հիմնարկին, որ *հանգամանօրէն հիմնաւորեց* Տարագիր Արեւմտահայութեան *ժողովուրդ* մը հանդիսանալը):

Հաւանօրէն, մեր հարիւրամեայ մոռացումը Արեւմտահայաստանի հողային դատին, հետեւանքն էր այն պատմական փաստին, որ երբ Դաշնակցութիւնը վերջնապէս դուրս եկաւ Արեւելահայաստանէն, եւ Սփիւռքը պառակտուեցաւ՝ երկու հակադիր ճակատներու, Սովետահայաստանի ՀԵՏ եւ անոր ԴԷՄ... Դաշնակցութեան համար Հայ Դատը վերածուեցաւ՝ Սովետ Հայաստանը «ազատագրելու» դատի, իսկ հակառակորդ ճակատին համար ալ՝ Սովետ Հայաստանի պաշտպանութիւնը դարձաւ հիմնական դատը, եւ երկու ճակատներն ալ մոռցան Արեւմտահայաստանի հողային դատը եւ բաւականացան Ցեղասպանութեան ռիփրին լոկ բարոյական ճանաչումին պահանջատիրութեամբ...: Շատ տխուր է այս պարագան, բայց՝ դառնօրէն իրական:

ՀԱՄԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐԿԱՅԻ ՎԻՃԱԿԸ ՎԱՏԱՌՈՂՁ Է ԵՒ՝ ԲԱԲԵԼՈՆԱՅԻՆ...

ա) Արեւելահայաստանի մէջ՝ տնտեսաֆաղափական շուկայական, վայրի դրամատիրական համակարգի իշխող վերնախաւը այլասերած է՝ իր *ապագային* եւ *հակապետական* գաղափարականով, եւ՝ հետամուտ չէ հայ ժողովուրդի *համայնական շահերուն*, այլ՝ գերազանցապէս կլանուած է *էլանային* բիզնես-շահերով... եւ, երկիրը *կը հայաթափուի* ու *կը թալանուի*: (Նոր-ագատական վայրի դրամատիրութիւնը թշնամին է *ազգային* պետութեան...):

բ) Արեւելահայաստանի ժողովուրդը՝ ջախջախիչ մեծամասնութեամբ, խորթացած է եւ օտարուած (*aliéné*) իշխանութիւններէն, եւ... օտար երկինքներու տակ կը փնտռէ իր փրկութիւնը, իրավիճակի փոփոխումին հանդէպ կորսնցուցած ըլլալով ամէն յոյս...:

գ) Տարագիր Արեւմտահայութիւնը եւս օտարացած է Արեւելահայաստանի համակարգէն, ինք մնացած է *անգլուխ* ու անտիրական, անկազմակերպ, ուղեկորոյս եւ կեդրոնախոյս վիճակի մէջ...: Մինչեւ անգամ՝ Մկրտիչ Մկրտիչեան (ՀՅԴ Բիւրոյի անդամ) «Ազգակ»ի 22 Սեպտեմբեր 2012 թուակիր համարին մէջ՝ «*Լքջանանք*» կ'ըսէ եւ կը գրէ...-

«Հայոց պետականութիւնը՝ իր իշխանութեամբ եւ ժողովուրդով, կ'ապրի լուռ տագնապ մը, որ յատուկ է՝ *հիասթափուած*, այդ հիասթափութեան պատճառներուն *համակերպած*, այդ համակերպման պատճառով *ամլացած*, եւ դանդաղ ֆայլերով դէպի *ինքնալուծարում* առաջնորդուող հասարակութիւններու...: Անշուշտ գոյ է տակաւին առողջ կորիզը, որ միակ յոյսն է շրջադարձի: Այս կորիզը նախ ինք *գիտակից պէտք է դառնայ առկայ անմիջական վտանգներուն, որոնք կը սպառնան ոչ միայն պետութեան, այլեւ՝ ազգի ֆիզիքական գոյութեան*...»:

դ) Հայ Դատի յանձնախումբերու բազմաթիւութիւնն ու բազմազանութիւնը կը պարզէ՝ ոչ միայն մեր աւատապետական կեդրոնախոյս տրոհուածութիւնը, այլեւ՝ բարեւոնային իրավիճակ մը, որ վատառողջ է եւ մահաբեր՝ մեր հողային դատին համար, մանաւանդ՝ երբ ատոնք կը հակադրուին իրարու եւ կը խաչածեւեն զիրար (*Too many cooks spoil the broth*, կ'ըսէ անգլիական առածը): Տակաւին, կան՝ Հայ Դատի լուռ աշխատող, լուրջ ու *հանդարտաբարոյ* յանձնախումբերու կողմին, իբր թէ համահայկական, *շառլաթան, պատեհապաշտ* եւ *արկածախնդիր* խմբաւորումներ, ինչպէս օրինակ՝ Արա Աբրահամեանի մը ղեկավարած Ռուսաստանի Հայերու Միութիւնը, կամ՝ ոմն Կարէն Միֆայէլեանի մը շարժակով գործող «Արեւմտեան Հայաստանի Հայոց

Ազգային Խորհուրդ» կոչուած *ինքնակոչ* մարմինը, որոնք շոնդալից յայտարարութիւններ կ'ընեն եւ հակա-իրաւական քայլեր կ'առնեն՝ կեդրոնախոյս, ցուցադրական արկածախնդրութիւններով, առանց յստակացնելու իրենց ակունքը: *Ո՞վ ընտրեց* Արա Արքահամեան մը կամ *ո՞վ նշանակեց* Կարէն Միքայէլեան մը՝ որպէս ղեկավար, կամ՝ շարժակ...: Այս կեդրոնախոյս եւ անտիրականութեան պայմաններուն մէջ՝ ոչ մէկ քայլ, դէպի առաջ, կրնայ առնել մեր յետ-եղեռնեան պահանջատիրութիւնը:

«Արեւմտեան Հայաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդ»ը կը յայտարարէ թէ՛ արդէն, «խորհուրդը անդամագրուած է ՄԱԿ-ի Տնտեսական ու Սոցիալական Խորհուրդին, իբրեւ միջազգային ոչ-կառավարական հասարակական կազմակերպութիւն» եւ պոռոտա-խօսութեամբ կը հռչակէ՝ «Արեւմտեան Հայաստանի Հայոց եւ Արեւմտահայաստանի Մշտական Զինուած՝ Դրական Զէզոքութիւն»...:

Այս «խորհուրդ»ին մէկ ուրիշ հրապարակումն ալ կ'ըսէ. «Խորհուրդի նախագահն ու երկու փոխ-նախագահները ՀՀ Սփիւռքի նախարար Հրանուշ Յակոբեանի ներկայացրին կազմակերպութեան նպատակներն ու ծրագիրը: Կազմակերպութիւնը պէտք է գայ հանդէս միջազգային ասպարէզում իբրեւ Արեւմտահայերի, Օսմանեան կայսրութեան նախկին հայ քաղաքացիների ժառանգների ԼԻԱԶՕՐ *ներկայացուցչական մարմին* (որ ինքնակոչ է, ոչ՝ ԸՆՏՐՈՒԱԾ)՝ որպէսզի հնարաւոր դարձնի ներկայացնել թուրքական իշխանութիւններին արեւմտահայ պահանջները՝ հատուցել 1915-1923 թթ. Հայոց Մեծ Եղեռնի հետեւանքով հասցուած բարոյական, նիւթական եւ տարածքային վնասները: ՀՀ Սփիւռքի նախարարութիւնը եւ Արեւմտահայոց Ազգային Համագումարի ոչ-կառավարական միջազգային կազմակերպութիւնը ձեռնամուխ են լինելու սերտ համագործակցութեան» («Զարթօնք», 17 Հոկտեմբեր 2012, էջ 1):

Միւս կողմէ՝ ՄԴՀԿ-ի պաշտօնաթերթ «Արարատ»ի 24 Ապրիլ 2012 թուակիր համարի խմբագրականը կ'ըսէ. «Պիտի ընդունինք, որ հայրենի (*Արեւելահայաստանի*) պետականութիւնն է մեր պահանջատիրութեան իրաւատէրը...»:

Մինչդեռ «Հոչակագիր Հայաստանի Անկախութեան մասին»ը կ'ըսէ ուրիշ բան՝ «Հայաստանի Հանրապետութիւնը սատար է կանգնում 1915 թուականին Օսմանեան Թուրքիայում եւ Արեւմտեան Հայաստանում Հայոց Յեղասպանութեան միջազգային հանաչման գործին»... իսկ նախագահ Ռոպերթ Քոչարեան՝ հիմնովին հակառակ բան, թէ՛ «*Ես ոռմանքիմ չեմ: Հայաստան հողային պահանջ չունի Թուրքիայից...*»:

Տակաւին, լեզուներու բարեխոնային խանգարումը հասած է հոն, ուր՝ Հայաստանի Երիտասարդական Կուսակցութեան ղեկավար՝ ոմն Սարգիս Ասատրեան *անունով հայ մը*, որ կը մասնակցէր Ռ. Քոչարեանի կողմէ Անգարա գործուղուած առեւտրական պատուիրակութեան, 9 Փետրուար 2005 թուին, Անգարայի Առեւտուրի Պալատին մէջ, կեդրոնի նախագահին՝ Այկիւնիին հարցումին թէ՝ «Դուք կ'ընդունի՞ք որ 1915-ին հայերը սպանդի ենթարկուած են», Ասատրեան *անունով հայը* պատասխանած է. «Ժամանակին եղել են այդպիսի խօսակցութիւններ: Օսմանեան պետութիւնը կայսրութիւն էր: *Թուրքիա դրան հետ առնչութիւն չունի*: Քեմալ Աթաթուրքը տապալեց սուլթանական իշխանութիւնը: Կայսրութեան վերջին շրջանում նման բան եղել է: Ասում են, որ թուրքերը մորթեցին հայերին: *Սրանք՝ ասէ-կոսեներ են*: Շատ բաներ պատահել են, *անցել ու գնացել*: 1.5 միլիոն մարդ է *մահացել*: *Տարիներ անցան*: *Ներկայ պահին Թուրքիան ժողովրդավարական երկիր է*: *Մենք մոռացել ենք այդ ամէնը*: Թող ոչ ոք չմտնի Թուրքիայի եւ Հայաստանի արանքը, ինչպէս՝ Ամերիկան, Ֆրանսիան, Ուրուկուէյն ու Զինաստանը...» («Ջանասէր», Ապրիլ-Մայիս 2005, էջ 124):

Անտարակուսելի է, որ մեր հողային դատին իրաւական պահանջատէրն է՝ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը, իր բնօրրանէն բռնի ատրուած հայութիւնը եւ ոչ թէ՝ Արեւելահայաստանի պետութիւնը կամ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութիւնը:

Բայց դժբախտաբար, Տարագիր Արեւմտահայութիւնը, միահամուռ ըլլալ ձեւացնելով հանդերձ, կը մնայ անկազմակերպ, *բազմազուխ* եւ... արդեօ՞ք նաեւ *բազմածրագիր*՝ բռնին լուրջ առումով...:

Համահայկականութեան ոգին նուաճումն ու Տարագիր Արեւմտահայութեան վերակազմակերպումը արգելակող հատուածամոլութիւնն ու մենատիրական կեդրոնախոյս մոլուցքը՝ միայն այսպիսի բարեխոնեան խանգարում մը կրնային յառաջացնել... իրենց «ազատութեան» անիշխանական ընկալումով:

Ազատութիւնը՝ բանական, պատմական ու տրամախոհական մատերիալաշտութեան համաձայն, կը պահանջէ՝ ոչ միայն տուեալ պատմական ժամանակի *անհրաժեշտութեան* իմացումն ու գիտակցումը, այլեւ՝ այդ *անհրաժեշտութեան* իրականացման համար պահանջուած աշխատանքին կատարումը՝ գործնական դաշտի վրայ: Այսպէս շարժելով միայն մենք շարժած կ'ըլլանք *ազատօրէն*... այսինքն՝ *պատմական անհրաժեշտութեան իրականացումին ուղղութեամբ*:

Ուրեմն, ո՞րն է այսօր՝ *պատմական անհրաժեշտութիւնը* Տարագիր Արեւմտահայութեան համար: Ատիկա՝ պարզապէս, մեզի պարտադրուած հայրենագրկումի բռնութեան դէմ՝ պայքարելու եւ այդ բռնու-

թիւնը վերացնելու *անհրաժեշտութիւնն* է: Այսինքն՝ նախ՝ *գիտակցիլ* մեր հայրենագրկեալի վիճակին, ապա՝ *պայքարիլ* այդ վիճակի վերացման ուղղութեամբ, օգտուելով՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքի *ժողովրդապաշտ* աղբիւրներէն, միջազգային բաղաձայնական նպաստաւոր պայմաններէն եւ հայաստան թշնամիին ներքին եւ արտաքին դժուարութիւններէն...:

ՄԵՐ ԹՇՆԱՄԻՒՆ ԽՈՅԵԼԻ ԿՈՂԵՐԸ

Այո, մեր թշնամին հզօր պետութիւն է եւ սակայն ունի բազմաթիւ խոցելի կողեր: Եթէ մենք չենք կրնար նակատիլ անոր դէմ՝ *նազմականօրէն*, առանց ռուսական զէնքի անվերապահ նեցուկին, սակայն մենք կրնանք *զինք տկարացնել՝ իրաւականօրէն*, ոչ միայն միջազգային հարթակին վրայ, այլեւ՝ ներքին նակատի վրայ, եթէ մենք յաջողինք կազմակերպել ՏԱՀՔ-ը, եւ ապա՝ Արեւելահայաստանի անկախ պետութեան հետ կարենանք միաւորել ու ներդաշնակել մեր հասարակաց ստրատեգիան ու տակտիկան՝ Հայութեան Անվտանգութեան Միացեալ Հայեցակարգի մը հիման վրայ..., մեր ճիգերը կեդրոնացնելով *իրաւական* դաշտին վրայ քանի դեռ պատրաստ չենք *նազմական* դաշտին համար:

Արեւելահայաստանի պետութիւնը կրնայ բողոքել նախ՝ շրջափակումին դէմ, եւ ապա նաեւ՝ պահանջել երկու երկիրներու *օրինական սահմանագծումը*, որ *իրողական անարդար սահման մըն է*, զոր Թուրքիա կ'արդարացնէ Պաթումի եւ Ալեքսանդրապոլի *անվաւեր* եւ Մոսկուայի եւ Կարսի *անվաւեր* համաձայնագրերով, իսկ ՏԱՀՔ-ը կրնայ պահանջել Արեւմտահայաստանի այն հողերը, որոնք սահմանուած են նախագահ Ուուսթո Ուիլսոնի իրաւարար որոշումով, որ իրաւականօրէն *անառարկելի է* Թուրքիոյ կողմէ, որ նաեւ՝ Սեւրի դաշնագրի Յօդ. 88-րդի, 89-րդի եւ Յօդ. 90-րդի մէջ՝ 10 Օգոստոս 1920 թուականէն, *ընդունած էր այդ սահմանումները կանխաւ*:

Թուրքիա խոցելի է նաեւ՝ *ներքին նակատին վրայ*, իր *տարատնկեալ* (transplanted) *տնկի* պետութիւն ըլլալուն պատճառով, որ *զինու ուժով հաստատուած է Փոքր Ասիոյ ուրիշ ազգերու հողերուն վրայ...*: Այսինքն՝ ոչ *միատարր* բնակչութիւն ունի, եւ *բուն բուրքերը* փոքրամասնութիւն մըն են միւս փոքրամասնութիւններու շարքին, ուր փլուտները կը հաշուեն 20 միլիոն, ալեւինները՝ 20 միլիոն, եւ միւսները՝ 15 միլիոն, որոնց բոլին՝ յայտնի, ծածուկ եւ իսլամացած արեւմտահայերը շուրջ 4 միլիոն, ըստ Հայկագուն Ալվրցեանի գնահատումին: Եւ՝ այս բոլոր փոքրամասնութիւնները այսօր զարթօնք մը կ'ապրին եւ կը պայքարին իրենց իրաւունքներուն համար, եւ՝ նոյնիսկ արեւմտահա-

յերը կը վերադառնան իրենց արմատներուն, եւ ֆաշական, սելնուֆ-օսմանեան փանթուրֆական իշխանութեան բռնութեան պայմաններուն մէջ անգամ՝ կը համարակիւն կազմակերպուելու, թէեւ տակաւին միայն հայրենակցական ու մշակութային միութիւններու տարազներու մէջ, ինչպէս՝ Մուսա Լեւրան Հայրենակցական Միութիւնը, Համէէնահայերու «Հատիկ» Միութիւնը, Մալաթիոյ Հայերու Միութիւնը, Տեր-սիմի Հայերու Միութիւնը եւ երիտասարդական «Նոր Զարթօնք» շարժումը Իսթանպուլի մէջ, որ նահատակեալ հերոս Հրանդ Տիմէի «ԱԿՕՍ»-ին մէջ ցանած հունտերուն ծլարձակումն է խոստմնալից...:

**ՊԱԹՈՒՄԻ ԵՒ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԴԱՇՆԱԳՐԵՐ,
ՄՈՍԿՈՒԱՅԻ ԵՒ ԿԱՐՍԻ ՀԱՄԱԶԱՅՆԱԳՐԵՐ,
ՍԵԻՐԻ ԴԱՇՆԱԳԻՐ ԵՒ ՈՒԻԼՍՈՆԵԱՆ ԻՐԱԽԱՐԱՐ ՎՃԻՌ**

Պաթումի 4 Յունիս 1918 թ. դաշնագիրը անվաւեր է՝ քանի որ Հայաստանին պարտադրուած է գինու ուժով, *ռազմական գրաւումի հետեւանֆով*, իսկ Միջազգային Հանրային Իրաւունքը կը մերժէ ճանչնալ՝ *պատերազմով գրաւելու իրաւունքը*: Ազգերու Լիկան՝ իր կազմութեան օրէն, կտրականօրէն մերժեց՝ որ բիրտ ուժի գործածութիւնը դառնայ իրաւունքի մը հիմքը, եւ *անվաւեր* հռչակեց այն բոլոր *դաշնագրերը, զորս յաղթական հզօր պետութիւն մը պարտադրած է պարտեալ տկար պետութեան մը*, ինչպէս պիտի տեսնենք հետագային (տես՝ ՄԱԿ-ի Ուլստի Յօդ. Առաջինի Բ. պարբերութիւնը, եւ՝ Դաշնագրերու Վիեննայի 1969 թ. համաձայնագրի Յօդ. 53-րդը):

Բայց արդէն՝ պատմական առեղծուածային անցք մըն է Պաթումի մէջ հայ պատուիրակներու կողմէ ստորագրութիւնը այս ստրկական դաշնագրին, քանի որ նախորդող շաբաթը՝ Մայիսի 26-ին, Սարդարապատի ձակատամարտին մէջ հայկական կողմը *յաղթանակած էր եւ թուրք զօրքը պարտուած...*:

Իսկ Ալեքսանդրապոլի 2 Դեկտեմբեր 1920 թ. դաշնագիրը ստորագրող *երկու կողմերն ալ* իրաւական *հանգամանք* ունեցող կողմեր չէին: Քեմալական շարժումը տակաւին չունէր *իրաւական անճանաչութիւն*, ուրեմն եւ՝ տակաւին դարձած չէր միջազգային իրաւունքի *ենթակայ*, իսկ հայկական կողմը՝ 2 Դեկտեմբերէն *առաջ* իր իշխանութիւնը յանձնած էր Հայ Կոմկուսի Յեղկոմին: Հետեւաբար, այս դաշնագիրը *միջազգային պայմանագիր* մը չէր՝ 1969 թ. Վիեննայի Պայմանակցութեան 2-րդ յօդուածին համաձայն, որ կ'ըսէ. «Միջազգային *պայմանագիր* կը նշանակէ՝ *պետութիւններու միջեւ* գրաւոր կերպով կնքուած եւ միջազգային իրաւունքի հիման վրայ կառավարուող միջազգային համաձայնութիւն»: Դաշնագրի երկու կողմերը *պե-*

տուրքիւններ չէին՝ դաշնագիրը ստորագրելու թուականին: Եւ ըստ ՄԱԿ-ի Միջազգային Հանրային Իրաւունքի կանոնադրման ձեռնարկին, «միջազգային պայմանագրութիւնները՝ համաձայնութիւններ են՝ միջազգային իրաւունքի *ենթականերու միջեւ*»: Երկու կողմերէն Քեմալականը տակաւին չուներ միջազգային իրաւունքի *ենթակայի* կարգավիճակը, իսկ հայկական կողմը՝ 2 Դեկտեմբեր 1920-ին, արդէն հրաժարած էր այդպիսի կարգավիճակէ: Հետեւաբար, դաշնագրի կողմէ ճշդուած սահմանները՝ Հայաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ՝ *վաւերական սահմաններ չեն*, այլ միայն *իրողական* (de facto) *պարտադրուած սահմաններ*:

Միեւնոյն իրաւական պատճառներով՝ Մոսկուայի 16 Մարտ 1921 թուի համաձայնագիրը ստորագրուած է երկու *իրաւական հանգամանքէլ գուրկ* կողմերու միջեւ, որոնցմէ թրքական կողմը *որպէս պետութիւն* ճանաչում ստացաւ միայն 1923 թուին, Լոզանի դաշնագրով, իսկ ռուսական կողմը՝ որ RSFSR (Ռուսաստանի Սոցիալիստ. Ֆետերաթիւ Սովետ. Հանրապետութիւն) կը կոչուէր, միայն՝ 1 Փետրուար 1924-ին *որպէս պետութիւն* ճանչցուեցաւ նոր անունով՝ USSR (Սովետ. Սոցիալիստ. Հանրապետութիւններու Միութիւն), բայց արդէն՝ Մոսկուայի 16 Մարտ 1921 թ. համաձայնագրին չէր մասնակցած *հայկական կողմը*՝ քանի որ արդէն 18 Փետրուար 1921-ի ՀՅԴ-ի յեղաշրջումով, Սովետ. Հայաստանի իշխանութիւնը տապալուած էր, ուրեմն՝ անոր պատուիրակութիւնը չէր կրնար մասնակցիլ... եւ յեղաշրջական իշխանութիւնը եւս չմասնակցեցաւ յայտնի պատճառներով, եւ Թուրքիա՝ առիթէն օգտուելով պնդեց Ալեքսանդրապոլի դաշնագրին վրայ՝ առարկելով՝ որ այդ թուականին, Հայաստանի նոյն իշխանութիւնն էր, որ կնքած էր Ալեքսանդրապոլի դաշնագիրը...: Ուրեմն, Հայաստանին չի կրնար պարտադրուիլ Ալեքսանդրապոլի *անվաւեր* դաշնագիրը՝ քանի որ Մոսկուայի համաձայնագրէն *բացակայ էր* Հայաստանը:

Վերի միեւնոյն իրաւական պատճառներով *անվաւեր* է նաեւ Կարսի համաձայնագիրը որ կնքուած է 13 Հոկտեմբեր 1921-ին, երբ ոչ Թուրքիան եւ ոչ ալ RSFSR-ը ճանչցուած էին որպէս պետութիւններ: Նաեւ՝ Խ. Հայաստանը մաս չէր կազմեր RSFSR-ին: Հետեւաբար, Հայաստանի եւ Թուրքիոյ սահմանները *ցարդ չեն ճշդուած* եւ Հայաստան իրաւում ունի պահանջելու *սահմաններու ճշդում...*, ինչ որ արդէն, Բ. Աշխարհամարտի աւարտին, Սովետ. Հայաստանի կառավարութիւնը պահանջած էր՝ Սովետ. Միութեան խողովակով, բայց հանդիպած ԱՄՆ-ի մերժումին, որ այդ օրերուն յայտարարեց թէ՛ *թուրք-սովետական* սահմանագիծը՝ *ամերիկեւսովետական* սահմանագիծ էր... դարձած:

Բայց այսօր, Տարագիր Արեւմտահայութիւնը՝ եթէ կազմակերպէ ՏԱՀՔ-ը... ՏԱՀՔ-ի անունով՝ կրնայ Թուրքիայէն պահանջել՝ Սեւրի դաշնագրի Յօդ. 88-րդի, Յօդ. 89-րդի եւ Յօդ. 90-րդի եւ՝ Ուիլսոնեան իրաւարար վճիռին հիման վրայ, Արեւմտահայաստանի այն վիլայէթները, զորս իրաւարար վճիռը փոխանցած էր Հայաստանին՝ Թուրքիոյ կողմէ գրաւոր եւ կանխաւ համաձայնութեամբ:

Բացատրենք:

Սեւրի դաշնագիրը, որ կնքուեցաւ 10 Օգոստոս 1920 թուին, լիովին *վաւերական է՝ որպէս միջազգային պայմանագիր*, որ թեւ *մնաց՝ անկատար* (unperfected), սակայն՝ ոչ մէկ ձեւով հռչակուեցաւ *անվաւեր* Լոզանի դաշնագրին կողմէ, այլ՝ ընդհակառակը, Լոզանի դաշնագրի Յօդ. 16-րդը վերահաստատեց Սեւրի դաշնագրի շարք մը յօդուածները, որոնք կը վերաբերին օրինակ՝ թուրք-պուլկարական, թուրք-յունական եւ թուրք-սուրիական սահմաններուն, *եւ չեղեալ չէ համարած* հայկական հողերու վերադարձը Հայաստանին, որոնք պիտի սահմանուէին Ուիլսոնեան իրաւարար վճիռով: Աւելին, Լոզանի Յօդ. 16-րդը կը յայտարարէ թէ՝ «Թուրքիա կը հրաժարի այն բոլոր *տարածքներու* եւ կղզիներու *տիտղոսէն* (title) եւ ասոնց նկատմամբ իր բոլոր իրաւունքներէն, որոնք կը գտնուին ներկայ պայմանագրով գծուած սահմաններէն դուրս, ի բացառեալ այն տարածքները, որոնց նկատմամբ ներկայ պայմանագրով նանչցուած է Թուրքիոյ գերիշխանութիւնը: Իսկ միւս *տարածքներու* եւ կղզիներու ապագան լուծուած են եւ կրնան լուծել շահագրգիռ կողմերը»: Այսպիսով՝ *Թուրքիա բացորոշ կերպով հրաժարած կ'ըլլայ՝ Ուիլսոնեան իրաւարար վճիռին գծած Արեւմտահայաստանէն:*

Իսկ Ուիլսոնեան միջազգային իրաւարարութեան գործընթացը, Սեւրի դաշնագրի գործընթացէն բոլորովին *անջատ եւ անկախ գործընթաց* է, որ սկսաւ *Սեւրէն շատ առաջ*, 1920 Ապրիլ 26-ին եւ իր աւարտին հասաւ Սեւրի դաշնագրէն *շատ վերջ՝* 1920 Նոյեմբեր 22-ին:

Արդարեւ, Ուիլսոնի միջազգային իրաւարար վճիռը պաշտօնապէս հրապարակուեցաւ 22 Նոյեմբեր 1920 թուին, եւ պաշտօնապէս վերնագրուած է՝ «Ամբրիկայի Միացեալ Նահանգներու նախագահի որոշումը՝ Թուրքիոյ եւ Հայաստանի միջեւ սահմանի, Հայաստանի դէպի ծով ելքի եւ հայկական սահմանի յարակից թրքական հողերու ապառազմականացումին վերաբերեալ»:

Այս գործընթացը կը կոչուի *միջազգային իրաւարարութիւն*, զոր պահանջող երկու կողմերը՝ *կանխաւ*, իրաւարար անձին կողմէ իրաւարարութիւնը ընդունած թուականին, կամովին հրաժարած կ'ըլլան տրուելիք վճիռին դէմ առարկելու ամէն յաւակնութենէ եւ զայն ընդունած կ'ըլլան առանց այլեւայլի, վճիռին *հրաարակումէն առաջ*: Ու-

րեմն, Ուիլսոնեան իրաւարար վճիռը գործադրութեան ուժ ունի 22 Նոյեմբեր 1920 թուականէն, անկախաբար Սեւրի գործընթացէն, քանի որ վճիռը տրուած է՝ ոչ թէ Սեւրի կողմէ, կամ Սեւրի շրջագիծին մէջ, այլ անձամբ Միացեալ Նահանգներու նախագահին անունով:

Նախապէս յիշեցինք Սեւրի Յօդ. 88-րդը, 89-րդը եւ 90-րդը, իսկ Լահէյի 1899 թ. Պայմանակցութեան տեքստին Յօդ. 54-րդը, եւ 1907 թ. վերանորոգուած տեքստին Յօդ. 81-րդը կը հաստատեն. «Եթէ իրաւարար վճիռը կայացած է *ըստ կարգի* եւ այդ մասին տեղեակ պահուած են կողմերու ներկայացուցիչները, ապա՝ խնդրոյ առարկայ վէճը միանգամընդմիջտ գտած կ'ըլլայ իր լուծումը, եւ այս վճիռը ենթակայ չըլլար բեկանումի»:

Ուրեմն, այս վճիռը գործադրելիութեան պարտադիր ուժ ունի՝ ոչ միայն Թուրքիոյ, այլ Սեւրը ստորագրող բոլոր պետութիւններուն դէմ, որոնք Մեծն Բրիտանիոյ, Ֆրանսայի եւ Իտալիոյ միջոցով՝ 26 Ապրիլ 1920-ին, իրենք եւս խնդրեցին Ուիլսոնէն՝ միջազգային իրաւարարութիւնը...:

Ներածական այս բաժինը կ'ուզենք եզրափակել անմահն Յովհ. Թումանեանէն մէջբերումով մը, անոր 1913 թուին գրած «Հայկական Հարցին Լուծումը» յօդուածէն, որ պատմաֆալսագիտական յուշատետր մըն է, գոր ամբողջութեամբ տուած ենք այս գրքի «Յաւելուածներ» բաժինին մէջ:

«Հայկական Հարցը շատ է հին: Նա իր սկզբնական շրջանում գուտ քաղաքական խնդիր էր, եւ հետամուտ էր ձեռք բերելու հայի կորցրած քաղաքական անկախութիւնը: Բայց, ժամանակի ընթացքում ջախջախուեց ինքը՝ հայ ժողովուրդը, ջախջախուեցին նրա ուժերն ու յոյսերը ու իջնելով, իջնելով պարսկական ու տառական բռնակալութեան տակ՝ պահանջը հասաւ *միջնորդումի*: Եւ այսօր նա հանդէս է գալիս արդէն լոկ որպէս՝ *կեանքի, գոյքի, պատիւի եւ կուլտուրական զարգացման ապահովութիւն*:

«Եւրոպական դիւանագիտութեան համար, Հայկական Հարցը սկսուեց 1878 թուականից, Պերլինից: Բայց մեր հարցը Պերլինից չի սկսուում, եւ եւրոպական պետութիւնները չեն դրել այն, այլ՝ Սան Սթեֆանոյից է սկսուում, եւ ողուսերն են առաջին անգամ Հայկական Հարցը մտցրել միջազգային խնդիրների շարքը:

«Հայկական Հարց գոյութիւն է ունեցել եւ ունի Տանկաստանում, գոյութիւն է ունեցել Պարսկաստանում: *Գոյութիւն չունի եւ չի ունեցել Ռուսաստանում, թէկուզ իշխան Գալիցիինի օրերում: Ընդհակառակը* հայ ժողովուրդը միշտ նայել է Ռուսաստանի վրայ որպէս իր խնդրի աւանդական պաշտպանի վրայ:

«Ռուսաստանը էն միակ մեծ պետութիւնն էր, որ անվերադառնալիօրէն վնաս էր, իր պատմական հարուածներն ուղղել Պարսկաստանի, բայց մանաւանդ Տաճկաստանի վրայ, եւ ուզում էր իջնել... դուրս գալ Պարսից ծոցը: ... Իսկ Կովկասը՝ իր բարեկամ քրիստոնեայ ժողովուրդներով, Ռուսաստանի համար թէ ռազմական, թէ տնտեսական տեսակէտից, հանդիսանում էր միակ ու հաստատուն կողմանը Արեւելքում:

«Ով վեր է կացել Ռուսաստանի յաջողութեան դէմ, վեր է կացել՝ Հայկական Հարցի յաջողութեան դէմ..., եւ ով Ռուսաստանի դէմ պաշտպանել է Տաճկաստանին, նա մեղսակից է տաճկական գազանութիւններին եւ հայոց սարսափներին...: Բայց մեր մէջ հաւատ կայ արմատացած, թէ Անգլիան ու Ֆրանսիան եղել են Հայկական Հարցի բարեկամները:

«1878 թուականին էլ, երբ կրկին սկսեց ռուս-տաճկական պատերազմը եւ երբ դարձեալ ռուսական բանակը հասաւ Պոլսի շէմքը, դարձեալ երեսաց Անգլիան, դուրս հանեց իր նաւատորմիդը եւ ռուսին կանգնեցրեց Սան Սթեֆանոյում: Ապա Գերմանիայի հետ՝ յաղթողին տարաւ Պերլին, տիպլոմատիկական ջարդ տուեց նրան, եւ միաժամանակ ջարդեց Հայկական Հարցը, աւելի նիշդը՝ թարսեց, 16-ը շինեց 61, ռուսաց զօրքի փոխարէն յօդուածի մէջ մտցրեց Սուլթանի անունը եւ նրա բարեհայեցողութեանը յանձնեց հայ ժողովուրդը, էս բոլորի դիմաց ստանալով Կիպրոսն ու Հայկական Հարցի մոնոպոլիան:

«Եւ ահա՝ վրայ հասան 1894-96 թթ. կոտորածները... Անգլիան հայ ժողովրդի սարսափին ու աղբրսախառն դիմումին տուեց յայտնի պատասխանը. "Մեր նաւերը չեն կարող լողալ հայոց լեռների գագաթներին...":

«Մինչդեռ աշխարհին յայտնի է, որ Սուլթան Ապտիւլ Համիտը նստում էր ոչ թէ հայոց լեռների գագաթներին, այլ Պոսֆորի ջրերի ափերին, ուր միշտ կանգնում են անգլիական նաւերը»:

Եւ՝ մարգարէական կանխագուշակումը.

«Եւ ահա տաճկահայ ժողովուրդն իր հարցով, նոյնպէս եղել է՝ եւրոպական պետութիւնների հակամարտութեան դժբախտ գոհերից մինը, եւ անկասկած ամենադժբախտը: Ամենադժբախտը, որովհետեւ գտնուում էր Թուրքիայի սրտում, ամենադժուար ու ամենավտանգաւոր տեղում, եւ Թուրքիան նրան բաց պիտի թողնի, միայն՝ *իր վերջին շնչի հետ...*

«Եւ նա՝ Թուրքիան, *դիմել է, դիմում է ու կը դիմի ամենահրէշաւոր միջոցների՝ վերջ դնելու այդ ժողովրդին իր հարցին հետ միասին, հայի հայրենիքի եւ ազգային իրաւունքների խնդիրը միանգամընդմիշտ փակելու համար...*»:

Եւ... դժբախտաբար իրականացաւ Մեծն Թումանեանի ֆաղափա-
կան մարգարէութիւնը՝ Տարագրութիւնը, Ցեղասպանութիւնը եւ Արեւ-
մտահայաստանի զաւթումը, զորս ան կանխագուշակած էր 1913-ին,
Եղեռնէն երկու տարի առաջ...: Այս մարգարէութիւնը հետեւանքն էր
Թումանեանի ֆաղափական հասուն մտածողութեան, պետական յատուկ
մտածելակերպին եւ Հայկական Հարցի խոր իմացութեան: (Թուման-
եանի յօդուածին ամբողջական տեքստը տեսնել այս գիրքի «Յաւել-
ուածներ»ու բաժինին մէջ):

ԱՆՅՈՂԱԿԻ ՆՇՈՒՄՆԵՐ

ա – Ստորակայության մեր բարդոյթը:

բ – Անկուտի բանավէճը:

գ – Մեր կողմէ չիշատակուող բայց վտանգաւոր
թշնամիներ:

դ – Բուն թուրքերու ինքնութեան տագնապը եւ Էր-
տողանի նախագահ ընտրուելուն հեռանկարնե-
րը:

ե – Անցումը պատմականէն իրաւագիտութեան
դաշտ:

զ – Դարադարձին՝ բացակայ հարցադրումը՝ ՄԵՐ
ՀՈՂԵՐԸ:

ա – ՍՏՈՐԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ՄԵՐ ԲԱՐԴՈՅԹԸ

Ինծի համար ցաւ կը պատճառէ մեր կարգ մը մտաւորականներու ստորակայութեան բարդոյթը՝ երբ անոնք հրճուին, երբ յանկարծ սիոնական մտաւորական մը՝ մեծ գիշում մը կատարած ըլլալու հովեր առնելով, յայտարարէ թէ՝ Հայոց Յեղասպանութիւնը համազօր է Հրէական Ողջակիզումին...: Կը ցաւիմ՝ որովհետեւ Հայոց Յեղասպանութիւնը եւ Հրէական Ողջակիզումը ոչ միայն իրարմէ հիմնովին տարբեր ոճիւրներ են, այլեւ՝ Հայոց Յեղասպանութիւնը շատ աւելի ծանրակշիռ ոճիւր մըն է, իր տարողութեամբ եւ մանաւանդ՝ հետեւանքներով:

Հիմնական տարբերութիւնները՝

1. Հայոց Յեղասպանութիւնը Արեւմտահայութիւնը զրկեց Արեւմտահայաստանէն, իր հայրենիքէն: Հրէական Ողջակիզումը չհայրենագրկեց հրեաները:
2. Ընդհակառակը՝ Ողջակիզումին դիմաց սիոնականներուն արտօնուեցաւ ուրիշ ժողովուրդի մը հայրենիք գալթելու եւ «Հայրենիք» ունենալու իրաւունքները, եւ ուրեմն՝ շահեցան մեծապէս: Նոյնիսկ՝ փաստեր կան, որ Ողջակիզումը եւ ասոր փոխուոյց քարոզչութիւնը սիոնա-նացիական Ֆինանսատէրներու տնտեսա-քաղաքական գործարք մըն էր՝ Ռոզիլտներու եւ Եռնքերներու միջեւ...:
3. Մինչ մենք դար մը ամբողջ նանգում մուրացիմք եւ հատուցում յուսացիմք, անոնք շատ շուտ տիեզերական ճանաչումի արժանացան եւ շատ գերազանց հատուցումներ ստացան, բացի՝ Իսրայէլի տարատնկուած պետութենէն:
4. Ողջակիզումը եղաւ ու վերջացաւ, Յեղասպանութիւնն ու տեղահանութիւնը շարունակական ոճիւրներ էին, որոնցմէ կը շարունակէ տուժել՝ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը, եւ որուն ուսերուն վրայ կը ծանրանայ իր հայրենիք Արեւմտահայաստանը ազատագրելու վիթխարի, Սիզիֆեան աշխատանքը:
5. Ողջակիզումէն առաջ գոյութիւն ունէր միայն Հրէական կրօնք, ոչ հրեայ ժողովուրդ եւ ոչ ալ հրեայ ազգութիւն: Ողջակիզումին օգտագործումով ստեղծուած Իսրայէլի տնկի պետութեան մէջ կը փորձուի ստեղծել հրեայ ժողովուրդ եւ ազգութիւն (տեսնել՝ հակասիոնական հրեայ, Թէլ-Ավիվի համալսարանի պատմութեան դասախօս Փրոֆ. Շլոմօ Սանտի (Shlomo Sand) "Comment fût Inventé le Peuple Juif?" գիրքը, Fayard հրատարակչատունէն, 2008 թ.): Իսկ Տարագիր Արեւմտահայութեան բեկորները՝ հազարամեայ ազգութեան մը զաւակները, տակաւ կը ձուլուին եւ կը կորսնցնեն իրենց հայ ինքնութեան գիտակցութիւնը:

Եւ տակաւին սիոնիզմը կ'աշխատի իրեն ՕԹԱՆ-եան գինակից Թուրքիոյ կողքին հերքել Հայոց Յեղասպանութիւնը, որպէսզի՝ պատմութեան միակ ցեղասպանութիւնը (Ողջակիզումը) յիշուի՝ Հոլոքոսթը: Եւ Քաթրին Պիսքոփինկ կը գրէ՝ «Հոլոքոսթի հերքումին արշաւը կրնայ տակաւ տկարանալ՝ եթէ Հայոց Յեղասպանութիւնը հետեւողականօրէն ու տեւաբար հերքուի» (տես՝ Katherine Bischooping, "Method and Meaning in Holocaust Knowledge Surveys", in HOLOCAUST and GENOCIDE STUDIES, No. 3, 1998, p. 463):

Հայր Լեւոն Զէքեան իր «Ինքնութեան Խճանկար» (Պէյրութ, 2001) խորագրեալ խորին ուսումնասիրական հատորի 25-րդ էջին վրայ հետեւեալը գրած է Հայոց Յեղասպանութեան մասին.

«Հետեւաբար, հողային գետնի վրայ, մեր հարցի էութիւնը՝ հայ ժողովուրդի իր հողէն արմատախիլ եղած ըլլալու փաստին մէջ է, որու ուղղութեամբ, ցարգ, ո՛չ իրաւաբանական խոր վերլուծութիւն, ո՛չ խոր ուսումնասիրութիւն, ո՛չ ալ անհրաժեշտ քարոզչութիւն կատարած ենք: Մինչ հրեաներու ցեղասպանութեան հարցը, ըստ ինքեան, հողի գաղափար չի պարունակեր, պարագայ մը՝ որ ուղղակիօրէն կը շեշտէ Հայոց Յեղասպանութեան ուրոյն նկարագիրը»:

Եւ 117-րդ էջին վրայ կ'ըսէ թէ՝ մեր ազգային ինքնութեան պահպանումին համար՝ անհրաժեշտ է 1) գիտակցիլ մեր հայրենագրկեալ արեւմտահայոս ինքնութեան եւ 2) կազմակերպուիլ մեր հողային դատի հետապնդումին համար: Այլ խօսքով՝ կազմակերպել մեր կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ օրինական միակ լիազօր կազմակերպութիւնը: Այսինքն՝ ՏԱՀԶ-ը:

բ – ԱՆԿՈՒՏԻ ԲԱՆԱՎԷՃ ՄԸ...

Յեղասպանութեան ոճիրին լոկ բարոյական ապաքաղաքական ճանաչումին մեր «պահանջատիրութիւն»ը հասաւ անհեթեթի թատրոնին, երբ «ցեղասպանութիւն» եզրին տառը եւ ոչ թէ անոր բովանդակութիւնը, երկուստեք՝ դարձաւ աժան շանթաժի մը առարկան, եւ երկուստեք աշխատեցանք, որ ԱՄՆ-ի նախագահը գործածէ կամ չգործածէ «ցեղասպանութիւն» եզրը, որ ֆեթիշացուած էր մեր եւ Թուրքերուն կողմէ, մեր իրաւաՏգիտութեան, իսկ Թուրքիոյ աղուխագիտութեան հետեւանքով, քանի որ Թուրքերը լուռ կը քմծիծաղէին մեր վրայ, ամէն անգամ, որ ԱՄՆ-ի նախագահին չգործածելը «ցեղասպանութիւն» եզրին՝ յուսախաբ կ'ընէր մեզ եւ կը տկարացնէր ԱՄՆ-ի մէջ հայկական լոպիին կորովը:

Մինչդեռ՝ իրականութեան մէջ, ԱՄՆ-ի նախագահները կը գործածէին այնպիսի եզրեր, որոնք իրենց բովանդակութեամբ՝ ոչ միայն համազօր էին ցեղասպանութիւն եզրին եւ նոյնքան պատժելի, այլեւ՝ առաւել ծանրակշիռ ու ամբողջական...: Այսպէս.

1. Նախագահ Ճիմի Քարթըր (1977-1981), 16 Մայիս 1978 թ. գործածած է՝ "There was *concerted effort* made to *eliminate all of the Armenian people*", ինչ որ ցեղասպանութենէ աւելին կը նշանակէ:
2. Նախագահ Ճորն Հ.Ու. Պուշ (1989-1993), 20 Ապրիլ 1990-ին գործածած է՝ "*Crime against humanity*" անուանումը, որ 100 տոկոսով՝ իր բովանդակութեամբ եւ պատժելիութեամբ համազօր է՝ ցեղասպանութեան...: Ասիկա՝ ցեղասպանութենէն աւելին կը նշանակէ:
3. Նախագահ Պիլ Քլինթըն (1993-2001), 24 Ապրիլ 1996-ին (նաեւ՝ 1997-ին, 1998-ին եւ 1999-ին) գործածած է՝ "*The deportations and massacres of one and a half million Armenians*" անուանումը, որ համազօր է՝ ցեղասպանութեան:
4. Նախագահ Որդի Պուշ (2001-2009), 24 Ապրիլ 2001-ին գործածած է՝ "*The forced exile and annihilation of approximately 1.5 million Armenians*" անուանումը, որ ցեղասպանութեան վրայ աւելցուցած է (forced exile) բռնի արտոյնի ոճիւրը, որ աւելի հիմնականն է՝ մեր արտոյնի վերադարձի իրաւունքին տեսակէտէն...:
5. Նախագահ Թեոտոր Ռուզվելթ, 11 Մայիս 1918-ին, Եղեռնը բնութագրած է՝ որպէս "The Armenian massacre was *the greatest crime of war*", որ պատերազմի մեծագոյն ոճիւրը ըլլալով՝ մեծագոյն ցեղասպանութիւն կը նշանակէ... որովհետեւ՝ պատերազմի ռիթմերը եւս, ինչպէս մարդկութեան դէմ գործուած ռիթմերը նոյն՝ ցեղասպանութիւնը կը նշանակեն՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մէջ:
6. Իսկ դեռպէս Մորկընթաու ըսաւ. "Death of a whole race" (ամբողջ ցեղի մը մահը), աւելի ամբողջական չէ՞ քան ցեղասպանութիւնը:

Յիշեցինք թէ՝ Միջազգային Քրէական Մնայուն Ատեանի իրաւասութեան մէջ կ'իյնան՝ ցեղասպանութեան, մարդկութեան դէմ գործուած, պատերազմի եւ նախադարձակումի (aggression) ոճիւրներու քննութիւնն ու վճռահատումը՝ որպէս իրարու համազօր ռիթմեր:

Իսկ ցեղասպանութեան ոճիւրի կանխարգելման եւ պատժումին մասին, 9 Դեկտեմբեր 1948 թ. Պայմանակցութեան Յօդ. 2-րդը պայման չի դնել ամբողջական բնաջնջումը ազգի մը, էթնիկի մը, ցեղի կամ կրօնքի մը, այլ՝ ցեղասպանութիւն կը համարէ նաեւ՝ մասնակի բնաջնջումը անոնցմէ մէկ մասին (Այս մասին մանրամասն խօսած ենք՝ այլ տեղ):

գ – ՄԵՐ ԿՈՂՄԷ ՉՅԻՇԱՏԱԿՈՒՈՂ ԲԱՅՑ՝ ՎՏԱՆԳԱԻՈՐ ԹՇՆԱՄԻՆԵՐԸ...

Կը գտնուինք Մեծ Եղեռնի դարադարձի աւարտին, եւ մենք՝ ոչ զգացական եւ ոչ ալ ապաւինողական անչափահասութեամբ, այլ՝ իրաւապատմափառական մօտեցումով կը տեսնենք՝

- որ Տարագրութեան, Յեղասպանութեան, Հայրենազաւթումին, պետական զանգուածային ալան-թալանի եւ Հայ մշակոյթի կոթողներու քանդումին ու սրբապղծումին հինգ յարկանի ոճիրները կը շարունակուին մինչեւ օրս, պատուհասելով Հայ ժողովուրդը, ի մասնաւորի՝ վերապրող Տարագիր Արեւմտահայութիւնը:
- որ այս հինգ ճիւղանի ոճիրները՝ լոկ օսմանեան սուլթանի մը կամ կուսակցութեան մը (Իթիթիհատի) կողմէ ծրագրուած ու վայրագօրէն ատելափառ մղումներով գործադրուած ոճիրներ կամ «ձիհատ»ական բարբարոսութիւններ չէին... այլ՝
- գերազանցապէս աշխարհաքաղաքական, ծաւալողապաշտական, իմփերիալիստական նկրտումներ հետապնդող Միոնածին Փանթուրքիզմի ծրագրի գործադրութեան առաջին վնասկան փայլն էին՝ Արեւմտահայաստանի մէջ, եւ ապա՝ պիտի լրացուէին երկրորդ քայլով մը, այս անգամ՝ Արեւելահայաստանի մէջ... հողային անմիջական կապ հաստատելու համար՝ Թուրքիոյ եւ Ատրպէյճանի միջեւ, որոնք կ'անդրանցնէին՝ Թուրք-Հայ նեղ սահմանները, ունենալով՝ օտարազգի մեղսակից ուժեր, հետեւաբար ալ՝ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՈՃԻՐՆԵՐ Էին....:

Այս հանգամանքները լուսաբանելու համար, մենք պիտի պատասխանենք հետեւեալ երեք հարցումներուն.

1 – Ովքե՞ր էին Փանթուրքիզմի ծրագրի բուն հեղինակները, եւ ի՞նչ էր ատոր ծրագիր-նպատակը:

2 – Ովքե՞ր էին Փանթուրքիզմը որդեգրող-գործադրող ուժերը:

3 – Ի՞նչպէս հակազդել հինգ զլխանի ոճիրին. Յեղասպանութեան լոկ բարոյական նաւաշուրջ մուրալով աշխարհէն, պատերազմով, ահաբեկչական քարոզչութեամբ, թէ՞՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան աշխարհացրիւ ու բազմահպատակ բեկորները վերակազմակերպելով Միջազգային Հանրային Իրաւունքի նորմերուն եւ կանոններուն համաձայն, ստեղծելով՝ կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ միակ լիազօր կառոյց մը եւ այդ կառոյցը օժտելով իրաւական անձնաւորութեամբ (personnalité juridique), որպէսզի՝ այդ բեկորները ստանան

հայրենագրկեալ արեւմտահայ ժողովուրդի կարգավիճակ եւ այդ իրաւական հանգամանքով հետապնդեն Արեւմտահայաստանի հողային դատը:

Պատասխանները.

1 – Փանթուրքիզմը իմփերիալիստական ծրագիր մըն է՝ տարածուելու Արեւմուտքէն Արեւելք, Թուրքիոյ վրայով... Արեւմտեան եւ Արեւելեան Հայաստանները խոչընդոտ կը հանդիսանան ծաւալողական այս ծրագրին... ուրեմն՝ զանոնք պէտք է վերացնել ճամբէն...: Փանթուրքիզմի ծրագրին բուն հեղինակները Թուրքերը չեն, այլ՝ Սիոնիզմը, որ այս ծրագրով՝ ծառայութիւն կը մատուցանէ Արեւմուտքի իմփերիալիստական տէրութիւններուն, եւ այս ծառայութեան դիմաց՝ անոնցմէ կը ստանայ այլաբնոյթ հատուցումներ, զորս այստեղ մանրամասնելը տեղին չէ, տեղի սղութեան պատճառով: Պատմական փաստ է՝ որ Սիոնիզմը 1873-1923, 50 տարի՝ ինք եղաւ Փանթուրքիզմի վարդապետութիւնը հիմնադրողն ու քարոզողը՝ գերմանահպատակ, լեհահպատակ, ֆրանսահպատակ, աւստրիահպատակ եւ հունգարահպատակ հրեայ սիոնական պատմագիրներու միջոցով, որոնցմէ ոմանք գործածեցին թրքական ծածկանուններ, ինչպէս Արմինիոս Վամպերին, Ֆրանց Ֆոն Վերնէրը (Մուրատ Էֆէնտի), Լէոն Քահիւնը, Քոնսթանթի Պոթեցքին (Մուսթաֆա Ճելալետտին Փաշա) եւ Ալպերթ Քոհէնը (Թեքին Ալի).... Ասոնք պատմութեան մէջ անգոյ եւ անծանօթ «Մեծն Թուրան»ի մը առասպելը հնարեցին՝ որպէս Թուրքերու հիւսնածայրածիր կայսրութիւնը, անոր չեղած փառքը հիւսեցին առասպելական հեքիաթներով եւ այդ անգոյ լայնատարած կայսրութեան վերականգնումին անհրաժեշտութիւնը թելադրեցին: Կէս դար ետք միայն ասոնց աշակերտեց առաջին թուրք փանթուրքիստը՝ Զիա Կէօք Ալիը իր «Թուրքչիլիկին Էսասլարը» (Türkçülüğün Esasları) գիրքով:

Հրեայ սիոնական փանթուրքականները մամուլով կը կատարէին նաեւ՝ թրքանպաստ եւ հակահայ քարոզչութիւն: Օրինակ՝ Արմինիոս Վամպերին կ'ըսէր. «Հրեաներու զարգացման նախապայմանն է՝ հայոց աւելի մեծ աղէտներու ենթարկուիլը»: Քոնսթանթի Պոթեցքին՝ «Ամէն հայկական նուաճում՝ Ռուսիոյ դիրքին զօրացումը կը նշանակէ եւ՝ հակառակը, եւ ասիկա Անգլիոյ շահերուն վտանգումին համագոր է»: Պերնար Շթերն՝ «Թուրքերը պաշտպանելը՝ հրէական հայրենասիրութիւնը արտայայտելու ձեւ մըն է»... եւայլն, եւայլն:

Երիտթուրքական Իթթիհատ վէ Թերաֆֆը կուսակցութիւնը կազմակերպող եւ ղեկավարող անձերը՝ Թալէաթ փաշան, Էնվէր փաշան եւ Զափիտ պէյը (Տաւիտ) տէօմմէ սիոնականներն էին: Մեծն Բրիտանիոյ Կ. Պոլսոյ մօտ դեսպանը՝ Լաութեր (Lowther), իր տեղեկագրերուն մէջ՝

Իրօրհատը կ'անուանէր «Հրէական կուսակցութիւնը», իսկ Իրօրհատի կառավարութիւնը՝ «Հրէական կառավարութիւնը», քանի որ արդէն՝ բրիտանական Հետախուզական Ծառայութիւնը ունէր խիստ գաղտնի տեղեկագիր մը Փանթուրքիզմի եւ Իրօրհատի մասին, որպէս սիոնական վարդապետութիւն եւ կուսակցութիւն...:

2 – Փանթուրքիզմը առաջին որդեգրող իմփերիալիզմը եղաւ՝ Գայգերական Գերմանիան, որուն արտաքին գործոց նախարարութեան 1910 թուականին շրջանառութեան մէջ դրած շրջաբերականը կ'ըսէր. «Թուրքիա Կովկասի իր եղբայր-արեւակիցներուն հետ միանալու ջանքեր պէտք է թափէ, հողային անմիջական կապ հաստատելով Կովկասի թաթարներուն հետ, ի հարկին ժողովրդագրական (démographique) վերափոխումի ենթարկելով Հայաստանի տարածքը... այնտեղէն հեռու վտարելով բնիկ տարբը»:

Եւ, 1910 թ. Հոկտեմբեր 31-ին, Սելանիկի մէջ գումարուած Իրօրհատի համագումարին որդեգրած 6-րդ կէտը՝ բառացիօրէն կը համապատասխանէր Գայգերական վերի շրջաբերականի պահանջին...: Այսինքն, իբրեւ առաջին քայլ, Արեւմտահայաստանի Հայոց Ցեղասպանութեան ու Ցեղահանութեան ոճիրներուն... «Տեմոկրաֆիք Վերափոխում»ին:

(Ա. Աշխարհամարտի նախօրէին եւ ընթացքին, սիոնագերմանական ֆինանսատէրներուն գործակցութիւնը հաստատող բազմաթիւ փաստերէն յիշենք միայն՝ Պերլին-Պաղտատ երկաթուղագիծին եւ Պերլին-Հնդկաստան ցամաքային «կենսուղիին» սիոնա-գերմանական ֆինանսաւորումը, Չանաք-Քալէյի կռիւներուն «Սիոնական Լեգէոն»ին մասնակցութիւնը, եւայլն: Այս ուղղութեամբ հարուստ աղբիւրներ են՝ Մ. Ալիշանի, Ֆրանսիս Նիկոսիայի, Ն.Գ. Էօքէի եւ Եսթեր Պենպասայի գործերը: Այս եւ նախորդող թիւ մէկ պատասխաններուն շուրջ, լայն աղբիւրագիտութեան համար տեսնել մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Սիոնիզմի եւ Փանթուրքիզմի Առնչութիւնները եւ Անոնց Սպառնալիքը Հայաստանի Լիներութեան», 1990, Պէյրութ, հրատ. Լիբանանահայ Գրական Շրջանակի):

Ա. Աշխարհամարտի վաղորդայինին՝ 1918-1923, Մեծն Բրիտանիան օգտագործեց Փանթուրքիզմը, բանտերէն ազատելով Իրօրհատի մեղադրեալները, զանոնք Մալթա կղզին տանելով, եւ Ատրպէյճանի մէջ գործակցելով թաթարներուն հետ՝ Հայոց դէմ...:

Ապա՝ կարգը եկաւ Նացիական Գերմանիոյ: 1934-ին, Պերլինի մէջ հիմնուեցաւ՝ «Կովկասեան Համադաշնակցութեան Ուխտ»ը, որուն ծրագիրն էր՝ Փանթուրքիզմի դրօշին տակ՝ գրաւել Սովետ Միութեան մաս կազմող Կովկասի (ներառեալ Սովետ Հայաստանի) եւ Կեդրոնական

Ասիոյ թրքախօս հանրապետութիւնները: Այս նպատակով կազմուեցան շարք մը «ազգային» զօրագուններ՝ նացի հրամանատարութեան ներքեւ, ինչպէս՝ «Թուրքեստանեան»ը, «Ազրպէյճանական»ը, «Խրիմէական»ը, «Իտել-Ուրալական»ը եւ... «Հայկական»ը՝ Դրոյի պատասխանատուութեամբ...:

Իսկ Բ. Աշխարհամարտի վաղորդայնին, Փանթուրքիզմը որդեգրելու կարգը հասաւ՝ ամերիկեան իմփերիալիզմին՝ Սովետ Միութեան, ներառեալ Սովետ Հայաստանի դէմ...: 1949-ին, Ուաշինկթընի մէջ՝ հռչակուեցաւ կազմութիւնը «Ռուսիոյ (Սովետ Միութեան) ժողովուրդներու ազատագրութեան ամերիկեան կոմիտէ»ին: Եւ՝ ամերիկեան կառավարութիւնը սկսաւ ֆինանսաւորել՝ Սովետ Միութեան անդամ հանրապետութիւններուն «տարագիր կառավարութիւններ»ը եւ «վտարանդի կուսակցութիւններ»ը, որոնք ներքին ըմբոստութիւններով՝ ներսէն պիտի տապալէին Սովետ Միութիւնը, իսկ Սովետ Հայաստանը պիտի ենթարկուէր հողային կրճատումներու եւ Թուրքիոյ վերահսկողութեան տակ՝ համաձայն Ալեքսանդրապոլի դաշնագրին, զոր անիրաւական հանգամանքով ստորագրած էր՝ «Հայաստանի Հանրապետութեան Ս. Վրացեանի գլխաւորած վերջին ազատ կառավարութիւնը»... Սովետ Հայաստանի իշխանութիւնը յանձնելէ երեք օրեր ետք՝ 2 Դեկտեմբեր 1920 թուականին...:

Այսօր չկայ Սովետ Միութիւն, այլ կայ Ռուսական Դաշնութիւն, միեւնոյն է, այսօր Սիոնիզմը եւ Փանթուրքիզմը ամերիկեան եւ ընդհանրապէս արեւմտաեւրոպական իմփերիալիզմը զանոնք կը գործածեն Ռուսական Դաշնութեան դէմ, եւ ուրեմն՝ Սիոնիզմի եւ Փանթուրքիզմի արժեթուղիները կը պահեն իրենց ցուցանիշները Արեւմուտքի սակարաններուն մէջ: Չմոռնանք՝ որ Թուրքիա ՕթԱն-եան պաշտօնական, իսկ Իսրայէլ անպաշտօն դաշնակիցներն են Արեւմուտքի, եւ թշնամիները՝ Հայաստանի...:

3 – Հետեւաբար՝ հակազդել, անդրանցնելով մեր մէկ դարեան ամուլ մուրացկանութիւնը, Յեղասպանութեան լոկ բարոյական, ապափաղափական ու պղատոնական «ճանաչում»ին հանգրուանը, թեւակոխելու համար փաղափական պահանջատիրութեան՝ հողային պահանջատիրութեան հանգրուանը, վերակազմակերպելու համար Տարագիր Արեւմտահայութեան աշխարհացրիւ եւ բազմազպատակ բեկորները՝ կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ միակ լիազօր կառույցը՝ ՏԱՀՔ-ը, որպէսզի այդ բեկորները դառնան հայրենագրկեալ արեւմտահայերու համախումբ ու միաւորուած քաղաքական ինքնուրոյն հաւաքականութիւն եւ՝ ստանան՝ իրաւական անձնաւորութեան (personne juridique) կարգավիճակ, որպէս՝ Տարագիր Արեւմտահայ Ժո-

ղովուրդ, համաձայն Միջազգային Հանրային Իրաւունքի նորմերուն եւ ընդհանուր սկզբունքներուն, կարենալ հանգամանօրէն հետապնդելու Արեւմտահայաստանի հողային անյետաձգելի դատը, գէթ՝ Մեծ Եղեռնի վաղորդայնին:

Այս բոլորին լոյսին տակ՝ յստակ կը դառնայ, որ մեր վտանգաւոր քշնամիները եղած են ու կը մնան՝ Սիոնիզմը, Փանթուրփիզմը, Բրիտանիան, Գերմանիան, ԱՄՆ-ը եւ Արեւմուտքի բոլոր իմփերիալիստական տէրութիւնները...:

Հայր Դոկտ. Լեւոն Զէքիեան իր նախապէս յիշուած հատորի 49-րդ էջին 51-րդ էջին մէջ քննադատած է մեր կոյր արեւմտասիրութիւնը եւ Արեւելքը բոլորովին մոռնալու հիւանդութիւնը, որ մեծապէս վտանգաւոր է, որովհետեւ՝ «մեզ կը տարանջատէ մեր արմատներէն»...: Այս էջերէն կը մէջբերեմ հատուածներ.

... «Արտաշէսեան հարստութեան դէպի Արեւմուտք հակող քաղաքականութիւնը եւս, դժբախտաբար, հանդիսացած է Հայ գաղափարախօսութեան սկզբնաւորութենէն: ... Բայց Արտաւազդ թագաւոր կը դաւաճանուի նոյնինքն՝ այն Արեւմուտքէն, որու հանդէպ հայը միշտ պիտի սեւեռէր իր աչքերը: Դաւաճանութիւն մը, որ շարունակուած է... շարունակուած է... եւ շարունակուած է դարերու ընթացքին, եւ մեր պատմութեան ընթացքին, երբեք չենք կարողացած հասկնալ թէ՛ տեւական... անընդհատ... եւ համակարգային դաւաճանութեան մը առարկայ եղած է մեր ժողովուրդը, այդ նոյն Արեւմուտքէն...»:

«Բայց անհրաժեշտ է՝ մեր բոլոր շրջակայ ժողովուրդներէն, նաեւ Արեւելքէն ստացուած լաւը եւ լաւագոյնը ընդունիլ, իւրացնել եւ ընկալել, համալրելու համար զանոնք մեր ինքնութեան բնիկ տուեալներուն հետ, բան մը՝ որուն մէջ ժամանակներ շատ վարպետ եղած ենք եւ մեծապէս օգտուած...: ... Մեր միակողմանի արեւմտասիրութիւնը ոչ միայն վնասակար է, այլեւ վտանգաւոր, որովհետեւ կը միտի մեզ որոշ չափով տարանջատել մեր արմատներէն»:

Հայ ժողովուրդի բնօրրանը Փոքր Ասիան է, Միջին Արեւելքը, եւ այս շրջաններուն մէջ մենք պարտաւոր ենք շահելու հզօր դաշնակիցներ եւ նեցակիցներ, ինչպիսին են Ռուսաստանը եւ Իրանը, որոնք արդէն իրենց շահերով թշնամիներն են Փանթուրքական ծրագրին...: Նաեւ՝ Արաբները, որոնք ճաշակած են Օսմանեան լուծին դաժանութիւնները, եւ Արեւմուտքը, որ գաղութացուցած է իրենց երկիրները: Այլ խօսքով՝ մեր բոլոր նակատագրակիցները:

Գաղգերական Գերմանիոյ մեղսակցութեան մասին խօսք եղած է նոյնիսկ՝ ժամանակի վրացական մամուլին մէջ...: Օրինակ՝ «Սախալխօ Փուրցելի» թերթը, իր 18 Դեկտեմբեր 1915 թ. թիւ 459 համարին մէջ գրած է հետեւեալը.

«Ինչպէս գրում է "Հորիզոն"ը, "Mon Guardian" թերթում տպագրել են յօդուած՝ Օսմանեան Կայսրութիւնում ապրող Հայերի դրութեան մասին: Յօդուածում՝ ամբողջ օսմանեան տարածաշրջանում, Հայերի ոչնչացումն ապացուցող փաստեր են բերուած: Թերթը գրում է, որ գերմանացիները՝ օսմանցիներին ոգեշնչողներն են, եւ չնայած իրենք չեն մասնակցում Հայերի կոտորածին, բայց նրանց մեղքը շատ զգալի է:

«Մենք պէտք է դատապարտենք գերմանացիներին որ նրանք թոյլտուութիւն են տուել օսմանցիներին՝ ոչնչացնելու հնագոյն մշակոյթի տէր մի ամբողջ ազգի: Օսմանցիները ոչնչացնում են Հայերին, որովհետեւ ատում են նրանց սէրը դէպի հաւատքը, նրանց խելքն ու տաղանդը:

«Ոմանք կարող են մեզ պատասխանել, որ գերմանացիներն այդքան մեծ ազդեցութիւն չունեն օսմանցիների վրայ: Գուցէ նման կարծիքն անհիմն չէ, բայց հարցն այն է, թէ արդեօ՞ք Գերմանիան փորձեց որեւէ կերպ խանգարել օսմաններին՝ Հայերին ոչնչացնելու եւ կոտորելու մէջ: Ո՛չ: Գերմանիան մեծ նշանակութիւն է տալիս Օսմանեան Թուրքիայի օգնութեանը, այդ իսկ պատճառով նրանք շատ հետադարձ օսմաններին թոյլատրեցին ոչնչացնելու մի ամբողջ ազգի: Նրանք իրենց դաշնակցին անյարմարութիւն չպատճառեցին: Դրա համար էլ ոչ մի յոյս չկայ: Միակ բանը, որ մենք հիմա կարող ենք անել՝ դա արտերկրում տարածելն է՝ ազգի ոչնչացման փաստի մասին սարսափելի լուրը, որպէսզի օգնենք Հայերին փրկելու գոնէ նրանց, ովքեր կարողացել են վերապրել, որ գոնէ նրանք փրկուեն»:

*
*
*

Մեր իսկական թշնամիները մեր կողմէ մոռցուած ըլլալուն պատճառով, մենք յաճախ ծառայած ենք անոնց, գործիք եղած ենք անոնց եւ ենթակայ եղած ենք անոնց ձեռնաձուլութեանց (manipulations):

Մեծ Եղեռնի 100-րդ տարելիցին համար շոնգալից ու ցուցադրական եղանակներով՝ 100 անդամներէ բաղկացած կեդրոնական մարմին ստեղծուեցաւ եւ այդ մարմինին գլուխը դրուեցաւ տխրահոգ Հայկ Դեմոյեան մը... Արեւելահայաստանի բիզնեսամուլ իշխանութիւններուն կողմէ, որոնք թոյլ տուին երեք խայտառակութիւններ՝ մեր ազգային արժանապատուութեան հասցէին, երեք սրբապղծութիւններ՝ մեր 1.5 միլիոն անշիրմ նահատակներու պատիւին դէմ: Այս սրբապղծութիւնները անոնք թոյլ տուին մեր թշնամիներուն:

Առաջինը՝

Անգլիոյ Արքայական Պալատի վարձկան գրչակ՝ ոմն Ճեֆրի Ռոպերթսոն, իր նախապէս հրատարակած մէկ գործը սրբապիղծ՝ "Was There an Armenian Genocide?" վերնագրով, Երեւանի մէջ հայերէնով հրատարակեց՝ «Արդեօ՞ք Եղեւ է Հայկական Ցեղասպանութիւն Մը» վերնագրով՝ պետական արտօնութեամբ... (տեսնել՝ <http://www.euro-peanintegration.am/activity/publications./html>): Մինչ Ցեղասպանութիւն եզրին հայրը՝ Ռ. Լեմբին, Հայոց Ցեղասպանութիւնը համարեց «Ցեղասպանութեան հիմնարար օրինակ»...: Երեւանի մէջ հրատարակուեցաւ նաեւ ուրիշ գիրք մը սրբապիղծ՝ «Թուրքը Որ Փրկեց Ինձ»... վերնագրով... անկլօ-սիոնա-փանթուրքական քարոզչական այս դեղին արշաւը Երեւանի վրայ, 100-րդ տարելիցի սեմին... արդեօ՞ք արտօնելի է մեզի: Ա՞զգ ենք մենք, ունի՞նք ազգային պետութիւն, թէ՞՞ վերածուեր ենք՝ Լորտ Մըկ-Քաուլիի կողմէ արհամարհուած «ստրուկ ազգ»ի...: (Ճեֆրի Ռոպերթսոնը ինչ-ինչ հաշիւներով, որո՞նց թելադրութեամբ՝ աճապարած է երկրորդ գիրք մը հրատարակելու 2015-ին, դարձեալ Երեւանի մէջ եւ հայերէնով, երբ մենք արդէն տպարան յանձնած էինք Ա. տպագրութեան նիւթը, այս անգամ՝ տարբեր վերնագրով՝ «Անհանգստացնող Ցեղասպանութիւն Մը»... որպէս մեղմացուցիչ դէպք յանցանագ...):

Երկրորդը՝

Եղեռնի 100-րդ տարելիցի խորհրդանկար որպէս, ընտրուեւ է՝ սիոնա-մասոնական «ամմոռուկ» հինգ թերթանի ծաղիկը...:

Երրորդը՝

Հայաստանէն եւ Թուրքիայէն շուրջ 40 ուսուցիչներու եւ ուսանողներու «ամառնային դպրոց» կազմակերպուեւ է Թուրքիոյ Տերպենթ-Քոչաէլի քաղաքին մէջ "yavaş" նշանաբանով, 2014 թ. Օգոստոս 11-17... «փոխադարձ վստահութիւն կառուցելու համար երկու երկիրներու հասարկութեան միջեւ»... 100-րդ տարելիցի սեմին, երբ թուրք ասկեարները հայկական Քեսապը քանդեցին եւ հայեր սպաննեցին եւ կը քանդեն Հալէպի հայկական թաղամասերը... եւ իսլամական պետութեան շարքերուն մէջ կռուող թուրք ասկեարները կը քանդեն Տէր Զօրի եկեղեցին...: Իսկ այս «դպրոց»ը կը ֆինանսաւորեն՝ Երեւանի մօտ ԱՄՆ-ի դեսպանատունը, Ճորճ Սորոսի հիմնադրամը, ԵԱՀԿ-ի Երեւանեան գրասենեակը, Counterpart International-ը եւ թշնամի այլ կազմակերպութիւններ:

Մենք պարտաւոր ենք Հայ ժողովուրդին վերլիչեցնելու մեր վտանգաւոր թշնամիները, որպէսզի՝ գոնէ չանհանգստացնենք մեր նահատակներու ոսկրտիքը..., եւ չդառնանք մեր թշնամիներուն ձեռնածուլթեանց առարկան, իբր քաղաքական անչափահասներ...:

դ – ԲՈՒՆ ԹՈՒՐԲԵՐՈՒ ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆ ՏԱԳՆԱՊԸ... ԵՒ՝ ԷՐՏՈՂԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ԸՆՏՐՈՒԵԼՈՒՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐԸ

Թուրքիոյ ներքին ճակատի ամէնէն աւելի խոցելի կողմը՝ իր տարատնկեալ (transplanted) պետութեան հանգամանքն է, բազմազգի եւ բազմակրօն ոչ-միատարր (ոչ միասեռ) բնակչութեամբ: Պետութիւն մը, որ Փոքր Ասիոյ մէջ տնկի պետութիւն մըն է՝ ուրիշ ժողովուրդներու Հայրենիքներուն եւ այդ ժողովուրդներու գանկերուն վրայ հաստատուած արհեստական օտար պետութիւն մը (նման՝ բազմազարեան ԱՄՆ-ի եւ նորատունկ Իսրայէլի պետութիւններուն), որուն բնակիչները՝ մեծամասնութեամբ քրիստոնէի են, թուրքիացի, բայց ոչ թուրք... եւ բուն քուրճերը՝ փոքրամասնութիւն են, միւս փոքրամասնութիւններուն նման (քրիտոները՝ 20 միլիոն, իսկ ալեւիները՝ 20 միլիոն... եւ մնացեալները՝ 15 միլիոն, որոնց 4 միլիոնը իսլամացուած Արեւմտահայեր... որոնք այսօր սկսած են վերցառնալ իրենց արմատներուն...), ինչ որ բուն թուրքերուն մօտ ստեղծած են ինքնութեան սուր տագնապ մը... զոր փարատելու մտահոգութեամբ՝ իրերայաջորդ թուրք կառավարութիւնները միլիառներ կը ծախսեն պատմաշինութեան (այսինքն՝ պատմութեան նենգափոխութեան) եւ Փանթուրքիզմի քարոզչութեամբ առասպելներու յորինումին (յերիւրումին) համար, եւ կը շինեն՝ «ազգային հերոսներ»... եւ անոնց դամբարաններուն կառուցումին համար եւս կը ծախսեն մեծ գումարներ, ինչպէս հրեայ տէօնմէ Թալէաթ ճիւղի մը դամբարանը 1943-ին, եւ հրեայ տէօնմէ Էնվէր ճիւղին դամբարանը՝ 1996-ին:

Պատմաշինութեան թուրք աշկերտները, զայն սորվեցան իրենց սիրոնական վարպետներէն, որոնք կէս դար ամբողջ, 1873-1923 շինեցին անգղոյ «Մեծն Թուրան»ի առասպելը, եւ անոնց առաջին քուրճ աշկերտը՝ Զիա Կէօք Ալփ, 1923-ին, գրեց «Թրքականութեան Հիմունքները» ("Türkçülüğün Esasları", İstanbul, 1923, վերահրատարակուած 1976-ին) վերնագրով գիրքը, որուն էջ 28-ին վրայ կը կարդանք. «Թրքականութեան հեռաւոր նպատակն է Թուրանը: Թուրանը՝ թուրքերու անցեալին ունեցած ճշմարտապէս մեծ հայրենիքն էր: Թուրանցիները՝ միմիայն

Թրքերէն խօսող միլլիթներ էին: Եւրոպացի կարգ մը գրողներ՝ Արեւմտեան Ասիոյ այն բոլոր ազգութիւնները, որոնք չեն դասուիր Սեմական կամ Արիական ցեղերու շարքին, զանոնք «թուրանական»ներ կը կոչեն, զանոնք որպէս տարբեր ցեղի ազգութիւն ծանօթացնելու համար: Թուրանը՝ բոլոր Թրքական երկիրներու թուրք հասարակութիւնները ամբողջութեամբ իր մէջ ընդգրկող հողն է»:

Ըստ աշկերտ փանթուրքիստներուն, աշխարհի բոլոր լեզուներուն մայրը՝ Թրքերէնն է, այս վա՛յ տեսութիւնը անոնք կ'անուանեն «Արեւ լեզուի տեսութիւն» (Güneş Dil Teorisi), անգիտանալով, որ "Teorisi"ն Թրքերէնն չէ, եւ Կեդրոնական Ասիոյ վաչկատուն ցեղախումբերը չէին կրնար հասած ըլլալ «տեսութիւն» յղացքը ըմբռնելու կամ հասկնալու մականդակին: Բայց այս խաւարամիտ աշկերտները կ'ըսեն նաեւ՝ թէ թուրք ցեղը Ասիոյ Միջին Արեւելքէն եկան եւ քաղաքակրթութիւնը տարածեցին ողջ աշխարհին մէջ՝ orta doğu Asiadan geldiler ve madenyetliği Dünyada yaydılar...:

Բայց, մոլեռանդ փանթուրքական պատմաբան Նիհալ Աթսըզ (Nihal Atsız) անգամ դժգոհանքով կը խոստովանի, թէ՛ «Մեր ամէն բանին նման մեր պատմութիւնն ալ մինչեւ օրս ճշդուած չէ: Չենք գիտեր, թէ ե՞րբ կը սկսի մեր պատմութիւնը եւ թէ՛ ի՞նչ հանգրուաններէ անցած է: Ովքե՞ր են թուրք, եւ այլն»: Աթսըզ իր «Թուրք Պատմութեան Մէջ Հարցեր» (Türk Tarihinde Meseleler, İstanbul, 1976) վերնագրուած գիրքին մէջ (էջ 50-51) կը գրէ. «Թուրք պատմութիւնը մինչեւ օրս կարելի չէ եղած արձանագրել...: Այսքան մեծ եւ կարեւոր միլլիթի մը համար "մեր պատմութիւնը մինչեւ օրս կարելի եղած չէ արձանագրել" ըսելը՝ առաջին հայեացքով, մարդոց անկարելի բան թուելով հանդերձ, ասիկա ճշմարտութիւն է: Ասոր գլխաւոր երեք պատճառներ կան... Առաջինը այն է, որ թուրք պատմութիւնը՝ ուրիշ միլլիթներու պատմութեան հետ չափելու անկարելիութիւնն է՝ իր այնքա՛ն մեծ աշխարհագրական տարածքի մը վրայ տարածուած ըլլալն է: Երկրորդը՝ թուրք պատմաբաններուն պետութենէն աւելի հանձնառուութիւն արժէք տալն է: Երրորդը՝ թուրք միլլիթը պատմութիւն կերտող, բայց այդ մասին չգրող միլլիթ մը ըլլալուն նկարագիրն է»: Ուրիշ ժողովուրդներու պատմութեան հետ անբաղդատելիօրէն մեծ այդ տարածքը՝ ուրեմն առասպելական եւ պատմութեան մէջ գոյութիւն չունեցած «թուրան»ն է... զոր շինեցին պատմաչէն սիոնականները, որոնց թուրք աշկերտները չէին կրնար ճշդել այդ յօրինուած աշխարհատարածքին ճշգրիտ սահմանները...: Աթսըզ կը շարունակէ. «Այս պատճառներով՝ թուրք պատմութեան ամէնէն աւելի ճանչցուած անձնաւորութիւններուն ու դէպքերուն շուրջ անգամ՝ երբեմն տեսակէտներու խոր տարբերութիւններ աւնբախ են: Ներկայ գիրքս, տեսակէտներու այս տարբերութիւններէն բխող հար-

ցերու մէկ մասը միայն շօշափելով, անոնց շուրջ կարծիքներ փոխանակելով՝ եզրակացութեան մը յանգելու համար գրած եմ: Անկասկած, որ թուրք պատմութեան հարցերը սահմանափակուած չեն միայն այստեղ շօշափուած հարցերով: Նպատակը՝ այդ հարցերէն մի քանին ցոյց տալով՝ լուսաւորեալներուն, մասնաւորապէս պատմագէտներուն ուշադրութիւնը այս բաներուն վրայ հրաւիրելու, տարակարծութիւններու կէտերուն շուրջ համակարծութեան հասնելու համար՝ հանդիպումներու եւ խորհրդակցելու ճամբայ բանալն է: Այս ամէնը եթէ կարելի ըլլայ կատարել՝ մեր պատմութիւնը արձանագրելի ըլլալու ճամբուն մէջ պիտի մտնէ:

«Մեզի համար ամէնէն սրբազան նպատակն է թուրանականութիւնը: Անցեալին ինչպէս որ մէկացած էինք, կրկին պիտի մէկանանք: Բոլոր թուրքերու միաւորումը մեր իրաւունքն է եւ առաջադրանքը: Թուրանականութիւնը մեծ գաղափարական մըն է: Մեծութեան գաղափարականը վաւերական գաղափարական մըն է: Երէկ Հաթայն Հը (Իսկէտերունը), այսօր՝ Կիպրոսը, վաղը՝ Արեւմտեան Թրակիան եւ Քերքուքը, միւս օրը՝ Ազրպէյճանը եւ աւելի անդին...: Այս այս է: Թող ոչ ոք իր գլուխը թաղէ աւագին մէջ»:

Այս երկար մէջբերումը մենք կատարեցինք, ընթերցողին շօշափելի դարձնելու համար ինքնութեան այն սուր տագնապը, զոր կ'ապրին թուրքիոյ բուն թուրքերը, եւ այդ տագնապէն փախուստ կու տան դէպի առաջ... դէպի թուրանի երազ-առասպելը, դէպի աշխարհակալութիւն: Ասիկա յատուկ է բոլոր տարատնկեալ պետութիւններուն, ինչպէս՝ Իսրայէլի պետութիւնը, որուն երազած «թուրանը» կը տարածուի Եփրատէն մինչեւ Նեղոս... նաեւ՝ ԱՄՆ-ը, որուն երազած «թուրանը»՝ Երկիր մոլորակն է...:

Մեզի կը մնայ օգտուիլ թուրքիոյ այս խոցելի կողէն, կարեւորութիւն տալով անոր միլիոնանոց «փոքրամասնութիւն»ներուն... եւ իսլամացուած Արեւմտահայերուն, որոնք «նոր զարթօնք» մը կ'ապրին այսօր...:

**

2014 թ. Օգոստոս 10-ին, Սեւրի դաշնագրի 94-րդ տարեդարձին, մութ հեռանկարներով տեղաշարժ մը տեղի ունեցաւ թուրքիոյ մէջ, երբ երկրի նախագահ ընտրուեցաւ AKP կուսակցութեան ղեկավարը՝ Ռեճեփ Թայյիպ Էրտողան, որ երկրի խորհրդարանական վարչակարգը պիտի վերածէր նախագահականի եւ միանձնեալ բռնատիրականի, որպէս օսմանեան-սեւտութեան նորատիպ սուլթան: Տակաւին, Սուլթան Էրտողան կ'երազէր՝ որ Իսլամական Խալիֆաթը ան պիտի ստանձնէր Իսլամ Պետութեան Խալիֆայէն՝ Պաղտատին, եւ ուրեմն կ'օգնէր անոր

Հազարաւոր թուրք բանակի զինուորներով, եւ Էրտողան-Պաղտատի կապերը այնքան մը ակնբախ դարձան՝ որ Geopolitical Analysis and Monitoring կայքէջը 2014 թ. Սեպտեմբեր 6-ին սկսաւ խօսիլ այս սերտ կապին մասին: Ան վերջին տասնամեակին վարեց շրջանային ծաւալողական քաղաքականութիւն՝ զինք շրջանակող երկիրներուն դէմ, այդպիսով կարծելով զսպաշապիկի մէջ պահել տարատնկեալ, բազմազգ ու բազմակրօն թուրքերոյ ներքին ազգային ու կրօնական սուր տագնապը, որ բուն թուրքերուն մօտ ստեղծած է ինքնութեան սուր տագնապ մը...: Եւ տրուած ըլլալով՝ որ Էրտողան, արտաքին ճակատի վրայ չարաչար ձախողեցաւ, հիմա՝ միանձնեայ բռնատիրութեան նոր Հանգրուանին, ան որոշած էր ամէն զնով եւ բոլոր արտօներէի թէ արգելեալ միջոցներով մեղմացնել կամ արմատապէս լուծել բուն թուրքերու ինքնութեան տագնապը՝ չէզոքացնելով (վերացնելով) ոչ-թուրք ազգային (20 միլիոն քիւրտերը) — կրօնական (20 միլիոն ալեւիները) մեծաթիւ Համայնքները: Սակայն, 2014 թ. Օգոստոսին արդէն այդ ոչ-թուրք մեծաթիւ Համայնքները կ'ապրէին իրենց զարթօնքի ժամանակաշրջանը, — ներառեալ նոյնիսկ արիւմտարիւի թիւ կարծուած յայտնի, գաղտնի եւ իսլամացուած արեւմտահայերը... — (որոնց թիւը Ալվրցեան կը գնահատէ շուրջ 4 միլիոն՝ նուազագոյնը...), եւ հետեւաբար, Էրտողանի բիրտ միջոցառումները ասոնց դէմ՝ առաւել պիտի սրեն ինքնութեան տագնապը բոլոր Համայնքներուն մօտ, եւ երկիրը պիտի վերածուէր ազգամիջեան ու կրօնական կռիւներու ռազմադաշտի... ճիշդ Մեծ Եղեռնի 100-րդ տարելիցին, եւ ուրեմն՝ ոչ մէկ մեղմացում կրնայինք սպասել պաշտօնական թուրքերոյ կեցուածքին մէջ՝ Հանդէպ Յեղասպանութեան եւ Տեղահանութեան ոճիրներուն, ընդհակառակը՝ մեծ չափերով կարծրացում մը, ուրացում մը եւ նենգափոխում մը... որուն պայմաններուն տակ աներեւակայելի է որեւէ կառուցողական երկխօսութիւն՝ Հայաստանի եւ թուրքերոյ միջեւ: Մանաւանդ, որ արդէն Էրտողան Հայաստանութեան վերսկսած էր՝ նախընտրական հանգրուանին, Քեսապի, նաեւ Մուսուլի մէջ՝ ՏԱՀԶ-ի շարքերուն մէջ կռուող թուրք ասկերներուն միջոցով:

Այլ խօսքով, Էրտողանի նախագահ ընտրութեամբ, թուրքիա թեւակոխեց յետ-Քեմալական Հանգրուան: Մուսթաֆա Քեմալ՝ երբ Օսմանեան Կայսրութեան փլուզումին յաջորդող Հանգրուանին, փորձեց ստեղծել միասեռ թուրք Հասարակութիւն մը արդէ թուրքերոյ սահմաններուն մէջ, բայց չէր յաջողած մինչեւ 2014 թ., հիմա՝ Էրտողանեան Հանգրուանին մէջ, Մուլթան Էրտողան պիտի փորձէր յաջողիլ միատարր թուրքիան ստեղծելու՝ շատ աւելի դժուարին պայմաններու մէջ: Ուրեմն՝ բաղխումը միւս ոչ-թուրք Համայնքներուն հետ պիտի ըլլար աւելի ահաւոր ու մեծածաւալ..., քանի որ Էրտողան վերջին տարիներ

րուն յաջողեցաւ Հանրային կարծիքը զբաղեցնելու ազգային ու կրօնական բեւեռացումով, որ կոյր է եւ կատաղի, որպէսզի Հանրային կարծիքին մոռնալ տայ՝ դասակարգային բեւեռացումն ու «Աջ»ի եւ «Ձախ»ի միջեւ ճակատումը, որ գիտակից է եւ աւելի դեմոկրատական: Էրտողան դատապարտուած էր ձախողելու ազգային ու կրօնական բեւեռացումին մէջ, որովհետեւ Թուրքիոյ Հասարակութիւնը այսօր ծաւալի է դեմոկրատիայի, ինչ որ փաստուեցաւ Օգոստոս 10-ի նախագահական ընտրութիւններուն, երբ «Ժողովուրդներու Դեմոկրատիա» նորակազմ քրտական կուսակցութեան թեկնածուն՝ Սալահտտին Տեմիրթաշ ստացաւ ձայներու 13 առ հարիւրը, նախապէս իր արձանագրած 6 առ հարիւրին փոխարէն, եւ Հանգիսացաւ երեք թեկնածուներու մէջէն միակ յառաջընթաց արձանագրողը: (Միւս երկուքը՝ Էրտողան եւ Իհսանօղլու հազիւ կրցան պահպանել իրենց նախկին արդիւնքները): Փաստօրէն՝ Էրտողան տկարացուց թրքական լայիք երկու աշակողմեան կուսակցութիւններ՝ «Ուղիղ Ճանապարհ» (DYP) եւ «Մայր Հայրենիք» (Ana Vatan), եւ հակառակ պետութեան բոլոր միջոցները չարաշահելուն, չկրցաւ հաւաքել ժողովուրդի 50 տոկոսին ձայները, այլ միայն 39 տոկոսը, եւ իր մրցակիցը՝ Իհսանօղլուն (զոր առաջադրած էին CHP—«Ժողովուրդի Հանրապետական» եւ MHP—«Ազգային Շարժում» լայիք կուսակցութիւնները) եւ քրտական «Ժողովուրդներու Դեմոկրատիա» լայիք ու ձախակողմեան կուսակցութեան թեկնածուն՝ Տեմիրթաշ, միասնաբար հաւաքեցին ժողովուրդի 41 տոկոսին ձայները..., տակաւին չհաշուած Թուրք Կոմկուսի (TKP) ձայները, որոնք չմասնակցեցան ընտրութիւններուն, իսկ չմասնակցողները կազմեցին 26 տոկոսը ժողովուրդին: Այլ խօսքով, Էրտողան նախագահ ընտրուեցաւ Թուրքիոյ ժողովուրդին փոքրամասնութեան ձայներով, քանի որ ձախակողմեան լայիք կուսակցութիւնները միաւորուած ճակատով չընդդիմացան Էրտողանի թեկնածութեան: Բուն թուրք սիւննիթ համայնքը փոքրամասնութիւն կը կազմէ երկրին մէջ, բայց Էրտողան կը յամառի ստեղծելու միատարր թուրք պետութիւն, ինչպէս Իսլաման Մուսլիմիները փորձեցին եգիպտական պետութիւնը վերածել իսլամական միատարր պետութեան... յաջողած ըլլալով նախագահական ընտրութիւններուն եւ սակայն՝ ի վերջոյ ձախողեցան...: Բայց Էրտողան կը շարունակէ իր թրքամոլ եւ սիւննիստ կոշտ ու գրգռիչ յայտարարութիւնները: Եւ երբ ոմանք կասկած յայտնեցին իր թրքական ծագումին շուրջ, իրեն վերագրելով վրացական կամ հայկական ծագում... կատաղօրէն պատասխանեց բառացիօրէն. «Ինչ սարսափելի բան է՝ Հայ ըլլալը... Նոր Թուրքիոյ մէջ... զոր կ'առաջադրենք ստեղծել...»: Այս ծանրակշիռ ոճրահոտ յայտարարութեան, նախորդած էր իր միւս ոճրահոտ յայտարարութիւնը, թէ՛ «Թուրքիոյ մէջ Հայոց Ցեղասպանու-

Թիւն չէ եղած... քանի որ այսօր դեռ հայեր կան Թուրքիոյ մէջ»։ Այսինքն, ան կը սպառնայ շարունակելու Հայաստանու թիւնը Թուրքիոյ մէջ, սպաննելով վերջին հալը...։ Ասիկա կը նշանակէ՝ որ Սուլթան Էրտողանի հետապնդած Նոր Թուրքիան պիտի վերածուէր ներքին քաղաքացիական կռիւի ռազմադաշտի մը, որովհետեւ՝ մասնաւորաբար Հրանդ Տինքի նահատակութիւնը ազդանշան մը եղաւ, որ զօրաշարժի ենթարկեց երկրի բոլոր դեմոկրատական ու ձախակողմեան ուժերը՝ պայքարելու համար ֆաշական ռեժիմին դէմ՝ միասնական ճակատով։ Եւ՝ դեմոկրատական ու ձախակողմեան ուժերը այն դրացի երկիրներուն՝ Սուրիոյ, Իրաքի եւ Լիբանանի, որոնց դէմ, վերջին տարիներուն, Էրտողան չղթյազերծած էր ծաւալողական ներխուժումներու քաղաքականութիւն, պարտին աջակցել Թուրքիոյ դեմոկրատական ուժերուն, որպէսզի՝ չըջանին մէջ, Իսրայէլի կողքին չհիմնուի երկրորդ տարատնկեալ, ցեղապաշտական, թուրանական պետութիւն մը...։ Այս բոլորին լոյսին տակ, որքա՞ն անհեթեթ ու մանկամիտ կ'երեւին Յիւրիխեան փրոթոքոլները, զորս ստորագրեցին Արեւելեան Հայաստանի Գ. Հանրապետութեան բիզնեսամիտ իշխանաւորները...։

Հայ-թրքական կառուցողական երկխօսութիւնը անկարելի է թուրանական, ֆաշական Թուրքիոյ հետ, որ Սուրիոյ մէջ կը շարունակէ իր հայասպան քաղաքականութիւնը եւ դպրոցական դասագիրքերու մէջ կը հրահրէ հայատեացութիւնը ատելալառ մոլուցքով, ինչպէս կը վկայէ Թանէր Աքչամ 2014 թուի Սեպտեմբերին «Թարաֆ» թերթին իր տուած չորս յօդուածներու շարքին մէջ...։ Այդպիսի երկխօսութիւն հնարաւոր կրնայ ըլլալ՝ մի միայն դեմոկրատական լայիք Թուրքիոյ հետ, եւ մինչեւ Թուրքիոյ դեմոկրատականացումը՝ դեմոկրատական, լայիք ու մէկ խօսքով՝ Ձախակողմեան կազմակերպութիւններուն եւ անձնաւորութիւններուն հետ։ Ասիկա՝ լափալիսեան ճշմարտութիւն մըն է։ Որովհետեւ, վերջին տասնամեակին, բոլոր այն թուրք եւ քիւրտ գրողներն ու պատմաբանները եւ հասարակական գործիչներն ու բանուորները, որոնք ճանչցան Հայոց Յեղասպանութիւնը, յիշատակի հաւաքներու եւ Հրանդ Տինքի թաղման թափօրին տասնեակ հազարներով մասնակցեցան՝ ձախակողմեաններ են, կամ կոմունիստներ, կամ՝ ալ ճշմարտապէս լայիք դեմոկրատներ եւ թրքացած, քրտացած, ալէուիացած արեւմտահայեր...։

2015 թ. Յունիս 7-ի խորհրդարանական ընտրութիւններուն «Ժողովուրդներու Դեմոկրատիա» քրտական ձախակողմեան կուսակցութեան (HDP) յաղթանակը ժամանակաւորապէս վերջ տուաւ Էրտողան Սուլթանի մենատիրութեան, քանի որ AKP-ն այլեւս չունեցաւ խորհրդարանի 550 աթոռներուն կէս թիւէն մէկ աւելին, HDP-ի ստացած ձայներու 13%-ին պատճառով։

Եւ խելակորոյս «Սուլթան»ը յամառեցաւ ձեռք բերել նպաստաւոր արդիւնք նոր ընտրութիւններու կազմակերպումով, հակասահմանադրական անուղղակի ճնշումներով արգելակեց սահմանադրութեան նախատեսած «ազգային միութեան» դաշլիճին կազմումը՝ CHP-ին եւ HDP-ին տուած չըլլալու համար նման դաշլիճի մը մասնակից դառնալու առիթը, եւ կամայականօրէն լուծարեց Յունիս 7-ի խորհրդարանը, պատրուակելով թէ՛ Տաւութօղլու չէր յաջողած 45 օրերու ընթացքին կազմել «ազգային միութեան» դաշլիճ, եւ հետեւաբար 2015 թ. Նոյեմբերի 1-ին հրաւիրեց խորհրդարանական կանխահաս նոր ընտրութիւններ։ Մինչ այդ ան փորձեց լուծարել նաեւ HDP կուսակցութիւնը, զայն ամբաստանելով իբր PKK-ի գինակից ահաբեկչական կազմակերպութիւն, եւ միւս կողմէ՝ միակողմանիօրէն վերջ դրաւ երկու տարիներէ ի վեր շարունակուող գինադուլին PKK-ի հետ, «խաղաղ լուծման» բանակցութիւններու թատրոնին, եւ բաց պատերազմ հռչակեց PKK-ի դէմ՝ չահելու համար ծայրայեղ շովինիստական գորշ գայլերու, MHP-ի, ձայները։

Եւ, Նոյեմբեր 1-ի կանխահաս ընտրութիւններուն «Սուլթան»ը դժբախտաբար հասաւ իր մուրազին...:

Սակայն, Սուրիոյ դէմ մղուող համաշխարհային յետադիմութեան պատերազմին մէջ Փութինի Ռուսաստանի գինեալ միջամտութիւնը վերջ տուաւ «Սուլթան»ի շրջանային ծաւալողապաշտ ախորժակներուն, եւ ան սկսաւ կակազել «ռմուտլարըմ հէփ գըրըլտը...»:

Ե – ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ԱՆՅՈՒՄԸ՝

ՊԱՏՄԱԿԱՆԷՆ ԻՐԱԻԱԿԱՆ ԴԱՇՏ

Մեծ Եղեռնի ահաւոր, աննախընթաց եւ համապարփակ բնոյթը շեշտող առաջին հայերէն գրութիւնը՝ *Կ'ենթադրեմ, Օրմանեան Արքեպիսկոպոսի «Տեղեկագիր»*ն էր, 48 էջերէ բաղկացած, որ հրատարակուեցաւ 1919-ին, Էջմիածինի տպարանին մէջ, Վ. Աճէմեանի խմբագրութեամբ։ Մեծ Եղեռնի առաջին ամբողջական, նաեւ վերապրողներու ապրած trauma-ն ընդգրկող հատորն էր՝ նոյն տարին (1919), Պոսթոնի մէջ, Յ. Պօղոսեանի 384 էջերէ բաղկացած հատորը՝ «Հայ Ցեղը եւ Հալածանքները Հոգեբանութեան Լոյսին Տակ» վերնագրով։ 1920-ին, Կ. Պոլսոյ մէջ՝ Սեպուհ Ակունիի հրատարակած հատորն էր 234 էջերէ բաղկացած «Միլիոն Մը Հայերու Զարդի Պատմութիւն» վերնագրով, որմէ բացակայ էր քաղաքական մտածողութիւնը, հակա-

ուակ անոր որ Կ. Պոլսոյ մէջ, նոյն օրերուն, թրքական Զինուորական Ատեանը կը դատէր ոճրագործ Երիտթուրք կուսակցութեան պատասխանատուները..., շեշտը կը դրուէր «միլիոն» թիւին վրայ եւ ողբերգական «պատմութեան» վրայ, առանց խօսելու հայրենական հողերու կորուստին մասին, եւ առանց ինքնաբերական պատմութեան՝ երիտթուրքերու հետ իր կուսակցութեան համագործակցութեան համար: Յաջորդող տարին՝ 1921-ին, Պոսթոնի մէջ հրատարակուած է Արամ Անտոնեանի 397 էջերէ բաղկացած հատորը՝ «Մեծ Ոնիքը» վերնագրով: Մեծ Եղեռնի բազմալարի ոնիրներուն մէջէն մեր գրողները կը տեսնէին միայն «ցեղասպանութիւնը», մոռնալով մասնաւորաբար Արեւմտահայաստանի կորուստը, մինչեւ 1983 թ., երբ յայտնուեցաւ ինքնատիպ ու նորատիպ պատմաբան մը՝ Սովետ Հայաստանի արտաքին գործոց նախարար վաղամեռիկ Զոն Ս. Կիրակոսեան, որ քաղաքագիտական ու իրաւագիտական իր մօտեցումով՝ բերաւ երկու նորութիւն իր «Երիտթուրքերը Պատմութեան Դատաստանի Առաջ» հատորներով: Երիտթուրքերը միջազգային դատարանի առջեւ բերելու եւ անոնց սիոնական պորտակապը բացայայտելու նորութիւններով յատկանշուեցաւ Զ. Կիրակոսեան, որ առաջին հայ պատմաբանը եղաւ, որ հանգամանօրէն ուսումնասիրեց ու մերկացուց երիտ. թուրքերու սիոնական պատկանելիութիւնը: Իսկ տողերուս հեղինակը առաջինը եղաւ փաստագրական եւ լայն աղբիւրագիրտութեամբ օժտուած գրքոյկ մը հրատարակողը, որ քողագեղծեց Սիոնիզմի մանկաբարձութիւնը Փանթուրքիզմի վարդապետութեան եւ մեղսակցութիւնը Տեղահանութեան ու Յեղասպանութեան ոճիրներուն մէջ (տես՝ Մեթր Գ. Տէրտէրեան, «Սիոնիզմի եւ Փանթուրքիզմի Առնչութիւնները եւ Անոնց Սպառնալիքը Հայաստանի Լիներութեան», Պէյրութ, 1990, հրատ. Լիբանանահայ Գրական Շրջանակ):

Հիւանդագին երեւոյթ է, որ մեր գրողներուն 95 տոկոսը մոռցած է Արեւմտահայաստանը եւ անոր ազատագրութեան հողային-քաղաքական հիմնական դատը, եւ Հայ Դատը սահմանափակած են՝ Յեղասպանութեան ոճիրին լոկ բարոյական, պղատոնական ճանաչումին մուրացկանութեամբ օտարներէ...: Եւ այդ գիծը կը շարունակեն Ժերար Շալիանտը եւ Ժիրայր Լիպարիտեանը մինչեւ այսօր, առանց անդադառնալու, որ այդ լոկ բարոյական, քաղաքական ճանաչումները սոսկ կը նշանակեն՝ «Այո՛, եղբր է Յեղասպանութիւն անցեալին՝ Օսմանեան Կայսրութեան մէջ, իրաւունք ունիք, բայց այսօր՝ քաղաքական առնելիք չունիք թուրքիայէն»:

Խիստ փոքրաթիւ են այն գրողները, որոնք մոռցած չեն Արեւմտահայաստանը եւ կը պահանջեն անոր ազատութիւնը, ինչպէս տողերուս հեղինակը եւ "The Armenian Observer"-ի խմբագիր Օշին Քէշիշեանը, որ Հայ Դատը ամփոփեց երեք բառերու մէջ՝ Recognition

(ճանաչում), Retribution (պատժում) եւ Restitution (վերականգնում՝ հոգերու վերադարձով).... Քանի որ ներկայի թուրք կառավարութիւնը իրաւական ժառանգորդն է Օսմանեան Կայսրութեան, որ կ'օգտուի Արեւմտահայաստանէն զաւթուած ու թալանուած անշարժ (հողային եւ շարժուն (գոյքային) հարստութիւններէն, պարտի վերադարձնել այդ հարստութիւնները՝ զոհերու ժառանգորդներուն՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան) երբ այս վերջինը տէր կանգնի իր իրաւունքներուն, կազմակերպելով ՏԱՀԲ-ը:

Սակայն, Դոկտ. Վահագն Ն. Տատրեան եղաւ այն առաջին բազմաբեղուն եւ իրաւագէտ պատմաբանը, որ իր 50-ի հասնող ուսումնասիրութիւններով ու գիրքերով, հակառակ սիոնական ու փանթուրքական ստոր մեքենայութիւններուն, յարատեւութեամբ, աննկուն կամբով ու կորովով, նաեւ՝ դիւանագիտութեամբ՝ յաջողեցաւ Հայոց Տարագրութեան Յեղասպանութեան հարցը բարձրացնել միջազգային հարցերու դասին...:

Կ – ԴԱՐԱԴԱՐՁԻՆ ԲԱՅԱԿԱՅ ՀԱՐՅԱԴՐՈՒՄԸ՝ ՄԵՐ ՀՈՂԵՐԸ

Հասանք արդէն Մեծ Եղեռնի՝ Արեւմտահայաստանը հայաթափող Տարագրութեան եւ Հայոց Յեղասպանութեան միջազգային ոճիրներու 100-րդ տարեկիցի աւարտին, եւ տակաւին չենք հասած՝ գործնականօրէն եւ հաւաքականօրէն, յետ-եղեռնեան մեր հողային պահանջատիրութեան շօշափելի բովանդակութեան ճշդումին, այդ դատի հետապնդումին իրաւասու կառոյցի ճշդումին եւ տակաւին չենք նախաձեռնած՝ իրաւասու կառոյցին իրաւական միջազգային հանգամանքին ճանաչումը ձեռք բերելու աշխատանքներուն, որպէսզի՝ կարողանայինք այլեւս Յեղասպանութեան լոկ բարոյական, ապաքաղաքական ճանաչումը աղերսելու պղատոնական՝ յարաբերաբար հեշտ հանգրուանը, թեւակոխելու համար՝ արդարութեան վերականգնումի, հողային հատուցումի քաղաքական՝ յարաբերաբար առաւել դժուարին ու երկարաշունչ պայքարի հանգրուանը:

Հաւանաբար, մեր հարիւրամեայ հաւաքական թողլքումը Արեւմտահայաստանի հողային դատին, հետեւանքն էր պատմական այն տխուր անցքին, որ երբ Դաշնակցութիւնը դուրս եկաւ Արեւելահայաստանէն, եւ Հայ Սփիւռքը պառակտուեցաւ երկու հակադիր ճակատներու... Սովետ Հայաստանի ՀԵՏ եւ անոր ԴԷՄ կողմերու, մէկուն համար

Հայ Դատը վերածուեցաւ նախ՝ Արեւելահայաստանը «սովետ բռնատիրութենէն ազատագրելու» դատի, իսկ Հակառակորդ ճակատին համար վերածնող Արեւելահայաստանի պաշտպանութիւնը դարձաւ միակ առաջնահերթութիւն, եւ այսպիսով, երկու կողմերն ալ Արեւմտահայաստանի դատը նկատեցին երկրորդական, ոչ անմիջական առաջնահերթութիւն, եւ բաւարարուեցան Յեղասպանութեան լոկ բարոյական ճանաչումի պահանջատիրութեամբ: Շատ տխուր է այս պարագան, բայց՝ դառնօրէն իրական:

Այսօր, Արեւելահայաստանի մէջ տիրող քաղաքատնտեսական ռեժիմը՝ նոր-ազատական վայրի դրամատիրական, կը ղեկավարուի ապագային եւ հակապետական վերնախաւի մը կողմէ, որ այլասերած է եւ բնաւ հետամուտ չէ Հայ ժողովուրդի համայնական շահերուն ու հայրենիքի անվտանգութեան, եւ գերազանցապէս կլանուած է բիզնես-շահերով եւ միջ-օլիգարխիական ֆլանային մրցակցութեամբ, եւ՝ երկրորդ կը հայաթափուի արտագաղթով ու կը թալանուի՝ իր վերգետնեայ եւ ստորգետնեայ հարստութիւններու պաշարներով:

Համահայտութիւնը պէտք է գիտակից դառնայ իր ներկայիս պարզած իրավիճակին, որ իրականութեան հողին վրայ եւ հեռու ցանկատեսութենէ՝ անտիրական է, բաբելոնային ու ազգակործան: Արեւելահայաստանի պարզած ներկայի վիճակը ճիշդ ու ճիշդ կը համապատասխանէ Իտալիոյ Կոմկուսի ղեկավար, Մարքսեան տեսաբան Անթոնիօ Կռամշիի գիտարկած վիճակին, երբ գրած է. «Երբ հին ռեժիմ մը կը մահանայ եւ աւելի լաւ նորը կ'ուշանայ ծնելու, այս միջոցի խաւարին մէջ՝ հրապարակը կը գրաւեն՝ գազաններու ուրուականներ»...: Սովետ Հայաստանի մահացումով Արեւելահայաստանը բռնագրաւեցին գազանանման օլիգարխներ, որոնց բնութագիրը տալով՝ վաղամեռիկ գիտնական Դոկտ. Փրոֆ. Արամայիս Միրզախանեան զանոնք կը կոչէր մոնկոլ-թաթարներ...: Այս է Արեւելահայաստանի պարզած վիճակը: Հայ Սփիւռքի վիճակը նուազ ազգակործան չէ՝ երբ հոս կը տիրէ կեդրոնախոյս, աւատապետական տրոհում եւ բաբելոնային վիճակ, Տարագիր Արեւմտահայութեան կեդրոնաձիգ, ներկայացուցչական (ընտրովի...) եւ միակ լիազօր կառոյցի մը բացակայութեան, երբ՝ դարադարձին անգամ՝ չկրցանք գէթ մեկնարկել՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Քոնկրէսի ստեղծումը:

Հայ Դատի յանձնախումբերու բազմազանութիւնը մահաբեր է մեր հողային դատին համար, մասնաւորաբար՝ երբ ատոնք կը հակադրուին իրարու եւ կը խաչաձեւեն գիրար: "Too many cooks spoil the broth (the cook)", կ'ըսէ անգլիական առածը: Հայ Դատի լուռ ու լռջօրէն աշխատող (բայց ոչ ներկայացուցչական, ոչ ընտրովի) յանձնախումբերու կողքին, կը գործեն՝ իբր թէ համահայկական, շառլաթան ու պատեհա-

պաշտական խմբաւորումներ, ինչպէս օրինակ՝ Արա Աբրահամեանի մը ղեկավարած Ռուսաստանի Հայերու Միութիւնը, կամ՝ ոմն Միքայէլեանի մը շարժակով գործող եւ փքուռոյց անուն մը գողցած «Արեւմտեան Հայաստանի Ազգային Խորհուրդ» կոչուածը, որոնք չունին ոչ մէկ իրաւական հանգամանք, բայց կ'ընեն շռնգալից յայտարարութիւններ եւ կ'առնեն անհեռանկար քայլեր, եւ՝ մի՛ զարմանաք, ՀՀ Սփիւռքի նախարարութիւնն ալ «ճանչնալով» ասոնք «կը համագործակցի» ասոնց հետ...: Իսկ «Հոչակագիր Հայաստանի մասին»ը միայն կ'ըսէ. «ՀՀ սատար է կանգնում (միայն) 1915 թուականին Օսմանեան Թուրքիայում եւ Արեւմտեան Հայաստանում Հայոց Ցեղասպանութեան (միայն) միջազգային ճանաչման գործին» եւ ոչ թէ՛ հողային պահանջատիրութեան պայքարին...: Եւ՝ Ռ. Քոչարեան կը համարձակի ըսել. «Ես ռոմանթիք չեմ: Հայաստան հողային պահանջը չունի Թուրքիայից...», եւ իր սանուկն ալ՝ հայու անունով Սարգիս Ասատրեան մը, Անգարայի Առեւտուրի Պալատի նախագահ Այկինիին կ'ըսէ. «Ասում են, որ Թուրքերը մորթեցին հայերին: Սրանք ասէ-կոսէնք են: Ներկայ պահին Թուրքիան ժողովրդավար երկիր է: Մենք մոռացել ենք այդ ամէնը» («Ջառասէր», Ապրիլ-Մայիս 2005, էջ 124):

*
* *

Դարադարձի մեծափոփոխութիւն միջոցառումներուն մէջ եւս բացակայ էր՝ «ՄԵՐ ՀՈՂԵՐԸ» կարգախօսը...:

Մեր հողային պահանջատիրութեան ստրատեգիական գէնքն է ԻՐԱՆԻՆՔ-ի ռազմադաշտը, իսկ մեզ ջլատող ահաւոր ախտը՝ համահայկական ոգիին բացակայութիւնն է մեր մօտ, որ կը վկայէ մեր քաղաքական անչափահասութեան եւ պետական մտածելակերպի թերաճութեան, աւելի անկեղծօրէն՝ չգոյութեան մասին:

Դարադարձի տարուան Փետրուար 23-ին, սիրնափանթութեամբ Նիհալ Աթսըզի անունով մկրտուած «Կենչ Աթսըզլար» կոչուած խառնամբոխ մը, հակահայ պաստառներ պարզեց Թուրքիոյ կարգ մը քաղաքներուն մէջ: Այդ պաստառներուն վրայ գրուած էր՝ «Շնորհաւոր ըլլայ մեզի, մեր հայրենիքը հայերէն մաքրագործելու թուականին 100-րդ տարեդարձը: Մենք հպարտ ենք մեր անմահանուն նախնիներով»:

Բայց, Սուլթան Էրտողան Ա.՝ աղուխագիտական դիւանագիտութեամբ, 1915 թուին «պատահածներու» համար «ցաւակցութիւն» յայտնեց, մինչ անտեղեակ «կենչ»երը հպարտացան իրենց ոճրագործ նախնիներով: Հաւանաբար, այսպիսի վիճակներու ականարկելով, Ֆրիդրիխ Նիցչէ դիտարկած է. «Այս աշխարհի մէջ, անպատեհութիւնը այն է, որ անտեղեակ տխմարներ շատ ինքնավստահ կ'ըլլան, իսկ խելօքները՝ լի՛ տարակոյսներով»: Այդպէս ալ 1915 թ. զոհերուն ժառանգները՝

լի՝ տարակոյսներով, ցեղասպանութեան ամօթխած, լուր բարոյական ճանաչումը շարունակեցին աղերսել, դարադարձին անգամ, նոյնիսկ ոճիրներուն մեղսակից արեւմտաեւրոպական «մենծ» Տէրութիւններէն...:

Եւ Հայաստանէն սրտցաւ մտաւորական մը գրեց. «Սփիւռքի մեռելապաշտ ու լալկան Տարագիր Արեւմտահայութիւնը՝ իր պանդուխտի ցուպը ձեռքին, օտարների դռները թակելով՝ Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչում է աղերսում, անգիտանալով՝ որ անգին, ցեղասպանութիւն է կատարւում Հայաստանաբնակ ժողովրդին...»:

Այս տխուր պատկերը՝ կը կրկնենք, կը վերյիշեցնէ յեղափոխական մտաւորական Անթոնիօ Կռամշիի սա դիտարկումը՝ «Երբ հին վարչակարգ մը կը մահանայ, եւ աւելի լաւ նորը կ'ուշանայ ծնելու, այս միջոցին գոյացած խաւարին մէջ՝ դուրս կու գան գազաններու ուրուականները»: Այսպէս չեղա՞ Սովետ Հայաստանի վարչակարգի մահէն վերջ՝ Արեւելահայաստանի մէջ, եւ՝ Սովետ Միութեան ինքնալուծարումէն վերջ՝ Աֆղանիստանէն մինչեւ չքնա՛ղ Եուկոսլաւիա, եւ Իրաքէն մինչեւ քարունքանդ Սուրիա...:

Հայասէր Ալ. Պուշկին սրտցաւօրէն պոռթկացած է սա կշտամ-բանքը՝ «Դո՛ւ ստրուկ ես, դո՛ւ վախկոտ ես, դո՛ւ հայ ես...»: Եւ դարադարձին անգամ՝ մենք վախցանք հարցադրելու մեր հողերու ապագան՝ ստրկական երկիւղով ու համակերպողականութեամբ, թերանալով հետեւելու ֆրանսացի փիլիսոփայ, ընկերաբան եւ իրաւագէտ Ժան-Ժաք Ռոսսոյի պատգամին՝ «Ըմբոստացումը պարտականութեանց սրբազնագոյնն է»:

Իր կարգին, Մեծն Պարոյր Սեւակ գրեց՝

«Մեր հողը, մեր հայրենիքն,

Մեր երկիրն ամայացաւ ու

Մեր հայրենիքում մեզ սպանեցին,

Բայց հայրենիքը մեր մէջ՝ չսպանուեց»:

Բայց դարադարձի պղատոնական, անպտուղ աւարտին՝ ակամայ հարց կու տանք.— Արդեօ՞ք մեր հողը, մեր հայրենին արդէն սպանուած չէ մեր մէջ...:

Արդեօ՞ք Պ. Սեւակ այսպիսի տարակոյսով գրեց նաեւ՝

«Մեր արմատները հայրենի հողին մէջ թերեւս խորն են աւելի քան՝ մեր սաղարթը»:

Սեւակ ինչու վարանումով «թերեւս» ըսած է: Ասիկա շատ լրջօրէն մտածելիք հարց մը չէ՞ արդեօք՝ երբ Պ. Սեւակ մեր տեսանող բանաստեղծներէն մէկն է:

Հենրի Մորկընթաու Մեծ Եղեռնի մեծագոյն աղէտը բռնագաղթը նկատելով, գրած է՝ «Հայոց դէմ գործադրուած ամենադաժան միջոցառումը եղաւ անոնց ընդհանուր եւ ամբողջական բռնագաղթը»:

Այսինքն՝ Արեւմտահայաստանի ամբողջական հայաթափումը եւս՝ Արեւմտահայութեան վերապրողներու հայամթլոսացումը օտար երկիրներու տակ, եւ ի վերջոյ՝ ձուլումը կամ օտարացումը հայութենէն: Այլ խօսքով՝ զանգուածային բռնագաղթը շարունակական ցեղասպանութիւն չէր միայն, այլեւ՝ հայասպանութիւն եւ հայրենասպանութիւն: Այս ամենադաժան աղէտը սակայն, մեծագոյն կորուստը սակայն՝ վերականգնելի է... եթէ՝ Տարագիր վերապրած Արեւմտահայութիւնը կազմակերպուի կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ միակ լիազօր կառոյցի մը մէջ (ՏԱՀՔ), որուն իրականացումը կը պահանջէ՝ համահայկական քաղաքական կամք եւ համագգային կազմակերպական ատակութիւն, որպէսզի՝ Արեւմտահայաստանը անտէր ու գերեւարուած չմնայ:

Խիստ ուշագրաւ է հայութեան ուղղուած այն իմաստալից զգուշացումը, զոր կատարած է գերմանացի հրապարակագիր վերլուծաբան Փիթեր Շէյլ-Լադուր՝ Պերլինի մէջ 2014-ին իր լոյս ընծայած «Զար Արարիւն Անէծք» հատորով: Ան գրած է. «Հայեր՝ զգուշացէք արմատական իսլամականներու սպառնալիքէն, եւ զանոնք հովանաւորող ուժերէն, որոնք եւս կը սպառնան հայութեան անվտանգութեան: Այս օրուան բոլոր արմատական իսլամականները կազմակերպուած են՝ ամերիկեան իմփերիալիզմի կողմէ՝ Աֆղանիստանի մէջ սովետներուն դէմ կռուելու համար, CIA-ի ձեռնասուն Պըն Լատէնի օրերէն: Ասոնք բոլորը կը ծառայեն ամերիկեան իմփերիալիզմի շահերուն: Տարածաշրջանին մէջ նոյն շահերուն կը ծառայեն նաեւ՝ Իսրայէլը, Թուրքիան եւ Սէնտական Արաբիան»: Ըսել կ'ուզէ թէ՝ հայութեան անվտանգութեան սպառնացող թշնամիներ են՝ սիոնական Իսրայէլը, փանթուրքական Թուրքիան եւ ուսհապական Արաբիան, որոնք կը ծառայեն ամերիկեան իմփերիալիզմի շահերուն: Արդեօք մեր ապաքաղաքական մտածողութեամբ կուրցած մտաւորականները պիտի կարենան ըմբռնել՝ թէ ինչու մեր թշնամին միայն փանթուրքական Թուրքիան չէ, այլ ունինք նաեւ նոյնքան վտանգաւոր այլ թշնամիներ...:

Նաեւ հետաքրքրական է գիտնալ՝ թէ ինչու Թուրքիան համոզուած է թէ՝ Արեւելահայաստանի իշխանութեանց վերնախաւը անընկճելի չէ իրեն համար, եւ անընկճելին՝ Հայ Սփիւռքն է...:

Թուրքիոյ խորհրդարանի նախագահը՝ ձեմիլ Ձիչէք, 2015 թ. Յունուար 30-ին, երբ այցելեց Փարիզ, Ֆ. Հոլլանտէն խնդրեց որ Ապրիլի 24-ին, Ֆրանսա հայանպաստ կեցուածք չունենայ, այլ՝ բարեւաւէ իր յարաբերութիւնները Թուրքիոյ հետ, քանի որ «Թուրքիոյ բուն խնդիրը Հայաստանի պետութեան հետ չէ, այլ՝ հայկական սփիւռքին հետ միայն, որ կ'աշխատի հակակշռել Հայաստանի արտաքին քաղաքականութիւնը...»:

Իսկ Թուրքիոյ աւագ դիւանագէտներէն Շիւքրիւ Էլքետաղ՝ Թրքական sÖzcü Թերթին, նոյն Յունուարի 31-ին, պարզաբանած է բուն խնդիրը, ըսելով. «Սփիւռքի տարագրեալ հայերը երբեք՝ պիտի չհրաժարին հողային պահանջներէն եւ հատուցումէն»:

Բայց ցաւատանջ հարցում մը: Տարագիր Արեւմտահայութեան առաջնորդները ինչո՞ւ հարգարացուցին եւ չհաստատեցին Թուրքերու վախը գէթ դարադարձին, այլ համակերպեցան Արեւելահայաստանի օլիգարխիային, ապագային ռեժիմի կամքին...:

Սակայն, Շիւքրիւ Էլքետաղ նոյն Թերթին բացայայտած է նաեւ թէ՛ «Սիոնական լուպին ուժգնօրէն կ'աջակցի Թուրքիոյ կողմէ մղուած պայքարին՝ Յեղասպանութեան ճանաչումին դէմ...»: Այս բացայայտումը կը հասցէագրեմ այն դեռեւս սիոնասիրահար հայ պատասխանատուներուն, որոնք դարադարձին որպէս խորհրդանիշ-նշանաբան որդեգրեցին եւ անտեղեակ հայերուն կլլեցուցին՝ սիոնա-մասոնական «անմոռուկ»ը... փոխանակ կառչած մնալու Ծիծեռնակաբերդի վեհաշուք կոթողին...:

«Դրօշակ»ի 15-28 Յուլիս, 1993 թուակիր համարին մէջ, Էդիկ Յովհաննէսեան ունէր վերլուծական գրութիւն մը՝ «Ուր ենք Մենք» խորագրով, որուն կանխագուշակումը իրականացաւ աւելի կանուխ քան տասնամեակ մը վերջ, Ռուսաստանի մէջ, արդարացնելով անոր յորդոր-թելադրութիւնը Հայաստանի մոլորած իշխանութեանց: Ան գրած էր հետեւեալը.

«Մենք պէտք է ունենանք յստակ դիրքորոշում՝ (ո՛չ կոմպլեմենտար լարախաղացութիւն) դաշնակիցներ չահելու համար, եւ չասել այն արտուրդը, թէ՛ մենք անկախ ենք եւ լաւ յարաբերութիւնների մէջ ենք եւ գործակցում թէ՛ ամերիկացիների եւ թէ՛ ռուսների հետ: Ռուսական ազգային շահերի ոլորտում է, որ Հայաստանը որոշ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում: Ելցինի ամերիկանացած ու ոչ-ազգային Ռուսաստանի համար Հայաստանը հետաքրքրութիւն չի ներկայացնում: Մեզ չխաբենք ճառերով թէ՛ մենք հիմա անկախ ենք եւ կարող ենք սեփական ուժերով պաշտպանել մեր հայրենիքը: Աշխարհը շարժւում է դէպի ազգային կառոյց: Հաւանաբար մօտիկ ապագայում՝ Չինաստանը, Ճապոնիան, Գերմանիան եւ Ռուսաստանը դառնան ազգային բեւեռի պաշտպաններ, եւ՝ ջախջախիչ հարուած տան՝ ամերիկա-սիոնական ապազգային բեւեռին: Ազգային բեւեռի յաղթանակը անխուսափելի է, քանզի ապազգայնացուած աշխարհը սուղուել է անբարոյականութեան ծովում, որից յետոյ կը խորտակուի վերջնականապէս: Հետեւաբար մեր ներկայ կացութիւնը ստիպում է մեզ՝ կանգնել պատնէշի ազգային կողմում՝ կանգնած բանակի շարքերում»:

Արդարեւ, մեր ազգային շահերը՝ այսօր եւս, ամերիկա-սիրոնական Արեւմուտքի միաբեւեռ ապագգային աշխարհակարգի եւ ելցինեան ոչ-ազգային Ռուսաստանի (ամերիկանացած) կողմը չեն գտնուիր, — եւ անցեալին ալ չեն գտնուած —, այլ՝ կը համընկնին Փոլթինի ազգային Ռուսաստանի եւ՝ միաբեւեռ ապագգային եւ ապամարդկայնական աշխարհակարգին դէմ պայքարող ազգային ու մարդկայնական բազմաբեւեռ աշխարհակարգի շահերուն հետ, եւ այս համընկնումին շնորհիւ Հայաստան կրնայ դաշնակիցներ չահիլ բազմաբեւեռ ազգային ու մարդկայնական աշխարհակարգի պետութիւններէն եւ՝ առաջին հերթին, Ռուսաստանի հետ: Հետեւաբար, Արեւելահայաստանի իշխանութիւնները պէտք է հրաժարին երկու լարի վրայ խաղալու կոմպլեքսնտար կոչուած կործանարար («Ֆոլթպոլային») դիւանա-Տգիտութենէն, որպէսզի՝ կարողանան դաշնակիցներ չահիլ ազգային պետութիւններու շարքէն, եւ՝ կը կրկնեմ, առաջին հերթին Փոլթինի ազգային Ռուսաստանի հետ, որուն հակափանթութիւնը շահերը՝ հակա-իմփերիալիստական շահերուն հետ միասին, կը համընկնին Հայութեան հակափանթութեան գոյութեանակալ շահերուն եւ հակա-արեւմտական շահերուն հետ, քանզի արեւմտահերոպական գաղութարարները մեղսակից եղան Մեծ Եղեռնին եւ մեզ անպաշտպան թողուցին ճակատագրական օրերուն:

Իսկ Հայութեան հակափանթութեան հայութեանական շահերը կը պահանջեն, որ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը Թուրքիայէն պահանջէ Արեւմտահայաստանը եւ՝ Արեւելահայաստանն ալ Թուրքիայէն պահանջէ իր հողերը եւ սահմաններու նոր եւ արդար սահմանագծում, որ ցարդ մնացած է իրողական, ոչ իրաւական, քանի որ Թուրքիա չի կրնար առարկել թէ՛ իր սահմանները Հայութեան հետ, ամրագրուած են վաւերական միջազգային դաշնագրերով, քանզի ոչ Պաթումի եւ Ալեքսանդրապոլի դաշնագրերը, եւ ոչ Մոսկուայի եւ Կարսի համաձայնագրերը վաւերական են՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքի նորմերուն համաձայն:

* * *

Յակոբ Պալեան «Ազգակ»-ի մէջ իրաւացիօրէն գրեց. «Հարիւրամեակը՝ ազգային որակի եւ ազգային ոգիի վերականգնումի յեղափոխութեան առիթ պէտք էր որ ըլլար... փոխանակ՝ զայն վերածելու օլիգարխիական տօնահանդէսի»:

2015 թ. Ապրիլին լոյս տեսած մեր հատորը՝ «Մեր Հոգային Պահանջատիրութիւնը Միջազգային Հանրային Իրաւունքին Մէջ» (Ա. հրատարակութիւնը), մաս չէր կազմեր օլիգարխիական տօնահանդէսի միջոցառումներուն, ընդհակառակը, այդ օլիգարխիայի հոսանքին դէմ

Թիավարում մըն էր, սթափելու ԿՈԶ մը, որ կը յուսար դառնալ Համահայկականութեան ոգիի վերականգնումի յեղափոխութեան քայլերէն մէկը միայն...: Այս Բ. տպագրութիւնը կը յուսայ՝ որ Ուիլսոնեան իրաւարար վիճուի տարեդարձը՝ դարադարձը (22 Նոյեմբեր 1920 – 22 Նոյեմբեր 2020) չըլլայ նման Եղեռնի 100-րդ տարելիցի, եւ՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Սփիւռքն ու Արեւելահայաստանի Համակարգը հասած ըլլան չափախառնութեան տարիքին՝ Սփիւռքը օժտելով ՏԱՀԶ-ով եւ Արեւելահայաստանը ազատագրելով օլիգարխներու բռնատիրութենէն, միասնաբար պահանջելու Համար մեր հողերը, կամ՝ Ուիլսոնեան իրաւարար վիճուի գործադրութիւնը...: Վա՛յ է եկեր մեզի՝ որ այս դարադարձը եւս թոյլ տանք որ դառնայ նմանակը Եղեռնի 100-րդ տարելիցի եւ կրկնենք Յեղասպանութեան լոկ բարոյական ճանաչումին աղերսանքն ու մուրացկանութիւնը...:

Մենք՝ Սիոնիզմն ու Փանթոքրիզմը հովանաւորած, եւ՝ Հայոց զանգուածային Բռնագաղթին ու Յեղասպանութեան մեղսակցած պետութիւններէն լոկ բարոյական ճանաչում մուրալու ստիպուած չենք բնա՛ւ՝ ստորակայութեան բարդոյթով կամ՝ ստրկական երկիւղով... քանզի այդպիսի սնամէջ ու բովանդակագուրկ ճանաչումները ոչինչով կը նպաստեն մեր հողային դատին, եւ լաւագոյն պարագային, ատոնք կրնան նշանակել՝ «Իրաւունք ունիք, այո՛ եղեր է ցեղասպանութիւն, կը ցաւակցինք էրտողանի նման, բայց, առնելիք չունիք»...:

Արեւելահայաստանին իշխող օլիգարխիայի վերնախաւը Հայաթափեց եւ Թալանեց երկրորդ, եւ Հանրութեան ուշադրութիւնը չեղելու Համար այս նորատեսակ ցեղասպանութենէն, ինք անձամբ կազմակերպեց 100-րդ տարելիցի օլիգարխիական մեծափոմփիւն տօնահանդէսը, եւ ինք անձամբ խմբագրեց ու արտասանեց այն անբովանդակ բարոյախօսութիւնը, զոր ինք անձամբ մկրտեց՝ «Հայոց Յեղասպանութեան 100-րդ Տարելիցի Համահայկական Հռչակագիր» անունով, եւ որ սակայն երբեք չունի Համահայկական բովանդակութիւն, քանի որ Հարտայայտեց Տարագիր Արեւմտահայութեան եւ Հայրենի Ժողովուրդի լուռ մեծամասնութեան համոզումներն ու պահանջները, օլիգարխներու գոյքային մտածելակերպին պատճառով:

Արդարեւ, երեւանեան մամուլը հաղորդեց՝ «Զինծառայողը պայթել է ականի վրայ, կորցրել է ոտքը, բայց նրան ստիպել են՝ գոյքը փչացնելու Համար, վճարել գոյքի գինը...»:

Օլիգարխ իշխանաւորներու հոգը չէ թէ՛ Հայրենիքը պաշտպանող զինծառայողը կորսնցուցեր է իր ոտքը... եւ օլիգարխիական գոյքապաշտութեամբ զանձեր է ականին գինը... եւ արդէն Յեղասպանութեան Թանգարանի տնօրէնն անգամ՝ Հայկ Դեմոյեան, 100-րդ տարելիցի առիթով խօսեցաւ գոյքային հատուցումի մասին, ո՛չ հողային հատուցումի...:

Եւ՝ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը քնացնելու կամ հաւկուրացնելու համար Սերժ Սարգսեան յօրինած է նոր ֆեթիշ մը՝ Արեւելահայաստան, Արեւմտահայութիւն եւ Արցախ «Եռամիասնութիւն» ֆեթիշը...:

Արդ, զօրացնելու համար ազգին ներքին ճակատի դիմադրականութիւնը, արտաքին ճակատի վրայ ազդողուտ քաղաքականութիւն վարելու համար, կան երկու հրամայական գերխնդիրներ.

- 1 – Անյապաղ կազմակերպումը ՏԱՀՔ-ի (Տարագիր Արեւմտահայութեան Համաշխարհային Քոնկրէս) եւ մեկնարկումը հողային պահանջատիրութեան:
- 2 – Արեւելահայաստանի ազատագրումը օլիգարխիական ազգակործան համակարգի բռնատիրութենէն, եւ հոն հաստատումը ազգային՝ այսինքն, ժողովրդահայրենասիրական համակարգի մը, որպէսզի՝ կարելի դառնայ երաշխաւորումը՝ Արեւելահայաստանի եւ Արցախի անվտանգութեան եւ յարատեւ բարգաւաճումին:

Որպէսզի՝ կարողացած ըլլանք

- 1) Հերքելու «արմատախիլ ծառը պտղատու չըլլար» առածը, եւ
- 2) Փարատելու Պարոյր Սեւակի «Թերեւս»ի տարակոյսը...:

ԳԼՈՒԽ Ա.

**Մեր Հողային Պահանջատիրության
Հիմքերը
Միջազգային Հանրային Իրավունքին Մեջ**

Այս գիրքի «Ներածութիւն» բաժնին մէջ մենք թուեցինք 21 հիմքեր, զորս պիտի պարզաբանենք եւ խտացնենք այս գլուխին տակ, 17 կէտերու մէջ:

1.— 1878 թ. Փետրուարի Սան-Սթեֆանո դաշնագրի Յօդ. 16-րդը:

Կ. Պոլսոյ դրան հասած ռուս զօրքը այս 16-րդ յօդուածով՝ առաջին անգամ ըլլալով, միջազգային հարց կը դարձնէր Հայկական Հարցը, Թուրքիոյ արեւելեան նահանգներուն հայկականութիւնը հռչակելով, եւ ռուսական բանակի հսկողութեան տակ՝ Սուլթանին կը պարտադրէր լայն բարենորոգութիւններ մտցնել իր զաւթած այս Հայկական նահանգներուն մէջ: Բայց Բրիտանիան ու Գերմանիան միջամտեցին Թուրքիոյ ի նպաստ եւ Պերլինի մէջ՝ 16-րդը շրջեցին 61-րդի, շրջելով անոր բովանդակութիւնը, եւ՝ ռուս զօրքի հսկողութեան փոխարէն, Սուլթանի բարիկամեցողութեան թողուցին բարենորոգութիւնները...: Եւ սակայն, փաստօրէն այս նահանգներու հայկականութիւնը բացայտուեցաւ՝ միջազգային բեմին վրայ: Ինչ որ կը հանդիսանայ՝ մեր հողային պահանջատիրութեան առաջին հիմքը, Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մէջ:

Յօդ. 16-րդը կ'ըսէ. «Նկատի ունենալով որ ռուս զօրքին Հայաստանի մէջ իր գրաւած հողերէն հեռանալու պարագային, կրնայ առիթ տալ կռիւներու եւ բարդութիւններու... եւն»։ Այս յօդուածը ոչ միայն կը հաստատէ Արեւմտահայաստանի զաւթուած ըլլալը Թուրքիոյ կողմէ, այլեւ այն, որ ռուս զօրքը գրաւած էր Արեւմտահայաստանը ամբողջութեամբ, այլ անոր մէկ մասը՝ «Հայաստանի մէջ իր գրաւած հողերէն»:

Ժիշդ է թէ՛ 13 Յուլիս 1878 թ. Պերլինի դաշնագիրը այս 16-րդը փոխարինեց 61-րդով՝ ոչ թէ թուանշային առումով, այլ՝ բովանդակային, սակայն 3 Մարտ 1878 թ. Սան-Սթեֆանոյի դաշնագրի Յօդ. 16-րդով՝ Թուրքիա ընդունած եղաւ իր կողմէ զաւթումը Արեւմտահայաստանի:

Վահագն Տատրեան Սան-Սթեֆանոյի դաշնագիրը կը նկատէ Հայ Դատի ծննդեան վկայագիրը, իսկ Լոզանի դաշնագիրը՝ Հայ Դատի տապանաբար: Մեր համեստ կարծիքով՝ Սան Սթեֆանոն այո՛ ծննդեան

վկայագիրն է Հայ Դատին, բայց Լոզանը՝ ոչ իսկ տապանաքարն է Սեւ-
րի դաշնագրին, որ ի զօրու կը մնայ տակաւին, քանի որ Լոզանը ոչ
ջնջեց Սեւը, եւ ոչ ալ փոփոխեց Սեւի յօդուածները, եւ՝ բնաւ չյիշեց
Արեւմտահայաստանի անուընդ, լուռ անցաւ... եւ տակաւին՝ որդեգրեց
Սեւի այդ յօդուածները, որոնք կը վերաբերէին Թուրք-պուլկարական
եւ Թուրք-արաբական սահմաններուն:

Բայց արդէն՝

Օսմանեան Կայսրութեան մէջ, անկախաբար գոյութիւն ունէր ոչ
միայն Էրմէնի Միլլէթ-ը, այլեւ՝ մանաւանդ Էրմէնիստան Էյալէթի-ն
(Հայաստանի նահանգը) իբրեւ առանձին հողատարածք, հիմնուած պե-
տական որոշ սահմաններու վրայ, որոնք ներխուժող օսմանցիները
գրաւած էին տեղական իշխանութիւններէն, եւ որոնց պաշտօնական
անուանումը մնացած էր Էրմէնիստական Էյալէթի երկար դարերով, եւ
ասիկա արձանագրուած կը մնայ Թուրքիոյ (Օսմանեան Կայսրութեան)
պետական արխիւներուն մէջ: Ուրեմն, Օսմանեան Կայսրութեան Էրմէ-
նիստան նահանգը Արեւմտեան Հայաստանի մէկ մասը կը կազմէր, եւ
մենք իրաւունք ունինք Թուրքիայէն պահանջելու Էրմէնիստան Էյա-
լէթի-ն:

Նախապէս ալ արաբական արշաւանքներով արաբական տիրապե-
տութեան ենթարկուած է Հայութեան բնագաւառ ճանչցուած հողա-
տարածքներ եւ զանոնք կոչած են Արմինիա, որ կ'ընդգրկէր ոչ միայն
Հայաստանը, այլեւ՝ Վրաստանը եւ Ադուանից երկիրը: Եւ Սան Սթե-
ֆանոյի դաշնագիրը կը խօսի՝ ռուսական բանակին կողմէ գրաւուած
Հայաստանի մասին: Հայաստան ներխուժող օսմանցիները ճանչցան ի-
րենց գրաւած հողամասին Էրմէնիստան ըլլալը, նախապէս ալ Էրմէ-
նիստան կոչուիլը... քանի որ իրենք եկուորներ էին, իսկ Հայերը՝
բնիկները այդ հողին, որովհետեւ՝ այդ հողը ճանչցուած էր իբրեւ
բնագաւառը Հայ ժողովուրդին: Հետեւաբար, Սան-Սթեֆանոյի Յօդ.
16-րդը, որ կը խօսէր ռուս բանակին կողմէ գրաւուած հողամասին
Հայկականութեան մասին, յաղթող բանակին պարտադրած, գինու ու-
ժով պարտադրած անուանումը չէր, այլ՝ նոյնինքն Օսմանեան պետու-
թեան պաշտօնապէս ճանչցած Էրմէնիստան Էյալէթի-ն էր...: Ուրեմն,
Թուրքիա չի կրնար նաեւ առարկել թէ՝ Սան-Սթեֆանոյի դաշնագիրը
կ'արտայայտէր գրաւող կողմին կամքը պարզապէս, որուն տակ ինք
ստորագրած էր հակառակ իր կամքին: Մանաւանդ որ ռուսական
բանակը այդ գրաւեալ հողերը չբռնակցեց Ռուսաստանին...: Մենք
Էրմէնիստան Էյալէթի-ն տարագրուեցանք եւ կը պահանջենք վե-
րադառնալ մեր պապենական հողերուն... որոնք հին դարերու պատմա-
գիրներուն ու քարտէսագիրներուն կողմէ կոչուած են ARMENIA
MAJOR եւ ARMENIA MINOR...:

2.— 1910 թ. Հոկտեմբեր 31-ի Իթքիհատի գաղտնի ժողովին որդեգրուած «10 հրահանգներ»ը:

Այս «10 հրահանգներ»ը, զորս կը գտնէք այս գիրքի «Յաւելուածներ» բաժնին մէջ, անհերքելի կերպով կը փաստեն Իթթիհատի ոճրային դիտաւորութիւնը գործադրելու՝ Տեղահանութեան եւ Յեղասպանութեան ծրագիրը Արեւմտահայութեան դէմ, զոր անոնք գործադրեցին 1915 թուին, հինգ տարիներ վերջ...:

Այս «10 հրահանգներ»ը կը հանդիսանան մեր հողային պահանջատիրութեան երկրորդ հիմքը՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մէջ, որոնք անհերքելիօրէն կը փաստեն կանխածրագրում:

3.— 1911-1912 թուկաններուն Հոֆֆ եւ Վեստենենկ միջազգային ֆնիչներու առաքելութիւնը:

Թուրիոյ հայկական նահանգներուն մէջ՝ Սուլթանին պարտադրուած բարենորոգութիւններուն վրայ հսկելու համար նշանակուած երկու միջազգային քննիչներու առաքելութիւնը վերահաստատումն է՝ հայկական նահանգներուն մէջ Սուլթանին վարած բռնութեան ու հալածանքի քաղաքականութեան եւ Հայկական Հարցին միջազգային հարց եղած ըլլալու բնոյթին: Ասիկա՝ երրորդ հիմքն է:

4.— 1915 թ. Մայիս 14-ի "Tehcir"ի օրէնքը:

Տեղահանութեան (թեհհիր) այս օրէնքը՝ ի բերանէ քումէ խոստովանութիւն է թէ՛ օսմանեան կառավարութիւնը որոշած էր Տեղահանութեան պատրուակով ցեղասպանել Արեւմտահայութիւնը: Այս օրէնքին ուղադիր ընթերցումը, զոր կը գտնենք այս գիրքի «Յաւելուածներ» բաժնին մէջ, ակնբախ կը դարձնէ թէ՛ «Տեղահանութիւն»ը կը նշանակէր բնաջնջում...: Ասիկա՝ չորրորդ հիմքն է:

5.— 1915 թ. Մայիս 24-ի Երբեակ Դաշնակիցներու ազդարարագիրը Սուլթանին:

Այս ազդարարագրի պաշտօնական օրինակը կը գտնուի Բրիտանիոյ արտագործնախարարութեան պետական արխիւին մէջ հետեւեալ համարին տակ՝ (FO 371/2488), եւ կը փաստէ երկու իրողութիւններ՝ 1) որ Թուրքիա գործադրած է բռնագաղթի եւ կոտորածի զանգուածային ոճիրները, որոնք բնութագրուած են՝ «մարդկութեան դէմ գործուած ոճիրներ», եւ 2) որ այդ ոճիրները գործադրուած են «Օսմանեան Հայաստանի մէջ», այսինքն Արեւմտահայաստանի՝ որ ուրեմն զաւթուած կը մնայ Օսմանեան Կայսրութեան մէջ...: Երբեակ դաշնակիցներու՝ Բրիտանիա, Ֆրանսա եւ Ռուսիա, ազդարարագիրը կ'ըսէ. «Թուրքերը

Օսմանեան Հայաստանի մէջ հայոց դէմ կը գործեն կոտորածներ եւ տեղահանութիւններ՝ մեղսակցութեամբ եւ յաճախ ուղղակի օգնութեամբ Օսմանեան իշխանութիւններուն: Այս ոճիրները գործադրուեցան Էրզրուի, Թերջանի, Ակնի, Պիթիսի, Սասունի, Մուշի, Զէյթունի եւ Կիլիկիոյ բոլոր շրջաններուն մէջ: Այս նոր ոճիրներուն լոյսին տակ, զորս գործեց Թուրքիա Օսմանեան Հայաստանի մէջ, երեք դաշնակիցները այսու՝ Բարձր Դրան հրապարակաւ կը յայտարարեն՝ մարդկութեան դէմ գործուած այս ոճիրներուն համար, իրենք պատասխանատու կը գտնեն Օսմանեան կառավարութեան բոլոր անդամները եւ անոնց գործակատարները, որոնք մեղսակցած են այս ոճիրներուն»:

Այստեղ կը ծագի երկրի մը ազգային օրէնսդրութեան եւ միջազգային իրաւունքին միջեւ գոյութիւն ունեցող կապի մը հարցը: Նիւրեմպերկի դատարանի անգլիացի գլխաւոր դատախազ Սըր Հարթլի Շոքրոս (Sir Hartley Showcross) ունի ուշադրաւ դիտարկում մը այս կապին մասին՝ «ընդհանրապէս՝ միջազգային իրաւունքը կ'ընդունի, որ Պետութեան կը պատկանի իրաւասութիւնը որոշելու թէ՛ ինչպէս պիտի վարուի իր քաղաքացիներուն հետ, ինչ որ տեղական իրաւասութեան (Ratione loci) հարց մըն է: Այսուհանդերձ, միջազգային իրաւունքը անցեալին նաեւ պնդած է թէ՛ սահման մը կայ պետական ամենակալութեան (omnipotence) սխառմին, եւ թէ՛ մարդէ հակը, բոլոր իրաւունքներուն գերագոյն միաւորը... զրկուած չէ՛ մարդկութեան իրեն ընձեռելիք պաշտպանութենէն... երբ պետութիւնը, սարսելով մարդկութեան խիղճը, ոտնակոխ կ'ընէ մարդուն իրաւունքները...» (տես՝ Her Majesty's Stationary Office, Speeches of the Chief Prosecutors at the Close of the Case, Against Individual Defendants, 1946, Cmd. 6964, at 63): Վահագն Տատրեան մեկնաբանելով Շոքրոսի այս դիտարկումը, կը գրէ. «Փաստօրէն, այսպիսի կապով՝ Շոքրոս որոշապէս կը դատապարտէր անցեալի, ներառեալ 1894–1896 տարիներու Համիտեան ջարդերը, որոնք նախատիպարը (proto-type) հանդիսացան 1915 թուի եղեռնին...: Որովհետեւ՝ այսպիսի ոճիրներ, որոնք մարդկութեան խիղճը կը սարսեն, մարդկութեան մարդկայնութեան դէմ գործուած ոճիրներ կը հանդիսանան, եւ միջազգային իրաւունքը պարտի պաշտպանել այսպիսի ոճիրներու զոհերը»:

Շոքրոսի մատնանշած այս կապը՝ ազգային օրէնքին եւ միջազգային օրէնքին միջեւ, ինքնաբեր կերպով երեւան եկաւ՝ երբ 24 Մայիս 1915 թուին, երբեակ Դաշնակիցները՝ Բրիտանիա, Ֆրանսա եւ Ռուսիա, միացեալ ազդարարագիր մը յղեցին Բարձր Դրան, Հայոց Ցեղասպանութեան կապակցութեամբ, իրենց հաստատ որոշումը հաղորդելով Սուլթանին՝ միջամտելու եւ դատելու ոճրագործները, քանի որ անոնք գործած էին «Մարդկութեան մարդկայնութեան դէմ ոճիրներ» (crimes

contre l'humanité), երբ Ռաֆայել Լեմբին այսպիսի ոճիրները դեռ չէր բնութագրած որպէս *Génocide*՝ Յեղասպանութիւն: Յանուն մարդկութեան սարսաժ խիղճին՝ միջազգային այս միջամտութիւնը մարմնաւորող այս միջազգային ազդարարագիրն ալ կը կազմէ՝ մեր հողային պահանջատիրութեան հիմնգերութիւնը հիմքը միջազգային իրաւունքին մէջ: Երբեակ Դաշնակիցներու այս ազդարարագրին Ֆրանսերէն բնագրին մէկ հատուածը կը մէջբերենք.

"En présence de ces nouveaux crimes, de la Turquie *contre l'humanité et la civilisation*, les Gouvernements alliés font savoir publiquement à la Sublime Porte qu'ils tiendront personnellement responsables des dits crimes tous les membres du Gouvernement Ottoman ainsi que ceux de ses agents qui se trouveraient impliqués dans de parails massacres".

«Թուրքիոյ կողմէ մարդկութեան եւ քաղաքակրթութեան դէմ գործուած այս նոր ոճիրներուն առկայութեան, Դաշնակից կառավարութիւնները՝ հրապարակայնօրէն, ի գիտութիւն Բարձր Դրան, կը յայտնեն որ իրենք անձնապէս պատասխանատու պիտի համարեն՝ յիշեալ ոճիրներուն համար, օսմանեան կառավարութեան բոլոր անդամները, նաեւ անոնք՝ իր գործակատարներէն, որոնք ներգրաւուած պիտի գտնուին նման ջարդերու մէջ»:

Մեր հողային պահանջատիրութեան միջազգային իրաւական այս հիմնգերութիւնը հիմքին կարեւորութիւնը ըմբռնելու համար, կրնանք յիշել երկու փաստեր:

Առաջինը՝

ՄԱԿ-ի պահանջով՝ 28 Մայիս 1948 թուին, ՄԱԿ-ի «Պատերազմի Ոճիրներու Յանձնաժողով»-ի պատրաստած Տեղեկագիրը, իր Բ. գլուխին տակ՝ «Ա. Աշխարհամարտի ընթացքին զարգացումները» վերնագրով, որպէս թիւ 1 կէտ նկատի ունեցած է «Թուրքիոյ մէջ հայոց դէմ գործուած զանգուածային ջարդերը»: Այս տեղեկագիրը կ'անդրադառնայ երբեակ Դաշնակիցներու այս ազդարարագրին, որպէս միջազգային փաստաթուղթ, եւ անոր Ֆրանսերէն բնագրէն՝ Ֆրանսերէնով կը մէջբերէ մեր վերը մէջբերած հատուածը, ապա՝ կը ծանրանայ հոն յիշուած «Մարդկութեան դէմ գործուած ոճիր» բնութագրումին վրայ, եւ կը հաստատէ թէ՛ այդ զանգուածային ջարդերը կը հանդիսանան նաեւ «Պատերազմի ոճիրներ»...

Երկրորդ փաստը՝

Սեւրի դաշնագրի Յօդ. 230-րդը, որ կը յիշատակէ երբեակ Դաշնակիցներու այս միացեալ հրապարակային ազդարարագիրը, եւ անկէ մասնաւորաբար կը ջնկէ «Մարդկութեան դէմ գործուած ոճիր» բնու-

Թագրուամը եւ կ'աւելցնէ. «Ազգերու Լիկան երբ յաջողի պատշաճ ժամանակի մը մէջ, կազմել "մարդկութեան դէմ գործուած ոճիր"ներ գործադրողները դատելու յատուկ դատարան մը, Թուրքիա պարտաւոր պիտի ըլլայ՝ ոչ միայն ընդունելու այդպիսի դատարանի մը իրաւասութիւնը (ձեռնհասութիւնը) դատելու եւ վճռահատելու, այլեւ՝ այդ դատարանին յանձնելու բոլոր ոճրագործները: Հակառակ պարագային, երրեակ Դաշնակիցները իրենց կը վերապահեն իրաւունքը զանոնք այդ դատարանին առջեւ բերելու...»:

Հետեւաբար, Թուրքիա ի գուր կը պնդէ թէ Յեղասպանութիւն եզրը ճշգրտորէն չի բնութագրեր «այդ պատահածները» 1915 թուին, եւ թէ՛ Յեղասպանութիւն եզրը յետագարձ կիրարկութեան ուժ չունի...: Այս պնդումները յօդս կը ցնդին, քանի որ՝

ա) Այդ «պատահածներ»ը 1915 թուին, Դաշնակիցներուն կողմէ բնութագրուած են որպէս «մարդկութեան դէմ գործուած ոճիրներ», իսկ ՄԱԿ-ի Պատերազմի Ոճիրներու Յանձնաժողովի Տեղեկագիրն ալ զանոնք կը համարէ «Պատերազմի Ոճիրներ»: Եւ այս երկուքը համազօր են եւ համապատասխան Յեղասպանութեան ոճիրին: Ուրեմն, մենք կրնանք մեր դատը հիմնել՝ միաժամանակ, այս երեք անուանումներուն վրայ...:

բ) Եւ արդէն՝ Միջազգային Քրէական Մնայուն Դատարանի ձեռնհասութեան մէջ կ'իյնան այս երեք անուանումներով ոճիրները: Մանաւանդ՝ որ 9 Դեկտեմբեր 1948 թ. Պայմանակցութիւնը եւս, Յեղասպանութեան ոճիրի կանխարգելման ու պատժումին մասին, իր Յօդ. 2-րդին մէջ, կը ճշդէ. «Ներկայ Պայմանակցութեան համաձայն, ցեղասպանութիւն կը նկատուի հետեւեալ արարքներէն որեւէ մէկը, որոնց նպատակն է՝ ամբողջապէս կամ մասնակիօրէն քանդել-քայքայել ազգ մը, էթնի մը, ցեղային կամ կրօնական խումբ մը, այսպէս՝

- 1) խումբի մը անդամներու սպանութիւնը,
- 2) խումբի մը անդամներուն պատճառուած ֆիզիքական կամ մտային լուրջ վնասուածքը,
- 3) խումբին վրայ վճռակամօրէն կիրարկուած կեանքի այնպիսի պայմաններ, որոնք կը մտադրեն խումբին ամբողջական կամ մասնակի քայքայումը,
- 4) խումբին պարտադրուած այն միջոցները, որոնք կը խափանեն խումբին բնական ծնելիութիւնը,
- 5) բռնի կերպով՝ խումբէն մանուկներ ուրիշ խումբի մը փոխանցումը:

Այս բոլոր արարքները կատարուած են Թուրքիոյ կառավարութեան կողմէ, մինչեւ իսկ՝ Հայ որբացած մանուկներուն թրքացումը...: Տակաւին, այս Պայմանակցութեան Յօդ. 3-րդը կը տրամադրէ՝

1) Յեղասպանութիւնը,

2) Յեղասպանութիւն գործելու համար ծրագրեալ դաւը («10 հրահանգներ»ը...),

3) Յեղասպանութիւն գործելու ուղղակի եւ հրապարակային դրդումը (չէյն-ուլ-իսլամներու կողմէ...),

4) Յեղասպանութիւն գործելու փորձը,

5) Յեղասպանութեան մեղսակցութիւնը:

Ուրեմն, մենք իրաւունք ունինք մեր դատը ներկայացնելու՝ ոչ միայն Թուրքիոյ պետական վարչամեքենային անձնակազմին, երիտթուրքերու կուսակցութեան կեդրոնական ու շրջանային պատասխանատուներուն ու Յեղասպանութեան ուղղակի եւ հրապարակային դրդում կատարող չէյն-ուլ-իսլամներուն, այլեւ՝ Յեղասպանութեան մեղսակից տէրութիւններուն դէմ...:

Վերջապէս, այս Պայմանակցութեան Յօդ. 4-րդը կը յստակացնէ՝

Յօդ. 4 – Պիտի պատժուին այն բոլոր անձերը, որոնք ցեղասպանութիւն կը գործեն, կամ՝ Յօդ. 3-րդի մէջ յիշուած արարքներէն մէկը կը գործեն, անոնք ըլլան սահմանադրականօրէն պատասխանատու իշխանաւորներ, հանրային պաշտօնակատարներ, կամ՝ անհատ անձեր:

6.— 1918 թ. Յունուար 11-ին հրապարակուած «Դեկրետ Թուրքահայաստանի մասին» հրամանագիրը:

1917 թ. Նոյեմբեր 7-ին յաղթանակած ռուսական Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան իշխանութիւնը, երբ տակաւին ռուսական զօրքը չէր քաշուած Ա. Աշխարհամարտին իր գրաւած Թուրքիոյ հայկական վիլայէթներէն, ուղեց արժեցնել 1878 թ. Սան Սթեֆանոյի դաշնագրի Յօդ. 16-րդը, իրականացնելով Արեւմտահայաստանի անկախութիւնը, պաշտօն տուաւ բանաստեղծ եւ յեղափոխական պատասխանատու գործիչ Վահան Տէրեանին, պատրաստելու Զեկուցագիր մը Թուրքահայաստանի մասին, նաեւ հրատարակուելիք ղեկրետի նախագիծին հետ միասին: Այս Զեկուցագիրն ու Դեկրետի նախագիծը նոյնութեամբ որդեգրուեցան Ռուսաստանի Ժողովրդական Կոմիսարներու Սովետին կողմէ եւ ղեկրետը հրատարակուեցաւ այս Սովետի նախագահ Վլատիմիր Ուլիանովի (Լենին) եւ Ազգութիւններու Գործերու Ժողովրդական կոմիսար Իոսիֆ Զուշաշվիլիի (Ստալին) ստորագրութիւններով:

Այս դեկրետի ներածական պարբերութիւնը կ'ըսէ հետեւեալը. «Ռուսաստանի Ժողովրդական Կոմիսարների Սովետը յայտարարում է հայ ժողովրդին, որ երկրի բանուորագիւղացիական կառավարութիւնը պաշտպանում է՝ Ռուսաստանի կողմից գրաւուած Թուրքահայաստանի հայերի ազատ ինքնորոշման իրաւունքը ընդհուպ՝ միջեւ լիակատար անկախութիւն»:

Այս վաւերացութիւնը կը բխի աշխարհի 1/6-րդ մասը ներկայացնող յեղափոխական իշխանութենէն եւ ունի փաստական այնքան արժէք, որքան ունին Սեւրի անկատար դաշնագիրն ու Սան Սթեֆանոյի դաշնագրի Յօդ. 16-րդը, որոնք կը խօսին միջազգային իրաւունքին մէջ գոյութիւն ունեցող շօշափելի վերայէթներէ կազմուած Արեւմտահայաստանին մասին...:

Վլ. Ի. Լենին, Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան յաղթանակէն առաջ արդէն՝ 1917 թ. Սեպտեմբեր 5-ին, «Յեղափոխութեան Պարտականութիւնները» վերնագրով իր յօդուածին մէջ գրած էր. «Մենք պարտաւոր ենք անմիջապէս ընդառաջելու՝ ուքրանացիներու եւ ֆինլանտացիներու պահանջներին, նրանց եւ Ռուսաստանի միւս ազգութիւններին տալով՝ ամբողջական ազատութիւն անջատուելու, նոյնը նաեւ՝ ամբողջական Հայաստանին՝ Թուրքահայաստանին եւ Ռուսահայաստանին» (տես՝ Վլ. Ի. Լենին, «Ամբողջական Երկեր», հ. 34, էջ 232):

Դեկրետի հիմնական կէտերն են.

«ա) Ռուսաստանի Բանուորագիւղացիական Յեղափոխութեան Սովետը կը ճանչնայ եւ կը հռչակէ՝ Թուրքահայաստանի ժողովուրդին իրաւունքը ազգային ինքնորոշման, ընդհուպ մինչեւ լիակատար անկախութիւն:

«բ) Երաշխաւորել Թուրքահայաստանէն բռնագրաւեալ բոլոր հողերուն անարգել վերադարձը Թուրքահայաստան, նաեւ՝ վերադարձը այն բոլոր հայերուն, որոնք ապաստանած են տարբեր երկիրներ:

«գ) Ստեղծել Հայկական Ժողովրդային Վարչութիւն՝ ժողովրդային սովետներու օրինակով, որ ներկայացնէ հայ ժողովուրդը դեմոկրատական ընտրութիւններու ճամբով:

«դ) Կովկասեան հարցերու վարչական արտակարգ կոմիսար Ստեփան Շահումեանին լիազօրութիւն տալ համագործակցելու Թուրքահայաստանի բնակչութեան հետ՝ բոլոր մարզերուն մէջ, այս հրամանագրի կէտերու յաջող գործադրութեան համար, նաեւ՝ լիազօրել՝ կազմելու ռուս-հայկական խառն յանձնաժողով՝ որպէսզի մշակէ ծրագիր մը, Թուրքահայաստանէն ռուսական զօրին փաշուելու նպատակայարմար ժամանակացոյցը:

«ե) Անմիջապես կազմակերպել հայկական զորքը բնակչութեան ապահովութիւնը երաշխաւորելու համար, ուստի կան զօրքի աստիճանական փաշտելու ժամանակացոյցին համապատասխան կերպով»:

Այս հրամանագիրը թէեւ չկենսագործուեցաւ՝ չարք մը արտաքին, բայց եւ ներհայկական ալ պատճառներով (կացիւնին կոթը յաճախ մեռոնցից եղած է... դժբախտաբար): Սակայն վերստին կը հաստատէ Թուրքիոյ կողմէ Արեւմտահայաստանի զաւթումը, ինչպէս էր պարագան Սան-Սթեֆանոյի Յօդ. 16-րդին, եւ՝ երրեակ զաշնակիցներու ազդարարութեան:

7.— Թրքական Զինուորական Ատեանին հաստատած ոճրային արարքները: (Երկարօրէն պիտի ծանրանանք այս կէտին վրայ):

Ա. Աշխարհամարտի աւարտին, Օսմանեան Թուրքիան բարոյալքուած ու ընկճուած հոգեվիճակի մատնուած էր այն մտավախութեամբ, որ հայոց զանգուածային տեղահանութեանց ու բնաջնջումին հետեւանքով, Դաշնակիցները հաշտութեան պայմանները պիտի առաւել ծանրացնէին, մանաւանդ որ երրեակ Դաշնակիցները արդէն ազդարարած էին Սուլթանին այս ուղղութեամբ: Պարտուած պետութիւն մը ըլլալով՝ Օսմանեան Թուրքիան երկու տարի շարունակ (1919-1920) փորձեց ցոյց տալ, որ գործադրուած ոճիւրները պետութեան գործերը չէին, ոչ ալ թուրք ժողովուրդին, այլ միայն՝ Իթթիհատ վէ Թերաֆֆը կուսակցութեան յեղաշրջական անպատասխանատու խմբակի մը գործերն էին... եւ գործնապէս կազմեց զինուորական ատեան մը, դատելու համար Իթթիհատի պարագլուխները, եւ անոնց գործակատարներն ու մեղսակիցները, յուսալով մեղմացնել Դաշնակիցներու հաշտութեան պայմանները...: Եւ որպէս երկրի ծակոծուկին ծանօթ իշխանութիւն, օսմանեան կառավարութիւնը յաջողեցաւ կազմել մեծապէս փաստագրուած ամբաստանագիր մը եւ դատական ամբողջական թղթածրար մը, հակառակ անոր որ ոճրագործները՝ որպէս կանխազգուշութիւն, փճացուցած էին փաստաթուղթերուն մէկ կարեւոր մասը, բայց փրկուած փաստաթուղթերը, հրամանագրերը, ծածկագիր հռազդիւրներն ու նամակները բաւարար էին փաստելու հետեւեալները.

1) Զարդերը հրահանգող փաստաթուղթեր եւ մասամբ ոչնչացուած փաստաթուղթեր:

2) Վեհիպ փաշայի 18 էջերէ բաղկացած խիստ ամփոփ տեղեկագիրը, որ ամբողջական մեղադրագիր մըն է:

3) Պետական պաշտօնատարներու սուտերուն բացայայտումը, երբ անոնք կը փորձէին չքմեղանալ, թէ իրենք գերադաս մարմիններու

հրահանգները կը գործադրէին, դատարանը բացայայտեց որ անոնք՝ թալանի առիթ համարելով, շահու շարժառիթով գործադրած են ջարդերու հրահանգները:

4) Տեղահանութեան ու բնաջնջումի ոճիրներուն համագործադրողներն էին՝ Էնվէր, Ճեմալ, Թալէաթ անսուրբ երրորդութեան անդամները, իրենց պետական եւ կուսակցական հանգամանքներով:

5) Թէեւ գլխաւոր համագործադրողներ չէին, սակայն Միտհաթ Շիւքրին, Տոքթ. Ռուսուհի Քիւչիւքը, Ահմէտ Նասիմին, Ջիա Կէօք Ալփը, Քիւչիւք Թալէաթը, Շիւքրիւ Իպրահիմը, Քեմալ եւ Սայիտ Հալիմ փաշաները եղած են ոմիրներու գործադրութիւնը դիւրացնող ազդակներ, քանի որ գիտակցօրէն օգնած են ոմրագործներուն:

6) Իթթիհատ վէ Թերաքքը ճեմիաթը գործած է երկու մակարդակներու վրայ՝ հրապարակային եւ ընդյատակեայ, այս երկրորդին վրայ օգտագործելով՝ բերանացի եւ ծածկագիր հրահանգներու միջոցները:

7) Թաշխիպքը Մահսուսան կը ղեկավարէր ոճիրները Իթթիհատի գերագոյն ղեկավարութեան անմիջական հսկողութեան ներքեւ:

8) Իթթիհատի սրոնափանթուրքական վերին ղեկավարութիւնը՝ Թուրքիան Ա. Աշխարհամարտի կրակներուն մէջ ներգրաւեց, հեշտացնելու համար Տեղահանութեանց (Tehcir) եւ բնաջնջումի ծրագրի գործադրութիւնը, նաեւ՝ օգտուելու համար, երրեակ Դաշնակիցներու պատերազմով զբաղուած ըլլալու պարագայէն:

9) Կը բացայայտէ՝ մի առ մի, տեղահանութեանց եւ ջարդերու բոլոր շրջաններու մէջ Իթթիհատական պատասխանատու քատրերուն անունները, որոնք առանցքային դեր խաղցած են ոճիրներուն մէջ:

10) Հայոց Ցեղասպանութիւնն ու Տարագրութիւնը որոշած էր Իթթիհատի կեդրոնական կոմիտէն, Սելանիկի մէջ իր 1910 թ. Հոկտեմբեր 31-ին գումարած խիստ գաղտնի ժողովին մէջ՝ յետ խորին, երկարատեւ ու սպառիչ քննարկումներու:

11) Բոլոր տեղահանեալները նամբու ընթացքին ջարդելու հրահանգներ տրուած էին՝ քաղաքային բնակչութեանց աչքերէն հեռու...:

12) Խիստ հրահանգներ տրուած էին ջարդուած հայերու դիակները շուտափոյթ կերպով ծածկելու հողերու տակ... եւ թերացողները կը պատժուէին, նոյնիսկ՝ կը սպաննուէին...:

13) Բացայայտուեցան բազմաթիւ ծածկագիր հրահանգներ, մի առ մի յիշելով զանոնք, եւ այն շրջանային պատասխանատու քատրերու անունները, որոնց ուղղուած էին ատոնք:

14) Կտրականորէն փաստուեցաւ, որ բոլոր ոճիրները իրարմէ ան-
ջատ ու պարագայական ոճիրներ չէին, այլ՝ համատարած բնոյթ ունէին
եւ կեդրոնական ծրագրի մաս կը կազմէին, եւ ատոնց բուն նպատակն
էր վերջնական եւ ամբողջական լուծումը Հայկական Հարցին...:

15) Թաշիլաթը Մահսուայի շարքերուն մէջ ներգրաւուած էին
բանտերէն ազատ արձակուած ոճրագործներ ու դատապարտեալներ՝
անպարտ արձակուելու խոստումով...:

16) Բնաջնջումի համար գործածուած միջոցներէն էր նաեւ Սեւ Ծո-
վուն մէջ հայերը զանգուածային կերպով ծովամոյն ընելու միջոցը, զա-
նոնք փայրֆներով ծովուն բացերը տանելէ վերջ...:

17) Բնաջնջուելէ առաջ, հայերը կը կողոպտուէին, կը չարչարուէին,
կը բռնաբարուէին եւ շարք մը խենչ արարքներու կ'ենթարկուէին...:

18) Բոլոր ոճրային արարքներուն սա կամ նա չափով եւ ձեւով
մասնակցած էր նաեւ օսմանեան բանակը, իր շրջանային գինուորական
կառավարիչներուն միջոցով...:

19) Այն պաշտօնատարները եւ երեսիլի ֆաղաֆային անձնաւորու-
թիւնները, որոնք մերժած էին մասնակցութիւն քերել ոճիրներուն,
հայրենիքի դաւանանքներ հռչակուած էին (vatan haïni), եւ անոնցմէ ո-
մանք տեղւոյն վրայ սպաննուած էին..., մինչ հնազանդ ոճրագործները՝
բացի իրենց թալանած ինչքերէն, արժանացած էին պատիւներու...:

20) Կարճ խօսքով՝ տեղահանութիւնը կը նշանակէր բնաջնջում...:

Օսմանեան Զինուորական Ատեանին հաւաքած փաստամիջոցները
ինքնին՝ ոչ միայն անհերքելի կերպով կը փաստէին բռնահանումին ու
հայասպանութեան ոճիրներուն կատարուած եղելութիւնը, այլ՝ Ատեա-
նին գործածած դիպուկ որակականները ոճրարարքներուն, կը վկայէին
Ատեանին հաստատ համոզումը, թէ այդ արարքները եղած են լրջօրէն
կանխամտածուած, պետականօրէն կազմակերպուած եւ Հայութիւնը
բնաջնջելու վախճանական նպատակով, յստակ եւ որոշ ոճրային դի-
տաւորութեամբ...:

Յիշենք այդ որակականներէն օրինակներ.

Kanuni insaniyete karşı ikâ edilen ceraim – Այս բանաձեւումը նոյնա-
նման է «Մարդկութեան դէմ գործուած ոճիրներ» բանաձեւումին,
զոր առաջին անգամ գործածուած էր երբեակ Դաշնակիցներու,
Սուլթանին ուղղած ազդարարագրին մէջ, 1915 թ. Մայիսին: Եւ
«մարդկութեան դէմ գործուած ոճիր»ը համազօր է Ցեղասպանու-
թիւն ոճիրին: Հետեւաբար, ի զուր եւն էրտողանի ճամարտակու-
թիւնները, թէ Թուրքիոյ մէջ «պատահածները» ցեղասպանութիւն
չեն կազմեր, եւայլն...:

Emsalı görülmedik ceraim – մամը չտեսնուած ոճիրներ,
Resmi ceraim – պետական ոճիրներ, կամ՝ պաշտօնական ոճիրներ,
Insanlığın esas hukuk kaidlerine karşı ceraim – մարդկայնութեան
իրաւական հիմնական կանոններուն դէմ ոճիրներ,
Ariz ve âmik düşünülerek ve taamüden ceraim – կշռադատ եւ խորապէս
մտածուած դիտաւորեալ ոճիրներ,
Imha hedefile ceraim – բնաջնջելու նպատակով գործուած ոճիրներ,
Mukarrer bir program idi – նախորոշուած ծրագիր մըն էր....:

Տարագրութեան եւ Հայաստանութեան ոճիրներուն Օսմանեան
Զինուորական Ատեանի մանրամասն եւ սպառիչ Հետաքննութիւննե-
րուն Հաւաքած փաստերուն եւ վաւերագրերուն մասին խիստ շահեկան
ուսումնասիրութիւն մըն է Վահագն Ն. Տատրեանի "The Documentation
of the World War I Armenian Massacres in the Proceedings of the Turkish
Military Tribunal" խորագրով գրութիւնը լոյս տեսած "International Jour-
nal of Middle East Studies" հանդէսի 1991 թ. 4-րդ համարին մէջ, որ կը
հաստատէ թէ՛ արդէն տեղական դատարան մը մանրամասնօրէն եւ
գրեթէ սպառիչ կերպով փաստած է զոյգ ոճիրներուն՝ բռնահանութեան
եւ ցեղասպանութեան, կատարուած փաստ ըլլալը՝ անհերքելի կերպով:
Տատրեանի այս երախտաշատ ուսումնասիրութիւնը կարեւոր փաստա-
թուղթ մըն է մեր ձեռքին, զոր կրնանք ներկայացնել միջազգային որեւէ
ատեանի առջեւ:

Վերջապէս, յիշենք նաեւ, թէ Մուսթաֆա Քեմալ Աթաթուրք ան-
ձամբ խոստովանած է Հայոց դէմ գործուած ոճիրներուն բնութագիրը,
որպէս «մարդկութեան իրաւական սկզբունքները» ոտնահարող խենչ
օրինախախտումներ (Insanlığın esas hukuk kaidelerine fazâhat) (տես՝
Mustafa Kemal Atatürk, "Atatürk'un Söylev ve Demeçleri", İstanbul, 1945,
էջ 49): Ան իր այս ելոյթը ունեցած է 1920 թ. Ապրիլի 24-ին:

* *

Այս դատաւարութիւններու ատենագրութիւնները եւ որոշումները
չափ սահմանափակ տպաքանակով եւ ոչ-ամբողջական ձեւով հրա-
տարակուեցան թրքական պաշտօնաթերթ «Թափվիմ-ի Վեֆայի»-ի
յաւելուածներուն մէջ (արաբատառ)՝ «Նորին Մեծութիւն Փատիշահի
1335-ի (1919 թ.) Մարտ 8-ի Կայսերական Հրամանագրով Կազմուած
Զինուորական Արտակարգ Ատեանի Դատաւարութեանց Ատենագրու-
թիւնը» վերնագրին տակ: Այս պաշտօնաթերթի յաւելուածներուն
պատճէները հասած են Հայկական ՍՍՀ Կեդրոնական Պետական Պատ-
մական Արխիւին (Փոնդ 450, ցուցակ No. 52), սուրիահայ եւ ֆրանսա-
հայ հասարակական գործիչներ Վարուժան Սալաթեանի եւ Կարպիս
Զրբաշեանի ջանքերով:

Երիտթուրքերու պատասխանատուներու դատավարութեանց նիւթերու առանձին մասեր հրատարակուած են ֆրանսերէն, ռուսերէն, հայերէն եւ անգլերէն լեզուներով: Ֆրանսացի հեղինակ Ժան-Մարի Քարզու՝ 1975-ին լոյս ընծայած իր «Տիպար Յեղասպանութիւն Արմենի, 1915» (Jean-Marie Carzou, "Un Génocide Exemplaire, Arménie, 1915", Paris, Flammarion, 1975) խորագրով հատորին յաւելուածներու բաժինի էջ 233-246, թրքերէն բնագրէն պատշաճ մակարդակով ֆրանսերէնի թարգմանուած, մէջբերած է Եոզղաթի, Տրապիզոնի եւ Խարբերդի հայերու տեղահանութեան եւ կոտորածներու պատասխանատուներու դատավարութեան վճիռները: Երիտթուրքական կառավարութեան ղեկավարներու եւ Իթթիհատի կեդրոնական կոմիտէի անդամներու դատավարութեան եւ ամբաստանագրի ռուսերէն թարգմանութիւնը ֆրանսերէնէ՝ առաջին անգամ գիտական շրջանառութեան մէջ դրաւ ակադեմական Մ.Գ. Ներսիսեանի եւ պատմական գիտութիւններու Դոկտ. Ռ.Գ. Սահակեանի կազմած «Հայերի Գեոլոգիդը Օսմանեան Կայսրութիւնում» վերնագրով փաստաթուղթերու ժողովածուն, որուն մէջ, որոշ կրճատումներով՝ մէջբերուած են նաեւ Տրապիզոնի եւ Խարբերդի հայոց տեղահանութեան եւ կոտորածներու պատասխանատուներուն դէմ կայացուած դատավճիռները: Եոզղաթի հայերու տեղահանութեան եւ կոտորածի պատասխանատուներու դատավճիռը արեւմտահայերէնի թարգմաններ է Գրիգոր Կերկերեան (Գրիկեր) եւ հրատարակեր՝ «Եոզղաթի Հայասպանութեան Վաւերագրական Պատմութիւնը» վերնագրով, եւ մէջբերեր՝ Եոզղաթի դատաքննութեան վերաբերող շարք մը վաւերագրական նիւթերու թարգմանութիւններ՝ թրքերէն բնագրերով միասին: Նաեւ՝ դատավարութեանց վերաբերող առանձին նիւթերու արեւմտահայերէնի թարգմանութիւններ՝ 1919-1920 թուականներու մամուլէն քաղուած նիւթեր, որոնք մէջբերուած են նաեւ՝ Ճոն Ս. Կիրակոսեանի «Երիտթուրքերը Պատմութեան Դատաստանի Առաջ» գիրքին մէջ:

1988 թուին, Հայկական ՍՍՀ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Արեւելագիտութեան Ինստիտուտի Գիտական Խորհուրդի որոշումով, որպէս Գիտութիւնների Ակադեմիայի հրատարակութիւն, լոյս տեսաւ «Հայոց Յեղասպանութիւնը Ըստ Երիտթուրքերի Դատավարութեան Փաստաթղթերի» հատորը, որուն «Նախաբան»ը, թարգմանութիւնը եւ ծանօթագրութիւնները կը պատկանին Ա.Հ. Փափագեանի գրիչին, եւ որուն պատասխանատու իմբագիրն է՝ Պատմ. Գիտ. Դոկտ. Ռ.Գ. Սահակեան: Այս հատորը (256 էջ) ամբողջութեամբ կը բովանդակէ Իթթիհատ վէ Թերաֆֆը կուսակցութեան կեդրոնական կոմիտէի անդամներու, երիտթուրքական կառավարութեան ղեկավարներու, կուսակցութեան շրջանային պատասխանատու քարտուղարներու եւ պաշտօնեաներու

դատաքննութեանց նիւթերը: Սակայն, բուն դատաքննութեանց հրապարակուած նիւթերը «Թափվիմ-ի Վեֆայի»-ի յաւելուածներուն մէջ՝ ամբողջական չեն: Ամբողջական ատենագրութիւնները ամփոփուած են Զինուորական Արտակարգ Ատեանի 293 թղթապանակներու մէջ՝ կը գրէ Գրիգոր Կերկերեան (Գրիկեր) իր վերը յիշուած հատորի 33-րդ էջին վրայ, եւ այդ թղթապանակները անմատչելի կը մնան՝ նոյնիսկ հետազօտողներու համար...: Բայց, եթէ մենք յաջողինք կազմել ՏԱՀԶ-ը եւ հանգամանօրէն դիմել միջազգային ատեաններու, մենք կրնանք միջազգային ատեաններու միջոցով պահանջել այդ 293 գաղտնի պահուած թղթապանակներուն ազատագրումը լռութեան բռնութենէն...:

Թրքական Զինուորական Ատեանի առջեւ՝ ի բացակայութեան մեղադրեալներն էին՝

- 1) Թալէաթ փաշա, ներքին գործոց նախարար եւ Մեծ Վեզիր (1917-1918)
- 2) Էնվէր փաշա, պատերազմական նախարար
- 3) Զեմալ փաշա, ծովային նախարար
- 4) Պէհաէտտին Շաքիր պէյ, Իթթիհատի կեդրոնական կոմիտէի անդամ եւ «Թէշֆիլաթը Մահսուսէ»-ի նախագահ
- 5) Տոքթ. Նազըմ պէյ, Իթթիհատի կեդրոնական կոմիտէի անդամ, հանրային կրթութեան նախարար եւ «Թէշֆիլաթը»-ի անդամ
- 6) Զափիտ պէյ (հրեայ սիրոնական), ելեւմտական նախարար
- 7) Սուլէյման Էլպիստանի պէյ, հողագործութեան եւ առեւտուրի նախարար (1915-1917)
- 8) Օսկան էֆէնտի, նամակահազրատան նախարար
- 9) Տոքթ. Ռուզուհի էֆէնտի, Իթթիհատի կեդրոնական կոմիտէի անդամ
- 10) Մուսթաֆա Շէրիֆ պէյ, հողագործութեան նախարար
- 11) Ազիզ էֆէնտի, հանրային ապահովութեան նախարար եւ «Թէշֆիլաթը»-ի անդամ:

Ի ներկայութեան դատողներէն էին՝

- 1) Սայիտ Հալիմ փաշա, Մեծ Վեզիր (1913-1916)
- 2) Միտհատ Շիւքրի պէյ, Իթթիհատի կեդրոնական կոմիտէի գլխաւոր քարտուղար
- 3) Ահմէտ Զեւատ պէյ, «Թէշֆիլաթը»-ի անդամ
- 4) Աթիֆ պէյ, Անգարայէն մեպուս եւ «Թէշֆիլաթը»-ի անդամ
- 5) Զիա Կէօք Ալի, Իթթիհատի կեդրոնական կոմիտէի անդամ
- 6) Քիւլէիլ Թալէաթ պէյ, Իթթիհատի կեդրոնական կոմիտէի անդամ
- 7) Ռիզա պէյ, Իթթիհատի կեդրոնական կոմիտէի անդամ եւ «Թէշֆիլաթը»-ի անդամ
- 8) Իպրահիմ պէյ, Մեհլիսի Մեպուսանի նախագահ
- 9) Հայրի էֆէնտի, Շէյխ-ուլ-իսլամ, եւ՝ ուրիշներ:

Առաջին եւ յաջորդող մեղադրական եզրակացութիւններուն մէջ ամփոփուած ծածկագրերը եւ նամակները կը հաստատեն, որ Արեւմտահայութեան տեղահանութիւններն ու կոտորածները ռազմական կամ կարգապահական միջոցառումներ չեն եղած, սահմանափակ կամ տեղական բնոյթ չեն կրած, այլ՝ եղած են կանխամտածուած եւ կանխածրագրուած, եւ գործադրուած են բացառապէս կուսակցութեան կեդրոնական կոմիտէի նախաձեռնութեամբ, յատուկ կեդրոնի հրահանգներով եւ գաղտնի հրամաններով: Եզրակացութիւններուն մէջ եւ դատական նիստերու ընթացքին հիմնական առարկան դարձած է՝ Արեւմտահայութեան քննաշնչումը:

Դատավարութեան 2-րդ, 5-րդ եւ 6-րդ նիստերուն, մասնաւորաբար հարցաքննուած են «Թէշէփլաթը»ի ադամները, եւ բացայայտուած է, որ այս յատուկ կազմակերպութեան ոճիրներուն ուղղակի մասնակցութիւն ունեցած են Միտհատ Շիւքրին, Պէհաէտտին Շաքիրը, Տոքթ. Նազըմը, Աթիֆը, Ռիզան, Շիւքրին, Խալիլը, Ազիզը եւ Ահմէտ Ճեւատը՝ Պէհաէտտին Շաքիրի անմիջական վերահսկողութեամբ...:

Ատեանը քրէական օրէնսգիրքի Յօդ. 45-րդի (ա) պարբերութեան հիմամբ՝ մահաւճիռ որոշած է՝ Թալէաթի, Էնվէրի, Ճեմալի եւ Նազըմի դէմ, իսկ Յօդ. 45-րդի (բ) պարբերութեան եւ Յօդ. 55-րդի վերջին պարբերութեան հիմամբ՝ միայն 15 տարուան աքսորի դատապարտած է՝ հրեայ սիոնական Ճավիտը, Մուսթաֆա Շէրիֆը եւ Քեազիմը, եւ բաւարար յանցանշաններու չգոյութեան պատճառով՝ անպարտ արձակած է՝ Ռիֆ'աթը եւ Հաշիմը, այս երկուքին անպարտ արձակուելուն համաձայն չեն եղած ատեանի բոլոր անդամները:

Ատեանը Իթթիհատի շրջանային քարտուղարներու եւ պետական պաշտօնատարներու 60 անձեր եւս դատեց շրջանային դատարաններու կողմէ:

Ուրեմն, 1915 թ. Մեծ Եղեռնը եթէ ծրագրուեցաւ Իթթիհատի կողմէ, անոր գործադրութեան մասնակցեցան ոչ միայն Թուրքիոյ պետական վարչամեքենան ու բանակը, այլեւ՝ բուն Թուրքերու մեծամասնութիւնը:

Մեծն Բրիտանիան, Սիոնիզմը, Փանթուրքիզմը եւ մասնաւորաբար Գերմանիան եւս մեղսակից են այս երկու ոճիրներուն:

1915 թ. Յուլիսի 4-ին, Թուրքիոյ կառավարութեան ուղղած իր գաղտնի գրութեամբ, Գերմանիա լիովին հաւանութիւն տուած է Իթթիհատի հայաջինջ ծրագրին եւ պաշտպանած զայն, որովհետեւ՝ համաձայն էր գայդերական Գերմանիոյ այդ օրերուն վարած արտաքին ֆանթուրքիզմի քաղաքականութեան (որ նոյնը մնաց նաեւ՝ նացիական Գերմանիոյ օրով), եւ գայդերական Գերմանիոյ սպաները, որոնք կը գտնուէին օսմանեան հողերուն վրայ... ուղղակիօրէն մասնակցեցան

Իբրիհատի կոտորածներուն... (տես՝ Ս.Մ. Յակոբեան, «Հայերի Գեո-
ցիդը Օսմանեան Կայսրութիւնում եւ Իմպերիալիստական Գերմանիոյ
Պատասխանատուութեան Հարցը», Պատմա-բանասիրական Հանդէս,
1963, No. 1, էջ 62-64, նաեւ՝ գերմանական աղբիւրը՝ "Stenographische
Bericht über die verhandlungen des Deutschen Reichstage", Պերլին, Հատ.
306, էջ 512, նաեւ՝ Գերմանիոյ արտգործ նախարարութեան շրջաբերա-
կանը 1910 թ.):

Մեծն Բրիտանիան նոյնպէս մեղսակից է Խրիմի պատերազմէն ի
վեր վարած թրքանպաստ, հակառուս եւ հակահայ քաղաքականութեան
համար, եւ մեղադրեալ իթթիհատի պատասխանատուները բանտերէն
ազատելով՝ Մալթա կղզին տանելուն պատճառով: Իսկ Սիրիզմը՝ ոչ
միայն հեղինակն է Փանթուրքիզմի, այլեւ առաջնորդը իթթիհատի եւ
անոր կառավարութեան...:

Կան նաեւ երկու կարեւոր ենթախորագրեր.

ա) ՈՃՐԱՅԻՆ ԴԻՏԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆՆ Է ԲԱՆԱԼԻ ՅՈՒՅԻՉԸ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ

Թուրքիոյ այլազան ճամարտակութիւնները հերքող երկու փաս-
տաթուղթեր կան, որոնք կը փաստեն երիտթուրքերու Ցեղասպանիւն
գործելու դիտաւորութիւնը (intent, intention), քանի որ դիտաւորու-
թիւնն է բանալի ցուցիչը Ցեղասպանութեան: Այս երկու փաստաթուղ-
թերը անհերքելիօրէն կը փաստեն Ցեղասպանութեան ոճրային
դիտաւորութեան առկայութիւնը՝ 1915-էն առաջ եւ վերջ:

1919 թ. Թուրքիոյ Զինուորական Ատեանը թրքական 3-րդ բանակի
հրամանատար Վեհիպ փաշային (որ ի դէպ՝ Սարդարապատի հերոսա-
մարտի օրերուն հրամանատարն էր թրքական բանակին) պահանջած էր
պատրաստել հանգամանաւոր Տեղեկագիր մը՝ Երիտթուրք կուսակցու-
թեան գործած ոճիրներուն շուրջ: Վեհիպ փաշա Ատեանին ներկայա-
ցուց 18 էջերէ բաղկացած Տեղեկագիրը, որուն եզրակացութիւնն էր
հետեւեալը.

"Le massacre et la destruction des Arméniens, ainsi que le pillage et
appropriation de leurs biens étaient les résultats de décisions précises par
le Comité Central de l'İttihad... Les Atrocités étaient commises selon un
programme défini à l'avance et impliquaient une préméditations certaine".

Ուրեմն, ջարդերը, թալանն ու կողոպուտը կանխամտածուած եւ
կանխաձրագրուած էին՝ Իբրիհատի կեդրոնական կոմիտէին կողմէ...:
Վեհիպ փաշան է, որ հաստատած է Ցեղասպանութեան ոճրային դիտա-
ւորութեան գոյութիւնը իթթիհատի մօտ: Ոճրագործներուն ու կողոպ-
տչիններուն մօտ կար նաեւ՝ շարժառիթը (motive) անհատական գետնի

վրայ, հարստանալու շարժառիթը, սակայն ասիկա ոչինչ կը փոխէ՝ հրահանգողներու քննական պատասխանատուութենէն, այլ կը նպաստէ ոճրային դիտաւորութեան կենսագործումին, աւելի մեծ տարողութեամբ: Եւ թուրք վոհմակը կրօնական «ձիհատ»ի քարոզէն աւելի գրաւիչ ու շահաբեր կը գտնէր փանթուրքական քաղաքական ճառը... Եւ մասնակցեցաւ զանգուածայնօրէն...: Ուրեմն, Թուրքիա՝ իր պետական վարչամեքենայով, բանակով, Իթթիհատի կազմակերպութեամբ եւ զանգուածներով ամբողջականօրէն մասնակցեցաւ Յեղասպանութեան ոճրային դիտաւորութեան գործադրութեան, եւ ուրեմն կը կրէ ամբողջական քրէական պատասխանատուութիւնը...:

Իսկ 1915-էն առաջ արդէն, 1910 թուականին մշակուած էր Յեղասպանութեան ոճրային դիտաւորութեան ծրագիրը:

Վահագն Ն. Տատրեան մեծ ջանքերով՝ բրիտանական արխիւներէն յաջողեցաւ հաստատել՝ Իթթիհատի խիստ գաղտնի «10 հրահանգներ» կոչուած փաստաթուղթին վաւերականութիւնը եւ այս մասին գրեց յատուկ ուսումնասիրութիւն մը "The Secret Young-Turc Ittihadist Conference and the Decision for the World War I Genocide of the Armenians" վերնագրով, եւ զայն հրատարակեց՝ "Holocaust and Genocide Studies" հանդէսի 1993 թ. հատոր 7-րդի թիւ 2 բաժինին մէջ: Այս հանդէսը կը հրատարակուի Քէյմպրիճ Համալսարանի հրատարակչութենէն:

Տխրահոչակ «10 հրահանգներ»ը որդեգրուած է Իթթիհատի, 1910-ին գումարուած Սելանիկի խորհրդաժողովին: Ստորեւ կու տանք այդ սեւ պատուիրաններուն հայերէն թարգմանութիւնը մեր կողմէ, իսկ ֆրանսերէն թարգմանութիւնը կու տանք այս գիրքի «Յաւելուածներ»-ու բաժինին մէջ:

1 – Օգտագործելով Իթթիհատ վէ թերաքըը կուսակցութեան խիստ գաղտնի Որոշումին Յօդ. 3-րդը եւ Յօդ. 4-րդը, փակել հայկական բոլոր ընկերութիւնները եւ անոնցմէ ձերբակալել անոնք, որոնք ժամանակ մը գործած են կառավարութեան դէմ, եւ զանոնք ուղարկել այնպիսի նահանգներ, ինչպէս՝ Պաղտատ եւ Մոսուլ, եւ զանոնք մաքրագործել նամբու ընթացքին կամ ժամանումի վայրին մէջ:

2 – Հաւաքել զէնքերը բոլոր հայերէն:

3 – Յարմար միջոցներով իսլամ հանրային կարծիքը գրգռել հայոց դէմ, այնպիսի վայրերու մէջ, ինչպէս՝ Վանը, Էրզրումը, Ատանան՝ ուր արդէն հայերը իրենց վրայ կեդրոնացուցած են իսլամներու ատելութիւնը, եւ հոն հրահրել կազմակերպուած կոտորածներ:

4 – Կոտորածներու գործադրութիւնը ամբողջովին թողուլ ժողովուրդին, այն նահանգներուն մէջ, ինչպէս՝ Էրզրումը, Վանը, Մամուրեթ էլ-Ազիզը եւ Պիթլիսը, եւ հանրային կարգը պահող զինեալ

ուժերուն՝ ժանտարմաներուն ցուցադրական կերպով պաշտօն տալ՝ իբր թէ կոտորածները դադրեցնելու, սակայն, ընդհակառակը, ան վայրերուն մէջ, ինչպէս՝ Ատանան, Սվազը, Պրուսան, Իզմիտը եւ Իզմիրը՝ գործօն կերպով օգնել՝ իսլամներու կողմէ հայոց կոտորածին զինուորական ուժերու մասնակցութեան:

5 – Բնաջնջումի միջոցներ կիրարկել՝ յիսունէն նուազ տարիք ունեցողներուն, եկեղեցականներուն եւ ուսուցիչներուն դէմ, եւ ազատ թողուլ աղջիկներն ու մանուկները՝ անոնց իսլամացումին համար:

6 – Բոլոր անոնք, որոնք կը յաջողին փախուստ տալ կոտորածէն, անոնց ընտանիքները պատանդ առնել, եւ միջոցներ ձեռք առնել, վերացնելու ամէն կապի միջոց, իրենց պատկանած վայրերուն հետ:

7 – Պետական հայ պաշտօնեաները վտարել եւ զանոնք բացարձակօրէն մեկուսացնել կառավարական իրենց նախկին պաշտօնատեղիներէն կամ բաժանմունքէն՝ պատճառաբանելով թէ՝ անոնք կրնային լրտեսներ ըլլալ:

8 – Յարմար միջոցներով սպաննել բանակին մէջ գտնուող բոլոր հայերը. – բանակին պիտի վստահուի այս գործը:

9 – Այս բոլոր գործողութիւնները ամենուրեք պիտի սկսին միաժամանակ՝ որպէսզի անոնց ժամանակ տրուած չըլլայ ինքնապաշտպանութեան միջոցներ ձեռք առնելու:

10 – Ուշադրութիւն դարձնել այս բոլոր պարագաներուն խիստ խորհրդապահական բնոյթին, որոնք պէտք է որ բացայայտուին երկու կամ երեք անձերէ աւելին:

Եւ այս «10 հրահանգներ»ուն որպէս լրացուցիչ, 1915 թ. Մայիս 14-ին, հրատարակուեցաւ «Տեղահանութեան Օրէնքը» (Tehcir Kanunu), որուն երեք յօդուածները կը տրամադրեն.

«Յօդ. 1 – Պատերազմի ընթացքին կառավարական հրամանատարներուն, երկրի պաշտպանութիւնն ու խաղաղութիւնը ապահովելու միջոցառումներուն՝ բնակչութեան կողմէ որեւէ ձեւի դիմադրութիւն եւ կամ զէնքի միջոցով ըմբոստութիւն ցուցաբերուելու պարագային, բանակի հրամանատարները իրաւունք ունին եւ պարտաւոր են՝ անմիջապէս խտսագոյն ձեւով եւ կատարելապէս ոչնչացնելու այդ դիմադրութիւնը:

«Յօդ. 2 – Բանակին հրամանատարները կրնան զինուորական գործողութիւններու անհրաժեշտութենէն մեկնելով՝ լրտեսութիւն եւ դաւադրութիւն ցուցաբերող գիւղերու բնակչութիւնը անհատապէս կամ հաւաքականապէս տեղահանելու եւ բնակեցնելու այլ վայրերու մէջ:

«Յօդ. 3 – Այս օրէնքը ուժի մէջ կը մտնէ Հրապարակման օրէն» (տես՝
Mevlan Zade Rif'at, "Türkiye Inkilabının iç üzü", Halep, 1929, էջ 118):

Թուրքիոյ Յեղասպանութիւն գործելու ի սկզբանէ ոմրայիմ դիտա-
ւորութիւնը այս փաստերէն աւելի սպառիչ փաստեր չեն կրնար
գտնուիլ: Եւ մեր դատը պիտի հիմնենք նաեւ՝ ասոնց վրայ:

բ) ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԴԻՏԱԻՈՐՈՒԹԱՆ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1894–1896 տարիներէն շատ առաջ, 1879–ին, հայկական կուսակ-
ցութիւններու կազմութեան առաջ արդէն, Քիւսթիլ Փաշան (1838–1912)
կատարած է հետեւեալ խոստովանութիւնը, զոր կը մէջբերենք ժամա-
նակի «Փորձ» պարբերականէն, որ կը հրատարակուէր Թիֆլիսի մէջ.

«Արդ, մենք հարկ է որ վերացնենք յետին ոչ մէկ հետք՝ ձգելով,
այդ Հայ ազգը: Եւ այս պարտականութիւնը ի կատար ածելու համար
մեզի ոչինչ կը պակսի, մենք ունինք մեզի պէտք եղած բոլոր միջոցները՝
քիւրտները, չերքէզները, կառավարիչները, դատաւորները, հարկահա-
ւաքները, ոստիկանութիւնը, մէկ խօսքով՝ ամէն ինչ: Մենք կրնանք
կրօնական պատերազմ հռչակել ազգի մը դէմ, որ անգէն է, չունի բա-
նակ եւ ոչ մէկ պաշտպան, մինչդեռ մենք ունինք՝ ի հակադրութիւն,
աշխարհի մեծագոյն եւ ամէնէն հարուստ պետութիւններու (Մեծն Բրի-
տանիա, Գայգերական Գերմանիա, եւն...) նեցուկը, մեր զէնքի ընկեր-
ները, պահապանները մեր Ասիական երկրին»:

Քիւսթիլ Փաշան չորս շրջան Մեծ Վեզիրն (վարչապետ) էր Օսման-
եան Կայսրութեան:

Միոնափանթուրք երիտթուրքերը յարատեւ ջանքեր թափեցին
միաձուլելու համար Օսմանեան Կայսրութեան ոչ-մահմետական ժողո-
վուրդները «օսմանեան ազգութեան» մէջ: Անոնք օր ու գիշեր քարո-
զեցին, որ Օսմանեան Կայսրութեան մէջ կայ միակ ազգ մը՝ օսմանցի
ազգը: Անոնք նոյնիսկ համարձակեցան Հ.Յ.Դ.-էն պահանջելու, որ ի-
րենց անունը փոխեն եւ կոչուին՝ Օ.Յ.Դ.... Օսմանցի Յեղափոխական-
ների Դաշնակցութիւն, զոր Հ.Յ.Դ. ղեկավարութիւնը վճռաբար մերժեց
անշուշտ, ընդդիմանալով՝ սիոնահար եւ օսմանամոլ Ռուբէն Տէր Մի-
նասեանի կեցուածքին: Այս վերջինը քննադատեց կուսակցութեան այս
վճռական մերժումը, պատճառաբանելով թէ՝ «Մեր սխալը այն չի եղել,
որ գործակցել ենք Իթթիհատի հետ, այլ այն, որ մերժել ենք Հայ անունը
փոխարինել օսմանցի անուամբ: Քանի որ եթէ մենք ընդունած լինէինք
օսմանցի անունը, կը կարողանայինք դառնալ օսմանեան երիտթուր-
քական յեղափոխութեան ղեկավար ուժը, ողջ Օսմանեան Կայսրութիւ-
նում...»:

Ճեղալ Նուրին հպատակ ժողովուրդներին կոպտորէն կը պահանջէր՝ հաշտուիլ իրենց իրաւագուրկի վիճակին հետ եւ հրաժարիլ ազգային ինքնորոշման իրաւունքէն: Հայերը, արաբները, քիւրտերը, ալպանացիները, պէտք է պայքարէին իրենց ազատութեան համար, քանի որ կայսրութեան մէջ տիրապետող վարչակարգը առաջաւոր է եւ խտնալական: Ան ամէն կերպով կը գովաբանէր իսլամը, մատնանշելով, որ իսլամը միաժամանակ բարոյական օրէնսգիրք է եւ կառավարման ձեւ... (տես՝ Celal Nuri, "Osmanlı Imperatorluğu Tarihi-i Tedennisi", Istanbul, 1331, էջ 90):

Իրականութեան մէջ, Օսմանեան Կայսրութեան մէջ «խկական» քաղաքացի կրնային ճանչցուիլ միմիայն թուրքերը, կամ՝ անոնք, որոնք հաւատաւորիս կ'ըլլային, կը մոռնային իրենց սեփական լեզուն եւ կը ձուլուէին թուրքերուն մէջ: Արդէն իսկ 1910 թ. Սելանիկի մէջ Իթթի-հատի կեդրոնական կոմիտէի գաղտնի ժողովին, Թալէաթ յայտարարած էր. «Դուք գիտէք, նոր սահմանադրութեամբ "մահմետականներու եւ քրիստոնեաներու հաւասարութիւն" է հաստատուած, բայց դուք բոլորդ եւ ամէն մէկդ առանձին լաւ գիտէք, եւ կը զգաք նաեւ՝ որ ատիկա անիրականանալի գաղափար մըն է: Շարիաթը, մեր անցեալի ամբողջ պատմութիւնը, հարիւր հազարաւոր մահմետականներու զգացումները, որոնք յամառօրէն կը դիմադրեն իրենց օսմանականացումի փորձերուն դէմ, անյաղթահարելի պատենէ մըն է իսկական հաւասարութեան համար: Ուստի, հաւասարութեան մասին խօսք անգամ չի կրնար ըլլալ մինչեւ այն ժամանակ, քանի մենք դեռ յաջողութեամբ չենք կրցած պսակել՝ կայսրութեան օսմանականացումի մեր նպատակը»:

Իթթիհատի գլխաւոր գէնքերէն էր նաեւ՝ Փանթուրքիզմը, որ աշխուժացաւ յատկապէս Ա. Աշխարհամարտի տարիներուն: Ճեղալ Նուրի, Ֆու՛ատ Քէօփրիւլիւ եւ հետագային Զիա Կէօք Ալք ամէն կերպով փորձեցին Փանթուրքիզմը օգտագործել թրքալեզու ժողովուրդներուն վրայ իրենց ազդեցութիւնը տարածելու համար: Փանթուրքիզմը միաժամանակ Օսմանեան Կայսրութեան քրիստոնեայ ժողովուրդները բռնի ձուլելու միջոց եղած էր (տես՝ Ե.Ղ. Սարգսեան, «Թուրքիան եւ Նրա Նուաճողական Քաղաքականութիւնը Անդրկովկասում», Երեւան, էջ 67-72): Այսպիսով՝ երիտթուրքերը ոչ միայն ամբողջութեամբ որդեգրած էին սուլթան Ապտիւլ Համիտ Բ-ի արիւնարբոլ քաղաքականութիւնը, այլեւ՝ դաժանութեամբ գերազանցեցին զայն, կայսրութեան մէջ՝ ազգային հարցը լուծելու համար անոնք ընտրեցին ողջ ազգերը ոչնչացնելու ուղին: Անոնց այս ոճրային մտադրութիւնը զրսեւորուեցաւ 1909 թ. Ատանայի եւ Կիլիկիոյ շարք մը այլ քաղաքներու հայոց կոտորածը, որ լրացուեցաւ 1915 թ. բարբարոսական Եղեռնով: Եւ, բռնի տեղահանութեանց ու զանգուածային ջարդերու զուգահեռ, ա-

նոնք հետապնդեցին հայոց որբացած մանուկները հաւաքելու եւ գա-
նոնք բրբացնելու քաղաքականութիւնը, ինչ որ մէկ բաղադրիչ մասը կը
կազմէր Յեղասպանութեան արարքներուն, համաձայն Միջազգային
Հանրային Իրաւունքի ցեղասպանութեան սահմանումին: Այս մարզին
մէջ ալ մեծ եղաւ դերը Հալիտէ Էտիպի, որ ստանձնած ըլլալով հանրա-
յին կրթութեան մարզը, եւ ան հայոց որբերը հաւաքելով որբանոցներու
մէջ, զանոնք կը դաստիարակէր որպէս թուրքեր:

27 Փետրուար 1918 թուին, պատերազմական նախարար Էնվէր
փաշան բանակի բոլոր զօրաբաժիններուն յղած է հետեւեալ գաղտնի
հրահանգը. «Այսօր, շնորհիւ պարագաներու բախտաւոր զուգադրու-
թեան, նորին Կայսերական Մեծափառութիւնը հրահանգեց՝ ամբողջու-
թեամբ բնաջնջել Հայ ազգը», այսինքն՝ նաեւ Արեւելահայութիւնը
(տես՝ Հ.Ա. Բաղալեան, «Անդրկովկասում Թուրքեզներման Ծաւալու-
մը», Երեւան, 1980, էջ 43):

Բաղալեան նոյն հատորի 63-րդ էջին վրայ կը մէջբերէ կովկասեան
ճակատի թուրք բանակի հրամանատար Վեհիպ փաշայի (որ ի դէպ՝
հրամանատարն էր Սարգարապատի ճակատամարտին) առանց ձեռնոցի
շնական ու փանթուրքական յայտարարութիւնը՝ 1918 թ. Յունիսին,
Պաթմուի խաղաղութեան բանակցութեանց ներկայ հայկական պատ-
ուիրակութեան անդամներուն, որոնք կարծէք տակաւին տեղեակ չէին,
որ Վեհիպ փաշան պարտուած էր Սարգարապատի մէջ... «Դուք հայերդ
ինքներդ տեսնում էք, որ ճակատագիրը Թուրքիային քաշում է դէպի
Արեւելք: Մենք դուրս ենք եկել Պալքաններից, մենք դուրս պիտի գանք
նաեւ Հիւսիսային Աֆրիկայից, բայց մեզ վիտի տիրապետեցն ողջ Ա-
րեւելքին, որովհետեւ հոն է, որ մենք գտնում ենք մեր միակ եղբայրնե-
րին, կրօնքին ու լեզուին: Մեր մղումը այս է եղել դարերի ընթացքում:
Մեր եղբայրները ապրում են Բագում, Դադաստում, Թիւրքմէնիս-
տում եւ Ազրբեջանում: Մենք հարկ է որ ճանապարհը բանանք դէպի
այս երկիրները: Դուք, հայերդ փակում էք մեր ճանապարհը դէպի
Պարսկաստան պահանջած ըլլալով Նախիջեւանն ու Զանգեզուրը, դուք
մեզ արգելում էք իջնել Քուրա գետի հովիտը, որ կ'առաջնորդէ դէպի
Բագում. Կարսը եւ Ախալքալաքը փակում են մեր ճանապարհը դէպի
Կովկաս եւ Գեանջա: Հայերը պէտք է մի կողմ կանգնեն եւ ճանապարհը
բանան թուրքերի համար դէպի Արեւելք, այսինքն՝ դէպի Դադաստան եւ
Միջին Ասիա»:

Այս բացայայտումները՝ փանթուրքական, անգամ մը եւս կը քօ-
ղազերծեն Թուրքիոյ ոճրային դիտաւորութիւնը ոչ միայն Արեւմտեան
այլեւ Արեւելեան Հայաստանի ալ դէմ: Երկու Հայաստաններն ալ կը
խոչընդոտեն Թուրքիոյ ծաւալողական ծրագրերը դէպի «Թուրան»,
ստեղծելու համար աշխարհատարած կայսրութիւն մը՝ Մոնկոլիայէն

մինչեւ Կեդրոնական Ասիա, Ուրալ, Կովկաս, Միջին Արեւելք եւ մինչեւ Միջերկրական ծով: Եւ, արդի Թուրքիան՝ Սուլթան Էրտողանի օրով, չէ հրաժարած «Թուրան»էն, այսինքն՝ Փանթուրքիզմի ծրագրէն, եւ առաջին հերթին՝ Թուրքիոյ եւ Ատրպէյճանի միջեւ հողային անմիջական կապ ստեղծելու ռազմագիտական քայլէն:

Անհերքելի փաստերը ցեղասպանութեան դիտաւորութեան կը գտնուին նաեւ՝ Թալէաթի հետեւեալ երկու խոստովանութիւններուն մէջ.

Առաջինը, երբ ան ըսած է.

«Հայերու զանգուածային բռնագաղթը կը նշանակէ՝ հիմնովին լուծել ու վերացնել ամբողջապէս այս ձանձրացուցիչ սրտնեղութիւնը» (bu gailenin esaslı bir suretde hal ve faslı ile küllien izalesi):

Երկրորդը՝ տարի մը ետք, երբ Յեղասպանութեան եւ բռնի տեղահանութեան գործողութիւնները հասած էին իրենց վախճանակէտին, Թալէաթ մտերիմի մը յայտնած է՝ յղփանալով, թէ՝ տեղահանութիւններով «Հայկական Հարց ըսուածը վեհականօրէն լուծուած է...» (Ermeni meselesi dedilen sureti katiede hall oldu): Այսինքն, Եղեռնին վախճանական նպատակն էր Արեւմտահայաստանի պարպումը հայերէն (տես՝ Fuat Dünder, "Modern Türkiye'nin Şifresi", 2008, էջեր՝ 308–309, նաեւ՝ Interior Ministry Archives, No. 54426, 13 Յուլիս 1916):

Ոճրային դիտաւորութեան փաստերով հարուստ են նաեւ քիւրտ պատմաբան Ռեհմեփ Մարաշլիի եւ Ռիչարտ Ֆոլքի հատորներու գրութիւնը. Recep Maraşlı, "Ermeni Ulusal Demokratik Harekati ve 1915 Soykırımı", եւ Richard Falk, "Armenian Genocide in Official Turkish Records", in Journal of Political and Military Societies, 1994, No. 22:

Կովկասեան ճակատի Հրամանատար Գեաղըմ Գարապեքիւր փաշայի "İstiklal Habımız" վերնագրով 1200 էջերէ բաղկացած հատորին մէջ, կայ նաեւ այլ յայտարարութիւն մը, եւ աւելի ցնցիչ է եւ անխոստովանելի՝ պետական գաղտնիքի մը բացայայտումի տարողութեամբ: Այս հատորին Ա. տպագրութեան (1960) էջ 961-ին, իսկ Բ. տպագրութեան (1969) էջ 844–845-ին վրայ կը յիշուի Ահմէտ Մուհթարի (արտգործնախարար) 8 Նոյեմբեր 1920 թուին Գարապեքիւրին յղած ծածկագիր հեռագրին մասին: Քեմալական բանակը 1920 թ. Սեպտեմբերին, Գարապեքիւրի Հրամանատարութեան տակ՝ ընդհանուր յարձակողականի անցած էր Հայաստանի Հանրապետութեան վրայ եւ հասած էր Ալեքսանդրապոլ (Կիւմրի) եւ Հայկական զօրքը նահանջած էր՝ գրեթէ առանց զիմադրութեան, իսկ Գարապեքիւր ստանալով Ահմէտ Մուհթարի ծածկագիր հեռագիրը... հիմա՝ յետս կը կոչէր իր դրած արդէն իսկ ծանր պայմանները, եւ կը շարունակէր արշաւանքը Հայաստանի վրայ...: Ի՞նչ էր այդ ծածկագիր հեռագրին բովանդակութիւնը: Այդ

հեռագիրը կը խօսէր Արեւելահայաստանն ալ հայաթափելու (ցեղասպանութեամբ եւ տեղահանութեամբ) անհրաժեշտութեան մասին, կ'ըսէր. «Սեւերի դաշնագրի տրամադրութեան համաձայն, Հայաստան (Արեւելահայաստան) պիտի կարողանար թուրքիան խզել Արեւելքէն: Յունաստանի հետ միասին պիտի արգիլէր թուրքիոյ ընդհանուր ծաւալումը: Յաւելեալ, գտնուելով մեծ շրջագիծով իսլամական հողամասի մը մէջտեղ, Հայաստան բնա՛ւ պիտի չուզեր կամովին թուլացնել իրեն վերապահուած բռնատէր ժանտարմայի դերը, եւ բնա՛ւ երբեք պիտի չփորձեր իր ճակատագիրը համարկելու թուրքիոյ եւ իսլամի ընդհանուր պայմաններուն... հետ: Հետեւաբար, անփոխարինելի անհրաժեշտութիւն մըն է՝ Հայաստանի մէջտեղէն վերացումը քաղաքականօրէն եւ ֆիզիքապէս (syaseten ve maddeten ortadan kaldirması): Այս է որոշումը: Տրուած ըլլալով որ այս նպատակին իրականացումը կախեալ է մեր սահմանափակումներու ենթարկուած ուժէն եւ տիրող քաղաքական ընդհանուր իրավիճակէն, անհրաժեշտ է ըլլալ յարմարուողական (tevfiki icraat) մեր վերը յիշուած նպատակին կենսագործման համար: Բոլորովին հարցէ դուրս է՝ Հայաստանէն մեր քաշուիլը, որպէս մէկ մասը խաղաղութեան դաշինքին: Աւելի, դուն պիտի դիմես modus operandi-ի մը փնացնելու համար հայերը (Ermenileri igfal etmek) եւ եւրոպացիները խաբելու համար, երեւալով՝ որպէս խաղաղութիւն սիրող մարդ: Իրականութեան մէջ, այդուհանդերձ (fakat hakikat'de) ասոր բուն նպատակն է՝ հանգրուաններով իրականացնել մեր առաջադրանքը: Ասիկա կը պահանջէ գործածել՝ անորոշ եւ ազնիւ բուացող բառեր (mübbhem ve mülayım), խաղաղութեան դաշինքին բանաձեւումին եւ կիրարկութեան ժամանակ, մինչ հետեւողականօրէն պահպանելով խաղաղութիւն սիրող մարդու երեւոյթ՝ հայոց նկատմամբ: Այս թելադրութիւնը ցոյց կու տայ իսկական դիտաւորութիւնը (maksed hakikiyesi) կառավարութեան դաշինքին: Այս թելադրութիւնները գաղտնի պէտք է պահուին, եւ ուղղուած են միայն քու աչքերուդ...»:

Այս հեռագիրը կ'արտայայտէր Տամատ Ֆերիտի տապալած դահլիճին յաջորդող դահլիճին ծրագիրը: Այս դահլիճի կազմութեամբ՝ սկսաւ դանդաղիլ Զինուորական Ատեանին ընթացքը: Այս արմատական փոփոխութիւնը հետեւանքն էր այն իրողութեան, որ հակառակ Սեւերի մեծափոփոխ խօսքերուն, ոչ Մեծն Բրիտանեան եւ ոչ ալ ԱՄՆ-ը պատրաստակամութիւն ցոյց տուին զինուորապէս օգնելու Հայաստանին: ԱՄՆ մերժեց ստանձնել Հայաստանի մանտաթը, իսկ Մեծն Բրիտանիան մեղադրեալ երիտթուրք քատրերէն մաս մը ազատեց բանտերէն եւ տարաւ Մալթա կղզին... իր պաշտպանութեան տակ...: Եւ՝ Գարապեքիր որոշեց քալել Երեւանի վրայ (տես՝ Գ. Լազեան, «Հայաստան եւ Հայ Դատը ըստ Դաշնագրերի», 1942, էջ 191-202):

Սակայն, Արեւելահայաստանը եւս գրաւելու եւ Հայաթափելու այս ծրագիրը՝ վերջին պահուն վիժեցուց Կարմիր Բանակի 11-րդ զօրաբաժինը, 29 Նոյեմբեր 1920-ին, երբ մտաւ Արեւելահայաստան եւ վերջնագիր տուաւ Գարապեքիրին, քաշուելու Ալեքսանդրապոլէն, ուր արդէն թուրք ասկերները կոտորածի սկսած էին եւ արդէն իսկ խողխողած 60,000 հայ (տես՝ E. Sarkissian and R. Sahakian, "Vital Issues in Modern Armenian History", Yerevan, 1965, էջ 55, 56 եւ 70):

Հակառակ Սեւրի դաշնագրին, Ազգերու Լիկան 15 Նոյեմբեր 1920-ին մերժեց ընդունիլ Հայաստանի Հանրապետութեան անդամակցութիւնը, երբ տակաւին Արեւելահայաստանը յանձնուած չէր Հայ Կոմկուսին...:

Եւ, Լոգանէն առաջ արդէն, Արեւմուտքը՝ Հակառակ Սեւրի դաշնագրին, սկսաւ խօսիլ Արեւմտահայութեան համար «Ազգային օջախ»ի մը մասին... Հրաժարած ըլլալով Սեւրէն...: «Ազգային օջախ»ի մասին խօսուեցաւ Սան Ռէմոյի (Օգոստոս 1920), Լոնտոնի (Մարտ 1921) եւ Փարիզի (Մարտ 1922) ժողովներուն եւ... ՎԵՐՋ:

8.— Յեղասպանութեան ոճիրի կանխարգիլման եւ պատժումին մասին, ՄԱԿ-ի 9 Դեկտեմբեր 1948 թ. Պայմանակցութիւնը, եւ՝ անժամանցելիութեան, իրաւայաջորդութեան ու յետագարձ ազդեցութեան խնդիրները:

ՄԱԿ-ի 9 Դեկտեմբեր 1948 թ. Պայմանակցութիւնը կարեւոր հիմքերէն մէկն է մեր պահանջատիրութեան, որուն մէջ մանրամասնօրէն յիշուած են այն բոլոր արարքները, որոնք կը կազմեն Յեղասպանութեան ոճիրը, եւ այդ բոլոր արարքները գործուած են Իթիֆհատի կառավարութեան կողմէ ամբողջութեամբ: Այս Պայմանակցութիւնը ստորագրած են Թուրքիան եւ Հայաստանը, եւ ուրեմն Թուրքիա չի կրնար փախուստ տալ այս Պայմանակցութեան տրամադրութիւններէն:

Արդի Թուրքիոյ պնդումները, թէ՛ 1915 թուին «պատահածները» ցեղասպանութիւն չեն, թէ՛ արդի Թուրքիան պատասխանատու չէ օսմանեան իշխանութեան գործած արարքներուն համար, եւ թէ՛ եթէ նոյնիսկ այդ արարքները ոճիրներ կը համարուին՝ ժամանցուած են: Այս բոլոր պատճառաբանութիւնները անհիմն են, որովհետեւ՝ այդ «պատահածները»՝ «մարդկութեան դէմ գործուած ոճիրներ են»... նոյնիսկ՝ Թուրքիոյ Զինուորական Ատեանին (1919-1920) բնութագրումով՝ ինչպէս տեսանք, եւ մարդկութեան դէմ գործուած ոճիրները՝ համագոր են ցեղասպանութեան ոճիրին: Արդի Թուրքիան իրաւայաջորդն է՝ Օսմանեան Թուրքիոյ եւ ուրեմն պատասխանատու՝ անոր գործած ոճիրներուն համար, եւ՝ այս ոճիրները անժամանցելի են:

Հոգանի դաշնագիրը, որ ճանաչում տուաւ արդէ թուրքիոյ պետութեան, զայն համարեց Օսմանեան թուրքիոյ իրաւայաջորդ պետութիւն: Եւ նոյնինքն՝ էրտողան կը յայտարարէ թէ՛ արդէ թուրքիան ժառանգորդ է Օսմանեան թուրքիոյ, եւ ինք՝ թոռնիկը օսմանցիներուն, որ պիտի վերականգնէ օսմանեան փառքի օրերը...:

1968 թ. անժամանցելիութեան պայմանակցութեան (Non-applicability of the Statutory Limitations) Յօդ. 1-ի (Բ.) պարբերութիւնը կ'ըսէ. «Անկախաբար այն հանգամանքէն թէ՛ ոճիրները ո՞ր թուականին գործադրուած են՝ ոչ մէկ ժամանցելիութիւն պիտի կիրարկուի հետեւեալ ոճիրներուն նկատմամբ՝ մարդկութեան դէմ գործուած ոճիրները եւ ցեղասպանութեան ոճիրը»:

Թուրքիա չի կրնար առարկել, թէ՛ 1915 թուին գործադրուած ոճրային արարքները ժամանցուած են:

ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովը իր 26 նոյեմբեր 1968 թուականի նիստին, վաւերացուց ոճիրներու անժամանցելիութեան պայմանակցութիւնը (convention), որուն Յօդ. Առաջինը կ'ըսէ. «Անժամանցելի են՝ անկախաբար իրենց գործադրութեան թուականէն, հետեւեալ ոճիրները – ա) պատերազմի ոնիրները եւ բ) մարդկութեան դէմ գործուած ոնիրները»: Իսկ Յօդ. 6-րդը կ'ըսէ. «Մարդկութեան դէմ գործուած ոնիրներ են՝ կոտորածները, ցեղասպանութիւնը, ստրկացումը, բռնագաղթը եւ անմարդկային այն արարքները, որոնք գործադրուած են քաղաքային բնակչութեան դէմ՝ պատերազմէ առաջ կամ ընթացքին, քաղաքական, ցեղային կամ կրօնական հիման վրայ, եթէ նոյնիսկ՝ այս արարքները հակաօրինական չեն համարուիր տեղական օրէնքին կողմէ՝ այն երկիրներուն մէջ, ուր գործադրուած են ատոնք»:

Այսինքն՝ թուրքիա չի կրնար նաեւ առարկել թէ՛ 1915-ին հայոց դէմ գործադրուած արարքները թրքական օրէնքով արգիլուած արարքներ չէին:

Այս ոճիրները ժամանցելի չեն նաեւ անոր համար, որ Նիւրեմպերկի դատարանը, որ առաջին անգամ գործածած է ցեղասպանութեան եզրոյթը (Genocide), բացայայտած է թէ՛ «Դատարանիս արձակած վճիռը՝ ցեղասպանութեան ոճիրին հիման վրայ, ունի միայն յայտարարական բնոյթ (effet déclaratif) եւ ոչ թէ՛ հիմնարարական (effet constitutif), քանի որ դատարանս այս վճիռով նոր օրէնք մը չէ հիմնած, այլ լոկ յայտարարած է հին օրէնքի մը գոյութիւնը, որ գոյութիւն ունէր արդէն Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մէջ՝ մարդ արարածին ծնունդէն ի վեր՝ մարդկութեան խիղին մէջ, անմարդկային արարքներու դէմ: Հետեւաբար, դատարանս յետագարձ գործադրելիութեան ուժ չէ տուած ցեղասպանութեան»:

Հետեւաբար, Թուրքիա չի կրնար առարկել թէ՛ ցեղասպանութիւնը նոր հաստատուած ռճիք մըն է եւ ուրեմն Հակաօրինական է այս ոճի-րին տալ յետադարձ գործադրելիութիւն:

Նիւրեմպերկի Միջազգային Դատարանը քաջ գիտակցելով բոլոր ցեղասպան պետութիւններու կողմէ՝ պատասխանատուութենէ ազատե-լու համար գործածելիք առարկութեան հաւանականութեան, կանխած է զանոնք բոլորը, ներառեալ Թուրքիան, եւ վճիռի տեքստին մէջ կան-խաւ ճշդած է ցեղասպանութիւն եզրին յետ ցեղասպանութեանց ստեղծուած ըլլալու հանգամանքին իրաւական բնոյթը, եւ դատապար-տելիութենէ անոնց փախուստը խափանելու համար հարկ տեսած է ճշդել՝ իր կողմէ ցեղասպանութեան ոճիքին եզրոյթին գործածութեան իրաւական բնոյթը որպէս յայտարարական եւ ոչ թէ հիմնարարական կամ կազմական, որովհետեւ ցեղասպանութեան ոճիքը գոյութիւն ու-նեցած եւ դատապարտուած էր առաջին ադամորդիի ծնունդին օրէն...: Այլ խօսքով, մարդկային խղճմտանքը ոչ մէկ ժամանակ կրնայ ներել ցե-ղասպաններուն, որովհետեւ ցեղասպանութիւնը՝ ռճիքներու ռճիքն է:

9 Դեկտեմբեր 1948 թ. Պայմանակցութիւնը ցեղասպանութեան ո-ճիքի կանխարգիլման ու պատժումին մասին, Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մէջ գլխաւոր հիմքերէն մէկն է Հայոց Ցեղասպանութեան ու բռնազաղթին հիմամբ պահանջելու՝ արդարութեան վերականգնու-մը՝ միջազգային ատեաններուն կողմէ:

Այս պայմանակցութեան Յօդ. 9-րդը կը տրամադրէ՝ «Ցեղասպա-նութեան եւ կամ՝ պայմանակցութեան Յօդ. 3-րդին տակ յիշուած ա-րարքներէն մէկուն պարագային, արարքը գործող պետութեան դէմ՝ պատասխանատուութեան կանչելու հայց եւ գիր կը ներկայացուի՝ Մի-ջազգային Արդարադատ Ատեանին (Մ.Ա.Ա.) (International Court of Jus-tice – ICJ) (محكمة العدل الدولية): 9 Դեկտեմբեր 1948 թ. պայմանակցութեան՝ Թուրքիա յարած է 31 Յուլիս 1950 թուականին եւ ուրեմն, Հայոց Ցե-ղասպանութեան ոճիքին դէմ հայցը կրնայ Մ.Ա.Ա.-ին ներկայացնել՝ որեւէ պետութիւն, եթէ նոյնիսկ այդ պետութիւնը ստորագրած չէ այս պայմանակցութիւնը, պայմանաւ՝ որ ռճիքին գոհը՝ Տարագիր Արեւ-մտահայութիւնը չէ լուծ եւ կը շարունակէ պահանջել իր իրա-ւունքները, զինք ներկայացնող ՏԱՀՔ-ին միջոցով՝ երբ կազմուի:

9 Դեկտեմբեր 1948 թ. պայմանակցութեան Յօդ. 2-րդը կ'ըսէ. «Ներկայ պայմանակցութեան համաձայն, ցեղասպանութիւն կը նշա-նակեն այն արարքները, որոնք կը գործուին նպատակ ունենալով՝ բնաջնջումը ազգային, ցեղային կամ կրօնական խումբի մը, ամբողջա-կանօրէն կամ՝ մասնակիօրէն, ինչպէս՝ ա) սպանող խումբի անդամնե-րու (ոչ բոլորին), բ) խումբի անդամներուն (ոչ բոլորին) ֆիզիքական կամ մտային վնաս հասցնելը: գ) Նպատակաւոր կերպով խումբէն ան-

դամներու ենթարկումը (ոչ բոլորը) կեանքի այնպիսի պայմաններու, որոնք կրնան վնաս հասցնել խումբին, ամբողջապէս կամ մասնակիօրէն: դ) Խումբէն անդամներու պարտադրելով այնպիսի միջոցառումներ, որոնք կրնան արգելել անոնց բնական ծնելիութիւնը: ե) Բռնի ուժով խումբէն մանուկներ փոխադրել ուրիշ խումբի մը: Ուրեմն, երբ էջրտողան կ'ըսէ, թէ՝ Յեղասպանութիւն չէ կատարուած քանի որ փոքրաթիւ հայեր դեռ գոյութիւն ունին Թուրքիոյ մէջ, ասիկա կը մատնէ՝ ոչ միայն իր տգիտութիւնը Թուրքիոյ ստորագրած պայմանակցութեան տրամադրութիւններուն, այլեւ՝ իր ցանկութիւնը, որ ոչ մէկ հայ վերապրած ըլլար...:

Միջազգային իրաւունքի հեղինակաւոր մասնագէտ՝ Շերիֆ Պասսիուենի կը գրէ. «Միջազգային իրաւունքին մէջ, իրաւական շարունակականութեան ու պետական պատասխանատւութեան սկզբունքները՝ ժառանգորդ կառավարութիւն մը պատասխանատու կը դարձնեն այնպիսի պահանջներու հանդէպ, որոնք հետեւանքներն են՝ նախորդ իշխանութիւններու ապօրէն արարքներուն» (տես՝ United Nations Commission on Human Rights, UN Doc. E/CN.4/1999/65):

Եւ՝ 1969 թ. Մայիս 23-ի դաշնագրերու օրէնքի Վիեննայի Միջազգային Պայմանակցութեան Յօդ. 28-րդը կը տրամադրէ. «Պայմանագրի մը պայմանները այլ կողմի մը համար պարտադիր չեն կրնար ըլլալ որեւէ արարքի մը կապակցութեամբ, որ դաշնագրին ի գորու դառնալու թուականէն առաջ այլեւս դադրած է իրականութիւն ըլլալէ»: Այսինքն՝ եթէ այդ արարքը կը շարունակէ գոյութիւն ունենալ, շարունակական բնոյթ ունենալուն պատճառով, պայմանագրին պայմանները պարտադիր կը դառնան (տես՝ Alfred de Zayas, "The Twentieth Century's First Genocide: International Law, Impunity, the Right to Reparations, and the Ethnic Cleansing Against the Armenians, 1915-1916", in ETHNIC CLEANSING IN 20TH CENTURY EUROPE, p. 171-172, 2003, S.B. Vardoy and T. Hunt Tooley, editors):

Վերջապէս, Նիւ Եորքի International Center for Transitional Justice կեդրոնը պատրաստած է յուշագիր մը, որուն մէջ քննարկուած է Հայոց Յեղասպանութիւնը եւ եզրակացուցած հետեւեալը. «ՄԱԿ-ի Պայմանակցութիւնը (9 Դեկտեմբեր 1948) Յեղասպանութեան Ոճիրի Կանխարգելման ու Պատժումին մասին, ամբողջութեամբ կիրարկելի է այն դէպքերուն, որոնք տեղի ունեցած են քսաներորդ դարի սկիզբին, 1915 թուին»: Այս յուշագիրը 10 Փետրուար 2003-ին, ներկայացուած է ՄԱԿ-ին: (Այս յուշագրին բնագիրը կարելի է կարգալ՝ http://www.armenian-genocide.org/files/-ի_վրայ):

Խաղաղութեան Նոպէլեան մրցանակակիր եւ հեղինակաւոր իրաւագէտ Ատուլֆօ Փերեզ Էսքիվէլ կը գրէ. «Յեղասպանութիւնը մարդ-

կուլթեան դէմ գործուած ոճիր մըն է: Ժամանակը ոչ մէկ ձեւով չի նուազեցներ ասոր հեղինակներուն պատասխանատուութիւնը: Այսպիսի ոճիրի մը համար գոյութիւն չունի ժամանցում»:

9 Դեկտեմբեր 1948 թ. Յեղասպանութեան ոճիրի կանխարգելման ու պատժումին Պայմանակցութեան Յօդ. 2-րդին, 3-րդին եւ 4-րդին մէջ, մանրամանօրէն եւ մի առ մի յիշուած են Յեղասպանութիւն նկատուող արարքները, զորս տեսանք թիւ 5 հիմքին մէջ նախապէս: Այդ յիշուած բոլոր արարքները Թուրքիա գործած է 1915 թուին (տես՝ թիւ 5):

9.— Ժողովուրդներու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը, Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանը եւ Վեցետիկի Սիմփոզիումը:

4 Յուլիս 1976 թ. Ալճերի Ժողովուրդներու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը հիմնաւարդ կը կազմէ մեր հողային պահանջատիրութեան, Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մէջ իր բերած ժողովրդապաշտ ուղղութեան բեկումին համար, երբ հայրենագուրկ ու պետականագուրկ ժողովուրդները եւս իրաւունք ստացան ունենալու իրաւական անձնաւորութեան հանգամանք եւ հետեւաբար դառնալու միջազգային իրաւունքի ենթակայ:

Ներածականին մէջ մենք ծանօթացանք այս անկիւնադարձային Հռչակագրի նախաբանին: Այս Հռչակագրի Յօդ. 3-րդը կ'ըսէ. «Ամէն ժողովուրդ իրաւունքը ունի անդորր կերպով պահպանելու իր հողատարածքին սեփականութիւնը, ինչպէս նաեւ՝ իրաւունքը ունի անոր վերադառնալու՝ անկէ արտաքսուելու պարագային»: Եւ Յօդ. 4-րդը կ'ըսէ. «Ոչ մէկ ժողովուրդ՝ իր ազգային կամ մշակութային ինքնութեան պատճառով, առարկայ կրնայ դառնալ՝ ջարդի, չարչարանքի, հալածանքի, տեղահանութեան եւ աքսորի, կամ՝ ենթակայ դառնալ կեանքի այնպիսի պայմաններու, որոնք կը վտանգեն իր ինքնութիւնը կամ ամբողջականութիւնը»:

Յօդ. 5 — Ամէն ժողովուրդ անժամանցելի եւ անկապտելի իրաւունքը ունի ինքնորոշման:

Յօդ. 6 — Ամէն ժողովուրդ իրաւունք ունի ազատագրուելու ամէն տեսակի օտար տիրապետութենէ, այդ ըլլայ գաղութարարական թէ ցեղապաշտական:

Յօդ. 25 — Ամէն դաշնագիր, համաձայնագիր կամ պայմանագիր անհաւասար կողմերու միջեւ, որոնք կ'անտեսեն ժողովուրդներու հիմնական իրաւունքները, չեն կրնար ունենալ որեւէ հետեւանք:

Յօդ. 29 — Ազատագրական շարժումները պէտք է իրաւունքը ունենան ներկայանալու միջազգային ատեաններու առջեւ:

Յօդ. 30 – Ժողովուրդի մը հիմնական իրաւունքները, երբ ատոնք լրջօրէն ոտնահարուած են, զանոնք վերականգնելու պարտականութիւնը պարտադիր է միջազգային հասարակութեան անդամ բոլոր պետութիւններուն:

Յօդ. 22-րդը կ'ըսէ. «Այստեղ հռչակուած ժողովուրդներու իրաւանց դէմ ամէն ոտնձգութիւն՝ միջազգային օրինազանցութիւն է համայն միջազգային հանրութեան հանդէպ»: Յաջորդ 23-րդ յօդուածը կ'ըսէ. «Ժողովուրդներու ոտնահարեալ իրաւունքները պէտք է վերականգնել ամբողջական հատուցումով, այսինքն՝ արդարութեան վերականգնումը պէտք է ըլլայ՝ ամբողջական»: Իսկ Յօդ. 30-րդը կ'ըսէ. «Միջազգային հանրութեան անդամ պետութիւններուն պարտադիր (erga omnes) պարտականութիւնն է՝ ոտնահարուած իրաւունքներուն վերականգնումի գործը»:

2007 թուին, ՄԱԿ-ի Հռչակագիրը եւս՝ բնիկ ժողովուրդներու իրաւանց մասին, կրնայ հիմք ծառայել մեր հողային պահանջատիրութեան, որովհետեւ մեր պահանջելիք հողերուն բնիկ ժողովուրդը եղած է Արեւմտահայութիւնը, իսկ օսմանցի թուրքերը եկուորներ են՝ Կեդրոնական Ասիայէն (տես՝ United Nations Declaration on The Rights of Indigenous People, 2007):

Այս հռչակագրերը կը խօսին ժողովուրդներու մասին: Մենք կրնա՞նք արդեօք ժողովուրդ նկատել՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան աշխարհացրիւ ու բազմաշպատակ բնկորները...:

1984 թ. Ապրիլի 13-16 Փարիզի (Սորպոնի) մէջ, Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանի դատաւարութիւնը, Հայոց Ցեղասպանութեան թղթածրարին շուրջ, եկաւ պատասխանելու այս իրաւական տեղին հարցումին շարք մը ուրիշ հարցումներէն անջատաբար եւ առաջին հերթին եւ ըսաւ. «Հայ Սփիւռքի բնակչութիւնները (les populations arméniennes de la Diaspora Arménienne) կը կազմէին եւ այսօր եւս կը կազմեն ժողովուրդ մը, որուն անհատական թէ հաւաքական հիմնական իրաւունքները պէտք էր, որ յարգուած ըլլային, եւ այսօր եւս պէտք է որ յարգուին Միջազգային իրաւունքի տրամադրութեան համաձայն» (տես՝ Tribunal Permanent des Peuples – "Le Crime de Silence", Flammarion, Paris, 1984, p. 96: Տեսնել նաեւ այս գիրքի «Յաւելուածներ» բաժինը, յաւելեալ մանրամասնութեանց համար): Պէտք է յիշել, որ այդ դատարանը իր վճիռը հաստատած է Միջազգային Հանրային Իրաւունքի հետեւեալ աղբիւրներուն վրայ.

1) 9 Դեկտեմբեր 1948 թ. ՄԱԿ-ի Պայմանակցութիւնը Յեղասպանութեան Ոճիրի Կանխարգելման ու Պատժումին մասին:

2) 10 Դեկտեմբեր 1948 թ. ՄԱԿ-ի Մարդու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը:

3) Նիւրեմպերկի սկզբունքները, որոնք որդեգրուած են ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովին կողմէ:

4) 26 Նոյեմբեր 1968 թ. ՄԱԿ-ի Պայմանակցութիւնը Պատերազմի Ոճիրներուն եւ Մարդկութեան դէմ գործուած ոճիրներուն կանոնադրային սահմանափակումներու Անկիրարկելիութեան մասին:

5) 4 Յուլիս 1976 թ. Ալճերի Ժողովուրդներու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը, եւ

6) Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանի 24 Յունիս 1979 թ. կանոնադրութիւնը:

Այս դատարանի Հաստատումը առաւել յստակացաւ, երբ Լեւիօ Պասսօ Միջազգային Հիմնարկը 1985 թուի Հոկտեմբերին կայացուցած Միջազգային Սիմփոզիումը՝ երեսնեակ մը իրաւագէտներու, դատաւորներու եւ պատմագէտներու մասնակցութեամբ, եկաւ մանրամասնօրէն ճշդելու թէ՛ ո՞ր նախապայմաններուն հիման վրայ Հայ Սփիւռքի բեկորները կրնային ժողովուրդ մը կազմել: Սիմփոզիումը կը յիշէ հինգ նախապայմաններ, որոնց չորսը արդէն կը լրացնեն հայ բեկորները, եւ կը մնայ, որ անոնք լրացնեն նաեւ հինգերորդ եւ վերջին նախապայմանը: Լրացուած չորս պայմաններն են՝

1 – Տարագիր Արեւմտահայութեան բեկորները հաւաքաբար կը պատկանին՝ դեռեւս ապրող լեզուի մը, կրօնքի մը, եւ գրական-գեղարուեստական մշակոյթի մը:

2 – Ունին՝ հասարակաց պատմութիւն մը եւ պատմական հաւաքական յիշողութիւն:

3 – Ունին՝ Հաստատ Համոզումը թէ՛ կը պատկանին միւս ժողովուրդներէն տարբեր, ինքնուրոյն ժողովուրդի մը, որ նպաստած է մարդկութեան մշակոյթի զարգացման:

4 – Եւ՝ դարերով ապրած են իրենց պատմական հայրենիքին մէջ:

Իսկ ո՞րն է լրացուելիք հինգերորդ նախապայմանը՝

5 – Որ Տարագիր Արեւմտահայութեան բեկորները ունենան նաեւ՝ եւ գործնապէս ցուցաբերեն վեռակամութիւնը՝ կազմակերպուելու որպէս քաղաքական ինքնուրոյն հաւաքականութիւն, եւ յաջողին ընտրել գիրենք ներկայացնող կեդրոնական եւ միակ լիազօր կառոյց մը, որ օժտուած ըլլայ զիրենք կառավարելու ատակութեամբ,

որուն պատրաստակամ են ենթարկուելու...: Այլ խօսքով՝ ցուցաբերեն քաղաքական կամքն ու կազմակերպչական ատակուժիւնը միաւորուելու՝ որպէս քաղաքական հաւաքականութիւն, որ ինքնաբաւ է: Այսինքն՝ յաջողին կազմակերպել Տարագիր Արեւմտահայութեան Համաշխարհային Քոնկրէսը (ՏԱՀՔ): ՏԱՀՔ-ի ստեղծումը անշրջանցելի նախապայմանն է Միջազգային Հանրային Իրաւունքին, եթէ կ'ուզենք օգտուիլ անոր այս աղբիւրներէն, ձեռք բերելու համար իրաւական անձնաւորութիւն, եւ ստանալու միջազգային իրաւունքի ենթակայի կարգավիճակ, որպէսզի՝ կարենանք միջազգային ատեաններուն ներկայանալ որպէս՝ Արեւմտահայաստանի հանգամանաւոր պահանջատէր: Այս ուղիէն դուրս՝ գոյութիւն չունի Արեւմտահայաստանի հողային դատը լսելի կերպով հետապնդելու ուղի:

«Ժողովուրդներու ազատ ինքնորոշման իրաւունքը բացարձակ, բոլոր բոլորին պարտադիր (erga omnes) ուժ ունեցող, անսակարկելի եւ անկասելի իրաւունք մըն է եւ՝ անկապտելի» կ'ըսէ Դոկտ. Փրոֆ. Նուրի Բարսեղով (Բարսեղեան), եւ կ'աւելցնէ. «Ինքնորոշման իրաւունքին հակադրելի չէ պետութեան մը տարածքային ամբողջականութեան սկզբունքը, զոր պետութիւն մը կրնայ հակադրել ուրիշ պետութեան մը դէմ, որուն հետ իր սահմանները ճշդուած են միջազգային համաձայնագրերով»: Տարագիր Արեւմտահայութիւնը պետականագրկեալ եւ հայրենազաւթեալ ժողովուրդ մըն է, որուն դէմ՝ զաւթիչ Թուրքիան չի կրնար առարկել՝ տարածքային ամբողջականութեան պատրուակով, մանաւանդ՝ որ իր սահմանները ցարդ չեն ճշդուած նոյնպէս Արեւելահայաստանի հետ:

Այս հատուածի վերջաւորութեան, կ'ուզենք փակագրիւ մը բանալ Լեւիո Պասսօ Միջազգային Հիմնարկի կազմակերպած սիմփոզիումին շուրջ:

Այս հիմնարկն էր, որ նախորդ տարին, Պերթրանտ Ռասելի նախաձեռնած Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանին առջեւ տարած էր Հայոց Ցեղասպանութեան թղթածրարը:

Վենետիկի Սիմփոզիումի մասնակիցներն էին՝ Հիմնարկի նախագահ Փրոֆ. Սալվաթոլէ Սէնէսէն, Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանի նախագահ Փրոֆ. Ֆրանսուա Ռիկօն, պատմագէտ Իվ Թերնոնը, Փրոֆ. Զօ Վերհէօվէնը, պատմագէտ Զիօրճիօ Վերհէլլին, Իտալիոյ Ծերակոյտի նախագահ Լուիճի Անտերլինին, իրաւագէտ Լէօ Մաթարասօն, Փրոֆ. Ումպերթօ Քառառօն, Ֆապրիցիա Սաննանը եւ հայ մասնագէտներ՝ Դոկտ. Մեթր Ռուբէն Պօղոսեանը, Պայքար Սվազլեանը, Անահիտ Տէր Մինասեանը, Դոկտ. Օշին Քէշիշեանը եւ Ռոնալտ Գրիգոր

Սիւնին, եւ՝ վաղամեռիկ պատմաբան ու Սովետական Հայաստանի արտգործնախարար Զոն Կիրակոսեան, որ մահացած էր Սիմփոզիոսի նախօրեակին:

Հայ մասնակիցներու խումբին մէջէն Ռոնալտ Գրիգոր Սիւնին՝ փաստօրէն ներկայացուցած է ամերիկեան հակահայ «Հայագիտութեան» թեզերը, որոնք ամերիկեւսոնափանթութեան գրոյթները կը ներկայացնէին:

Սիմփոզիոսի աւարտին, Դոկտ. Մեթր Ռուբէն Պողոսեան հատորի մը մէջ ամփոփած էր բոլոր գեկուցաբերներուն թուղթերը համաձայնութեամբ Լելիօ Պասսօ Հիմնարկին՝ "Les Arméniens: Le Visage d'un Peuple" վերնագրով (Պէյրուս, 1985, Ալթափրէս, հրտ. Վ. Զեպեճեան Մշակութային Հիմնադրամի), եւ՝ մենք կրցանք ծանօթանալ նաեւ Սիւնիի խժայուր թուղթին, եւ անդրադարձանք՝ որ հոս եւս «կացինին կոթը մեզմէ էր»...: Իր թուղթին որպէս նախաբան, Սիւնի մէջբերած էր Խորենացիին վերագրուած տողեր, առանց յիշելու գիրքը եւ էջը: Մէջբերուած տողերն են.

"Il me paraît qu'aujourd'hui, tout comme par le passé, les Arméniens n'aiment pas tellement la culture ni les livres intellectuels. Par conséquent, il est pour nous superflu de parler encore de ces gens illettrés, pareux et barbares" – «Ինծի կ'երեւայ թէ՛ այսօր, ինչպէս նաեւ երէկ՝ Հայերը այնքան ալ չեն սիրեր մշակոյթը եւ մտաւոր գիրքերը: Հետեւաբար, մեզի համար աւելորդ է շարունակել խօսիլ՝ այսպիսի անգրագէտ, ծոյլ եւ բարբարոս մարդոց մասին» (էջ 97, վերեւ յիշուած հատորին):

Ապա՝ ազգային պատկանելիութիւնը շփոթելով քաղաքական արեւելումին հետ, կը գրէ.

"Les Arméniens ont été au cours de leur histoire plusieurs sortes de peuple. Les scissions entre les Arméniens... font ressortir non pas un seul peuple avec une conscience nationale évidente, mais plutôt une société avec des dévotions opposées" – «Հայերը իրենց պատմութեան ընթացքին եղած են բազմաւտեսակ ժողովուրդ: Պառակտումները հայոց միջեւ կը բացայայտեն թէ՛ անոնք միակ ժողովուրդ մը չեն՝ բացորոշ ազգային գիտակցութեամբ, այլ՝ աւելի հասարակութիւն մը՝ իրարու հակադիր նուիրումով» (էջ 99):

Ապա նաեւ՝ Սիւնի կասկածի տակ կը դնէ մեր հողային պահանջատիրութիւնը Արեւմտահայաստանի մէջ, գրելով՝

"Et voilà՝ les bases d'une idéologie politique; l'existence incessante des Arméniens en tant que peuple historique, leur origine dans le plateau arménien, leur confère le droit à l'auto-détermination à la qualité de nation, et leur donne le droit sanctionné par l'histoire de revendiquer les territoires constituant l'Arménie... toute tentative de mettre cette vision politique en

discussion, de décomposer la série de mythes qui donnent lieu à cette interpretation, doit être considérée comme une attaque à l'âme elle-même de la nation" (էջ 100):

Վերջին նմոյշ մըն ալ Սիւնիի ամերիկեւսիոնափանթուրքական թեզերէն՝

"Arménie ancienne ne devrait aucunement être considérée comme une nation – Etat au sens moderne. C'étaient un amas de principautés *qui se battaient l'une contre l'autre farouchement* et qui parfois étaient mieux disposées envers les pouvoirs non-arméniens qu'envers les autres Arméniens" (էջ 105):

Նախարարատուններու եւ իշխանապետութիւններու միջեւ կռիւները, դաւադրութիւններն ու մրցակցութիւնները յատուկ էին աւատապետական դարաշրջանի բոլոր հասարակարգերուն մէջ: Յետոյ՝ աւատապետական հասարակարգին յատուկ էր տրոհուածութիւնը, եւ՝ մանաւանդ այդ հասարակարգերուն մէջ չկար տակաւին ազգ-պետութեան հասկացութիւնը, որ երեւան եկաւ դրամատիրական հասարակարգին մէջ: Արեւմուտքի դրամատիրական ազգ-պետութեան ցուցիչը պետութիւնն է, որ անհրաժեշտաբար չունի միատարր ազգութիւն: Մինչդեռ Արեւելքի երկիրներուն մէջ՝ ազգութեան ցուցիչը պետութիւնը չէ, այլ՝ պատմամշակութային ընդհանրութիւնը:

Բարեբախտաբար սիմփոզիումի մասնակից օտար մասնագէտները չբաժնեցին Սիւնիի հակադիտական տեսակէտները, որոնք ցատում յառաջացուցին հայ մասնագէտներուն մօտ, եւ Սիւնի դառնութեամբ զգաց իր մեկուսացումը այս պատմա-իրաւագիտական սիմփոզիումին մէջ: Եւ՝ վստահաբար սիմփոզիումի կազմակերպիչները տեղեակ չէին՝ որ Սիւնի ամերիկեան հակահայ «հայագիտութեան» հայանուն սպասարկուներէն մէկն էր...: Սակայն, այս փաստը կը հաստատէ միաժամանակ մեր աններելի անկազմակերպուածութիւնը եւ քաղաքական արժնութեան բացակայութիւնը, զոր կ'օգտագործեն հայ ժողովուրդի բոլոր թշնամիները եւ տակաւին մեր մէջ կը յաջողին վարձել ու ձեռնածել... դաւաճաններ...:

Սիմփոզիումի զեկուցաբերներէն Դոկտ. Մեթր Ռուբէն Պօղոսեան իր զեկոյցին մէջ բարձր գնահատեց Լեւիո Պասսօ Հիմնարկին բերած նպաստը հայ ժողովուրդին, որուն առաջին օղակն է, Հայոց Յեղասպանութեան թղթածրարին ներկայացումը ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանի քննարկման, եւ երկրորդ օղակը՝ այս սիմփոզիումին կազմակերպումը, յուսալով որ նպաստի շղթային յաջորդող օղակը կրնար ըլլալ Հայագիտական Ուսմանց Կեդրոնի մը հաստատումը հիմնարկին մէջ, շարունակելով նախընթաց կեդրոններուն աւանդութիւնը՝ Լատին Ամերիկեան, Հարաւ-Արեւելեան Ասիոյ եւ Պաղեստինեան ուս-

մանց կեդրոններուն, նաեւ՝ հիմնադրումը բոլոր հայերը համախմբող կեդրոնի մը հասարակ յայտարարի մը շուրջ...: «Քանի որ մենք հայերս չկարողացանք համախմբուիլ նուազագոյն ծրագրի մը շուրջ, մեր տարակարծութիւններուն պատճառով, հակառակ անոր, որ մեր տարակարծութիւնները պատմական անցեալի շուրջն են եւ ոչ թէ՛ ժամանակակից քաղաքական հարցերու շուրջ»:

Ֆրանսացի պատմաբան Իվ Թերնոն սիմփոզիումին կարդացած իր գեկոյցին մէջ ըսած է. «Հայերը...: Եթէ այս յոգնակին իրօք ներկայացնէր՝ ծրագրի մը շուրջ միացած ժողովուրդ մը, պիտի կարենայինք խօսիլ իրենց ապագային շուրջ հասարակաց տեսլականի մը մասին: Սակայն, այնքան մը չերտաւորումներ կը բաժանեն Հայերը, որ այդ տեսլականը լաւագոյն պարագային կը ներկայացնէ երազներու մասեր, զորս իւրաքանչիւրը ունի ինք իր մէջ եւ ատոր մէջ կը տեսնէ իր ցանկութիւններն ու քմշանկարները...: Պառակտումները այնքան բազմաթիւ են, խմբակները այնքան տարտղնուած, որ երբ ուշադիր նայինք ատոնց վրայ, կը տեսնենք՝ որ Հայերը համախմբուելու համար ունին միայն՝ Յեղասպանութեան յիշատակը»:

Իվ Թերնոնի այս ենթադրութիւնն անգամ չիրականացաւ Յեղասպանութեան դարադարձին գէթ, ապագայի ծրագիր մը մշակելու համար...:

Իսկ Ֆրանսուա Ռիկօ ըսած է. «Սփիւռքի հայերուն մեծ մասը հաւատարիմ ենթակաները եղան այն պետութիւններուն, որոնց հողերուն վրայ անոնք աշխուժօրէն կը մասնակցին տնտեսական ու ընկերային կեանքին եւ նպաստ կը բերեն նոյնիսկ տեղական կամ ազգային քաղաքական հաստատութիւններուն, միաժամանակ առանց խզուելու իրենց հայկական արմատներէն: Ասիկա կ'առաջնորդէ հաստատուելու թէ՛ միեւնոյն անձը կրնայ պատկանիլ բազմաթիւ ժողովուրդներու: Այսպիսի բազմազան պատկանելիութիւններով կը յատկանշուին դաշնակցային կամ բազմազգային պետութիւններու քաղաքացիները: Որոշ հայեր իրենց նոր հայրենիքին մէջ ձեռք բերին գրողներու կամ արուեստագէտներու հռչակ՝ նոյնիսկ երբ գրեցին անգլերէնով ինչպէս Ուիլիամ Սարոյեան, կամ երգեցին Ֆրանսերէնով ինչպէս Շառլ Ազնաւուր, եւ անոնք չդադրեցան պատկանելէ հայկական մշակոյթին»:

Ֆ. Ռիկօ ուզած է ընդգծել այն, որ տարագիր հայոց մեծ մասը չեն խզուած իրենց հայկական արմատներէն, մնացեր են Հայեր, ի հեճուկս փոքրաթիւ դաւաճաններուն:

10.—Ինքնորոշման Իրաւունքը:

Անգամը մը որ հաստատած ըլլանք՝ ՏԱՀԶ-ով մեր «հայրենագուրկ արեւմտահայ ժողովուրդ»-ի կարգավիճակը, մենք կրնանք մեր հողային

պահանջատիրութեան հիմք գործածել նաեւ՝ ժողովուրդներու ազատ ինքնորոշման իրաւունքը, որ ամրագրուած է Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մէջ:

ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովի 1952 թ. Դեկտեմբեր 16-ի թիւ 637 (VII) բանաձեւը կ'ըսէ. «Ժողովուրդներու եւ ազգերու ինքնորոշման իրաւունքը նախադրեալ է՝ մարդու հիմնական բոլոր իրաւունքներէն կարեւոր օգտուելու համար»: Այլ խօսքով՝ ժողովուրդի մը մաս կազմող անհատները, չեն կրնար օգտուիլ իրենց անհատական իրաւունքներէն լիովին, եթէ՝ զրկուած մնան իրենց հաւաքական իրաւունքներէն եղող ազգային ազատ ինքնորոշման իրաւունքէն: Այս երկու կարգի անհատական եւ հաւաքական իրաւունքները անխզելի են իրարմէ եւ՝ իրարմով պայմանաւորուած են: Կարելի չէ Մարդու անհատական իրաւունքներուն մասին խօսիլ, երբ Մարդը զրկուած է Մարդու հաւաքական իրաւունքներէն, որոնցմէ մէկն է ազատ ինքնորոշման իրաւունքը:

Մարդու իրաւանց Հռչակագրի Յօդ. 21-րդի 3-րդ պարբերութիւնը կ'ըսէ. «Ժողովուրդին հաւաքական կամքը պէտք է ըլլայ հիմքը կառավարութեան մը իշխանութեան»: Եւ քաղաքացիական ու քաղաքական իրաւունքներու մասին միջազգային պայմանակցութեան Յօդ. 1-ի թիւ 1 պարբերութիւնն ու տնտեսական, ընկերային եւ մշակութային իրաւունքներու մասին միջազգային պայմանակցութեան Յօդ. 1-ի թիւ 1 պարբերութիւնը հետեւեալ նոյն խօսքը կ'ըսեն. «Բոլոր ժողովուրդները ունին ինքնորոշման իրաւունք: Անոնք ազատօրէն կը սահմանեն իրենց քաղաքական ռեժիմը եւ ազատ կամքով կ'ապահովեն իրենց տնտեսական, ընկերային եւ մշակութային զարգացումը»:

Միջազգային Հանրային Իրաւունքի հեղինակաւոր մասնագէտ Ու.Հ. Տիքինսոն՝ "International Comparative Law" մեծահամբաւ հանդէսի 1976 թ. վերջին քառորդի համարին մէջ գրած է. «Ժողովուրդի եւ Փոքրամասնութեանց Մարդկային Հաւաքական Իրաւունքները» վերնագրով ուսումնասիրութիւն մը, որուն մէջ կ'ընէ հետեւեալ սկզբունքային հաստատումը. «Քանի որ ինքնորոշման իրաւունքը կը դասուի մարդու հաւաքական իրաւունքներու դասին, ապա ուրեմն՝ այդ հաւաքական իրաւունքին ժխտումը ինքնին կը հանդիսանայ զանգուածեղ խախտումը Մարդու իրաւունքներուն» (Dickinson, W.H., Collective Human Rights of People and Minorities):

Յիշեցնենք՝ որ ինքնորոշման իրաւունքը ունի *jus cogens*-ի համապարփակ տարողութիւն եւ ուրեմն ունի բոլոր բոլորին պարտադիր *erga omnes*-ի ուժը: Ահա թէ ինչու՝ Թուրքիոյ պարտադրուած է օգնել՝ ինքնորոշման իրաւունքին խաղաղ եւ ամբողջական կենսագործումին...: Ինքնորոշման իրաւունքը ուրեմն՝ բոլորին համար պարտադիր (*erga omnes*) իրաւունք մըն է, որ անկապտելի է, անսակարկելի, ան-

փոխանցելի եւ անկասելի, այսինքն՝ անհրաժարելի: Մինչդեռ, հողային ամբողջականութեան սկզբունքը թէ սակարկելի է, թէ փոխանցելի, ուրեմն եւ՝ հրաժարելի: Յետոյ, հողային ամբողջականութեան սկզբունքի կիրարկութեան դաշտը կը գտնուի երկու պետութիւններու միջեւ՝ հորիզոնական գիծի վրայ, մինչդեռ ինքնորոշման իրաւունքի կիրարկութեան դաշտը կը գտնուի տիրապետող պետութեան մը եւ տիրապետուած ժողովուրդի մը միջեւ՝ ուղղահայեաց գիծին վրայ՝ վարէն վեր....:

Թուրքիա՝ առաւելագոյնը կրնայ առարկել թէ՛ հողէ զուրկ, աշխարհապիւռ եւ օտարապատակ արեւմտահայերու բեկորները չեն կրնար ժողովուրդ մը հանգիստանալ: Նախորդող կէտերուն մէջ բացատրեցինք թէ՛ այդ բեկորները ինչո՞ւ եւ ե՞րբ կրնան ժողովուրդ մը հանգիստանալ:

Միջազգային Հանրային Իրաւունքի Հայազգի Հեղինակաւոր մասնագէտ Դոկտ. Փրոֆ. Եուրի Բարսեղով (Բարսեղեան) ակադեմիկոսը, որ Ղարաբաղի ինքնորոշման իրաւունքին մասին գրած է մեծարժէք երկ մը ուսերէն (Թարգմանուած նաեւ հայերէնի եւ ֆրանսերէնի), այս մասին կը յիշատակէ՝ ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովի շարք մը բանաձեւերը, ինչպէս՝ թիւ 2649 (XXV), թիւ 2787 (XXVI), թիւ 2955 (XXVII), թիւ 3070 (XXVIII) եւ թիւ 3246 (XXIX), որոնք կը չհետեւնէր պետութիւններուն պարտաւորութիւնը օգնելու՝ ինքնորոշուող ժողովուրդներուն:

Ժողովուրդներու ազատ ինքնորոշումի իրաւունքին նախնական հաստատումները կատարեցին երկու պետական պատասխանատուներ՝ մօտաւորապէս միաժամանակ, որոնք կը ներկայացնէին՝ իմփերիալիստական դրամատիրութիւնը եւ գիտական (կոմունիստական) սոցիալիզմը, երկու հակադիր գաղափարախօսութիւնները՝ Վլատիմիր Իլիչ Լենինը եւ նախագահ Վուտրօ Ուիլսոնը: Առաջինը՝ հետեւողականօրէն, իր բոլոր գրութիւններուն մէջ, իսկ երկրորդը՝ իր ծանօթ «14 կէտեր»ուն մէջ: Ասկէ՝ ինքնորոշման իրաւունքին տիեզերական եւ բոլորին պարտադիր (erga omnes) բնոյթը եւ առաջնահերթութիւնը՝ պետութեան նկատմամբ, քանի որ ժողովուրդը կը նախորդէ պետութեան: Բարացուցական է այն, որ Սովետ Միութեան կնքած բոլոր դաշնագրերուն մէջ՝ բացորոշ կերպով յիշուած է ժողովուրդի ինքնորոշման իրաւունքը:

Ա. Աշխարհամարտի աւարտին, երբ հիմնուեցաւ Ազգերու Լիկան, այս միջազգային կազմակերպութիւնը ունէր պետութեանապաշտ ուղղութիւն, քանի որ կը տիրէր միաբեւեռ իմփերիալիստական աշխարհակարգը եւ լիկան կը խօսէր «պայմանադիր բարձր կողմեր»ուն անունով՝ բնաւ չյիշելով ժողովուրդները:

Բ. Աշխարհամարտի աւարտին հիմնուած ՄԱԿ-ը, երբ ստեղծուած էր երկրեւեռ աշխարհակարգ մը՝ դրամատիրութեան եւ սոցիալիզմի բեւեռներով, ՄԱԿ-ի Ուխտի առաջին նախագասութիւնը կ'ըսէր՝ «Մենք Միացեալ Ազգերու ժողովուրդներս...» Հիմնաքարը կը դնէր ժողովրդապաշտ ուղղութեան, որ ժողովուրդներուն կու տար միջազգային իրաւունքի եմթակայի կարգավիճակ:

Ազգերու Լիկան բնագանցական էր եւ բռնատիրական, իսկ ՄԱԿ-ը՝ իրապաշտական եւ ժողովրդավարական, քանի որ պետականագուրկ ժողովուրդներուն եւս կու տար միջազգային իրաւունքի եմթակայի կարգավիճակ, անոնց տալով՝ անկախանալու հնարաւորութիւնը, զանոնք լսելի դարձնելով միջազգային ատեաններու առջեւ:

ՄԱԿ-ի պահանջով, Կոօ էսփիէլլի պատրաստած Տեղեկագիրը օտար տիրապետութեան տակ գտնուող ժողովուրդին կու տայ իրաւունքը դուրս գալու, անկախանալու այդ լուծէն, անջատուելով տիրապետող պետութեան տարածքէն, եւ այդ պետութիւնը չի կրնար արժեցնել իր տարածքային ամբողջականութեան առարկութիւնը՝ եթէ տիրապետող ժողովուրդը օտար տիրապետութիւն կը համարէ զայդ: Բայց եթէ այդ ժողովուրդը օտար տիրապետութիւն չի համարեր զայդ, եւ ազատ կամքով ու կամաւորաբար կ'ապրի այդ պետութեան սահմաններուն մէջ, այդ պարագային, այդ պետութիւնը կրնայ պահանջել իր տարածքային ամբողջականութեան յարգուիլը եւ մերժել անջատումը որեւէ տարածքի: Ուրեմն, վերջին խօսքը կը պատկանի ժողովուրդին:

20-րդ դարի 60-ականներուն եւ 70-ականներուն գաղութային համաշխարհային համակարգին լուծարումը՝ փաստօրէն ճանչցաւ ժողովուրդներու միջազգային իրաւունքի ենթակայի կարգավիճակը, ճամբայ բանալով ժողովրդապաշտ ուղղութեան, սրբագրելով այն բնագանցական ուղղութիւնը, պետութեանապաշտութիւնը, որ պետութեան կու տար նախամեծարութիւնը, մինչ դեռ ժողովուրդն է առաջնայինը եւ հիմնաքարը պետութեան: Քանի որ ժողովուրդը ինքնին գոյութիւն ունի առանց պետութեան (պետականագուրկ ժողովուրդ), բայց պետութիւնը ինքնին գոյութիւն չունի առանց ժողովուրդի (ժողովրդագուրկ պետութիւն): Ժողովրդապաշտ ուղղութիւնն է ուրեմն՝ ժողովրդավարական, իսկ պետութեանապաշտութիւնը՝ անիրապաշտ եւ բռնատիրական:

Եւ վերջապէս, պետութիւններու միջեւ բարեկամական յարաբերութիւններու եւ համագործակցութեան վերաբերեալ բոլոր հռչակագրերուն մէջ՝ յստակօրէն նշուած է եւ գրեթէ նոյնութեամբ կրկնուած հետեւեալ պարտաւորութիւնը. «Ամէն պետութիւն, ինքնուրոյն կամ համատեղ գործողութիւններու միջոցով՝ պարտաւոր է աջակցելու ժողովուրդներու իրաւահաւասարութեան եւ ինքնորոշման սկզբունքներու իրականացումին»:

Իսկ ամենէն համապարփակ պաշտպանութիւնը ինքնորոշման իրաւունքին կը գտնուի՝ 4 Յուլիս 1976 թ. Ալճերի ժողովուրդներու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագրին մէջ, ուր մասնաւոր կերպով յիշուած են՝ իրենց հողերէն աֆսորուած ժողովուրդներու վերադարձի իրաւունքները:

Հոս հարկ է վերյիշեցնել թէ՛ Միջազգային Հանրային Իրաւունքի դասական շրջանին, կը տիրէր պետութեանապաշտ ուղղութիւնը, ոչ միայն պետութիւններու կողմէ տար միջազգային իրաւունքի ենթակայի կարգավիճակ եւ զայդ կը մերժէր տալ ժողովուրդներուն: Ժողովուրդներուն ալ այդ կարգավիճակը տալու ժողովրդապաշտ ուղղութիւնը սկսաւ ձեւաւորուիլ 1960-ին, երբ ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովը ՄԱԿ-ի Ուխտի Յօդ. 1-ը եւ 55-ը մեկնաբանեց իբր հիմք՝ ճանչնալու համար գաղութային ժողովուրդներու անկախութեան իրաւունքը եւ որդեգրեց 1514 (XV) բանաձեւը եւ 1970-ին ալ AG 2625 (XXV) բանաձեւը, եւ երբ Եոմ Քրիստի պատերազմի աւարտին ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովը Սիոնիզմը ճանչցաւ իբր ցեղապաշտ ու գաղութարար շարժում, ճանչցաւ նաեւ՝ պաղեստինցի ժողովուրդին միջազգային իրաւունքի ենթակայի կարգավիճակը: Իսկ Ալճերի ժողովուրդներու Իրաւանց Հռչակագիրը 4 Յուլիս 1976 թուականին եկաւ ճանչնալու ոչ միայն գաղութային այլեւ բոլոր ժողովուրդներու կարգավիճակը, որոնք կը գտնուէին բռնատիրական ռեժիմներու լուծին տակ, քանի որ Կոօ էսփիէլի Տեղեկագիրը ՄԱԿ-ին կ'ըսէր. "Colonial and alien domination means any kind of domination whatever form it may take, which the people concerned freely regards as such" – «Գաղութային եւ օտար տիրակալութիւն կը նշանակէ՝ որեւէ ձեւի տիրակալութիւն, ինչ տարազ ալ ունենայ, զոր խնդրոյ առարկայ ժողովուրդը ազատօրէն կը նկատէ որպէս այդպիսին»:

Միջազգային իրաւունքի հեղինակաւոր մասնագէտներ դիտել տուին, թէ՛ Ազգ-Պետութիւնը իր պետութեանապաշտ ուղղութեամբ՝ մեծ սխալ մըն էր պետութիւնը համարելով ազգի մը կազմութեան հիմնական նախապայմանը, քանի որ դրամատիրական կարգերով ազգ-պետութիւնները չէին ներկայացներ ազգի մը մեծամասնութիւնը, այլ միայն՝ իշխանութիւնը գրաւած փոքրամասնութեան մը դասակարգը, որ կ'ոտնահարէր ժողովուրդի մեծամասնութեան շահերն ու պահանջները: Հետեւաբար աւելի ճիշդ եւ արդար պիտի ըլլար՝ ազգի մը կազմութեան հիմնական նախապայմանը նկատել ժողովուրդը, եւ ազգ-պետութիւն տարազին փոխարէն ընդունիլ ժողովուրդ-ազգ տարազը: Միջազգային իրաւունքի ժողովրդապաշտ ուղղութիւնը յաղթանակեց 20-րդ դարու 70-ականներուն եւ տասնեակներով ժողովուրդներ տիրացան իրենց անկախութեան իրաւունքին՝ տիրացած ըլ-

լալով միջազգային իրաւունքի ենթակայի կարգավիճակին, որ նախապէս կը մերժուէր պետականազուրկ եւ հայրենազուրկ ժողովուրդներուն՝ անիրաւօրէն:

11.— Սեւրի Դաշնագիրը:

Թէեւ այս դաշնագիրը չվաւերացուեցաւ դաշնագիր երկիրներուն կողմէ եւ մնաց անկատար (unperfected), եւ՝ փոխարինուեցաւ Լոզանի դաշնագրով, սակայն Լոզանի դաշնագիրը չեղեալ չհամարեց Սեւրը, ընդհակառակը վերահաստատեց Սեւրի որոշ յօդուածներու տրամադրութիւնները շարք մը երկիրներու սահմաններուն շուրջ, եւ ունի այնպիսի յօդուածներ, որոնք կը բովանդակեն ցիւքական փաստեր՝ Հայոց Յեղասպանութեան իրականութեան շուրջ, ինչպէս՝ Յօդ. 226-230-ը, նաեւ այնպիսի անյետսկոյնի յօդուածներ, որոնք կը հաստատեն Թուրքիոյ վերջնական յանձնարարութիւնը ենթարկուելու Ուիլսոնի իրաւարար վճիռին, վերջնապէս հրաժարելով՝ այդ վճիռին դէմ հետագային առարկելու ամէն իրաւունքէ... ինչպիսին են՝ Յօդ. 88-րդը, 89-րդը եւ 90-րդը:

Յօդ. 88-րդ — Թուրքիա՝ համաձայն Դաշնակից Ուժերու արդէն իսկ կատարած գործողութեան, այսու կը մանջնայ Հայաստանը (Արեւմտահայաստանը միացած Արեւելահայաստանին) որպէս ազատ եւ անկախ պետութիւն:

Այս ճանաչումով՝ Թուրքիա խոստովանած կ'ըլլայ թէ՛ ինք գրաւման տակ պահած է Արեւմտահայաստանը...:

Յօդ. 89-րդ — Թուրքիա եւ Հայաստան, ինչպէս նաեւ միւս դաշնադիր բարձր կողմերը համաձայն են՝ ԱՄՆ-ի նախագահին իրաւարարութեան ենթարկելու Թուրքիոյ եւ Հայաստանի միջեւ սահմաններու ճշդութիւն հարցը՝ Էրզրումի, Թրապիզոնի, Վանի եւ Պիլիսի վիլայէթներուն մէջ, եւ այս հիմամբ կ'ընդունին անոր որոշումը, ինչպէս նաեւ՝ ամէն կարգադրութիւն, որ ան կրնայ նախատեսել, ինչպէս՝ դէպի ծով ելք մը Հայաստանին, նաեւ՝ Թուրքիոյ տարածքէն մասի մը՝ որ սահմանամերձ է վերեւ յիշուած սահմանին, ապագիտութեամբ անցումը:

Յօդ. 90-րդ — Յօդ. 89-րդի համաձայն սահմանագծումին որոշման պարագային, որ կը ներառէ յիշեալ վիլայէթներու ամբողջական կամ մասնակի փոխանցումը Հայաստանին, Թուրքիա ցերեպալով (hereby renounces) իրաւարար որոշումի հրապարակումին թուականէն՝ այդ որոշումով փոխանցուած հողերուն վրայ ամէն իրաւունքներէ եւ տիրոջ: Ներկայ դաշնագրի՝ Թուրքիայէն անջատելի հողերուն կիրարկելի նախասահմանումները, այս հիմամբ (thereupon) պիտի կիրարկուին յիշեալ հոդամասին վրայ:

Հետագայ համաձայնություններ, եթէ անհրաժեշտ գտնուին, պիտի որոշուին, որոնք որոշուած չեն ներկայ դաշնագրին մէջ, բայց որոնք կրնան ծագել իբր հետեւանք յիշեալ հողամասի փոխանցումին:

Ուրեմն, Սեւրի դաշնագիրը ստորագրելով՝ Թուրքիա Յօդ. 90-րդի համաձայն, 10 Օգոստոս 1920 թուականին «Ներկայիւս կը հրաժարի»՝ իրաւարար որոշումի հրապարակման թուականէն (22 Նոյեմբեր 1920 թ.), իրաւարար որոշումով Հայաստանին փոխանցուած հողամասին վրայ ամէն իրաւունքէ եւ տիրոջութիւն:

Նախագահ Ուիլսոնի իրաւարարութիւնը Սեւրի դաշնագրի Յօդ. 89-րդով եւ 90-րդով դարձած է super-միջազգային իրաւարարութիւն, որուն գործադրութիւնը պարտադիր է՝ ոչ միայն Թուրքիոյ, այլեւ՝ Սեւրի դաշնագիր բոլոր պետութիւններուն համար:

Սեւրի դաշնագիրը մնաց անկատար (unperfected), բայց կը մնայ ի գործ, քանի որ՝

ա) Հոգանի դաշնագիրը (1923) ոչ չեղեալ համարեց Սեւրը, եւ ոչ ալ բարեփոխումներ մտցուց Սեւրի յօդուածներուն մէջ,

բ) Ընդհակառակը, Սեւրի դաշնագրի որոշ յօդուածներ գործադրուեցան, որոնք կը վերաբերին Թուրք-արաբական եւ Թուրք-պուլկարական սահմաններուն, եւ Օսմանեան Կայսրութենէն անջատուած երկիրներուն վրայ հաստատուեցան բրիտանական ու ֆրանսական մանուտքներ:

Այս մասնակի գործադրութիւնը Սեւրին կը հաստատէ ամբողջին ի գործ մնալը...:

Իսկ արդէն նախագահ Ուիլսոնի իրաւարարութիւնը սկսաւ Սեւրէն առաջ եւ եզրակացուեցաւ Սեւրէն վերջ, որպէս Սեւրէն անջատ գործընթաց:

26 Ապրիլ 1920-ին, Ազգերու Լիկայի անդամ երեք պետութիւններ՝ Մեծն Բրիտանիա, Ֆրանսա եւ Իտալիա, նախագահ Ուիլսոնէն խնդրեցին միջազգային իրաւարարութիւն ընել Թուրքիոյ եւ Հայաստանի միջեւ, եւ այս իրաւարարութեան իրենց հաւանութիւնը տուին Թուրքիա եւ Հայաստան, եւ՝ նախագահը ընդունեց, քանի որ երկու կողմերը խոստացան յարգել իրաւարարին տալիք որոշումը, այլապէս՝ նախագահը կը մերժէր խնդրանքը:

Իսկ Սեւրի դաշնագրի Յօդ. 89-րդը կը հաստատէ այս իրողութիւնը, որ նախորդած է Սեւրին ուրեմն, եւ միայն դաշնագիր կողմերու համաձայնութիւնը կը հաստատէ այս արդէն իսկ սկսած իրաւարարութեան գործընթացը...: Ուրեմն՝ Սեւրի որոշումը չէ իրաւարարութիւնը:

Յաջորդող հատուածին մէջ պիտի տեսնենք թէ՛ որոնք են «միջազգային իրաւարարութեան պայմանները»:

12.—Նախագահ Ուիլսոնի իրաւարար որոշումը գործադրելի է այսօր:

Ամէն բանէ առաջ, պէտք է յստակացնել, թէ՛ նախագահ Ուիլսոնի իրաւարարութեան գործընթացը Սեւրի գործընթացէն անջատ գործընթաց մըն էր, որ սկսաւ 26 Ապրիլ 1920 թուին, Սեւրէն առաջ... եւ աւարտեցաւ 22 Նոյեմբեր 1920 թուին, Սեւրէն վերջ... եւ հետեւաբար այս անջատ գործընթացին հետեւանքները կախեալ չեն Սեւրէն, կամ Սեւրի անկատար մնալուն ճակատագրէն:

Իրաւարարութիւնը՝ ըլլայ տեղական կամ միջազգային, կը հետեւի հետեւեալ հաստատ կանոնին,— երբ վէճի մը երկու կողմերը համաձայնաբար կը նշանակեն իրաւարար մը եւ այդ իրաւարարը կ'ընդունի պաշտօնը եւ յետ քննութեան կ'արձակէ իր վճիռը, երկու կողմերը պարտաւոր են գործադրելու իրաւարարին վնիռը, եւ բնաւ իրաւունք չունին առարկելու իրաւարարի վճիռին դէմ: Այս կանոնը տիեզերական է, քանի որ, իրաւարարը արդէն չէր ընդուներ պաշտօնը՝ եթէ երկու կողմերը հաւասարապէս վստահութիւն յայտնած չըլլային իրաւարարի անձին հանդէպ եւ նաեւ՝ յայտնած չըլլային անոր, որ առանց առարկութեան պիտի ենթարկուին անոր որոշումին, ինչ որ ալ ըլլայ որոշումին բովանդակութիւնը:

Ուրեմն, Թուրքիա ամբողջական յանձնառութեամբ իրաւարար նշանակած է նախագահ Ուիլսոնի անձը, որուն պաշտօնին գծած սահմանները յստակ էին՝ Էրզրումի, Թրապիզոնի, Վանի եւ Պիթլիսի շրջագիծէն ներս, նաեւ՝ նախատեսելու դէպի Սեւ Ծով ելք մը Հայաստանի համար, նաեւ՝ ճշդելու Թուրքիոյ հողամասէն Հայաստանի նոր սահմաններուն յարակից այն շրջանները, որոնք պէտք է որ ապագինուորականացուէին, եւ իրաւարարը յարգած էր պաշտօնին գծած սահմանները, եւ իր վճիռը հրապարակած 22 Նոյեմբեր 1920 թուին՝ իր անձնական անունով՝ Միացեալ Նահանգներու նախագահ Վուտրօ Ուիլսոն... կը կրկնենք՝ անշատաբար Սեւրէն: Եւ հետեւաբար, Թուրքիա՝ 22 Նոյեմբեր 1920 թուականէն պարտաւոր է գործադրելու Ուիլսոնեան իրաւարար վճիռը:

Նախընտրելի է, որ Հայաստանի Հանրապետութիւնը ինք պահանջէ Թուրքիոյ հետ իր սահմաններու ճշդումը՝ Ուիլսոնեան իրաւարար վճիռին գործադրութեամբ, որովհետեւ ներկայիս սահմանները իրողական (de facto) սահմաններ են, չունին իրաւական հիմքեր, ինչպէս տեսանք:

Իսկ եթէ Արեւելահայաստանի իշխանութիւնները մերժեն պահանջել Ուիլսոնեան իրաւարար վճիռին գործադրութիւնը, այդ պարագային, ՏԱՀԲ-ը՝ երբ կազմուի, կրնայ պահանջել Հայաստանի փոխանցելի Արեւմտահայաստանի յիշեալ հողերը՝ որպէս հանգամանաւոր պահանջատէրը այդ հողերուն...:

Եւ՝ այն պարագային, որ Արեւելահայաստանի իշխանութիւնները պահանջեն գործադրութիւնը Ուիլսոնեան իրաւարար վճիռին, եւ Թուրքիա՝ առարկելու ըլլայ, որ Ուիլսոնեան փոխանցելի հողամասերը կը գտնուին Արեւմտահայաստանի մէջ, ՏԱՀԶ-ը՝ երբ կազմուի, կրնայ պահանջել այդ հողամասերու ազատագրումը եւ փոխանցումը Արեւելահայաստանին: Ամէն պարագայի, ՏԱՀԶ-ի կազմութիւնը կը մնայ համահայկական պահանջք մը...: Որովհետեւ՝ Ուիլսոնի գծած սահմանները չեն ներկայացներ ամբողջութիւնը Արեւմտահայաստանի, որուն հանգամանաւոր պահանջատէրը կը մնայ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը եւ ոչ թէ Արեւելահայաստանը:

Վերը յիշեցինք այն, որ 1945-ին, երբ Հայաստան Մոսկովայի ընդմէջէն Հայկական գրաւեալ հողերու վերադարձը կը պահանջէր Թուրքիայէն, նախատեսուած նուազագոյն, միջին եւ առաւելագոյն տարբերակներէն, այս վերջինին մէջ կը պահանջուէր նաեւ՝ Ուիլսոնի իրաւարար որոշումին որոշած տարածքներուն կէսը, որպէսզի ասոնց վրայ բնակեցուէին ոչ միայն տեղահանութեան օրերուն Արեւելահայաստան ապստանած արեւմտահայ փախստականները, այլեւ արտասահման գտնուող տարագիր արեւմտահայերը, որոնց համար ներգաղթ պիտի կազմակերպէ Հայաստանի կառավարութիւնը: Ուրեմն, 1945-ին՝ հայ եւ ռուս իրաւագէտները եւս համոզուած էին, թէ Ուիլսոնի իրաւարար որոշումը դեռեւս գործադրելի կը մնար, հակառակ Սեւրի դաշնագրի անկատար մնալուն:

13.— Պատմական սեփականութեան իրաւունքի սկզբունքը:

Այս սկզբունքը գոյութիւն ունի Հռովմէական Կայսրութեան օրէնքն եւ կը կոչուի Possessia Longi Tempori, այսինքն՝ երկար ժամանակի տեւողութեան շահուած սեփականութեան իրաւունք: Թուրքիա՝ Օսմանեան գրաւումի ժամանակաշրջանին հետ միասին, շատ աւելի կարեւորեւ շրջան մը տիրապետած է Հայկական հողերուն վրայ, քան հայերը, որոնք երեք հազարամեայ պատմութիւն ունի այս հողերուն վրայ, սկսած՝ Քրիստոսէ շատ առաջ: Եւ պատմական բոլոր հին քարտէսներուն վրայ այս հողերը յիշուած են որպէս ARMENIA MAJOR եւ ARMENIA MINOR եւ ոչ թէ TURKIA: Հետեւաբար, Արեւմտահայութիւնը տեղաբնիկ ժողովուրդն է այս հողերուն, իսկ Թուրքերը՝ եկուորներ:

Աշխարհագրական տարածքի մը վրայ ժողովուրդի մը երկարատեւ կեցութեան էական ապացոյցը այդ ժողովուրդին կերտած մշակութային կոթողներն են այդ տարածքին վրայ: Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանը, երբ 16 Ապրիլ 1984-ին վճռահատեց Հայոց Ցեղասպանութեան թղթածրարը, հիմնուեցաւ նաեւ այս ապացոյցին վրայ, զոր հայթայթած էր Փրոֆ. Տիգրան Գուլումճեան մանրամասն տեղեկագրով

մը՝ հայկական ճարտարապետական կոթողներուն շուրջ, Արեւմտահայաստանի տարածքին վրայ: Որովհետեւ, ցեղասպան ու զաւթիչ թուրք իշխանութիւնները ոչ միայն արմատախիլ ըրին հայ ժողովուրդը, այլեւ ծրագրուած կերպով քանդած էին հայ մշակոյթի կոթողները, որոնք կը փաստէին հայ ժողովուրդի դարաւոր կեցութիւնը այդ հողերուն վրայ, չքացնելու համար պատմական յիշողութիւնը եւս:

14.— Թուրքիա շարունակողն է Օսմանեան Կայսրութեան միջազգային իրաւական անձնաւորութեան:

Թուրքիա կը փորձէ առարկել թէ՛ ինք պատասխանատու չէ օսմանեան իշխանութեանց արարքներուն, քանի որ կը ներկայացնէ օսմանեանն տարբեր, նոր իրաւական անձնաւորութիւն:

Հետեւեալ երկու հարցումներուն պատասխանները կը հաստատեն թէ՛ Թուրքիա շարունակողն է օսմանեան իրաւական անձնաւորութեան.

1) Արդեօ՞ք Օսմանեան Կայսրութեան տապալումով՝ ամբողջովին վերացաւ անոր միջազգային անձնաւորութիւնը:

2) Արդեօ՞ք՝ արդի Թուրքիան ամբողջութեամբ նոր պետութիւն մըն է, որ ոչ մէկ կապ ունի Օսմանեան Կայսրութեան հետ՝ նման Իրաքի, Պուլկարիոյ, Սուրիոյ եւ Լիբանանի:

Հոգանի դաշնագրով (1923) ծնունդ առած արդի Թուրքիան՝ Լոզանի դաշնագրով իսկ նկատուեցաւ՝ որպէս շարունակութիւնը Օսմանեան Կայսրութեան, այնպէս՝ ինչպէս Ռուսական Դաշնութիւնը Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մէջ նկատուեցաւ Սովետ Միութեան միջազգային անձնաւորութեան շարունակութիւնը:

Երբ Օսմանեան Կայսրութեան պարտքերուն հարցը դրուեցաւ՝ միջազգային իրաւարար նշանակուեցաւ դատաւոր Պորելը (Borel), որուն իրաւարարական վճիռը ըսաւ. «Արդի Թուրքիան շարունակութիւնն է Օսմանեան Կայսրութեան իրաւական անձնաւորութեան, եւ ուրեմն՝ պատասխանատու է Օսմանեան Կայսրութեան պարտքերուն եւ պարտաւորութիւններուն»:

Ուրեմն, արդի Թուրքիան բոլորովին նոր պետութիւն մը չէ, անշատ Օսմանեան Կայսրութեան միջազգային իրաւական անձնաւորութենէն, այլ՝ կը շարունակէ գոյատեւել Օսմանեան Կայսրութեան հողերուն կորիզին վրայ, կը շարունակէ Օսմանեան Կայսրութեան Փանթուրական ֆաղափականութիւնը, կը շարունակէ վայելել Օսմանեան Կայսրութեան գաւթած գոյֆային եւ հողային աւարները՝ հայ, քիւրտ եւ յոյն ժողովուրդներէն, կը շարունակէ Օսմանեան Կայսրութեան կրօնքը, լեզուն, ցեղը եւ մասնաւորաբար պատմութիւնը. եւ անոր նախագահը՝ Ռեճեփ Թայյիպ Էրտողան անդադար կը կրկնէ թէ՛

ինք թողն է օսմանցիներուն եւ սելնուցներուն, եւ մանաւանդ՝ պիտի վերականգնէ Օսմանեան Կայսրութեան փառքի օրերը...: Հետեւաբար, պատասխանատու է Օսմանեան Կայսրութեան պարտքներուն, պարտաւորութիւններուն, աւարներուն, զաւթումներուն եւ ոնիրներուն համար: Արդի Թուրքիան չի կրնար հողային պատասխանատուութենէն փախչիլ, առարկելով թէ՝ իր ներկայ իշխանութեան նախորդող իշխանութիւնները կը կրեն ոճիրներու քրեական պատասխանատուութիւնը: Այո, քրեական պատասխանատուութիւն չեն կրեր, բայց հողային աւարին պատասխանատուն են՝ քանի որ իրենք այսօր կը վայելեն աւարը: Թուրք ցեղասպանագիտուհի Դոկտ. Ֆաթիմա Միւկէ Կէօզէք շատ յստակօրէն ընդունեց այս ճշմարտութիւնը՝ Ցեղասպանութեան եւ Մարդու իրաւանց Միջազգային Ինստիտուտին առջեւ՝ 2 Դեկտեմբեր 2005 թուականի նիստին, երբ ըսաւ.

«Ես ազգութեամբ թուրք եմ, Թուրքիոյ քաղաքացին եմ, ես քրեական պատասխանատուութիւն չեմ կրեր Հայոց Ցեղասպանութեան համար, բայց ես պատասխանատու եմ՝ թուրք պետութեան արարքներուն համար, երբ Ցեղասպանութիւնը կատարեցին իմ պետութեան առաջնորդները»:

15.— Թուրքիա չի կրնար իւրացնել զաւթուած հողերը՝ գրաւումի «իրաւունք»ով:

Միջազգային Հանրային Իրաւունքը կը մերժէ ճանչնալ՝ պատերազմով գրաւելու իրաւունք մը:

1934-ին, Ազգերու Լիկայի Մասնաշաղկի Յանձնաժողովի Տեղեկագիրը (A. J. I. L., 1934, vol. 28, Suppliment, pp. 137-168) որդեգրած է երկու կտրական սկզբունքներ (principes catégoriques). 1) «Իրաւունք պահանջողին ձեռքերը պէտք է որ մաքուր ըլլան», եւ 2) «Անիրաւութենէ իրաւունք չի բխիր», որ հին հռովմէական իրաւասկզբունք մըն է՝ Ex Turpi Causa Non Oritur Actio: Եւ՝ Միջազգային Արդարադատ Ատեանի (International Court of Justice, ICJ) կանոնագրի Յօդ. 38-րդը կը յիշէ այս երկու կտրական սկզբունքները, որոնց հիման վրայ կ'արձակէ իր վճիռները: Իսկ Թուրքիոյ ձեռքերը մաքուր չեն, արիւնաթաթախ են...:

16.— Թուրքիա չի կրնար նաեւ՝ յաւակնիլ թէ՝ հայկական հողերուն տիրացած է խաղաղութեան դաշնագրերով:

Ազգերու Լիկան, իր կազմութեան օրէն, կտրականօրէն մերժեց՝ որ բիրտ ուժը դառնայ իրաւունքի հիմք, եւ՝ անվաւեր հռչակեց այն բոլոր դաշնագրերը, զորս յաղթական հզօր պետութիւն մը պարտադրած է պարտեալ տկար պետութեան: Եւ Միջազգային Հանրային Իրաւունքը

կ'ըսէ՝ յաղթական կողմէն պարտեալ կողմին պարտադրուած հողային գիշումները անվաւեր են, քանի որ կը հակասեն ազգերու ազատ ինքնորոշման իրաւունքին, որ բոլորին պարտադիր (erga omnes) իրաւունք մըն է: ՄԱԿ-ի Ուխտի Յօդ. Առաջինի Բ. պարբերութիւնը կ'ըսէ. «Ժողովուրդներու ինքնորոշման իրաւունքը Միջազգային Հանրային Իրաւունքի կտրական սկզբունքներէն մէկն է, որուն հակասող դաշնագրային ամէն յօդուած անվաւեր է»: Իսկ դաշնագրերու Վիէնայի 1969 թ. համաձայնագրի Յօդ. 53-րդը կ'ըսէ. «Այն դաշնագրերը, որոնք Միջազգային Հանրային Իրաւունքին որդեգրած կտրական սկզբունքներուն կը հակասեն՝ չեղեալ կը համարուին՝ իրենց ստորագրութեան պահէն իսկ»:

Թուրքիա Հայկական Հողերու իր գրաւում-զաւթումը կը փորձէ հիմնաւորել հետեւեալ չորս դաշնագրերով.

- 1– 4 Յունիս 1918 թ. Պաթումի դաշնագիրը:
- 2– 2 Դեկտեմբեր 1920 թ. Ալեքսանդրապոլի դաշնագիրը:
- 3 – 16 Մարտ 1921 թ. Մոսկուայի համաձայնագիրը:
- 4– 21 Հոկտեմբեր 1921 թ. Կարսի դաշնագիրը:

Մօտէն քննելով այս դաշնագրերը՝

- 1) Պաթումի դաշնագիրը անվաւեր է՝ քանի որ յաղթական հզօր բանակին կողմէ պարտեալ տկար կողմին պարտադրուած է: (Հակառակ Սարգարապատի մեր յաղթանակին... կացինին կողմը...):
- 2) Ալեքսանդրապոլի դաշնագիրը եւս անվաւեր է, քանի որ զայն ստորագրող Հայկական կողմը իշխանութիւն չունէր զայն ստորագրելու՝ 29 Նոյեմբեր 1920 թուականին, երբ իշխանութիւնը զիջած էր Հայաստանի Կոմկուսի Յեղկոմին:
- 3) Մոսկուայի համաձայնագիրը կիրարկելի չէ Արեւելահայաստանին, որ մասնակից չէր համաձայնագրին, քանի որ Մարտ 16-էն մինչեւ առաջ՝ Փետրուար 18-ին, Սովետ Հայաստանի իշխանութիւնը տապալած էր՝ արեւածախնդրական յեղաշրջումին պատճառով, եւ յեղաշրջական կողմը եւս, «Փրկութեան Կոմիտէն» չմասնակցեցաւ այս համաձայնագրին: (Սակայն, մինչ սովետական կողմը անվաւեր կը նկատէր Ալեքսանդրապոլի դաշնագիրը, Թուրքիա պնդեց ատոր վաւերականութեան վրայ պատճառաբանելով՝ որ այդ պահուն, Մարտի 16-ին, Արեւելահայաստանի իշխանութիւնը կը գտնուէր այն իշխանութեան ձեռքին մէջ, որ ստորագրած էր Ալեքսանդրապոլի դաշնագիրը...: Այսպիսով՝ Չիչերին եւ Կարախանեան չկրցան հայանպաստ յօդուածներ մտցնել Մոսկուայի համաձայնագրին մէջ: Եւ Գեազըմ Գարապեքիր հրճուանքով գրեց այս մասին, իր Istiklal Harbimiz հատորին մէջ...):

- 4) Կարսի դաշնագիրը եւս կիրարկելի չէ Արեւելահայաստանին, քանի որ 21 Հոկտեմբեր 1921-ին՝ Սովետ Հայաստանը տակաւին անդամակցած չէր Սովետ Միութեան, այլ անդամակցեցաւ 1922-ին, եւ դաշնագիր մը չի կրնար պարտադրուիլ զայն չստորագրած պետութեան:

Հետեւաբար, այս պահուս, օրինական սահմանագծեր գոյութիւն չունին Թուրքիոյ եւ Արեւելահայաստանի պետութեան միջեւ, Թուրքիոյ եւ՝ ազատագրուելիք Արեւմտահայաստանի պահանջատէր Տարագիր Արեւմտահայութեան միջեւ: Մինչեւ ՏԱՀՔ-ի կազմակերպումը՝ Արեւելահայաստանի «անկախ» պետութիւնը պարտի պահանջել սահմանագիծի օրինական ճշդումը՝ առանց սպասելու մինչեւ... աթոմական ումբի ձեռքբերումին...: Պարտի պահանջել՝ ոչ միայն Արեւելահայաստանէն զաւթուած հողերը, այլեւ՝ Ուիլսոնեան Վեիռով իրեն փոխանցուած Արեւմտահայաստանի վիլայէթները: Ասիկա կարելի պիտի ըլլայ՝ երբ հոն հաստատուին ազգային, ժողովրդահայրենասիրական կարգեր: Եւ այդ ցանկալի ցնծութեան օրը երբ դայ մօտիկ ապագային, եւ՝ կազմուած ըլլայ ՏԱՀՔ-ը: Եթէ՝ Թուրքիա առարկէ, թէ՝ Արեւմտահայաստանի վիլայէթները Արեւելահայաստանի մաս չեն կազմեր, իրականացուած ՏԱՀՔ-ը այս անգամ՝ կրնայ յանուն Տարագիր Արեւմտահայութեան, պահանջել՝ որ այդ վիլայէթները կցուին Արեւելահայաստանին, որպէսզի ունենանք վերջապէս՝ Միացեալ Հայաստանը...:

Ահա՛ թէ ինչո՞ւ Թուրքիոյ հետ հաշիւ պահանջելու համար երկու նախապայմաններ կան՝

- 1) Արեւելահայաստանի մէջէն վերացումը օլիգարխներու մենատիրութեան եւ հոն հաստատումը ազգային, ժողովրդահայրենասիրական կարգերու, եւ՝
- 2) Անյապաղ կազմակերպումը ՏԱՀՔ-ի, որպէսզի Տարագիր Արեւմտահայութիւնը կարողանայ հանգամանօրէն պահանջել Արեւմտահայաստանը՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքի մեր յիշած աղբիւրներուն վրայ հիմնուելով:

Մեծ Եղեռնի դարադարձի հրամայական երկու պահանջները պէտք էր որ ըլլային՝

1) Անյապաղ կազմակերպել ՏԱՀՔ-ը

2) 100-ամեակն առանց ռեժիմի:

Հազար ողջո՞յն հայրենի ազատամարտիկներուն, որոնք պահանջեցին՝ 100-ամեակը առանց ռեժիմի...:

Սակայն, մեր դատը ի գօրու չէ միայն Թուրքիոյ դէմ, այլ նոյն տուն՝ նիւթապէս եւ բարոյապէս ուղղուած է եւրոպական շարք մը պե-

տուլթիւններու եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն դէմ, քանի որ խնդրոյ առարկայ երկակ ոճիւրը՝ Տարագրութեան եւ Հայաստանութեան, միջազգային ոճիւր մըն է, որուն պատասխանատուները մէկէ աւելին են՝ երբ երկակ ոճիւրը նկատի առնենք անոր ամբողջական շրջագիծին մէջ:

17.— Եւրոպական պետութիւններու եւ Միացեալ Նահանգներու պատասխանատուութեանց հիմքերը:

Ազգերու Լիկայի Գաղթականաց Կոմիսարիատի պետը՝ տիեզերահռչակ աշխարհախոյզ, նորվեկիացի Ֆրիտթոմֆ Նանսէն առաջինը եղաւ պարսաւելու եւ մատնացոյց ընելու Արեւմուտքի տէրութիւններու պատասխանատուութիւնը Հայ ժողովուրդին պատճառուած բռնութիւններուն մէջ, գրելով. «Հայ ժողովուրդին համար նախընտրելի պիտի ըլլար որ Հայ Դատը հեռու մնացած ըլլար՝ Արեւմուտքի դիւանագիտութեան միջամտութիւններէն, քանի որ Արեւմուտքը միջամտեց իր սեփական շահերուն համապատասխան կերպով, կատարելով կրակոտ յայտարարութիւններ եւ մեծ խոստումներ՝ Ա. Աշխարհամարտէն առաջ եւ ընթացքին մէկ կողմէն, եւ միւս կողմէն՝ պահանջուած պահերուն, դասալիք ըլլալով եւ ուրանալով իր յանձնառութիւնները...»:

Այս մասին օրինակներէն են հետեւեալները.

Առաջին՝ Բրիտանիոյ եւ Գերմանիոյ պատասխանատուութիւնը

Երբ ասոնք՝ մեղսակցաբար, Սան-Սթեֆանոյի 3 Մարտ 1878 թ. դաշնագրի Յօդ. 16-րդը շրջեցին եւ բովանդակագրկեցին՝ Պերլինի 13 Յուլիս 1878 թ. դաշնագրի Յօդ. 61-րդով. երբ Սան-Սթեֆանոյի Յօդ. 16-րդը ապահոված էր՝ հայկական վիլայեթներու մէջ բարեկրթութեան, ճնշումին տակ՝ ռուսական բանակին, որ գրաւած էր Արեւմտեան (օս-մանեան) Հայաստանը..., մինչդեռ Պերլինի դաշնագրի Յօդ. 61-րդը՝ բարենորոգումները թողած էր Օսմանեան Սուլթանի «բարիկամեցողութեան»... ռուսական բանակի հեռացումով Արեւմտահայաստանէն: Այդուհանդերձ, Սան-Սթեֆանոյի դաշնագրի Յօդ. 16-րդը, առաջին անգամ ըլլալով, միջազգային հարցերու մակարդակին վրայ արձանագրած եղած էր Արեւմտահայաստանի թուրքիոյ կողմէ գաւթումին փաստը:

Ապա նաեւ՝ Բրիտանիա եւ Գերմանիա միասնաբար հովանաւորեցին Թուրքիոյ փանթուրանական ծրագիրը, որ դէպի Արեւելք ծաւալողական ծրագիր մըն էր՝ ուղղուած Ռուսիոյ եւ Հայաստանի դէմ, իրենց աչքերը յառած ըլլալով՝ Պաքուի, Կասպից Ծովու եւ Կեդրոնական Ասիոյ նաւթահորերուն:

Երկրորդ՝ Գերմանիոյ մեծագոյն պատասխանատուութիւնը

Գերմանիոյ մեղսակցութեան մասին փաստերը շատ են եւ այլաբնոյթ, որոնք կը հաստատեն երկու անհերքելի իրողութիւններ՝ ա) քաջատեղեակ ըլլալով հանդերձ գործադրուող ոճիրներուն, տեղահանութեանց եւ ցեղասպանութեան, մերժեց հրապարակաւ դատապարտել իր դաշնակիցը, եւ բ) ընդհակառակը, ինք եղաւ այդ ոճիրներուն անհրաժեշտութիւնը իր դաշնակիցին յուշելու ճիւղային ոճիրը...:

Ուլրիխ Թրամփընը, իր "Germany and the Armenian Persecutions, 1914-1918" հատորին երկրորդ հրատարակութեան (1970) էջ 18-19-ին վրայ կը յիշէ 4 Յուլիս 1915-ին Թուրքիոյ յղուած մեմորանտումը Գերմանիոյ կողմէ, եւ կը գրէ թէ՛ Կ. Պոլսոյ մօտ գերման դեսպան Վոլֆ-Մեթերնիք նամակով մը Գերմանիոյ Գանձլեր Պէթման Հոլուէյկտին կ'առաջարկէ հրապարակային ելոյթով մը դատապարտել Թուրքիոյ գործած ոճիրները: 7 Դեկտեմբեր 1915-ին, Գանձլերի պատասխանը հետեւեալը կ'ըլլայ. «Առաջարկուած հրապարակային դատապարտութիւնը՝ պատերազմի ընթացքին, դաշնակիցի մը դէմ... պատմութեան մէջ աննախընթաց աբթ մըն է: Մեր միակ նպատակն է Թուրքիան մեր կողքին պահել մինչեւ պատերազմի վախճանը, հոգ չէ թէ՛ այս միջոցին հայերը կը չքանան կամ ոչ»...:

Ուրեմն, երբ Քայզերական Գերմանիա Ա. Աշխարհամարտին դաշնակիցն էր Թուրքիոյ, եւ ոչ միան չփորձեց արգիլել Թուրքիոյ երկակ ոճիրը հայոց դէմ՝ Տարագրութեան եւ Հայասպանութեան, ընդհակառակը, թելադրեց իր դաշնակիցին՝ միանալ Ատրպէյճանին՝ վերացնելով Հայաստանի արգելքը՝ Ատրպէյճանի հետ աշխարհագրական ուղղակի կապ ստեղծելու ճամբէն... (տես՝ Գայզերական Գերմանիոյ արտաքին գործոց նախարարութեան 1910 թ. շրջաբերականը):

Երրորդ՝ Բրիտանիոյ եւ Ֆրանսայի պատասխանատուութիւնը

Երբ այս երկուքը չարաշահեցին «Հայկական Լեգէոն»ը, զայն մղելով պատերազմելու իրենց զօրքին շարքերուն մէջ եւ հրամանատարութեան տակ, ընդգէմ Գերմանիոյ եւ Թուրքիոյ, մասաւորաբար Պաղեստինի մէջ, Արարայի ճակատամարտին մէջ, ուր «Հայկական Լեգէոն»ը մեծ դեր խաղցաւ Արարայի ճակատի յաղթանակին մէջ, քանի որ հայերը լրջօրէն հաւատք ընծայած էին բրիտանացիներու եւ ֆրանսացիներու այն խոստումներուն, թէ՛ անոնք պիտի երաշխաւորէին Արեւմտահայաստանի անկախութիւնը՝ օսմանեան լուծէն:

Զորքորդ՝ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու պատասխանատու- թիւնը

Ամերիկեան Հանրային կարծիքը քաջատեղեակ էր Արեւմտահայաստանի մէջ գործադրուող տեղահանութեան եւ բնաջնջումի ոճիրներէն, շնորհիւ ամերիկեան մամուլի լայն արձագանգներուն այդ ոճիրներուն շուրջ: Կը բաւէ հոս մէջբերել երկու մանչէք "The New York Times" էն: 25 Յուլիս 1915 թուակիրին մանչէթն է՝ Wholesale Massacre of Armenians (Հայոց Ամբողջական Ջարդ). իսկ 27 Օգոստոս 1915 թուակիրին մանչէքը՝ Turks Depopulate Towns of Armenia (Թուրքերը Բնակիչներէ Կը Պարպեն Հայաստանի Քաղաքները): Մինչ չէզոք երկիրներէն՝ Զուիցերիոյ "Journal de Genève" ի 8 Սեպտեմբեր 1915 թուակիրին մանչէքն էր՝ L'extermination d'un Peuple (Ժողովուրդի Մը Բնաջնջումը):

Նոյնիւնսն նախագահ Ուիլսոն, 8 Յունուար 1918-ին կը հռչակէր իր ծանօթ «14 Կէտեր»ը, ինքնորոշման իրաւունքին շուրջ, 12-րդ կէտը յատկացուցած էր օսմանեան պետութեան հպատակ ազգութիւններուն, պահանջելով անոնց ճանչնալ ինքնավարութեան իրաւունքի տարազ մը:

Եւ ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը խոստացած էր գործադրել իր կողմէ նշանակուած Յատուկ Յանձնաժողովին կարծիքը Արեւմտահայաստանի անկախութեան մասին: Այս Յատուկ Յանձնաժողովը պաշտօն ունէր ձեւակերպելու ԱՄՆ-ի կեցուածքը Փարիզի (Վերսայի) իրադարձութեան Վեհաժողովին մէջ արծարծուելիք հարցերուն շուրջ: Այս Յատուկ Յանձնաժողովը ԱՄՆ-ի կառավարութեան յանձնարարեր էր՝ «Երաշխաւորել Արեւմտահայաստանի անկախութիւնը՝ ճշմարտաբար եւ վստահօրէն, ոչ միայն մեկնելով՝ մարդկային արդարութեան սկզբունքէն, այլեւ՝ որպէսզի վերստին ամրապնդուի գոյութիւնը Փոքր Ասիոյ մէջ այն միակ ժողովուրդին, որ կարող է արգելել Գերմանիոյ կողմէ Թուրքիոյ տնտեսութիւնը իր սեփական մենաշնորհը դարձնելու նպատակին իրականացումը»...: Սակայն եւ այնպէս, յետագային, ԱՄՆ-ի կառավարութիւնը մերժեց պահանջել Արեւմտահայաստանի անկախութիւնը եւ նոյնիսկ մերժեց ստանձնել Հայաստանի մանտաքը, սիոնական համաշխարհային շարժումի ճնշումներուն տեղի տալով...:

Հինգերորդ՝ պատասխանատուութիւնը այն պետութիւններուն, որոնք չվաւերացուցին Սեւրի դաշնագիրը

10 Օգոստոս 1920 թուի Սեւրի դաշնագիրը, որ հայ ժողովուրդի իրաւունքներուն մեծ մասը երաշխաւորած էր, այդ դաշնագիրը ստորագրող կողմերը չվաւերացուցին զայդ, եւ մնաց անկատար

(unperfected): Սակայն, դաշնագրի չվաւերացուիլը զայն ստորագրող կողմերը զերծ չի դարձնել ատոր մէջ արձանագրուած յանձնարարութիւններէն: Բայց արդէն այդ դաշնագրի որոշ յօդուածներ գործադրուեցան որոշ պետութիւններու կողմէ ինչպէս՝ Բրիտանիոյ եւ Ֆրանսայի, Օսմանեան Կայսրութենէն անջատուելիք արաբական երկիրներու կապակցութեամբ: Ասիկա լռելեայն վաւերացումն էր Սեւրի դաշնագրին, մեկնելով գաղութարար երկիրներու շահերէն, եւ արաբական երկիրները դրուեցան բրիտանական ու ֆրանսական մանտաթի տակ, դարձան բրիտանական ու ֆրանսական գաղութներ:

Մինչդեռ, Միջազգային Հանրային Իրաւունքը դաշնագիրը ստորագրող կողմերէն կը պահանջէ բարիկամեցողութիւն, իսկ չարակամեցողութիւնը կը համարուի՝ իրաւունքի չարաշահում (abus de droit): Հետեւաբար, Արեւելահայաստան եւ Տարագիր Արեւմտահայութիւն, երբ այս վերջինը կազմէ ՏԱՀԶ-ը, կրնան միացեալ դատական հայց ներկայացնել միջազգային ատեաններու առջեւ՝ Սեւրի դաշնագիրը չվաւերացնող բոլոր պետութիւններուն դէմ՝ չարակամեցողութեան յանցանքին հիման վրայ...:

Վեցերորդ՝ պատասխանատուութիւնը որ կը բխի Լոզանի դաշնագրին

1923 թուի Լոզանի դաշնագիրը ստորագրող բոլոր պետութիւնները՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքի նորմերով, չարակամեցողութեան յանցանքը գործած կը նկատուին, երբ չվաւերացուցին Սեւրի դաշնագիրը, եւ՝ աւելին ըլլալով, Հայաստանը (Արեւելահայաստանը, որ իրենց կողքին ստորագրած էր Սեւրի դաշնագիրը) ոչ միայն չհրաւիրեցին Լոզանի դաշնագրին, այլեւ այս Լոզանի դաշնագրով ոտնակոխեցին Սեւրի նպատակները հայ ժողովուրդի անկապտելի իրաւունքները կապտելով... խախտելով բարիկամեցողութեան սկզբունքը, քանի որ Լոզանը այս ոտնակոխումը ըրաւ լռելեայն, առանց՝ բացայայտօրէն յետս կոչելու Սեւրը կամ բարեփոխելու զայն, զոր չէր կրնար կատարել՝ երբ Սեւրը ստորագրող Արեւելահայաստանը հրաւիրուած չէր Լոզանի դաշնագրին...:

Եօթերորդ՝ Բրիտանիոյ եւ Ֆրանսայի պատասխանատուութիւնը

Երբ այս երկուքը թերացան հայ ժողովուրդը պաշտպանելու իրենց պարտաւորութեան մէջ, այն շրջաններուն մէջ, որոնք կը գտնուէին գաղութարար Ֆրանսայի եւ Բրիտանիոյ իշխանութեան տակ:

Արդարեւ, Մարաշի հայոց կոտորածը (16,000 հայ), որ տեղի ունեցաւ՝ երբ Կիլիկիան գրաւուած էր Ֆրանսայի կողմէ, եւ նմանօրինակ կոտորածները, որոնք տեղի ունեցան Պաֆուի մէջ՝ երբ Բրիտանիա

գրաւած էր Ատրպէյճանը, այս կոտորածներուն պատասխանատուութիւնը կ'իյնայ Կիլիկիան եւ Ատրպէյճանը գրաւող գաղութարար պետութիւններու ուսերուն:

Տակաւին, 1922 թուին, Իզմիրի մէջ, երբ Թուրքիա տեղւոյն Հայերն ու յոյները կոտորածի եւ արտաքսումի կ'ենթարկէր՝ Դաշնակիցներու մարտանաւերը կ'երթեւեկէին Իզմիրի ջուրերուն մէջ՝ ոչ մէկ փորձ ըրին պաշտպանելու Հայերն ու յոյները, որոնք քրիստոնեաներ էին իրենց նման...:

Ութներորդ՝ Դաշնակիցներու պատասխանատուութիւնը հայկական ստացուածքներու զաւթումին մէջ

Ա. Աշխարհամարտի աւարտին, օսմանեան պետութեան ձեռքին գտնուող մեծարժէք ստացուածքներ անցան Դաշնակիցներու ձեռքին: Այդ ստացուածքներու մեծ մասը կը կազմէին դրամական միջոցներ, որոնք օսմանեան պետութեան կողմէ պաճ գրուած էին Գերմանիոյ եւ Աւստրիոյ կեդրոնական դրամատուներուն մէջ, եւ այս դրամական միջոցներուն մեծ մասը կողոպտուած էին հայ քաղաքացիներէն...: Դաշնակիցները Հայոց պատկանող դրամական միջոցները չվերադարձուցին Հայերուն: Օրինակ մը միայն յիշելու Համար այս մեծագումար ստացուածքներէն, Պերլինի կեդրոնական դրամատան մէջ օսմանեան պետութեան պաճ դրած մէկ գումարը կը կազմէր 5 միլիոն թրքական ոսկեդրամ, որուն վրայ ձեռք դրին Դաշնակիցները զինադադարէն վերջ: Այս գումարը յիշուած է՝ այն «Յուշագիր»ին մէջ, զոր պատրաստած էին Բրիտանիոյ նախկին վարչապետ Սթենլի Պոլտոնին եւ Ազատականներու Կոսսակցութեան պետ Հերպերթ Ա. Սքուիթ, եւ ներկայացուած՝ օրուան գործող վարչապետ Ռամսէյ Մաքտոնալտին: Այս «Յուշագիր»ին մէջ կը խօսուի նաեւ՝ հայ ժողովուրդին հանդէպ, ընդհանուր առմբ, Բրիտանիոյ պատասխանատուութեան մասին, եւ կ'եզրակացուի. «Կ'ուզենք յայտնել մեր կարծիքը, թէ՛ բարոյական տեսակէտէն, հայոց հանդէպ մեր յանձնարարութեանց չկատարումին պատճառով անոնց կարգ մը հատուցումներ տալու անհրաժեշտութիւնը, բրիտանական կառավարութիւնը պարտի անոնց մատուցել մեծարժէք յատկացում մը»:

Եւ համաձայն Միջազգային Հանրային Իրաւունքի նորմերուն, Դաշնակիցները պարտ էին իրենց տէրերուն վերադարձնել այն բոլոր ստացուածքները, որոնց տիրացած էին պատերազմին բերումով, եւ այդ ստացուածքներու մեծ մասը կը պատկանէր հայոց:

Ինններորդ՝ Դաշնակիցներու պատասխանատուութիւնը Ազգերու Լիկայի որոշումներու չկատարումին հետեւանալով

Սկզբունքով՝ ամբողջ Ազգերու Լիկան եւ անոր յաջորդած ՄԱԿ-ը պատասխանատու են՝ միջազգային կազմակերպութեան տուած որոշումներուն չգործադրութեան համար: Բայց քանի որ, փաստականօրէն, գերհզօրներն են, որ կը տնօրինեն միջազգային խնդիրները, մենք ալ՝ իրողապէս (de facto) այդ հզօրները՝ Դաշնակիցները, պատասխանատու կը գտնենք Ազգերու Լիկայի տուած որոշումներուն չգործադրութեան համար: Այդ որոշումներէն յիշատակելի են՝ Ազգերու Լիկայի Ընդհանուր Ժողովի չորս որոշումները՝

- 1 – 18 Նոյեմբեր 1920 թուականի,*
- 2 – 25 Փետրուար 1921 թուականի,*
- 3 – 21 Սեպտեմբեր 1921 թուականի, եւ՝*
- 4 – 18 Սեպտեմբեր 1922 թուականի,*

որոնք կը վերաբերին Ազգերու Լիկայի պարտաւորութեան՝ Լիկայի Ուխտի Յօդ. 22-րդի համաձայն, պաշտպանելու Տարագիր Արեւմտահայութեան ապագան, անոր Հայրենազուրկ զանգուածներուն ապահովելով՝ «Ազգային Օճախ» մը, քանի որ Սեւրի դաշնագիրը վաւերացուած չէր, զայն ստորագրած պետութիւններուն եւ գլխաւորաբար Դաշնակիցներուն կողմէ, որոնք նաեւ՝ մերժած էին Արեւելահայաստանի անդամակցութիւնը Ազգերու Լիկային...: Եւ՝ 18 Սեպտեմբեր 1922 թուականէն ետք ալ Ազգերու Լիկան վերջնականապէս թաղեց Տարագիր Արեւմտահայութեան «Ազգային Օճախ»-ի հարցը, ինչպէս Լոզանը պիտի թաղէր Սեւրը, տապանաբար մը դնելով Արեւմտահայաստանի հողային դատին վրայ..., դառնալով մեղսակիցը Թուրքիոյ՝ Արեւմտահայութեան հայրենազուրկութիւնը:

Ինչպէս տեսանք արդէն, 24 Մայիս 1915-ին, երբեակ դաշնակիցները՝ Բարձր Դրան հրապարակաւ ազդարարած էին, թէ՛ իրենց յանձնառու են դատելու եւ պատժելու հայոց դէմ գործուած երկակ ոնիրներուն պետական պատասխանատուները, եւ սակայն, յաղթանակէն ետք՝ չգործադրեցին իրենց հրապարակային յանձնառութիւնը: Ընդհակառակը, Մեծն Բրիտանիա՝ նոյնիսկ թրքական Զինուորական Բարձրագոյն Դատարանին կողմէ բանտարկուած Երիտթուրք 142 ոճրագործներէն 130 մեծագոյնները ազատեց թրքական բանտերէն եւ զանոնք տարաւ Մալթա կղզին, իբր թէ զանոնք դատելու համար, եւ սակայն յետագային զանոնք ազատ արձակեց, կամ՝ անոնց թոյլ տուաւ որ փախչին, ենթարկուելով՝ սիոնական միջազգային կազմակերպութեան ճնշումներուն, քանի որ անոնք

Երիտթուրք կուսակցութեան մէջ սիոնական քատրային պատասխանատուներն էին, իսկ Մեծն Բրիտանիան՝ Սիոնիզմի մեծագոյն հովանաւորը...:

Եւ ֆրանսական իմփերիալիզմը սկսաւ սիրաբանիլ նոր կազմաւորուող Բեմալական Թուրքիոյ հետ, Թուրքիոյ մէջ ապահովելու համար իր սեփական շահերը, ոչ միայն աչք գոցելով Մարաշի հայոց կոտորածին, այլեւ՝ յետագային, Իսկէնտերունի սուրիական սանճաքը զիջելով Թուրքիոյ՝ իբրեւ Կիլիկիան գրաւած դաշնակից տէրութիւն:

Իսկ Յարական Ռուսաստանը՝ Հոկտեմբերեան Սոցիալիստական Յեղափոխութեան յաղթանակով, դուրս եկած էր Ա. Աշխարհամարտէն, եւ դադրած մաս կազմելէ երրեակ դաշնակիցներու ճակատին:

Երրեակ դաշնակիցներէն Մեծն Բրիտանիա եւ Ֆրանսա պատասխանատու կը մնան՝ ոճրագործ Թուրքիան դատելու եւ պատժելու իրենց յանցանորութիւնը չգործադրելուն համար:

Այսպիսով, կը հաստատուի նորվեկիացի արդարադատ Ֆրիտոթոֆ Նանսէնի դիտարկումը, քանի որ «Միջազգային Ընտանիք» եւ «Արդարադատութիւն» կոչուածները երկու մեծագոյն սուտերն են, երբ աշխարհին կը տիրապետեն Արեւմուտքի իմփերիալիստները, եւ աշխարհ գուրկ կը մնայ արդարադատ աշխարհակարգէ...: Սակայն այսօր մենք ակնատես կ'ըլլանք նոր աշխարհակարգի մը՝ բազմաբեւեռ աշխարհակարգի մը կազմաւորումին, որ աւելի հաւասարակշռուած ու հակաշռուած է եւ երէկի միաբեւեռ աշխարհակարգին մենատիրոջ իմփերիալիստական Արեւմուտքը թեւակոխած է իր արեւամուտի ու վայրէջքի հանգրուանին եւ Թուրքիան՝ Արեւմուտքի ՕթԱն-եան զինակիցը այլեւս չի վայելեր իմփերիալիստական Արեւմուտքի նեցուկը, եւ այլեւս հարկը չունինք մտահոգուելու, որ ներկայիս ալ այդ Արեւմուտքը վարէ թրքանպաստ ու հայավնաս քաղաքականութիւն:

Այսպիսի մտահոգութիւն ունեցող եւ հարցադրող ընթերցողներուն կը յիշեցնեմ՝ որ 2016 թ. Մարտ 1-ին, Պէյրութի Փիւնիկ սրահին մէջ, ամերիկահայ յառաջապահ հրապարակագիր Դաւիթ Պարսամեան, Զաւարեան Ուսանողական Միութեան կողմէ հրաւիրուեցաւ դասախօսելու դրամատիրութեան մայրամուտին շուրջ՝ The Twilight of Capitalism: Աշխարհ այսօր կ'ապրի յառաջդիմական փոխանցման հանգրուան մը...:

ԳԼՈՒԽ Բ.

**Հանգամանաւոր Պահանջատիրոջ՝
ՏԱՀՔ-ի Կազմակերպումը**

Ա. ՊԱԿ-Ի ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ՆԱԽԸՆԹԱՅԸ

Պաղեստինի Ազատագրութեան Կազմակերպութիւնը (ՊԱԿ) Պաղեստինի տարագրեալ ժողովուրդին կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ իրաւական միակ լիազօր ներկայացուցիչն էր, որ միջազգային իրաւական կարգավիճակ ձեռք բերաւ, եւ հետագային հասաւ մինչեւ ՄԱԿ-ի դիտորդ անդամ պետութեան կարգավիճակին՝ անցնելով յաջորդական փուլերէ, միշտ ցուցաբերելով պահանջուած քաղաքական կամքն ու կազմակերպուելու ատակութիւնը, օրինակելի նախընթաց մը հանդիսանալով՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ իրաւական միակ լիազօր ՏԱՀԲ-ին համար:

Պաղեստինցի տարագրեալները պահպանեցին իրենց գաղթականի անձնաթուղթերը եւ միայն քիչեր առին արաբական երկրի մը քաղաքացիութիւնը եւ կորսնցուցին հայրենագուրկի իրենց հզօր զէնքը եւ հայրենիք վերադարձի անկապտելի իրաւունքը, բայց մեծ մասամբ՝ հանդուրժելով բազմատեսակ զրկանքներ, կառչած մնացին Պաղեստին վերագաղնալու իրաւունքին: Մենք կորսնցուցինք Նանսենեան անցագիրը, եւ այսօր ալ՝ մեր ազատ կամքով կ'առնենք Արեւելահայաստանի քաղաքացիութիւն, կորսնցնելով հայրենագուրկի հզօր զէնքը: Որովհետեւ՝ օտար ազգ-պետութիւններու հպատակութիւնը մեզի չի տար հայրենիք, այլ միայն պետութիւն, որ ազգային հայրենիք չէ: Ազգութիւնը եւ էթնիկ հպատակութենէն հիմնովին տարբեր պատկանելիութիւններ են: Օտար երկրի հպատակութիւնը մեզի հայրենիք չի տար եւ կը մնանք հայրենագուրկ ու կը պահենք հայրենիք վերադարձի անկապտելի մեր իրաւունքը: Բայց Արեւելահայաստանը մեր հայրենիքն է եւ ազգ-պետութիւն չէ, այլ մայր հայրենիք՝ պատմամշակութային առումով: Պաղեստինցի տարագրեալը եթէ արաբական երկրի մը հպատակութիւնը առնէ, զոր կը կոչեն քաղաքացի, կը կորսնցնէ հայրենագուրկի հանգամանքը եւ Պաղեստին վերադարձի իրաւունքը, որուն դիմաց սիոնական պետութիւնը պատրաստ է՝ հարկւրաւոր միլիառ տոլար վճարելու: Մինչդեռ մենք՝ Արեւելահայաստանի քաղաքացիութիւն կ'առնենք եւ կը դադրինք հայրենագուրկ ըլլալէ, կը կորսնցնենք Արեւմտահայաստան վերադարձի մեր իրաւունքը՝ ճրիօրէն, վնասելով մեր հողային դատին...:

ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովը՝ իր 14 Հոկտեմբեր 1974 թ. թիվ 3210 (D.290) որոշումով, ճանաչում տուաւ ՊԱԿ-ին, որպէս պաղեստինցի ժողովուրդին իրաւական եւ միակ լիազօր ներկայացուցիչ կազմակերպութիւն, եւ դիտորդի կարգավիճակով զայն հրաւիրեց մասնակցելու ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովի նիստերուն եւ քննարկումներուն:

4 Յուլիս 1976 թ., ՄԱԿ-ի հովանաւորութեամբ, Ալճերիոյ մայրաքաղաք Ալճերի մէջ գումարուած միջազգային համաժողովը որդեգրեց ժողովուրդներու իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը, հիմնաքարը դնելով ժողովրդապաշտ ուղղութեան, պաշտպանելու համար պետականագուրկ (հայրենագրկեալ) ժողովուրդներու իրաւունքները՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին նորմերուն եւ հիմնական սկզբունքներուն համաձայն:

ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովը՝ իր 7Յուլիս 1988 թ. թիվ 52/250 որոշումով՝ ճանչցաւ ՊԱԿ-ի իրաւունքը, մասնակցելու նաեւ՝ ՄԱԿ-ի համագումարներուն, դիտորդ անդամի կարգավիճակով:

15 Նոյեմբեր 1988-ին, ՊԱԿ-ի Ազգային Խորհուրդը հռչակեց Պաղեստինի պետութիւնը, միակողմանիօրէն:

15 Դեկտեմբեր 1988-ին, ՊԱԿ-ի Ազգային Խորհուրդի Պաղեստինի պետութիւնը միակողմանիօրէն հռչակուելէն ուղիղ միայն մէկ ամիս ետք, ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովը՝ իր թիվ 43/177 որոշումով՝ ճանչցաւ Պաղեստինի պետութիւնը, պահպանելով հանդերձ ՊԱԿ-ի լիազօր ներկայացուցիչի կարգավիճակը, եւ սկսաւ ՊԱԿ-ը անուանել՝ Պաղեստինի պետութիւն...:

Հոս ընդհատուեցաւ զարգացման ընթացքը՝ երբ Սովետ Միութեան եւ Սոցիալիստական երկիրներու ճակատին ինքնալուծարումով, ամերիկեան իմփերիալիզմը իր միահեծան իշխանութեան տակ ստեղծեց միաբեւեռ աշխարհակարգ մը (Unipolar World Order), եւ ՄԱԿ-ն ու միւս միջազգային ատեանները հարկադիր պաշտօնափոխութիւն կամ պաշտօնաթողութիւն ապրեցան: Սակայն, չուրջ քսանամեակ մը վերջ, երբ միաբեւեռ աշխարհակարգը նահանջեց եւ սկիզբ առաւ բազմաբեւեռ աշխարհակարգը, 29 Նոյեմբեր 2012-ին, ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովը, հակառակ Իսրայէլի եւ ԱՄՆ-ի ընդդիմութեան..., իր թիվ 67/19 որոշումով, ՊԱԿ-ը ճանչցաւ որպէս ՄԱԿ-ի դիտորդ անդամ պետութիւն...: Որովհետեւ՝ ըստ ՄԱԿ-ի Ուխտի կանոնադրութեան, միայն Ապահովութեան Խորհուրդն է որ իրաւասոյ է պետութիւն մը ճանչնալու՝ որպէս լիիրաւ, ոչ-դիտորդ անդամ:

2011-ին, երբ ՊԱԿ-ը ղեկած էր Ապահովութեան Խորհուրդին, լիիրաւ անդամ պետութեան կարգավիճակ ստանալու յոյսով, այդ ղեմումը տապալած էր ԱՄՆ-ի «վէթո»ով... եւ ուրեմն ղեկած էր 2012-ին՝

ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովին եւ ստացած դիտորդ անդամ պետութեան կարգավիճակ: Սակայն, երբ Ապահովութեան խորհուրդը չկարենայ ժողով գումարել որեւէ պատճառով, ՄԱԿ-ի Ուխտի Յօդ. 377-ը դը՛ անոր իրաւասութիւնները կը փոխանցէ ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովին: Յուրտ պատերազմի թէժ օրերուն, ԱՄՆ՝ խուսափելու համար սովետական «վէթօ»էն, կը խափանէր Ապահովութեան խորհուրդի նիստերը եւ կը դիմէր Յօդ. 377-ը դով՝ ընդհանուր ժողովին, ուր այդ օրերուն մեծամասնութիւնն ունէր:

Բ. ՏԱՀՔ-Ի ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔԸ՝ ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Է...

Կարելոր կը նկատենք՝ թռուցիկ ակնարկ մը նետել ՏԱՀՔ-ի ծրագրի ծննդոցի պատմութեան վրայ, որպէսզի յստակացնենք, որ ՏԱՀՔ-ի գաղափարին ակունքն է համահայկականութիւնը:

Աւելի քան կէս դար առաջ՝ 1961-ին, պատմագէտ Վարդան Գրիգորեան, Համազգայինի Պէյրութի վարչութեան հրաւերով իր տուած դասախօսութեան ընթացքին, շեշտած էր՝ կրկին անգամներ, թէ՛ «Հայ Դատի մեծագոյն բաղադրիչ մասին հետապնդումին միակ իրական եւ իրաւական տէրն է Սփիւռքի հայութիւնը»....:

Այս դասախօսութեան արձագանգելով՝ «Ազգակ», իր 2 Մարտ 1961 թուակիր համարի խմբագրականին մէջ գրած էր. «Տառացիօրէն բաժնելով այս տեսակէտը, կ'աւելցնենք թէ՛ միջազգային իրադրութեան պայմաններն ալ կը թելադրեն Սփիւռքի ղեկավարներուն՝ Հայ Դատի պահանջները ներկայացնելու՝ յանուն մեր ժողովուրդի ՏԱՐԱԳԻՐ հատուածին», քանի որ «Հայ Դատը նախ եւ առաջ հողերու պահանջ է: Այդ պահանջին առաջին իրաւատէրը, ուրիշ մէկը չէր կրնար ըլլալ, եթէ ոչ՝ Սփիւռքի այն հայութիւնը, որ տեղահանուած է այդ հողերէն: Եւ տեղահանուած այդ ժողովուրդէն կը պահանջուի՝ որ մնայ միշտ պահանջատէրի դերին մէջ՝ անվկանդ կերպով եւ հաստատ վճռակամութեամբ» (ընդգծումները մեր կողմէ, Գ.Տ.):

2009 թուին, պատմագէտներ Էդիկ Գ. Մինասեան եւ Արարատ Գ. Վարդանեան հրատարակեցին իրենց «Հայրենիք-Սփիւռք Առնչութիւններ ՀՀ Անկախութեան Տարիներուն, 1991-2009» խորագրով հատորը, որուն մէջ անոնք կ'եզրակացնեն. «Սփիւռքի զարգացման ապագան կրնայ երաշխաւորուիլ՝ Սփիւռքի մէջ համահայկական նոր եւ հզօր կառոյցի մը ստեղծումով»:

Հռոմի մօտ ՀՀ Հաւատարմատար դիւանագէտ Դոկտ. Գաբրիկ Պաղտասարեան, պաշտօնական յայտարարութեամբ մը շեշտեց. «Սփիւռքը նախ եւ առաջ միաւորուելու է, որպէսզի կարողանայ դառնալ կազմակերպուած ուժ»:

Լիբանանի մօտ ՀՀ նախկին դեսպան Արեգ Յարութիւնեան կը կրկնէր. «Հայաստան կարիքն ունի հզօր, կազմակերպուած միասնական Սփիւռքի»: Եւ դեսպան Վահան Տէր Դեւոնդեան դիտել կու տար, որ «ՀՀ համար Սփիւռքի հետ համագործմբ մեծ չափով կը հեշտանայ եթէ Սփիւռքը ներկայանայ իբրեւ մէկ ամբողջութիւն»:

Յակոբ Պալեան, Փարիզի «Նոր Յառաջ» թերթի 26 Յունուար 2010 թուակիր համարին մէջ՝ «Հայաստանի Հանրապետութեան (Արեւելահայաստանի) եւ Հայ Ժողովուրդի Շահերու Շփոթ Կայ» վերնագրին տակ իր յօդուածին մէջ, մատը կը դնէ՝ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը եւ Արեւմտահայաստանը անտեսելու արիւնոտ վէրքին վրայ, երբ կը գրէ. «Բռնագրաւեալ (Արեւմտա)Հայաստանը եւ անոր ժողովուրդը՝ Արեւմտահայութիւնը, որպէս այդպիսին, Հայաստանի Հանրապետութեան "պրագմատիզմ"ին ենթադրեալ գործնապաշտ քաղաքականութեան մէջ տեղ չունին: Սփիւռքը եթէ այս կացութիւնը ըստ արժանոյն չտեսնէ եւ չգնահատէ՝ կը կնքէ իր լուծարքը, կը թաղէ ազգի իրաւունքները...: Երբ կ'ըսուի "Հայաստանը բոլոր հայերուն հայրենիքն է", մանաւանդ երբ կ'ըսուի «մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ»... առանց ճշդելու թէ խօսքը կը վերաբերի Հայաստանի Հանրապետութեան (Արեւելահայաստանի) թէ Հայաստանի (պատմական կամ ամբողջական)...: Արեւելահայաստանը միջազգային ճանաչում գտած է...: Հայրենահանուած Արեւմտահայութիւնը եւ Արեւմտահայաստանը ոչ մէկ ճանաչում ունին... թէեւ ցարդ մենք դիմում ալ չենք բրած, քանի որ հաւաքական կամք եւ կազմակերպուած կառոյց գոյութիւն չունին: Այս հարցերը միթէ Համասփիւռքեան Համաժողով մը չեն արժեր, որպէսզի՝ սփիւռքները չմոռնան, որ իրաւագրկուած ժողովուրդ են եւ տէր են իրենց վերապահուած իրաւունքի մը: Այսպիսի նախաձեռնութիւնը զբօսաշրջութեան, բարեսիրութիւններէ, շքանշաններէ եւ բիզնեսէ այլ որակ կ'ենթադրէ: Կը հետամտէ՝ իր հունէն ելած Հայոց Պատմութիւնը իր հունին մէջ դնելու: Իսկ նման առաջարկ կամ խորհրդակցութիւն կը նմանին շատախօսութեան կամ՝ մենախօսութեան, երբ լսողներ չըլլան»:

Բայց, բարեբախտաբար՝ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը կեդրոնական կառոյցի մը մէջ վերակազմակերպելու, այսինքն՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Համասփիւռքեան Քոնկրէսի (ՏԱՀԶ) գաղափարին շուրջ՝ մեր կողմէ տարուած երեսնամեայ լուսաբանական աշխատանքները՝ այսօր արդէն դադրած են «շատախօսութիւն» կամ «մենախօսութիւն» ըլլալէ... եւ դարձած են բոլոր բանիմաց մարդոց ուշադրութեան կիզակէտը, ուստի՝ Լիբանանի Հայ Համալսարանաւարտներու Միութեան մէջ մեր գործակիցը՝ Յ. Պալեան պատճառ չունի այլեւս տագնապելու: Ասիկա այնքան իրական է... որ համահայկական մտահոգութիւններէ զուրկ եւ բիզնեսամէտ հատուածամոլներ կամ մե-

նատիրութեամբ կուրացածներ՝ հրապարակ նետեցին «երկփաղափա-
ցիութեան» եւ Հայաստանի խորհրդարանին վրայ ՍԵՆԱՏ մը ստեղ-
ծելու փորձառական փուլիկներ, որոնց միջոցով կը նկրտին
մոռացութեան տալու Արեւմտահայաստանն ու Տարագիր Արեւմտա-
հայութեան դերն ու պարտականութիւնը:

«Երկփաղափացիութիւն»ը Տարագիր Արեւմտահայութեան անկազ-
մակերպ բեկորներուն օտար քաղաքացիութեան վրայ կ'ուզէ աւելցնել
Արեւելահայաստանի փաղափացիութիւնը, որ հայկական քաղաքացիու-
թիւն ըլլալով՝ Տարագիր Արեւմտահայը կը զրկէ հայրենագուրկ ըլլալու
փաղափական հօգի իր գէնէն, քանի որ Միջազգային Հանրային Իրա-
ւունքը մարդոց տուած է միայն մէկ ազգային հայրենիք ունենալու
իրաւունքը...: Ասիկա կը նուազեցնէ թիւը հայրենագուրկ արեւմտահա-
յութեան, նուազեցնելով Արեւմտահայաստան վերադառնալու իր
պահանջին տեսակարար կշիռը...: (Նման է՝ պաղեստինցի տարագր-
եալներուն արարական ուրիշ երկրի մը քաղաքացիութիւնը տալուն,
որ արաբերէնով կը կոչուի քաութին, որուն համար Իսրայէլ պատրաստ
է հարիւրաւոր միլիառ տոլար վճարելու, որովհետեւ՝ քաութինով պա-
ղեստինցի գաղթականը կը կորսնցնէ Պաղեստին վերադառնալու իր
անկապտելի իրաւունքը...: Մինչ մենք Թուրքիան ձրիօրէն կ'ազատենք
այդ գլխացաւանքէն...:

«ՀՀ Խորհրդարանի Սենատ»ին մէջ Տարագիր Արեւմտահայութե-
նէն պատգամաւորներ ներառելու ծրագիրը եւս անոր պիտի պար-
տադրէ «երկփաղափացիութիւնը», առաւել ըլլալով՝ պիտի խոչընդոտէ
ՏԱՀՔ-ի կազմութիւնը: Աւելի կառուցողական պիտի չըլլա՞ր՝ նախ
ստեղծել ՏԱՀՔ-ը, եւ ապա՝ գործակցութիւն ստեղծել ՏԱՀՔ-ի եւ Ա-
րեւելահայաստանի խորհրդարաններուն միջեւ, ի հարկին կազմելով՝
երկու խորհրդարաններու պատգամաւորներու «համագործակցութեան
մնայուն խորհուրդ», որ միակ կառուցողական ու արդէնաբեր տա-
րազն է Սփիւռք-Հայաստան գործակցութեան...:

ՏԱՀՔ-ը, քաղաքական ու ռազմավարական առումներով, ան-
փոխարինելի գէնք մըն է ուղղուած՝ բուրք-թաթարական միացեալ
թշնամի ճակատին դէմ, որմէ հաւասարապէս պիտի օգտուին՝ համա-
հայկական գոյամարտին երեք ջոկատները՝ Արեւելահայաստան, Ար-
ցախ եւ Տարագիր Արեւմտահայութիւն...:

**

ՏԱՀՔ-ի ստեղծումը նախապայմանաւորուած է՝ համահայկական
տեսլականի եւ ոգիի առկայութեամբ:

Անցեալ դարու 70-ականներուն սկիզբը, համահայկականութեան
գաղափարականը սկսաւ հող շահիլ, վարանոտ քայլերով, սփիւռքահայ

Հասարակական մտաւորական գործիչներու յառաջապահներուն մօտ, որոնք դուրս եկան յետ-եղեռնեան մօտ վեց տասնամեակ տեւած հատուածամոլութեան ու մեկնատիրական ախտի նախնին։ Այս զարթօնքին ազդանշաններէն մէկն էր՝ Պէյրութի մէջ հիմնուած Լիբանանի Հայ Համալսարանաւարտներու Միութեան (ԼՀՀՄ), որ կ'ընդգրկէր Հայ քաղաքական անխտիր բոլոր հոսանքներուն՝ դաշնակցական, համայնավար, ռամկավար, հնչակեան եւ անկուսակցական համալսարանաւարտներ՝ դրական գործակցութեան նշանաբանով։ Կողք-կողքի սկսան գործակցիլ՝ դոկտ.-փրոֆ.ներ՝ Շաւարշ Թորիկեանը, Մելինէ Թօփաքեանը, Մարի Գասպարեանը եւ Մանուկ Քմրեանը, Մեթր Գ. Տէրտէրեանն ու Մեթր Ն. Հազարեանը, Յ. Պալեանը եւ Յակոբ Պօղոսեանը, Գրիգոր Շահինեանը եւ Յովակ Ապտալեանն ու Յովակ Թիւթէլեանը, Շաքէ Մաւրսաքալեան-Ապտալեանն ու Շուշանիկ Մոյոյեանը, Մասիս Ալեքսանդրեանը, Վահէ Պահատրեանն ու Շահէ Արապեանը, բժիշկներ՝ Ժօզէֆ Կիտանեանը, Կարպիս Հարպոյեանն ու Զաւէն Լուռեանը եւ հարիւրեակ մը ուրիշներ։ Առաջին անգամ ըլլալով՝ ԼՀՀՄ-ը բազմագոյն հաւաքական այցելութիւններ կու տար դէպի Սովետական Հայաստան եւ Սբ. Էջմիածին...:

Հրայր Մարուխեան (1972 թ.) «Ազդակ»ի մէջ, երկու թիւով՝ դրական մօտեցումով կը պարզաբանէր մարքսեան տեսութիւնը՝ անհատի եւ հասարակութեան փոխ-յարաբերութեան խնդիրը։ Լիբանանի ներքին պատերազմի օրերուն, լիբանանահայ քաղաքական չորս հոսանքները՝ դաշնակցական, համայնավար, հնչակեան եւ ռամկավար կը վարէին միեւնոյն դրական չեզոքութեան քաղաքականութիւնը եւ կը համագործակցէին (1975-1977) հայկական շրջաններու պաշտպանութեան գործին մէջ եւ Մեծ Եղեռնի 60-րդ տարելիցի ոգեկոչումը կը կատարուէր Սփիւռքի տարածքին՝ համահայկականօրէն։ Եւ Ոգեկոչման Լիբանանի Համագգային Մարմինի 10 անդամներուն 6-ը կը ներկայացնէին կուսակցութիւնները, իսկ 4-ը՝ անկուսակցական միութիւնները, որոնցմէ մէկն էր ԼՀՀՄ-ը յանձինս Մեթր Գ. Տէրտէրեանի, որուն վստահուած էր Համագգային Մարմինի Տեղեկատուական Յանձնախումբի պատասխանատուութիւնը...:

Անցեալ դարու 80-ականներու սկիզբէն՝ Հալէպի մէջ կը կայանային տարեկան «Ապրիլեան Սեմինարներ» սուրիահայ եւ լիբանանահայ բազմագոյն մտաւորականներու մասնակցութեամբ՝ Բժ. Ռ. Ընպեճեան, Մեթր Դոկտ. Ռուբէն Պօղոսեան, Արմէն Դարեան, Հրանդ Գանգրունի, Գէորգ Աճէմեան, Դոկտ. Երուանդ Հ. Քասունի, Լեւոն Վարդան, Բժ. Գէորգ Թեմիզեան, Մեթր Գ. Տէրտէրեան, Պարոյր Աղպաշեան, Անդրանիկ Արարատ, Յակոբ Պօղոսեան, Վարուժան Սալաթեան, Ազնիւ Արապեան, Ազնիւ Գիրիշեան եւ այլք։ «Ապրիլեան Սեմինարներ»-ու շարքին Ա.-ին նիւթերը ամփոփուեցան «Յո՞» Երթաւ

Հայ Սփիւոֆ» Հաւաքածոյին մէջ՝ Մեթր Գ. Տէրտէրեանի խմբագրութեամբ եւ «Յառաջաբան»ով, որ կ'ուրուագծէր համահայկականութեան գաղափարականը եւ Սփիւոֆի վերականգնակերպումը:

Իսկ անցեալ դարու 90-ականներու սկիզբին (1990), հրապարակուեցաւ՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Համասփիւռքեան Քոնկրէսին կոչը՝ «Վասն Համասփիւռփահայ Քոնկրէսի» վերնագրով: Կոչը ստորագրած էին 40 մտաւորականներ՝ Սուրիայէն, Լիբանանէն, Իրանէն, Կիպրոսէն, Անգլիայէն, Ֆրանսայէն, Գերմանիայէն, Իտալիայէն եւ տարբեր ոստաններէ: Անոնց շարքին՝ Վահէ-Վահեան, Գալուստ Խանեց, Բժ. Ռ. Ճեպեճեան, Մեթր Ռ. Պօղոսեան, Արթիւր Պէյլէրեան, Դոկտ. Ժիրայր Քոչարեան, Մեթր Գ. Տէրտէրեան, Բժ. Գէորգ Թեմիզեան, Գէորգ Աճէմեան, Արմէն Դարեան, Լեւոն Վարդան, Երուանդ Հ. Քասունի, Աստղիկ Խանինեան, Նուպար Մարթայեան, Փրոֆ. Խաչատուր Փիլիկեան, Փրոֆ. Յովհաննէս Փիլիկեան, Կարօ Յակոբեան, Դոկտ. Փրոֆ. Արամայիս Միրզախանեան, Բժ. Տիգրան Աբրահամեան, Պարոյր Աղպաշեան, Դոկտ. Մարտիրոս Գուշաբճեան եւ ուրիշներ:

ՏԱՀՔ-ի ծրագրի նախագիծը մշակողները առաջնորդուեցան հետեւեալ մեկնակէտերէն.

- 1) Գտնուելով երկիր մոլորակին վրայ, եւ՝ ոչ թէ անջրպետին մէջ, իբր յարացոյց որդեգրել Միջազգային Հանրային Իրաւունքի նորմերն ու սկզբունքները, զորս չենք կրնար անտեսել կամ շրջանցել՝ եթէ որոշած ենք Հայ Դատը փոխադրել միջազգային դաշտ:
- 2) Համահայկական Գոյամարտի երեք ջոկատներն են՝ Արեւելահայաստանի անկախ Հանրապետութիւնը, Լեւոնային Ղարաբաղի ինքնակոչ Հանրապետութիւնը եւ անկազմակերպ Տարագիր Արեւմտահայութեան բեկորները, զորս պէտք է օժտել միջազգային կարգավիճակով ... որպէսզի իբր հանգամանաւոր իրաւատէր ներկայանայ Արեւմտահայաստանի հողային դատին:
- 3) Հեռու մնալ զգացական ազգասիրութենէն եւ բնազանցական-խտհապաշտական մտածողութենէն եւ Շոփէնհաուերի արկածալից կամապաշտութենէն (volontarisme), քանի որ կամենալը միշտ չէ որ կարենալ է..., այլ յաճախ՝ կամենալու ֆեթիշացումը՝ աղիտալի արկածախնդրութիւններու առաջնորդած է մեր ղեկավարութիւնները...:
- 4) Հեռու մնալ մեր անհամբերատար շտապողականութենէն եւ եմբակայական դատումներէն, որոնք կրնան մեզ առաջնորդել պատեհապաշտական որոշումներու կամ մշուշապատ (nebulous) տեսադաշտի եւ մեզ անկարող կը դարձնեն տեսնելու, ծառի ետին գտնուող անտառը, երբ մասնիկն ու անմիջականը կը ծածկեն ընդհանուրը եւ հեռանկարայինը:

5) Զգաստ մօտեցումով Հաշուել մեր եւ մեր թշնամիին ուժերն ու խոցելի կողերը, եւ պատրանքներ չունենալ մեր հարցը հետապնդելու՝ իրաւական դաշտէն դուրս...:

Այս սկզբունքային հինգ մեկնակէտներէն մեկնելով՝ ՏԱՀՔ-ի ծրագիրի նախագիծը մշակողները յանգեցան հետեւեալ եզրակացութիւններուն.

ա) Արեւմտահայաստանի հողային դատի միակ իրաւատէրն է՝ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը:

բ) Հետեւաբար՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան մօտ պէտք է զարգացնել՝ Տարագիրի գիտակցութիւնը, զայն հեռացնելով Տարաբնակի հաշմող ինֆնութենէն, եւ զայն մօտեցնելով պահանջատէրի յանձնառութեան:

գ) Միջազգային Հանրային Իրաւունքը Տարագիր Արեւմտահայութեան պահանջատէրի հանգամանքը կրնայ ճանչնալ միմիայն այն պարագային, երբ այս վերջինը կը յաջողի վերակազմակերպուիլ՝ որպէս համախումբ ու միաւորուած հայրենագրկեալ արեւմտահայ ժողովուրդ, ձեռք բերելով իրաւական անձնաւորութիւն (personnalité juridique), որ յաջողած է կազմել՝ զինք ներկայացնող ու կառավարող կառոյց մը, այսինքն՝ կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ իրաւասու միակ լիազօր կառոյցը, այլ խօսքով՝ ՏԱՀՔ-ը, Տարագիր Արեւմտահայութեան Համապիւլուքեան Քոնկրէսը:

դ) Ժամանակին, տարագրեալ արեւմտահայերը ի ձեռին ունէին «Նանսենեան անցագիր» կոչուած միջազգային վաւերաթուղթը (laissez-passer) տրուած Ազգերու Լիկային կողմէ, որ կը փաստէր որ զայն կրողը՝ տարագրուած էր Արեւմտահայաստանէն եւ ուրեմն ունէր տարագիր արեւմտահայու կարգավիճակ (personne juridique): Այս վաւերաթուղթը վաղուց մենք ձեռքէ Հանած ենք՝ մեր ղեկավարներու իրաւաքաղաքաՏգիտութեան... եւ Արեւմտաքիզաղութարար տէրութիւններու մեքենայութեանց պատճառով:

ե) Հետեւաբար, մեր առաջնահերթ պարտաւորութիւնն է ստեղծել «Նանսենեան» փոխարինող նոր վաւերաթուղթ մը:

զ) Այդպիսի վաւերաթուղթը կրնայ ըլլալ ՏԱՀՔ-ի կողմէ տրուելիք «Տարագիր Արեւմտահայ» լիկայագիրը, եթէ մենք յաջողինք կազմակերպել ՏԱՀՔ-ը, որ ուրեմն անյետաձգելի պարտաւորութիւն մըն է, զոր մեզմէ կը պահանջէ Միջազգային Հանրային Իրաւունքը՝ որպէսզի կարողանանք հետապնդել Արեւմտահայաստանի

Հողային դատը: Այսպես՝ այս դատը կը մնայ ԱՆՏԷՐ, զրկուած հանգամանաւոր պահանջատէր իրաւատէրէ, որովհետեւ ուրիշ հայկական ոչ մէկ կազմակերպութիւն՝ մեր կողմէ անոր ինչ անուն ալ տանք՝ «Համազգային», «Ընդհանուր» կամ այլ, ճանաչուած չի կրնար ստանալ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին կողմէ, եւ՝ ինքնախաբէութիւն կը մնայ...:

- է) ՏԱՀՔ-ի ստեղծումը կը պահանջէ Համահայկական քաղաքական կամք եւ համազգային կազմակերպչական ատակութիւն...: Պահանջուածը՝ կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ միակ լիազօր կառոյց է:
- ը) Այս պատճառներով, ՏԱՀՔ-ի ծրագրի նախագիծը մշակողներս, պիտի չփորձենք կազմել ոչ մէկ նախնական կամ նախաձեռնող մարմին, սպասելով՝ որ այս գաղափարը որդեգրուի հայ քաղաքական բոլոր հոսանքներուն ու գործող ուժերուն կողմէ անխտիր, քանի որ մեծ դժբախտութիւն է մեր մէջ՝ այն սնամտութիւնը կամ՝ քաղաքական-հատուածական անչափահասութիւնը, որ երբ գործ մը նախաձեռնուած է որոշ գոյնի մարդոց կողմէ՝ միւս գոյնի մարդիկը ոչ միայն չեն մասնակցիր, այլեւ սապօթաժի կ'ենթարկեն... ամէնէն պիտանի նախաձեռնութիւնն անգամ...: Խղճալի թշուառականներ չենք արդեօք...:

Գ. ՏԱՐԱԳԻՐ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՔՈՆԿՐԷՍԻ ՊԱՏՄԱ-ԻՐԱՒԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԻՈՐՈՒՄԸ

Մեր պահպանողական մտաւորականները, դժբախտաբար, դեռ չհասան ըմբռնելու թէ՛ իրողութեան մէջ, գոյութիւն չունին՝ ոչ մէկ հայկական ամբողջութիւն, ոչ մէկ հայկական միաւորուած հողամաս եւ ոչ մէկ Հայ Սփիւռք, եւ ոչ իսկ՝ Հայու Մէկ կերպար...: «Մէկ ժողովուրդ, մէկ հայրենիք, մէկ մշակոյթ» բնազանցական ապստրահումը կամ՝ վերցարկումը (metaphysical abstraction) լոկ իտէալական ցանկալի գաղափարն է, որ ցարդ չէ կենսագործուած՝ իրողապէս, մեր պատմութեան վերիվայրումներուն եւ միասնութեան օղակի փշրուելուն պատճառով, որոնք տեսած են դարերով...: Ուրեմն, իրականութեան մէջ՝ կան մէկէ աւելի հայաստաններ, մէկէ աւելի սփիւռքներ եւ մէկէ աւելի հայու կերպարներ: «Հայ Դատ» կոչուածը եւս կը տարբադարձուի՝ տարբեր ծաւալի, տարբեր քաղաքական բնոյթի եւ տարբեր իրաւական հիմքով դատերու...: Ահա այս պատճառով է՝ որ մենք ի սկզբանէ, մեր այս գիրքին բովանդակութիւնը սահմանեցինք՝ յետ-եղեռնեան Տարագիր Արեւմտահայութեան հողային պահանջատիրութեամբ, որ Հայ

Դատի բաղադրիչ դատերուն մեծագոյնն է: Նախա-եղեռնեան հին սփիւռքի դարիք արեւելահայերն ու պանդուխտ արեւմտահայերը, որոնք բռնի չեն տեղահանուած հայրենի հողերէն, չունին միջազգային քաղաքական ու իրաւական դատ մը: Նոյնպէս՝ յետ-անկախութեան կամ յետ-սովետական սփիւռքի արեւելահայերը չունին միջազգային քաղաքական խնդիր մը, այլ ունին ներագոյնի քաղաքական պահանջատիրութիւն իրենց պետութեան դէմ՝ բարելաւելու ընկերային արդարութեան վիճակը երկրին համակարգին մէջ, բարելաւելու հանրային ազատութիւններու վիճակը, վերջ դնելու քրէաօլիկարիսներու մեծատիրութեան եւ մենաշնորհներուն (մոնոփոլներուն) եւայլն...: Միայն յետ-եղեռնեան սփիւռքի արեւմտահայերն են, որ ունին միջազգային քաղաքական ու իրաւական դատ մը, զիրենք իրենց հայրենի հողերէն բռնի տեղահանուած թուրք կառավարութեան դէմ:

Պատմականօրէն՝ դարերով գոյութիւն ունեցած են բիւզանդահայք եւ թրքահայք, պարսկահայք եւ ռուսահայք եւ կիլիկիահայք, վիրահայք եւ արցախահայք: Արեւմտահայաստանը (Թրքահայաստան) եւ Արեւելահայաստանը (Ռուսահայաստան) ուրեմն, Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մէջ՝ իրարմէ անջատ աշխարհաքաղաքական միաւորներ են:

Երկու հայաստաններու՝ Թրքահայաստանի եւ Ռուսահայաստանի անջատ իրաւաքաղաքական միաւորներ ըլլալու փաստը արձանագրուած է եւ նուիրագործուած միջազգային դիւանագիտութեան մէջ: Այսպէս՝ Փարիզի (Վերսայի) խաղաղութեան Վեհաժողովին, Հայութիւնը ներկայացաւ իրարմէ անջատ երկու պատուիրակութիւններով՝ Թրքահայաստանի պատուիրակութիւնը Պօղոս Նուպար Փաշայի նախագահութեամբ, իսկ Ռուսահայաստանի պատուիրակութիւնը՝ Աւետիս Ահարոնեանի, եւ այս երկու պատուիրակութիւններու նախագահներէն իւրաքանչիւրը կը խօսէր միայն ու միայն իր ներկայացուցած Հայաստանի անունով:

Յատկանշական է Պօղոս Նուպար Փաշայի կողմէ դաշնակից պետութիւններուն ուղղուած յուշագրին (1917) հետեւեալ պարբերութիւնը.

"On se trouve donc en présence d'une Arménie intégrale libérée du joug turc. Il est essentiel de ne pas se mé prendre sur le sens que l'on attache au mot "intégrale", qui doit s'appliquer uniquement aux territoires arméniens de la Turquie d'Asie, à l'exclusion de ceux de la Russie. Il ne peut être, question en effet, des Arméniens du Caucase". — «Ուրեմն կը գտնուինք ամբողջականօրէն թրքական լուծէն ազատագրուած Հայաստանի մը դիմաց: Էական է որ սխալ չհասկնանք «ամբողջական» բառին նշանակութիւնը, որ կը վերաբերի բացառաբար Ասիական Թուրքիոյ մէջ

հայկական տարածքներուն, բացառելով Ռուսաստանի մէջ գտնուող տարածքները: Կովկասի հայերու պարագան փաստօրէն հարց չի կրնար դառնալ այստեղ»:

Ասիկա պահանջն էր Միջազգային Հանրային Իրաւունքին, որ Արեւմտահայաստանն ու Արեւելահայաստանը կը ճանչնար որպէս աշխարհաքաղաքական երկու իրարմէ անջատ միաւորներ, որոնք նաեւ այդ պահուն ունէին իրարմէ տարբեր կարգավիճակներ, որ կը մնայ մինչեւ օրս:

Շատեր՝ այս գիրքին Ա. տպագրութիւնը կարդալով, հարց տուին թէ՛ ՄԱԿ-ը պիտի ճանչնա՞յ երկու հայաստաններու գոյութիւնը եւ անոնց միաժամանակ անդամակցութիւնը ՄԱԿ-ին (հարցադրողներէն մէկն էր նաեւ Աւետիս Եսփիւճեան՝ իր գրախօսականին մէջ, որ լոյս տեսաւ «Զարթօնք»ի 17, 18, 19 եւ 20 Փետրուար 2016 թուակիր համարներուն մէջ):

ՄԱԿ-ը այո՛ պիտի ճանչնար երկու հայաստանները՝ Արեւմտեանը եւ Արեւելեանը, քանի որ արդէն ճանչցած էր Արեւմտեան ու Արեւելեան Գերմանիաները, Հիւսիսային եւ Հարաւային Քորէաները եւ Վիէթնամները: Պայմանաւ՝ որ ներկայ Գ. հանրապետութիւնը մենք կոչենք Արեւելեան Հայաստանի Հանրապետութիւն, սրբազրելով 1919 թուի մեր ցանկատեսութիւնը, որպէսզի ՄԱԿ-ը ճանչնայ նաեւ՝ Արցախի Հանրապետութիւնը, եւ այս երեքը՝ եթէ ճանաչու՞մ ձեռք բերեն նաեւ միւս երկուքը, կրնան հռչակել Միացեալ Հայաստանը:

Հայր Դոկտ. Լեւոն Զէքիեան իր «Ինքնութեան Խճանկար» հատորին մէջ անգամ անդրադարձած է «Հայաստան»ի բազմակիութեան եւ եռակիութեան երեւոյթին, եւ իր կարգին յիշեցուցած է «Հայու կերպարներու» անգամ բազմազանութիւնը, գիրքին 41-րդ էջին վրայ գրելով.

«Հայերու միջեւ, պատմական կերպարներու բազմազանութիւնը թերեւս ամենացայտուն յատկանիշերէն մին եղած է մեր պատմութեան: ... Մեծ Հայք-Փոքր Հայք, Պարսկահայք-Յունահայք, Ռուսահայ-Տաճկահայ-Պարսկահայ, գլխաւոր կոչումներէն են հայու պատմահոլովութային կերպարներու ալլազանութեան, որ տեւած է դարեր ամբողջ, եւ որ վերջին տասնամեակներուն երեւան եկած է առաւելաբար Արեւելահայութիւն-Արեւմտահայութիւն հանդերձանքով»:

Տակաւին, Հայր Դոկտ. Լեւոն Զէքիեան իր «Ինքնութեան Խճանկար» վերնագրով հատորի 145-րդ էջին վրայ դիտարկած է հետեւեալը.

«Հայաստաններու երկակիութիւնը իր արմատները կը նետէր պատմական շատ աւելի հեռաւոր անցեալի մը ընդերքին մէջ: Յիշենք պատմական Հայաստանի երկար դարերով բաժանու՞մ, իբրեւ Արեւել-

եան եւ Արեւմտեան Հայաստան, կամ՝ իբրեւ Պարսկահայք եւ Յունահայք: Այս երկրորդին վրայ պիտի աւելնար Կիլիկեան պետականութեան պարագան՝ Արեւմտահայքի ծիրին մէջ: Միւս կողմէ՝ Թիֆլիս-Պոլիս մշակութային առանցքներուն երկակիութիւնը երկար ժամանակ, վերջնականօրէն նուիրագործած է կրկնակ գրական լեզուներու ուրոյն եւ զուգահեռ, բայց ներքնահաղորդ եւ համագործ գոյութիւնը: Երկու ուրոյն գրական լեզուներ, բայց ներքնահաղորդ, քանի որ անոնց միջեւ տարբերութիւնը այնքան ալ մեծ չէ, որքան որ կ'ըլլայ ընդհանրապէս լեզուի մը բարբառային ճիւղաւորումներուն միջեւ...»:

Միացեալ Հայաստանը հեռաւոր գրաւիչ նպատակ մըն է, զոր մենք ապագային պիտի կարողանանք իրականացնել՝ երբ զօրացուցած ըլլանք Արեւելահայաստանը, միջազգային ճանաչում բերած ըլլանք Արցախի Հանրապետութեան, եւ՝ մասնաւորաբար իրականացուցած ըլլանք Արեւմտեան Հայաստանի մը անկախ եւ ճանցցուած Հանրապետութիւնը: Երբ այս բոլորը իրականութիւն դառնան, երեք ջոկատները՝ իբր անկախ եւ ինքնիշխան պետութիւններ, կրնան որոշել իրենց միութիւնը՝ ոչ մէկ պետութեան հողային տարածքի ամբողջականութեան դիպչելով, համաձայն Միջազգային Հանրային Իրաւունքի նորմերուն եւ սկզբունքներուն: Ճանապարհը երկար է, բայց առաջին քիլոմետր կրնանք կտրել կազմակերպելով ՏԱՀԶ-ը եւ միջազգային ճանաչում ձեռք բերելով Արցախի Հանրապետութեան անկախութեան, որպէսզի կարողանանք իրականացնել հայ ժողովուրդի դարաւոր երազը՝ Միացեալ Անկախ Հայաստանը... բայց ոչ թէ՛ երազելով, այլ՝ յամառօրէն պայքարելով...:

1945 թ. Մայիսի 3-ին, երբ Սովետ Հայաստանի արտգործ նախարար Ս.Կ. Կարապետեան՝ Սովետ Միութեան արտգործ նախարարի տեղակալին ներկայացուց պաշտօնական «Զեկուցագիր»՝ «Թուրքիոյ անցած նախկին հայկական տարածքների վերադարձի մասին», Ս.Կ. Կարապետեան կը յիշէր երեք՝ առաւելագոյն, միջին եւ նուազագոյն տարբերակներ, որոնց սերտողութիւնը ցոյց տուած էր թէ՛ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին մէջ, սահմանազատում կար Արեւմտահայաստանի (Թրքահայաստանի) եւ Արեւելահայաստանի (Ռուսահայաստանի) միջեւ: Հետեւաբար՝ Ռուսահայաստանը միայն ներկայացնող Սովետ Միութիւնը՝ ո՞ր տարածքներուն վերադարձը կրնար պահանջել: Միջազգային իրաւունքի սովետ իրաւագէտները քննեցին երեք տարբերակները մէկ առ մէկ.

Նուազագոյնը՝ իբր հիմք ունէր վերականգնումը 1878-1914 թուականներու ուսումնական սահմանին: Այսինքն՝ Կարսի, Արտահանի եւ Սուրմալուի շրջաններու վերամիաւորումը Սովետ Հայաստանին:

Միջինը՝ իբր հիմք ունէր 1878 թ. Սան Սթեֆանոյի պայմանագրով որոշուած եւ ուսական բանակին կողմէ գրաւուած տարածքները Արեւմտահայաստանէն եւ Կարսը, Արտահանը, Սուրմալուն, Ալաշ-կերտի հովիտը եւ Պայազետ քաղաքը:

Առաւելագոյնը՝ իբր հիմք ունէր՝ բացի միջին տարբերակի հողերէն, նաեւ՝ Ուիլսոնեան իրաւարար վնիռով փոխանցուած վիլայէթներուն կէսը, այն հիմնաւորումով թէ՛ Թրքահայաստանէն Ռուսահայաստան ապաստանած եւ միւս հայ տարագրեալները այդ հողերուն վրայ պիտի բնակեցուէին ներգաղթի կազմակերպումով (տես՝ Արման Կիրակոսեան, «Հայաստանը եւ Սովետ ու Թրքական Յարաբերութիւնները 1945-1946 թթ.»):

Միջազգային իրաւունքի սովետ իրաւագէտները հիմնաւորուած նկատած էին նուագագոյն տարբերակը՝ այդ ժամանակի միջազգային քաղաքական ուժերու կշիռը նկատի ունենալով, որ կը հակէր ամբրիկեան իմփերիալիզմի կողմը՝ տրուած ըլլալով, որ արդէն ԱՄՆ-ը ցոյց տուած էր հիւլէական զէնքի իր մոնոփոլը՝ Հերոշիմայի եւ Նակազաքիի վրայ... որպէս ազդարարութիւն սովետներուն եւ ամբողջ աշխարհին...:

Ուրեմն, Վ. Մոլոթով պահանջեց նուագագոյն տարբերակը միայն: Եւ սակայն, այդ իսկ անընդունելի հռչակեց ամբրիկեան իմփերիալիզմը, որ Ջորջիլի հետ միասին ցուրտ պատերազմ հռչակած էր Սովետ Միութեան դէմ, եւ կը յայտարարէր թէ՛ թուրք-սովետական սահմանագիծը՝ ամբրիկեսովետական սահմանագիծ դարձած էր այսուհետեւ...:

Սակայն եւ այնպէս, գրաւեալ հայկական հողերը վերադարձնելու այս ապարդիւն պահանջը հայոց վերլիչեցուց գրաւեալ Արեւմտահայաստանը, եւ 1965-ին, Երեւանի հրապարակներուն վրայ վիթխարի ցոյցերուն ընթացքին, ցուցարարները վանկարկեցին՝ «Մեր հողերը», «Մեր հողերը»... եւ 1968-ին մենք տեսանք Մեծ Եղեռնի յուշակոթողը Ծիծեռնակաբերդին մէջ, եւ... անոր «Անշէջ հուր»ը...:

Այս «Անշէջ հուր»ը կոչ կ'ընէ Տարագիր Արեւմտահայութեան հետապնդելու գրաւեալ Արեւմտահայաստանի հողային դատը, կազմակերպելով Տարագիր Արեւմտահայութեան Համասփիւռքեան Քոնկրէսը (ՏԱՀՔ), որ մեզմէ կը պահանջուի Միջազգային Հանրային Իրաւունքին կողմէ, որպէս անշրջանցելի նախապայման, որ մեզմէ կը պահանջէ վերջ դնել օտարներու ապաւինելու մեր հիւանդութեան եւ անչափահասութեան, դառնալ չափահաս ու մեր ջանքերով կերտել մեր ապագան...: Որովհետեւ՝ իրաւունք մը կը մնայ ԱՆՏէՐ՝ եթէ իրաւատէրը տէր չկանգնի իր իրաւունքին...:

Այստեղ կ'ուզենք կրկին անգամ յստակացնել, թէ՛ Տարագիր Արեւմտահայութեան կեդրոնական, ներկայացուցչական (այսինքն՝ ԸՆՏ-

ԲՈՎԻ) եւ միակ լիազոր ներկայացուցիչ կառույցը մենք պայմանակա-
նօրէն միայն կոչած ենք ՏԱՀՔ՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Հա-
մասփիւռքեան Քոնկրէս, կամ՝ Համաշխարհային Քոնկրէս: Կրնանք
նաեւ զայդ կոչել Տարագիր Արեւմտահայութեան Գերագոյն Խորհուրդ
(ՏԱԳԽ), կամ՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Կեդրոնական Մարմին
(ՏԱԿՄ), եւ կամ՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Լիազոր Ներկայա-
ցուցչութիւն (ՏԱԼՆ), եւայլն: Կարեւորը այն է, թէ՛ Տարագիր Արեւ-
մտահայութիւնը կազմակերպէ իր կեդրոնական, ներկայացուցչական
(ընտրովի) եւ միակ լիազոր կառույցը:

Այս կառույցը երբ յաջողի ճանաչում ձեռք բերել, եւ մանաւանդ՝
տիրանալ Արեւմտահայաստանին, այդ երազին իրականացումէն ետքն
է, որ երեքը՝ Արեւելահայաստանը, Արցախը եւ Արեւմտահայաստանը
կրնան որոշել եւ հռչակել Միացեալ Հայաստանի Հանրապետութիւնը:

Պարզ խօսելով՝ նշանակովի պատգամաւորներով չենք կրնար ու-
նենալ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը ներկայացնող կեդրոնական եւ
իրաւական միակ լիազոր մարմին: Ուրեմն, այդ մարմինը պիտի ընտ-
րեն Տարագիր Արեւմտահայութեան բեկորները, որպէսզի յաջողին
ձեռք բերել միջազգային ճանաչում, համաձայն Միջազգային Հանրա-
յին Իրաւունքի նորմերուն:

Դ. ԻՆՉՊԷՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԵԼ ՏԱՀՔ-Ի ՍՏԵՂԾՈՒՄԻՆ ԱՌԱ- ՋԻՆ ՔԱՅԼԵՐԸ

1. ՏԱՀՔ-ի Նախաձեռնող Մարմին

Կամաւորաբար ի մի եկած համախոհ անհատներ կամ՝ նոյնիսկ
հայկական առանձին հիմնարկ մը, կրնան նախաձեռնել նախնական
խորհրդակցութիւններու շարք մը՝ տարբեր հոսանքներու եւ հեղինա-
կաւոր անձերու հետ, եզրակացնելու համար երկու նախնական հարցեր.

ա) Միջազգային ճանաչում եւ հեղինակութիւն վայելող ո՞ր հիմնար-
կին վստահիլ ՏԱՀՔ-ի նախաձեռնող պաշտօնական մարմինի
պաշտօնը.— Պերթրանտ Ռասելի Խաղաղութեան Հիմնարկի՞ն, Լելիօ
Պասսօ Ի Խնդիր Ժողովուրդներու Իրաւունքին եւ Ազատութեան
Հիմնարկի՞ն, Նոպէլեան Խաղաղութեան Մրցանակի Յանձնաժո-
ղովի՞ն, ՀԲԸՄ-ի՞ն, ՀՕԿ-ի՞ն, Արաբ-Հայ Իրաւագիտական
Միջազգային Խորհուրդի՞ն, ՄԱԿ-ի անդամ Հայաստանի Հանրա-
պետութեա՞ն, թէ՞՝ այլ խաղաղասէր պետութեան մը:

Հեղինակին նախընտրութիւնը կ'երթայ Լելիօ Պասսօ Ի Խնդիր Ժո-
ղովուրդներու Իրաւունքին եւ Ազատութեան Հիմնարկին, քանի
որ այս հիմնարկն էր որ Հայոց Ցեղասպանութեան թղթածրարը

- տարաւ Պերթրանտ Ռասելի Խաղաղութեան Հիմնարկին Հիմնած ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանին առջեւ եւ կազմակերպեց Միջազգային Սիմփոզիումը եւ իրաւականօրէն Հիմնաւորեց՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան օտարահալման ու աշխարհացրիւ բեկորներուն ժողովուրդ մը հանդիսանալը, պայմանաւ որ անոնք լրացնեն 5-րդ վերջին նախապայմանը՝ կազմակերպուելու կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ իրաւական միակ լիազօր կառոյցի մը մէջ:
- բ) Այս վիթխարի գործին պահանջած ծախսերու նախնական Սնտուկին առաջին մեկենասներու փորձնական անուանացանկի մը կազմութիւնը:
2. ՏԱՀՔ-ի Առժամեայ Գործադիր Պիւրօն
- Կը կազմեն՝ Նախաձեռնող անպաշտօն Մարմինը եւ Նախաձեռնող Պաշտօնակալ Մարմինը միասնաբար, 3 իրաւագէտներէ, 3 հայագէտներէ եւ 3 գործարարներէ:
3. ՏԱՀՔ-ի Առժամեայ Պիւրօն
- Կը նախապատրաստէ ՏԱՀՔ-ի Հիմնադիր ժողովի կայացումը նախապատրաստող ծրագիրը, որ կը բաղկանայ հետեւեալ չորս հիմնարար աշխատանքներէն.
- ա) ՏԱՀՔ-ի կանոնագրի նախագիծին մշակումը:
- բ) Հիմնադիր ժողովի օրակարգի ճշգումը:
- գ) Հիմնադիր ժողովէն բխելիք Մնայուն Գործադիր Պիւրոյի թեկնածուներու եռանուն անուանացանկին պատրաստութիւնը՝ 9 իրաւագէտներէ, 9 հայագէտներէ եւ 9 գործարարներէ:
- դ) Պատրաստութիւնը Հարցարան-Շրջաբերականի մը, զոր ան պիտի հաղորդէ Սփիւռքի տարածքին գործող անխտիր բոլոր կուսակցութիւններուն, յարանուանութիւններու պետերուն, կազմակերպութիւններուն, հաստատութիւններուն, թերթերուն, դպրոցներուն, հայրենակցական, մշակութային, մարզական եւ բարեսիրական միութիւններուն, մտաւորականներուն եւ արուեստագէտներուն, եւ որ պիտի ընդգրկէ հետեւեալ հարցումներն ու կէտերը.—
- 1 — Կը խորհի՞ք թէ՝ Արեւմտահայաստանի հողային պահանջատիրութիւնը անյետաձգելի առաջադրանքն է Տարագիր Արեւմտահայութեան:
- 2 — Կը խորհի՞ք թէ՝ այս պահանջատիրութիւնը իրաւականօրէն հետապնդելու համար, անհրաժեշտ է ստեղծել՝ Տարագիր

Արեւմտահայութեան կեդրոնական, ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ իրաւական միակ լիազօր կազմակերպութիւնը, որ պիտի ունենայ իր մնայուն Գործադիր Պիւրօն:

3 – Եթէ վերի երկու հարցումներուն Ձեր պատասխանը «այո՛» է, նշանակեցէք երկու լիազօր ներկայացուցիչներ՝ յառաջիկային գումարուելիք Հիմնադիր Ժողովին մասնակցելու համար: Նաեւ՝ մէկական ներկայացուցիչներ Ձեր կազմակերպութեան մասնաճիւղերէն, տարբեր երկիրներու մէջ՝ եթէ ունիք: Եւ մեր հասցէին հաղորդեցէք Ձեր ներկայացուցիչներուն անուններն ու հասցէները կամ կապի միջոցները: Հիմնադիր Ժողովի կայացման վայրն ու թուականները եւ նիւթերը կը հաղորդենք յաջորդիւ:

4 – Հիմնադիր Ժողովի օրակարգի կէտերը պայմանականօրէն կրնան ըլլալ՝

ա) Քննարկում եւ որդեգրում ՏԱՀՔ-ի կանոնադրի նախագիծին. ի հարկին բարեփոխումներով:

բ) Մնայուն Գործադիր Պիւրոյի անդամներու ընտրութիւն եւ ռանուն անունացանկէն միայն՝ 3 իրաւագէտ, 3 հայագէտ եւ 3 գործարար:

գ) Հինգ Երջանային Գրասենեակներու՝ Մերձաւոր եւ Միջին Արեւելքի, Ռուսաստանի, Եւրոպայի, Հիւսիսային Ամերիկայի եւ Լատին Ամերիկայի, տնօրէններու ընտրութիւն:

դ) Համասփիւռքահայ Տեղեկատուի մը՝ «ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁ – 1915» եւ կայքէջի մը՝ "REPATRIATION, WEST ARMENIA, 1915" հիմնում՝ Մնայուն Գործադիր Պիւրոյի վերահսկողութեան տակ:

ե) Այլագանք...:

5 – Համագումարներու միջեւ ինկող ժամանակաշրջանին, Տարագիր Արեւմտահայութեան միակ իրաւական լիազօր ներկայացուցիչը պիտի ըլլայ՝ Հիմնադիր Ժողովէն ընտրուած Մնայուն Գործադիր Պիւրօն, որ պիտի գործէ միջազգային մարմիններուն մօտ՝ ճանաչում ձեռք բերելու համար՝ «ՏԱՐԱԳԻՐ ԱՐԵԻՄՏԱՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ՄԻԱԿ ԼԻԱԶՕՐ ՏԱՀՔ-Ի ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՊԻՒՐՕ»-ի կարգավիճակ, ինչպիսին է ՊԱԿ-ի Գործադիր Կոմիտէն:

ՏԱՀՔ-ի գծով ցարդ միայն քարոզչական աշխատանք տարած, եւ ոչ մէկ կազմակերպչական քայլ առած նուիրեալներու անունով՝ տողերուս հեղինակը կը խոստանայ՝ ՏԱՀՔ-ի Առժամեայ Նախագահնող

Անպաշտօն Մարմինի հաւաքած իրաւագիտական տուեալները եւ կազմակերպչական տարազներու առաջարկները դնել՝ Նախաձեռնող Պաշտօնական Մարմինի տրամադրութեան տակ, որոնց մեծ մասը արդէն հրապարակուած են՝ մեր «Հայեացք եւ Կեցուածք» եւ «Դարադարձի Անդոհանք եւ Մարտակոչեր» հատորներուն մէջ:

Ե. ՏԱՀՔ-Ի ՀՆԱՐԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Որպէս առաջին քայլ, ՏԱՀՔ-ը կրնայ դիմել Արդարադատութեան Միջազգային Ատեանին (ԱՄԱ) (Cour Internationale de Justice – CIJ, International Court of Justice – ICJ, (محكمة العدل الدولية) , որուն իրաւասութեան սահմաններուն մէջ կ'իյնայ՝ խորհրդակցական կարծիք տալ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին առնչուած հայցներուն մասին, համաձայն՝ ԱՄԱ-ի կանոնադրութեան Յօդ. 36-րդի 2-րդ պարբերութեան (Բ) հատուածին եւ ՄԱԿ-ի 9 Դեկտեմբեր 1948 թ. Ցեղասպանութեան ոճիրի կանխարգելման եւ պատժումին մասին Պայմանակցութեան Յօդ. 9-րդի տրամադրութեան: (ԱՄԱ-ին դիմած էր 9 Յուլիս 2004 թուին ՊԱԿ-ը, Իսրայէլի կառուցած «Մեկուսացումի Պատ»ին շուրջ, եւ ԱՄԱ-ի 15 դատաւորներէն 14-ը դատապարտած էին Իսրայէլի այս արարքը, զայն նկատելով խախտումը միջազգային եւ ժրնեւեան հիմնական սկզբունքներուն: ԱՄԱ կրնար նաեւ նիւթական հատուցումի դատապարտել Իսրայէլի կառավարութիւնը):

Այս 9 Դեկտեմբեր 1948 թ. Պայմանակցութեան Թուրքիա անդամակցած է 31 Յուլիս 1950 թուականին, եւ ուրեմն դատելի կրնայ ըլլալ ԱՄԱ-ի առջեւ: Իսկ անոր դէմ դատական հայց կրնայ ներկայացնել ոչ միայն ՏԱՀՔ-ը, այլեւ՝ որեւէ պետութիւն, եթէ նոյնիսկ այդ պետութիւնը անդամակցած չէ այս Պայմանակցութեան, պայմանաւ՝ որ ցեղասպանութեան զոհ գացած ժողովուրդը լուծ չըլլայ, այլ շարունակած պահանջել հատուցումը իրմէ կորցուած իրաւունքներուն: Իսկ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը բնաւ լուծ չէ եւ միշտ պահանջած է ճանաչում եւ հատուցում: Ինչ որ կը նշանակէ, թէ՛ ՏԱՀՔ-ի կազմակերպումը անյետաձգելի հրամայական մըն է այլեւս, եւ՝ անշրջանցելի նախապայման մը:

Բայց Թուրքիա կը փորձէ խոյս տալ պատասխանատուութենէ, առարկելով թէ՛ այս Պայմանակցութիւնը պետութիւններէն կը պահանջէ պատժել ցեղասպանութեան արարքները գործող ֆիզիքական անհատները, եւ ոչ թէ պետութիւնները:

Այս առարկութիւնը անհիմն է, քանի որ Արդարադատութեան Միջազգային Ատեանը (ԱՄԱ, ICJ) Սերպիոյ դէմ 2007 թ. արձակած վճիռին մէջ հետեւեալը կ'ըսէ. «Փարատոֆս մը (տարակարծութիւն մը)

պիտի ըլլայ եթէ՝ պայմանադիր պետութեան պարտադրած ըլլար պատ-
ժել արարքները գործող ֆիզիքական անհատները միայն եւ ինք ան-
պատժելի մնար, քանի որ ինք թերացած էր թոյլ տալով այդ
արարքներուն գործադրութիւնը իր սահմաններուն մէջ...»:

Այլ խօսքով, արարքներուն գործադրութիւնը թոյլատրող պետու-
թիւնը եւս պատասխանատու էր այդ արարքներուն համար: Ուր մնաց
որ թուրք պետութիւնը ոչ միայն թոյլատրած էր այդ արարքներուն
գործադրութիւնը, այլեւ ինք ղեկավարած էր այդ արարքները: Այ-
սինքն, թուրք պետութիւնը ոչ միայն չէր կանխարգիլած այդ արարք-
ներուն գործադրութիւնը, այլեւ՝ ինք գործադրած էր այդ արարքները:
(Տես՝ ICJ, Judgement Reports 2007, paragraph 166, Application of the Con-
vention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide,
Bosnia and Herzegovina v/s Serbia and Montenegro): Յիշեցնենք՝ Յեղաս-
պանութեան Կանխարգիլման եւ Պատժումին Պայմանակցութեան Յօդ.
9-րդը ICJ-ին (ԱՄՄ) կու տայ Պայմանակցութեան յօդուածները մեկ-
նաբանելու իրաւասութիւնը:

Յեղասպանութեան Պայմանակցութիւնը զայն ստորագրող պետու-
թիւններուն կը պարտադրէ՝ կանխարգիլել իրենց քաղաքացիներուն կամ
հպատակներուն դէմ ցեղասպանական արարքներու գործադրութիւն, եւ
անոնք յանձն կ'առնեն պաշտպանելու իրենց քաղաքացիները կամ
հպատակ փոքրամասնութիւնները: Եւ Պայմանակցութիւնը նոր պար-
տաւորութիւն մը չէ դրած պետութիւններուն վրայ, այլ այս պարտա-
ւորութիւնը պետութեան առաջնահերթ պարտաւորութիւնն էր 1948
թուականէն դարեւ ատաճ արդէն, եւ 18-րդ դարէն ի վեր՝ որպէս մարդ-
կայնական իրաւունք նուիրագործուած էր միջ-պետական դաշնագրե-
րու մէջ, ինչպիսին էին 1774 թ. ռուս-օսմանական Քիւչիկ Քայնարճայի,
1878 թ. Սան-Սթեֆանոյի եւ Պերլինի դաշնագրերը. երեքն ալ Օսմանեան
Թուրքիոյ դէմ, որոնց միջոցով այս պարտաւորութիւնը դարձաւ Օսման-
եան Թուրքիոյ իրաւական միջազգային պարտաւորութիւնը իր քաղա-
քացիներուն եւ հպատակ փոքրամասնութիւններուն հանդէպ: Տակաւին,
24 Յուլիս 1899 թ., Լահէյի Խաղաղութեան Բ. Վեհաժողովին, պաշտօնա-
պէս միջազգային «մարդկայնական օրէնք» հռչակուեցաւ այս պարտա-
ւորութիւնը բոլոր պետութիւններուն համար, որ տեղ գտաւ նաեւ
Լոզանի դաշնագրի Յօդ. 37-44-րդին մէջ, այս անգամ ալ՝ Արդի Թուր-
քիոյ դէմ: Այսպիսով, Լեմբինի «Յեղասպանութիւն» եզրին բացայայ-
տումէն շատ առաջ (1945), 1899-ին գործածուեցաւ «մարդկայնութեան
օրէնք» կամ «մարդկութեան դէմ ոճիր» հասկացութիւնը, որ հոմանիշն
է ցեղասպանութեան եւ պատերազմի ոճիրներուն:

Հետաքրքրական է 2005 թ. Դեկտեմբեր 2-ին International Institute
for Genocide and Human Rights-ի բեմէն Դոկտ. Ֆաթմա Միւկէ Կէօզէքի

սա ճշդումը. «Ես էթնիքապէս թուրք քաղաքացի եմ, ես մեղաւոր չեմ, բայց պատասխանատու եմ 1915 թուին Հայոց պատահածին Համար, որովհետեւ ոճրագործներէն շատեր թուրք պետութեան ղեկավարներն էին»: Այսինքն, պետութեան ղեկավարներուն գործած ոճրային աւարքներուն պատասխանատու կ'ըլլան նաեւ անոր միւս քաղաքացիները...:

ՏԱՀՔ-էն անկախ, կամ անոր հետ միասին Հայաստանի կառավարութիւնը միասնաբար կրնան դիմել ԱՄԱ-ին, Թուրքիոյ դէմ, քանի որ Թուրքիա՝ 31 Յուլիս 1950 թուին եւ Հայաստան 23 Յուլիս 1993 թուին յարած են ցեղասպանութեան 9 Դեկտեմբեր 1948 թ. պայմանակցութեան:

Ապա՝ գինուած ԱՄԱ-ի դերական կարծիքով, ՏԱՀՔ-ը կրնայ դիմել ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովին, ճանաչում պահանջելով իբրեւ Տարագիր Արեւմտահայ Ժողովուրդի կեդրոնական, ներկայացուչական եւ միակ իրաւական լիազօր կազմակերպութիւն եւ դիտորդ անդամ ՄԱԿ-ի: Այս ճանաչումէն յետոյ՝ ՏԱՀՔ-ը կրնայ միակողմանիօրէն անկախութիւն հռչակել Թուրքիոյ կողմէ զաւթուած Արեւմտեան Հայաստանի պետութեան՝ Ուիլսոնի գծած սահմաններուն մէջ: Եւ հուսկ՝ դիմել ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովին, պահանջելով ճանաչում՝ իբրեւ պետութիւն եւ դիտորդ անդամ ՄԱԿ-ի: Այդուհետեւ՝ ՏԱՀՔ-ը, ՄԱԿ-ի դիտորդ անդամ պետութիւն ճանաչումը ստացած ըլլալով, կրնայ դիմել ՄԱԿ-ի Ապահովութեան Խորհուրդին՝ լիիրաւ անդամի ճանաչումը պահանջելով, քանի որ լիիրաւ անդամ պետութեան ճանաչումի իրաւասութիւնը վերապահուած է ՄԱԿ-ի Ապահովութեան Խորհուրդին: Եւ թէ Ապահովութեան Խորհուրդի մնայուն հինգ պետութիւններէն մէկը «վէթո» չգործածէ այս պահանջին դէմ, վստահաբար կը շահինք Ապահովութեան Խորհուրդի մեծամասնութեան «այո»ն եւ ՏԱՀՔ-ը կը դառնայ ՄԱԿ-ի լիիրաւ անդամ պետութիւն, եւ իր այս կարգավիճակով զօրացած կրնայ պահանջել միջազգային ad hoc դատարանի մը կազմութիւնը, որուն առջեւ ՏԱՀՔ պիտի պահանջէ՝ Ուիլսոնեան Արեւմտահայաստանի անկախութիւնը զաւթիչ Թուրքիայէն... միաժամանակ հետապնդելով Արեւմտահայաստանի պետութեան միջազգային ճանաչումին երկար պայքարը, յուսալով որ կազմաւորուող բազմաբեւեռ ազգայնական ու առաւել մարդկային աշխարհակարգը կազմող պետութիւնները պիտի կանգնին մեր կողքին, ընդդէմ ամերիկեւսոնափանթուրք հակազգային բեւեռին:

Միջազգային Քրէական Մնայուն Ատեանին (International Criminal Permanent Court – ICPC) ուղղակիօրէն չի կրնար դիմել ՏԱՀՔ-ը, ոչ ալ Հայաստանը, քանի որ արդէն Թուրքիա եւ Հայաստան չեն յարած այս Ատեանին, ստորագրելով Հռոմի Համաձայնագիրը, որ ուժի մէջ մտած է 17 Յուլիս 1998 թուականէն:

Սակայն, ՏԱՀՔ-ի առջեւ բաց կը մնայ այս Ատեանի (ICPC) կանոնագրի Յօդ. 15-րդի տրամադրութիւնը, ըստ որուն, Ատեանի ընդհանուր դատախազութիւնը կրնայ՝ ի պաշտօնէ, հետաքննութիւն բանալ՝ Յեղասպանութեան, Մարդկութեան դէմ գործուած, Պատերազմի եւ Նախայարձակումի (aggression) ոճիրներէն մէկուն շուրջ՝ երբ ստանայ Տեղեկագիր մը, պետութենէ մը կամ՝ իրաւական անձնաւորութիւն ունեցող կազմակերպութենէ մը, ինչպէս՝ ՏԱՀՔ-էն... երբ կազմուի: Տեղեկագիրը կը ներկայացուի ընդհանուր դատախազութեան քարտուղարութեան եւ անկէ կը ստացուի հետաքննութեան արդիւնքը: (Այս միջոցին դիմած են օրինակ՝ Մարդու իրաւանց Ամերիկեան Ցամաքամասի Կազմակերպութիւնը եւ Ի ինդիոյ Խաղաղութեան Ֆրանսեւհնչական Ընկերակցութիւնը):

Բայց միշտ բաց է դուռը ad hoc դատարանի մը հիմնումը պահանջելու ՄԱԿ-ի Ապահովութեան Խորհուրդէն, որ ապահով չէ, կամ՝ ընդհանուր ժողովէն՝ Համաձայն ՄԱԿ-ի Ուխտի Յօդ. 377-րդի տրամադրութեան, որ աւելի յուսալի է:

(ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովին դիմած են օրինակ՝ Պերթրանտ Ռասելի Խաղաղութեան Հիմնարկի 2005 թ. Մարտ 18-21 Փարիզի մէջ կայացուցած Միջազգային Խորհրդաժողովը՝ Պաղեստինի Համար, ինչպէս նաեւ՝ նախօրօք 22-24 Փետրուարին Քաթարի մէջ գումարուած միջազգային խորհրդաժողովը):

Առնուազն, եթէ Արեւելահայաստանի պետութիւնը ՄԱԿ-ի Ապահովութեան Խորհուրդէն կամ ՄԱԿ-ի ընդհանուր ժողովէն պահանջէ ad hoc դատարանի մը հիմնումը՝ Ուիլսոնեան իրաւարար վճիռին գործադրութեան համար, ՏԱՀՔ-ը՝ երբ կազմուի, կրնայ զօրավիգ կանգնիլ այդ պահանջին՝ Արեւմտահայութեան անունով, քանի որ այդ վճիռը՝ Արեւմտահայաստանի որոշ վիլայէթներու փոխանցումը կը պահանջէ Արեւելահայաստանին:

ՏԱՀՔ-ը կրնայ նոյնիսկ արծարծել 1920, 1921 եւ 1922 թուականներու Ազգերու Լիկայի չորս որոշումներուն հարցը «Ազգային Օճախ»ի շուրջ, եւ պահանջել որ ՄԱԿ-ի Ընդհանուր ժողովը որոշէ, թէ՛ Տարագիր Արեւմտահայութեան «Ազգային Օճախ»ը Արեւմտահայաստանն է...:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

2015 թուի մեծ ստուգատեսին առիթով՝ մենք ցարդ պարզեցինք այս հատորին լոյս ընծայումին շարժառիթները: Երկար ներածութեամբ մը նախասահմանեցինք այս հատորին բովանդակութիւնը խտացեալ կերպով: Ապա անդրադարձանք՝ մի առ մի, մեր հողային պահանջատիրութեան հիմքերը, մանրամասնօրէն՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքին ժողովրդապաշտ օրէնսդրութեան մէջ: Յետոյ՝ առանձին գլուխի մը տակ պարզաբանեցինք մեր հողային պահանջատիրութեան հանգամանաւոր պահանջատիրոջ՝ ՏԱՀՔ-ի կազմակերպումին մանրամասնութիւնները եւ ճշդեցինք ՏԱՀՔ-ի հնարաւորութիւնները, ներառեալ Արեւելահայաստանի պետութեան կողմէ նախաձեռնութեան մը զօրավիճ կանգնելու հնարաւորութիւնը, եւ հետագայ «Յաւելուածներ» բաժինին մէջ կու տանք խիստ կարեւոր վաւերաթուղթեր Արեւմտահայաստանի մեր հողային պահանջատիրութեան համար եւ բովանդակալից ճանաչումներու բնագրերը եւ ապա՝ ընտրեալ աղբիւրագիտութիւն մը, զորս կը թելադրենք կարգալ ուշադիր կեդրոնացումով:

Կը մնայ՝ որ վերլիչեցնենք եւ շեշտադրենք երեք հիմնական խնդիրներ.

Առաջինը՝ համահայակական ոգիին վերստեղծումն է, որուն բացակայութիւնը մահաբեր հիւանդութիւն մըն է, որ դար մը ամբողջ ջլատած է մեր կենսունակութիւնը, եւ մեզ դատապարտած ամլութեան, եւ հետեւաբար՝ յետամնացութեան:

Երկրորդը՝ մեր մէկ դարեան վազքն է Յեղասպանութեան լոկ բարոյական, ապաքաղաքական, պղատոնական ճանաչումներուն ետեւէն, որ կրկնակի ամլացուցած է մեր գործունէութիւնը եւ մեզի մոռնալ տուած է՝ մեր ՏԱՐԱԳԻՐԻ ստրկացումը եւ Արեւմտահայաստանը եւ մեզ օտարացուցած է... Արարատէն...:

Երրորդը՝ ՏԱՀՔ-ի կազմակերպումին համար մեր թափելիք վիթխարի ջանքերը, որոնք կրնան պահանջել տասնամեակ մը ամբողջ, սա-

կայն, այդ թափուելիք ջանքերը՝ ցանկալի արդիւնքի մը հասնելէն առաջ իսկ, պիտի վերստեղծեն եւ զօրացնեն համահայկական ոգին, վերստին կենսունակ դարձնելով Հայ Սփիւռքը, մէկ կողմէ, եւ միւս կողմէ՝ շօշափելի նպատակ մը պիտի տան Հայաստանի անկախութեան մեր ճիգերուն, այդպիսով՝ յետաձգելով մեր վերջնական ձուլումին ժամկէտը, եւ առաւել հեզասահ ու արդիւնաւէտ, առաւել հաւասարակշռեալ ու պտղաբեր դարձնելով՝ Սփիւռք-Հայաստան փոխյարաբերութիւնները, փոխադարձաբար զօրացնելով Սփիւռքն ու Հայաստանը եւ Արցախը: Եւ Համահայկական Գոյամարտի այս երեք ջոկատներուն՝ Հայաստան, Արցախ եւ Տարագիր Արեւմտահայութիւն փոխադարձ փոխ լրացումի ճամբով հաւասար զօրացումով՝ պիտի ստեղծուի հզօր հայութիւն մը՝ ներկայի անկրեւաւորդ ու անկար հայութեան փոխարէն:

Քանի որ ինքնանպատակ, վերացական ու բնազանցական հայապահպանումի քարոզը անիմաստ ու տաղտկալի կրնայ թուիլ շատերու, մինչդեռ շօշափելի նպատակի համար հայապահպանումի կոչը բանաւոր, բանական ու խթանիչ է բոլորին: Նոյնպէս ալ՝ փոխ-լրացումի ճամբով իրերահաւասար զօրացումը երեք ջոկատներուն, իւրաքանչիւրի ինքնուրոյնութեան ու յանձնառութեան պահպանումով ու քաջալերանքով, ստեղծուելիք զօրացումը ունի յառաջընթաց զարգացումի բնոյթ, մինչդեռ ջոկատներէն մէկն ու մէկին ենթարկումը կամ «զոհաբերում»ը միւսներուն, յետընթաց շարժում մըն է...:

Յրանսացի ականաւոր պատմաբան Էռնեսթ Ռընան ուշագրաւ դիտարկում մը ունի ժողովուրդներու հոգեբանութեան շուրջ, որ հայ ժողովուրդին ալ կը վերաբերի՝ արդեօք: Ռընան գրած է.

"En fait de souvenirs nationaux les deuils valent mieux que les triomphes, car ils imposent un devoir; ils commandent l'effort en commun, et ils fortifient le sentiment national, à cause de la souffrance, et la solidarité nationale demeure cohérente, en supposant une abdication au profit d'une communauté, un sacrifice permanent, une volonté de tous les jours. Avoir souffert ensemble, avoir perdu les siens au cours de la même tempête, les approche assez pour s'engager à réaliser un programme dans l'avenir".

«Իրականութեան մէջ, ազգային յիշատակի օրերէն սուգի օրերը աւելի մեծ նշանակութիւն կ'ունենան քան՝ յաղթանակները, որովհետեւ՝ սուգի օրերը պարտականութիւն կը պարտադրեն, կը պահանջեն հաւաքական ճիգ մը եւ կը զօրացնեն ազգային զգացողութիւնը տառապանքին իբր հետեւանք, եւ ազգային համերաշխութիւնը կը մնայ սերտօրէն ամրակուռ,

որ իր հերթին կ'ենթադրէ՝ նուիրաբերումը հաւաքականութեան ի շահ, մնայուն գոհաբերում մը եւ ամենօրեայ կամքի ուժ մը: Միասնաբար տառապած ըլլալով, իրենց հարազատները կորսնցուցած ըլլալով միեւնոյն փոթորիկին ընթացքին, անոնք իրարու կը մերձենան այնչափ՝ որ յանձնառու կ'ըլլան իրականացնելու աշխատանքի ծրագիր մը՝ ազգի ապագային համար»:

Արեւելահայաստանակեդրոն ռազմավարութիւնը, զոր կը կիրարկեն անոր օլիգարխիկ իշխանաւորները, ազգաքանդ ռազմավարութիւն մըն է, քանի որ թոյլ չի տար համահայկական գոյամարտի երեք ջոկատներուն իրերահաւասար զօրացումը եւ Տարագիր Արեւմտահայութեան Սփիւռքը եւ Արցախի Հանրապետութիւնը կը գոհաբերէ Արեւելահայաստանի ջոկատին, ինչ որ յետընթաց շարժում մըն է՝ իրերահաւասարութեան յառաջընթաց շարժումին հետ բաղդատած: Մինչեւ ՏԱՀՔ-ի ստեղծումը եւ Արցախի Հանրապետութեան անկախութեան միջազգային ճանաչումին ձեռքբերուիլը, երեք ջոկատները իրերահաւասար չեն կրնար համարուիլ, եւ բոլորովին աբսուրդ կը դառնայ Սերժ Սարգսեանի յօրինած «եռամիասնութիւն» կոչուած նոր ֆեթիշը...:

ՏԱՀՔ-ի կազմակերպումը համահայկական պատմական անհրաժեշտութիւն մըն է այսօր:

Գ.Տ.

ՅԱԷԼՈՒԱԾՆԵՐ

Ա. ԲՈՎԱՆԴԱԿԱԼԻՑ ՃԱՆԱՉՈՒՄՆԵՐ

1

ԿԻՊՐՈՍԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐՈՒ ՏԱՆ՝ 24 ԱՊՐԻԼ 1982-ԻՆ,
ՄԻԱԶԱՅՆՈՒԹԵԱՄԲ ՈՐԴԵԳՐԱԾ ԲԱՆԱԶԵԼԸ

Ներկայացուցիչներու Տունը՝

Հայոց Յեղասպանութեան տարելիցին առիթով, որ սկսած էր 1915 թուին՝ կազմակերպուած կերպով, ատենի թուրք ռեժիմին կողմէ՝

- 1 – *Զարհուրանքով կը նշէ եւ անվերապահօրէն կը դատապարտէ Հայ ժողովուրդին դէմ գործուած ոճիրը, որ ունէր Յեղասպանութեան տարողութիւն, եւ որ արմատախիլ ըրաւ հայերը իրենց նախահայրերու հողերէն:*
- 2 – *Նեցուկ կը կանգնի՝ Հայ ժողովուրդի անկապտելի իրաւունքներուն ամբողջական վերականգնումին:*
- 3 – *Կ'ընդգծէ Կիպրոսի հայոց հետ մեր ներդաշնակ համակեցութիւնը եւ եղբայրական համագործակցութիւնը, նաեւ՝ քաղաքական, տնտեսական եւ մշակութային կեանքին անոնց բերած նպաստը մեր երկրին:*
- 4 – *Այս համակեցութիւնը կը նկատէ ապացոյցը՝ Կիպրոսի ողջ ժողովուրդին ներդաշնակ համագործակցութեան իրական կարելիութեան, անկախաբար՝ լեզուէն, կրօնքէն եւ ազգային ծագումէն:*
- 5 – *Միաժամանակ անհրաժեշտ կը գտնէ դատապարտել՝ Կիպրոսի ժողովուրդին դէմ գործուած ոճիրը, 1974-ի թրքական ներխուժումով:*

3—

ՖՐԱՆՍԱՅԻ

29 ՅՈՒՆՈՒԱՐ 2001/70 ՕՐԷՆԸԸ

Ֆրանսայի Հանրապետութեան Ազգային Ժողովը, Ծերակոյտը եւ Հանրապետութեան Նախագահը կը հրատարակեն հետեւեալ օրէնքը.—

Ֆրանսա հրապարակայնօրէն կը ճանչնայ 1915 թուի Հայոց Յեղասպանութիւնը:

Ժագ Շիրաք – Նախագահ

Լիոնէլ Ժոսփէն – Վարչապետ

4—

ՈՒՐՈՒԿՈՒԷՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

26 ՄԱՐՏ 2004 Թ. ԹԻՒ 17.752 ՕՐԷՆԸԸ

Ուրուկուէյի Հանրապետութեան Նախագահը կ'որոշէ՝

Յօդ. 1 – Ապրիլ 24-ի օրը կը հռչակուի Հայ Նահատակներու Յիշատակին Օր, ի յարգանս 1915 թուի ազգային ջարդի զոհերու յիշատակին:

Յօդ. 2 – Ուրուկուէյի Ազգային Ռատիօհաղորդումներու Ծառայութիւնը (SODRE) եւ այլ մի քանի ձայնասփիռի եւ հեռատեսիլի ծառայութիւնները, պարտականութիւնը ունին այս օրին, իրենց յայտագրերուն մէջ յատուկ տեղ յատկացնելու այս եղելութեան ծանօթացումին:

Ուրուկուէյի Հանրապետութեան Նախագահ

Մամլոյ եւ Ռատիօհաղորդումներու Նախարար

5 .-----

ԶՈՒՒՅԵՐԻՈՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ
16 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2003 Թ. ՃԱՆԱԶՈՒՄԻ ԲԱՆԱԶԵԻԸ

Զուիցերիոյ Ազգային Խորհուրդը կը ճանչնայ 1915 թ. Հայոց Յեղասպանութիւնը եւ կը պահանջէ՝ Դաշնակցային Խորհուրդէն արձանագրել այս թիւ՝ 02.3069 Postulate-ը, եւ զայն փոխանցել սովորական դիւանագիտական խողովակներով:

Բացատրական.---

Օսմանեան Կայսրութեան հայոց բնաջնջումը Ա. Աշխարհամարտի ընթացքին, ոչնչացուց աւելի քան միլիոն մը ժողովուրդ, որ տեղահանուած էր եւ ջարդուած օսմանեան իշխանաւորներու հրահանգով: Այս եղելութիւնները, որ անհերքելի են իրենց նշանակութեամբ եւ տարողութեամբ, իբր յիշատակելի տիպար ծառայեցին՝ Ռաֆայէլ Լեմբինին, այն իրաւաբանը, որ ձեւակերպեց Յեղասպանութեան հասկացողութիւնը: ՄԱԿ-ի կողմէ 1948 թուի Պայմանակցութեան հաստատած նորմերը Յեղասպանութեան վերաբերեալ՝ ճշգրտօրէն կը համապատասխանեն քանդումի եւ ջախջախումի այն գործընթացին, որուն ենթարկուեցան հայերը:

Ճանչնալով Հայոց Յեղասպանութիւնը՝ Զուիցերիա արդարութիւն ըրած պիտի ըլլայ զոհերուն, վերապրողներուն եւ անոնց ժառանգներուն, եւ պիտի նպաստէ կանխարգիլելու ուրիշ ոճիրներ մարդկութեան դէմ: Ասիկա վճռորոշ վարմունք մըն է, որուն միջոցով Զուիցերիա ցոյց պիտի տայ իր յանձնառութիւնը՝ հանդէպ մարդու իրաւանց, յարգանքը՝ փոքրամասնութիւններուն նկատմամբ, եւ յարումը միջազգային քրէական օրէնսդրութեան: Յաւելեալ ըլլալով՝ այս վարմունքը պիտի վերյիշեցնէ մարդկութեան դէմ գործուած ոճիրներուն անժամանցելիութիւնը, նպաստ մը բերելով՝ ժխտողականութեան դէմ մղուող պայքարին:

Ազգային Խորհուրդը կը փափաքի, որ այս Postulate-ի որդեգրումը նպաստէ՝ թուրքերու եւ հայերու միջեւ տեւական խաղաղութիւն մը հաստատելու, որ միայն կրնայ իրականանալ՝ պատմական ճշմարտութեան համապատասխան հասարակաց տեսլականով:

6

ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՄԵՆԱԶԳԻ 150 ԱԿԱԴԵՄԱԿԱՆՆԵՐՈՒ,
ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ԵՒ ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹԵԱՄԲ
ՄՏԱԽՈՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ 24 ԱՊՐԻԼ 1998 Թ. ԴԱՏԱՊԱՐՏԱԳԻՐԸ

Մենք կ'ոգեկոչենք 1915 թ. Հայոց Յեղասպանութեան տարելիցը եւ կը դատապարտենք թուրք կառավարութեան ժխտումը՝ մարդկութեան դէմ գործած իր ոճիրին:

24 Ապրիլ 1915-ին, Օսմանեան Կայսրութեան Երիտթուրք կառավարութիւնը սկսաւ կանոնաւոր եւ կանխամտածուած կերպով՝ Հայոց Յեղասպանութիւնը, որոնք անգէն էին: Աւելի քան միլիոն մը հայեր բնաջնջուեցան՝ ուղղակի սպանութեամբ, սովամահութեան դատապարտուելով, չարչարանքի ու թալանի ենթարկուելով եւ մինչեւ մահ հետիոտն քալելով... Ուրիշ միլիոն մըն ալ արտաքսուեցաւ իր երկրէն՝ մնայուն աքսորի: Այսպիսով հին քաղաքակրթութիւն մը դուրս շարտուեցաւ իր՝ 2,500 տարիներու հայրենիքէն...:

Հայոց Յեղասպանութիւնը առատօրէն փաստագրուած է՝ Օսմանեան Զինուորական Ատեանի ատենագրութիւններով, հարիւր հազարաւոր փաստաթուղթերով՝ Միացեալ Նահանգներու եւ աշխարհի շատ մը ուրիշ ազգերու արխիւներուն մէջ, միսիոնարներու եւ դիւանագէտներու ականատեսի վկայութիւններով, ջարդերէն վերապրողներու վկայութիւններով եւ տասնամեակներու երկայնքին հրատարակուած պատմագիտական ուսումնասիրութիւններով:

83 տարիներ ետք տակաւին, թրքական կառավարութիւնը կը շարունակէ ժխտել Հայոց Յեղասպանութիւնը, մեղադրելով զոհերը եւ ոտնակոխելով պատմական փաստը ստապատիր հռետորութեամբ: Թուրքիոյ թափած ջանքերը՝ քօղածածկելու իր պատմութիւնը, կը ներառեն՝ ֆինանսաւորումներ Ամերիկայի համալսարաններու թրքագիտութեան ամպիոններուն...:

Կարելոր է եւ էական յիշել, թէ...

- *Երբ Ռաֆայէլ Լեմքին ձեւակերպեց Յեղասպանութիւն եզրը 1944-ին, ան՝ 1915 թ. հայոց ոչնչացումը նշեց՝ որպէս ցեղասպանութեան տիպար օրինակ:*
- *Եւրոպայի Խորհրդարանը, Յեղասպանագէտներու Ընկերակցութիւնը, Հոլոքոսթի եւ Յեղասպանութեան Ուսումնասիրու-*

թեան Ինստիտուտը (Երուսաղէմի) եւ Յեղասպանութեան Ուսումնասիրութեան Ինստիտուտը (NYC) վերահաստատեցին թէ՛ հայոց բնաջնջումը թրքական կառավարութեան կողմէ՛ Յեղասպանութիւն է, համաձայն՝ 1948 թուի Միացեալ Ազգերու Պայմանակցութեան տուած սահմանումին...:

Յեղասպանութեան ժխտումը կը փորձէ վերաձեւել Պատմութիւնը, որպէսզի՝ սատանայացնէ զոհերը եւ վերականգնէ ոճրագործներու վարկը. Յեղասպանութեան ժխտումը՝ Յեղասպանութեան վերջին հանգրուանն է: Ասիկա՝ ինչպէս էլլի Վէյզել կոչեց՝ «երկակի սպանութիւն է»: Ժխտումը կը սպաննէ նաեւ՝ վերապրողներու արժանապատուութիւնը եւ կ'ուզէ խափանել ոճիրին ոգեկոչումը: Դարու մը մէջ, ուր համաճարակ տիրեց յեղասպանութեան, մենք կը պնդենք ոգեկոչումին բարոյական անհրաժեշտութիւնը:

Մենք՝ թրքական կառավարութեան ժխտումը՝ Հայոց Յեղասպանութեան, բարոյական ու մտաւորական ապականացում կը հռչակենք: Մենք՝ կը դատապարտենք՝ Թուրքիոյ ձեռնածութիւնը ամերիկեան կառավարութեան եւ ամերիկեան հիմնարկներուն, Հայոց Յեղասպանութեան ժխտումին դիտաւորութեամբ: Մենք՝ կը թախանձենք մեր կառավարական պաշտօնատարներուն, ակադեմականներուն եւ մետիային, հեռու մնալ խուսափողական ու ծաղրաբանական եզրը գործածելէ, ողորջելու համար թրքական կառավարութիւնը, եւ կոչ կ'ընենք անոնց՝ որպէսզի 1915 թ. հայոց ոչնչացումին ակնարկեն՝ որպէս Յեղասպանութիւն:

150 ստորագրողներէն ոմանց անունները...-

Մայքըլ Առլէն (գրող), Եհուտա Պօէր (Պատմութեան դասախօս), Արթիւր Միլլէր (գրող), Հարոլտ Փինթըր (գրող), Ճոն Ափտայք (գրող), Հոուարտ Զինն (Պատմ. դասախօս), Զորնէլ Ուեսթ (գրող), Զուրդ Վոննեկուրթ (գրող), Սուզան Մոնթակ (գրող), Վլոյէ Սոյիքըա (Նոպէլեան մրցանակակիր, արուեստագիտութեան դասախօս), Չարլզ Պ. Սթրոգլէր (Պատմ. եւ Զրէական արդարադատութեան դասախօս), Ռէյմոնտ Թանթէր (Զաղաքագիտութեան դասախօս), Պէն Զիլերման (Պատմ. դասախօս), Սէամուս Հիրնէյ (Գրականութեան Նոպէլեան մրցանակակիր), Ռաուլ Հիլպէրկ (Զաղաքագիտութեան դասախօս), Ժան Պէթքէ Էլշթայն (Ընկերային եւ Զաղաքական Բարոյագիտութեան դասախօս, Շիքակոյի համալսարան) եւ ուրիշներ...:

7

ՎԵՆԵԶՈՒԵԼԼԱՅԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ 14 ՅՈՒԼԻՍ 2005 ԹՈՒԻ ԲԱՆԱԶԵԻԸ

Վենեզուելայի Պոլիվարեան Հանրապետութեան Ազգային Խորհրդարանը,

Նկատի ունենալով, որ ահա կ'ամբողջանան 90 տարիները 20-րդ դարու առաջին Յեղասպանութեան, որ կանխածրագրուած, կազմակերպուած ու գործադրուած է մարդկային պատմութեան մէջ՝ Փանթուրքիզմի նպատակը հետապնդող երիտթուրքերուն կողմէ, Հայ ժողովուրդին դէմ, որուն զոհ գացին մօտ երկու միլիոն կեանքեր:

Նկատի ունենալով, որ նման բնոյթի ոճիրներ հարկ է որ դատապարտուին՝ կանխելու համար անոնց կրկնումը, վերականգնուին զոհերուն մարդկային, անհատական եւ ազգային հաւաքական իրաւունքները, ինչպէս նաեւ՝ պատժուին ջարդարարները՝

Նկատի ունենալով, որ այս Յեղասպանութիւնը պէտք է ընդունուի թուրք ժողովուրդին կողմէ, եւ ճանջցուի աշխարհի բոլոր ժողովուրդներուն կողմէ,

Նկատի ունենալով, որ Վենեզուելայի ժողովուրդն ու պետութիւնը շարունակաբար մերժած են՝ ահաբեկչութիւնը եւ ցեղային, կրօնական ու քաղաքական խտրականութիւնը,

Նկատի ունենալով, որ Վենեզուելայի ժողովուրդն ու պետութիւնը յարատեւօրէն պայքարի մէջ են ընդդէմ՝ ահաբեկչութեան, ներառեալ պետական ահաբեկչութիւնը,

Նկատի ունենալով նաեւ՝ որ շահերու եւ քաղաքական նպատակներու նկատառումներով, փորձեր կ'ըլլան խեղաթիւրելու Պատմութիւնը, եւ՝ ուրանալու եւ ժխտելու Հայոց Յեղասպանութիւնը,

ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆՍ ՄԻԱԶԱՅՆՈՒԹԵԱՄԲ Կ'ԵԶՐԱԿԱՅԼԷ՝

1 – Զօրավիգ կանգնիլ Հայ ժողովուրդին եւ իր պետութեան, Վենեզուելայի աշխոյժ Հայ համայնքին եւ անոնց արդար բայց յետաձգուող պահանջին:

2 – Հայցել Եւրոպական Միութենէն՝ յետաձգումը Թուրքիոյ անդամակցութեան, այնքան ատեն որ այս պետութիւնը չի ճանչնար Հայոց Յեղասպանութիւնը:

«Հայ ժողովուրդը եւս բռնուն փափաքով կը սպասէ խաղաղութեան դատին վերջնական յաղթանակին, որովհետեւ իր հազարամեայ պատմութեան ընթացքին, ան միշտ դարձած է՝ պատերազմներու զոհ: Մեր ժողովուրդի յիշողութեան մէջ ընդմիշտ դրոշմուած է Արեւմտեան Հայաստանի մարտիրոսագրութիւնը Ա. Աշխարհամարտի ընթացքին, երբ գրեթէ երկու միլիոն քրիստոնէայ հայեր կոտորուեցան՝ օսմանեան կառավարութեան հրամանով: Այսօր, երբ մարդու իմաստութեան հանճարը կը յաղթահարէ տիեզերքը, պէտք է յուսալ, որ հեռու չէ այն օրը, երբ աշխարհ պիտի ողջունէ նաեւ մարդու բարոյական հանճարին յաղթանակը: Եւ այս յաղթանակին գերագոյն արտայայտութիւնը պիտի ըլլայ՝ խաղաղութեան ու ժողովուրդներու իրաւահաւասարութեան վերջնական ամրապնդումը երկիր մոլորակին վրայ»:

Այս յանձնաժողովին քաղաքական պատասխանատուութիւնը վստահուած էր՝ Վարուժան Սալաթեանին, որ միաժամանակ Համաժողովը կազմակերպող կորիզին տիրական դէմքերէն մին էր, եւ՝ Խաղաղութեան Համաշխարհային Խորհուրդի նախագահին քարտուղարներէն մին: Այս յանձնաժողովին դիմած էր ֆրանսահայ «Թրքահայաստանի Դատին Պաշտպանութեան Կոմիտէ»-ն (Comité de Défense de la Cause de l'Arménie Turque, 18, Cité Trévisse, Paris IX, C.D.C.A.), Վ. Սալաթեանի միջնորդութեամբ, եւ ներկայացուցած Յուշագիր մը, եւ բանաձեւի նախագիծ մը: Նախագիծը վերամշակած էր Վ. Սալաթեան, զայն ընդունելի ընծայելու համար համաժողովին կողմէ: Թուրքիայէն եկող պատգամաւորներուն մէկ մասը առարկեցին: Սակայն ծախողեցան՝ Վ. Սալաթեանի կորովի հակափաստարկութեան շնորհիւ, եւ համաժողովը որդեգրեց հետեւեալ բանաձեւը.

"This year is the 50th anniversary of the Armenian massacres perpetrated by Ottoman Turkey aimed at settling the national question through the extermination of a people. This genocide cost the lives of more than one and a half million freedom-loving Armenians or two thirds of Armenian people."

«Այս տարի 50-րդ տարելիցն է Օսմանեան Թուրքիոյ կողմէ հրահրուած հայոց կոտորածներուն, որոնց նպատակն էր ազգային հարցը լուծել ամբողջ ժողովուրդի մը բնաջնջումով: Այս Յեղասպանութիւնը խլեց կեանքերը, աւելի քան մէկուկէս միլիոն ազատասէր հայերու կամ՝ Հայ ժողովուրդին երկու երրորդին»:

Այս համաշխարհային ճանաչումն էր, որ հիմք ծառայեց Ծիծեռնակաբերդի Եղեռնի Յուշակոթողի կառուցման:

ԴԵԿՐԵՏ ԹՈՒՐԵԱՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Արեւմտահայաստանի ազատագրութեան մեր դատը կը հիմնուի նաեւ երրորդ վաւերաթուղթի մը վրայ, որ կը կոչուի «Դեկրետ Թուրքահայաստանի Մասին», որ հրատարակուած է 11 Յունուար 1918 թուին, «ՓՐԱԻՏԱ» պաշտօնաթերթին մէջ, Ռուսաստանի Ժողովրդական Կոմիսարներու Խորհուրդի կառավարութեան նախագահ Վլատիմիր Ուլիանովի (Լենին) եւ Ազգերու Գործերու Ժողովրդական Կոմիսար Իոսիֆ Ջուղաշվիլիի (Ստալին) ստորագրութիւններով, որուն մէջ ամբողջութեամբ որդեգրուած են Վահան Տէրեանի պատրաստած «նախագիծ»ին բովանդակած բոլոր հիմնական սկզբունքները, քայլերը եւ երաշխիքները:

«Դեկրետ»ի (հրամանագիր) ներածական պարբերութիւնը կ'ըսէ. «Ռուսաստանի Ժողովրդական Կոմիսարների Սովետը յայտարարում է հայ ժողովրդին, որ երկրի բանուորագիւղացիական կառավարութիւնը պաշտպանում է՝ Ռուսաստանի կողմից գրաւուած Թուրքահայաստանի հայերի ազատ ինքնորոշման իրաւունքը, ընդհուպ՝ մինչեւ լիակատար անկախութիւն»:

Ապա՝ կը թուէ ազատ ինքնորոշումը հնարաւոր դարձնող երաշխիքները (կարանտինները) մի առ մի, այսինքն՝ Արեւմտահայաստանէն հեռացուած բոլոր տարագրեալներու վերադարձը: Յետոյ՝ Կովկասի Գործերու Արտակարգ Կոմիսար Ստեփան Ծահումեանին կը յանձնարարէ՝ ամէն տեսակի օգնութիւն ցոյց տալ արեւմտահայերու վերադարձը ապահովող գործին մէջ, ինչպէս նաեւ ձեռնամուկ ըլլալ «խառն յանձնաժողով» ստեղծելու, որ որոշումներ պիտի կայացնէ՝ Արեւմտահայաստանի սահմաններէն ուս զօրքը քաշելու ժամկէտերուն ու քանակին շուրջ, եւ տեղական կազմեր եւ ուժեր ստեղծելու հարցին շուրջ:

Իսկ «Դեկրետ»ի ներքեւի մասին մէջ կը կարդանք հետեւեալ «Ծանօթագրութիւն»ը. «Թուրքահայաստանի աշխարհագրական սահմանները որոշուում են Հայ ժողովրդի, յետ բոլոր գաղթականների վերադարձին, դեմոկրատականօրէն ընտրուած ներկայացուցիչների կողմից՝ Ստ. Ծահումեանի հետ միասին: Իսկ խառն ու վիճելի (մոտուլմանական եւայլն) օկրուգների սահ-

մանները որոշոււմ են՝ այդ շրջաններից դեմոկրատականօրէն ընտրուած ներկայացուցիչների համաձայնութեամբ՝ Ստ. Շահումեանի հետ միասին»:

Այս վաւերաթուղթը կը բխի աշխարհի 1/6-րդ մասը ներկայացնող յեղափոխական իշխանութենէն եւ ունի փաստական այնքան արժէք, որքան Սելրի դաշնագիրը եւ Սան Սթեֆանոյի դաշնագրի Յօդ. 16-րդը, որոնք կը խօսին միջազգային իրաւունքին մէջ գոյութիւն ունեցող Արեւմտահայաստանի մը մասին...:

Այս վաւերաթուղթը, Սելրի դաշնագրին նման չգործադրուեցաւ եւ մնաց անկատար (unperfected) շարք մը ներհայկական եւ միջազգային պատճառներով: (Պատճառներուն մասին տեսնել՝ Դոկտ. Վլատիմիր Պետրոսեանի հատորը՝ «Հայաստան 1918», Երեւան, 2007, Մուսալեռ տպագրատուն): Ներհայկական պատճառներէն էին մեր ղեկավարութեան իրաւաքաղաքաՏգիտութիւնը եւ Արեւմուտքէն խաբուելու մոլութիւնը: Ազգային Հերոս Զօր. Անդրանիկ ջերմ կողմնակիցն էր «Դեկրետ»ին, որուն ընդդիմացող հայերը՝ Անդրանիկի կողմէ մեղադրուեցան երեք մեղքերով.

- 1) Մեր կոյր պատրանասիրութիւնը Արեւմուտքի խաբեբայ դիւանագէտներուն հանդէպ,
- 2) Մեր անվայել յաւակնոտութեան չարաղէտ ուռը... եւ
- 3) Մեր ապաւինողականութեան մանկական հիւանդութիւնը:

Ծանօթ.— Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան յաղթանակէն առաջ արդէն՝ 1917 թ. Սեպտեմբերին, Վլ. Ի. Լենինն «Յեղափոխութեան Պարտականութիւնները» վերնագրով իր յօդուածին մէջ գրած էր. «Մենք պարտաւոր ենք անմիջապէս ընդառաջելու՝ ուրբանացիներու եւ ֆինլանտացիներու պահանջներուն, անոնց եւ Ռուսաստանի միւս ազգութիւններուն տալով՝ ամբողջական ազատութիւն անջատուելու, նոյնը նաեւ՝ ամբողջական Հայաստանին՝ Թուրքահայաստանին եւ Ռուսահայաստանին» (տես՝ Վլ. Ի. Լենին, «Ամբողջական Երկեր», հ. 34, էջ 232): Եւ՝ յաղթանակէն անմիջապէս վերջ, Լենին Վ. Տէրեանի պաշտօն տուաւ պատրաստելու «Զեկուցագիր» մը՝ Թուրքահայաստանի մասին, եւ՝ «Թուրքահայաստանի Մասին» դեկրետի նախագիծը:

Ռուսաստանի այս «դեկրետ»ը շատ անելին է քան Յեղապանութեան բովանդակալից ճանաչումը, քանի որ կը ճանչնայ ոչ միայն Արեւմտահայաստանը, այլեւ՝ Արեւմտահայաստանի անկախութիւնը:

ՊԵՆԵՏԻԿՏՈՍ ԺԵ. ՊԱՊԻ (1914-1922) ԴԻՄՈՒՄԸ
ՍՈՒԼԹԱՆ ՄՈՒՀԱՄԵՏ Ե.ԻՆ

Ձերդ Մեծափառություն

Հայ ազգը արդէն իսկ տեսաւ իր զաւակներուն մահանալը, բազմաթիւ ուրիշներու բանտարկուիլը կամ աքսորուիլը, որոնց շարքին կան նաեւ կղերականներ եւ նոյնիսկ կարգ մը եպիսկոպոսներ: Իսկ ներկայիս կը լսենք թէ՛ գիւղերու եւ քաղաքներու ողջ բնակչութիւնը կ'ենթարկուի բռնի տեղահանութեան իրենց տուներէն եւ կը փոխադրուին հեռաւոր համակեդրոնացումի վայրեր, ուր կ'ենթարկուին դաժան պայմաններու, չարչարանքներու եւ սովամահութեան:

Մենք կը հաւատանք Տէր իմ, որ այս օրինազանցումները կը կատարուին՝ հակառակ Ձերդ Մեծափառութեան կամքին: Ահա թէ ինչու Մենք ամենայն վստահութեամբ կը դիմենք Ձերդ Մեծափառութեան եւ ջերմօրէն կը հայցենք Իրմէ, որ Ան՝ իր մեծափառ գթառատութեամբ գթայ անոնց, եւ միջամտէ անոնց համար, որոնք իրենց կրօնական դաստիարակութեամբ իսկ առաջնորդուած են՝ հաւատարիմ մնալու եւ հնազանդելու Ձերդ Մեծափառութեան Անծին:

Եթէ հայերուն մէջ գտնուին դաւաճաններ կամ այլ տեսակի ոճրագործներ, թող այդպիսիները դատուին ու պատժուին օրէնքին համաձայն: Բայց թող Ձերդ Մեծափառութիւնը՝ արդարութեան իր բարձր գիտակցութեամբ թոյլ չտայ որ անմեղ մարդիկը դատապարտուին այն պատիժներուն, որոնց կ'ենթարկուին յանցապարտները, եւ թող Ձերդ Ամենաթող Մեծափառութիւնը օրհնէ նաեւ շեղողները:

Թող Ձերդ Մեծափառութիւնը բարձրաձայնէ իր խաղաղութեան ու թողութեան խօսքը ուժգնօրէն եւ յանձնառութեամբ, եւ թող Հայ ազգը՝ պաշտպանուած ըլլալով բռնութեան եւ հալածանքի դէմ, օրհնէ եւ գովաբանէ սրբազան անունը իր Պաշտպանին:

Այս քաղցր յոյսով, Մենք կը հայցենք որ Ձերդ Մեծափառութիւնը ընդունի Մեր լաւագոյն մաղթանքները զոր կը տածենք իր ժողովուրդին պահպանութեան, բարգաւաճումին ու երջանկութեան ուղղութեամբ:

Վատիկան՝ 10 Սեպտեմբեր 1915 թուին:

Պենետիկոսոս ԺԵ. Պապ

153

Ծերակոյտը կոչ կ'ընէ գանատական կառավարութեան.

- Իսկ 21 Ապրիլ 2004 թուին, Գանատայի Ստորին Պալատը,
Համայնքներու Տունը առաւ հետեւեալ բանաձեւը.

Այս խորհրդարանը մեծամասնությամբ՝ 68-ի դեմ 163 ձայնով, կը ճանչնայ 1915 թ. Հայոց Ծեղասպանութիւնը եւ կը դատապարտէ այս ոճիրը՝ որպէս մարդկութեան դէմ գործուած ոճիր:

155

Նախագահական պատգամ՝ 20 Ապրիլ 1990

Հայոց պատմությունը լի է շարք մը ողբերգություններով, այդուհանդերձ աստիկա կ'արտացոլացնէ անոնց հաւատքը, ուժը եւ կառ-
ջածությունը իրենց աւանդություններուն: Այդ ողբերգություններէն է
1988 թուի երկրաշարժը, բայց ամէնէն ակնբախը՝ այն ահաւոր կո-
տորածները, որոնց ենթարկուեցան անոնք՝ 1915-1923 տարիներուն,
ծեռամբ՝ Օսմանեան Կայսրութեան կառավարիչներուն:

Այդ կոտորածներու եօթանասուն հինգերորդ այս տարեկիցին առիթով՝ ես կը ցանկամ մասնակից դառնալ հայերու եւ բոլոր ժողովուրդներու 24 Ապրիլ 1990 թ. ոգեկոչումին, որպէս Յիշատակի Օր մը՝ մէկ միլիոնէ աւելի հայերուն, որոնք զոհուեցան: Կոչ կ'ընեմ բոլոր ժողովուրդներուն՝ աշխատիլ որպէսզի՝ արգիլեն մարդկութեան դէմ գործուող ասպագայ անմարդկային արարքները, եւ՝ 1988 տարուան մէջ իմ տուած բնութագիրս այս ոճիրին, ցոյց կու տայ՝ Հայ ժողովուրդին հանդէպ իմ տածած զգացումին խորութիւնը, նաեւ՝ անոնց կրած տառապանքին հանդէպ:

«Միացեալ Նահանգներու նախագահը պարտի ճանչնալ Հայ ժողովորդին դէմ փորձուած Յեղասպանութիւնը, Օսմանեան Կայսրութեան վերջին տարիներուն, հիմնուելով՝ վերապրողներու վկայութեանց, նաեւ՝ բանասերներու եւ ժամանակի մեր դիւանագիտական ներկայացուցիչներու վկայութեանց վրայ, եթէ կ'ուզենք ապահովել՝ այդպիսի սարսափագոյու արարքներու կրկնումին արգիւտմը»:

156

Բ.- ԱՅԼ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾՆԵՐ

1) STRICTEMENT SECRET "LES 10 COMMANDEMENTS"

Du Comité Central du Parti Union et Progrès
En date du 31 Oct. 1910, Salonique

- 1 – Mettant en profit les articles 3 et 4 du Comité Union et Progrès fermer toutes les sociétés Arméniennes et y arrêter tous ceux qui ont œuvré à un moment quelconque contre le gouvernement, et les envoyer dans des provinces telles que Baghdad et Mossul et les liquider soit en route soit à l'arrivée.
- 2 – Ramasser les armes chez les Arméniens.
- 3 – Exciter l'opinion musulmane par des moyens appropriés en des endroits tels que Van, Erzeroum, Adana où les Arméniens ont en fait déjà attiré la haine des Musulmans, provoquer des massacres organisés comme les Russes le firent à Bakou.
- 4 – Laisser toute l'exécution au peuple dans des provinces telles que Erzeroum, Van, Mamouret-el-Aziz et Bitlis et utiliser les forces militaires de maintien de l'ordre (c.à.d. la gendarmerie) pour arrêter ostensiblement les massacres, alors qu'au contraire à des endroits tel que Adana, Sivas, Broussa, Izmit et Smyrne aider activement les Musulmans par la force militaire.
- 5 – Appliquer les mesures d'extermination des hommes de moins de cinquante ans, des prêtres, et des enseignants, laisser les filles et les enfants pour islamisation.
- 6 – Eloigner les familles de tous ceux qui réussissent à fuir et prendre des mesures pour leur enlever tout lien avec leur lieu d'origine.
- 7 – Au motif que des fonctionnaires Arméniens peuvent être des espions, les expulser et les écarter absolument de tout département ou poste gouvernemental.
- 8 – Tuer par un moyen approprié tous les Arméniens dans l'armée – on laissera l'armée à le faire.

- 9 – Toutes les actions commenceront partout simultanément et ne laisseront pas le temps à la préparation de mesures défensives.
- 10 – Fair attention au caractère strictement confidentiel de ces instructions, qui ne doivent pas toucher plus que deux ou trois personnes.

Ծանոթ.– Այս փաստաթուղթին հայերենի մեր կողմէ թարգմանութիւնը տեսնել՝ «Ոճրային Դիտաւորութիւնն է Բանալի Յուցիչը Յեղասպանութեան» հատուածին մէջ:

2ա) ԺՈՂՈՎՈՒՐ ԴՆԵՐՈՒ ՄՆԱՅՈՒՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՎՃԻՌԸ

1984 թ. Ապրիլ 13-16 օրերուն, Փարիզի Սորպոն համալսարանի սրահին մէջ, ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանը, յետ-մանրակրկիտ դատաքննութեան պատասխանեց այն երեք հարցումներուն, զորս դատարանի քննութեան առաջադրած էին հետեւեալ կողմերը.

Ա. Groupe des Droits de l'Homme (Paris, France)

Բ. Cultural Survival (Cambridge, Mass., U.S.A.)

Գ. Gesellschaft Für Bedrohte Volker (Göttingen, West Germany)

Հարցումներն էին.—

- 1) Հաստատուած փա՞ստ է թէ՛ Հայ ժողովուրդը Օսմանեան Կայսրութեան մէջ ենթարկուած է՝ տեղահանութիւններու, ջարդերու, եւայլն:
- 2) Այս եղելութիւնները կազմե՞ն արդեօք՝ «ցեղասպանութիւն» մը՝ այն իմաստով, որ զայն գործածած է 1948 թ. Միջազգային Պայմանակցութիւնը Զեղասպանութեան Ոճիրին Կանխարգիլումին եւ Պատժումին մասին, եւ հետեւաբար՝ այդ եղելութիւնները կ'իյնա՞ն 1968 թ. Պատերազմի Ոճիրներուն եւ Մարդկութեան դէմ Ոճիրներուն Կանոնագրային Սահմանափակումներու Անկիրարկելիութեան Պայմանակցութեան ծիրին մէջ:
- 3) Որո՞նք են հետեւանքները այս ոճիրներուն՝ Միջազգային Համայնքին, եւ խնդրոյ առարկայ կողմերուն վրայ:

Յետ դատաստանական քննարկման, դատարանը այս 3 հարցումներուն պատասխանեց հետեւեալ վեց կէտերէ բաղկացած վճիռով.

- 1 – Հայ Սփիւռքի հայ բնակչութիւնները կազմեցին եւ այսօր եւս կը կազմեն «ժողովուրդ» մը, որուն անհատական թէ՛ հաւաքական հիմնական իրաւունքները պէտք էր որ յարգուէին, եւ այսօր եւս պէտք է որ յարգուին՝ միջազգային իրաւունքի պայմաններուն համաձայն:
- 2 – Հայ բնակչութեան խումբերու բնաջնջումը՝ տեղահանութեան եւ ջարդերու միջոցով, կը կազմէ ցեղասպանութիւն մը, որուն կիրարկելի չեն կանոնագրային սահմանափակումները, համաձայն 1948 թ. 9 Դեկտեմբերի Պայմանակցութեան՝ Զեղասպանութեան Ոճիրին Կանխարգիլումին ու Պատժումին մասին, տուած սահմանումին: Այս ոճիրին դատապարտումին կապակցութեամբ, յիշեալ Պայմանակցութիւնը յայտարարական (effet

déclaratif) բնոյթ ունի (ոչ՝ effet constitutif – հիմնարարական բնոյթ) արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող օրէնքի իմաստով, տրուած ըլլալով՝ որ խնդրոյ առարկայ արարքները արդէն իսկ քրէականացուած էին ուժի մէջ եղող այդ օրերու կանոններով:

3 – Երիտթուրքական կառավարութիւնը մեղապարտ է այս ցեղասպանութեան համար՝ 1915–1917 տարիներուն գործադրուած արարքներուն վերաբերեալ:

4 – Հայոց Յեղասպանութիւնը նաեւ՝ միջազգային ոճիր մըն է, որուն համար Թուրքիոյ պետութիւնը պատասխանատուութիւն պէտք է կրէ՝ առանց պատրուակ գործածելու պետութեան շարունակականութեան որեւէ ընդմիջում, խուսափելու համար այդ պատասխանատուութենէն:

5 – Այս պատասխանատուութիւնը կ'ենթադրէ՝ նախ եւ առաջ, պատաւորութիւն պաշտօնապէս ճանչնալու Յեղասպանութեան իրականութիւնը, եւ ասոր իբր հետեւանք Հայ ժողովուրդին կրած վնասները:

6 – Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւնը եւ անոր անդամ իւրաքանչիւր պետութիւն իրաւունք ունի պահանջելու այս ճանաչումը եւ օգնելու Հայ ժողովուրդին այս նպատակին համար:

Այս դատարանը քննած է՝ հայկական կողմին հայթայթած փաստերն ու պատճառաբանութիւնները, եւ՝ թրքական կողմին ներկայանալ մերժելուն պատճառով՝ քննած է նաեւ անոր կողմէ հրատարակուած ուրացումի պատճառաբանութիւնները:

Այս դատարանը՝ իր վճիռը արձակելու համար հիմնուած է՝ Միջազգային Հանրային Իրաւունքի հետեւեալ աղբիւրներուն վրայ.

ա) 10 Դեկտեմբեր 1948 թ. Մարդու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը:

բ) 9 Դեկտեմբեր 1948 թ. Յեղասպանութեան Ոճիրի Կանխարգիլման ու Պատժումին Միջազգային Պայմանակցութիւնը:

գ) Նիւրնպերկի սկզբունքները, որոնք ընդունուած են ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովին կողմէ:

դ) 26 Նոյեմբեր 1968 թ. Պայմանակցութիւնը Պատերազմի Ոճիրներուն եւ Մարդկութեան դէմ Ոճիրներուն Կանոնադրային Սահմանափակումներու Անկիրարկելիութեան մասին:

ե) 4 Յուլիս 1976 թ. Ալճերի Ժողովուրդներու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը, եւ՝

զ) Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանի 24 Յունիս 1979 թ. որոշեգրած Կանոնադրութիւնը:

(Այստեղ ուշագրաւ է այն, որ ԺՄԴ-ը իբր աղբիւր յիշած է 4 Յուլիս 1976 թ. Ալճերի ժողովուրդներու իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը, որ կը խօսի «ժողովուրդներու» մասին, եւ Հայ Սփիւռքի բնակչութիւնները «ժողովուրդ» կը համարէ հետեւելով՝ Միջազգային Հանրային իրաւունքի ժողովրդապաշտ ուղղութեան, հակադրուելով՝ պետութեանապաշտ ուղղութեան, որ կը մերժէ պետականազօրկ ժողովուրդներուն տալ իրաւական անձնաւորութիւն (personne juridique) եւ ուրեմն կը մերժէ հայրենազօրկ ժողովուրդին տալ՝ Միջազգային Հանրային իրաւունքի ենթակայի (sujet) կարգավիճակ...):

Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանի դատակազմը, որ քննեց եւ վճռահարտեց Հայոց Յեղասպանութեան թղթածրարը, կը բաղկանար հետեւեալ դատաւորներէն.

ՄԱՃԻՏ ՊԷՆՇԻԽ (Ալճերիա – Ալճերի համալսարանի Միջազգային Հանրային իրաւունքի դասախօս)

ԺՈՐԺ ԶԱՍՈՒԼԻՍ (Ֆրանսա – Փարիզի Աստուածաբանութեան Ինստիտուտի պատուակալ դասախօս)

ՀԵՐԱԼՏ ԷՏԵԼՇԹԱՄ (Շուէտ – Գալսկին դեսպան Չիլիի եւ Ալճերիոյ մօտ)

ՌԻՉԱՐԾ ՖՕԼԵ (ԱՄՆ – Փրինսթընի համալսարանի Միջազգային Հանրային իրաւունքի դասախօս)

ԶԵՆ ՖՐԱՅ (Աւստրալիա – խորհրդարանի անդամ)

ԱՆՏՐԷԱ ԶԻԱՐՏԻՆԻ (Իտալիա – Հռոմի համալսարանի Միջազգային Հանրային իրաւունքի դասախօս)

ԼԷՕ ՄԱԹԱՐԱՍՍՕ (Ֆրանսա, Փարիզի Փաստաբաններու Կաճառի անդամ)

ԱՏՈԼՖՕ ՓԵՐԷՋ ԷՍԶԻՎԷԼ (Արժանթին – Խաղաղութեան Նոպէլեան մրցանակակիր, համակարգող Servicio Paz Y Justicia en America Latina)

ՃԷՅՄՍ ՓԵԹՐԱՍ (ԱՄՆ – Նիւ Եորքի պետական համալսարանի Ընկերաբանութեան դասախօս)

ՖՐԱՆՍՈՒԱ ՌԻԿՕ (Պելճիքա – Լուվէնի Կաթողիկէ Համալսարանի իրաւագիտական ֆաքիւլթէի դասախօս)

ԱժԻԹ ՌՈՅ (Հնդկաստան – տնտեսագէտ եւ լրագրող)

ՃՈՐՃ ՌԻԱԼՏ (ԱՄՆ – Բնախօսութեան եւ Բժշկութեան Նոպէլեան մրցանակակիր, Հարվըրտ համալսարանի Կենսաբանութեան Էմբրիոնոս դասախօս)

ՇԻՆ ՄԱԶՊՐԱՅՏ (Իրլանտա – իրաւագէտ, Գալաթիոնի Խաղաղութեան Միջազգային Գրասենեակի, Խաղաղութեան Նոպէլեան մրցանակակիր, Խաղաղութեան Լենինեան Մրցանակի դափնեկիր եւ Արդարութեան Ամերիկեան մետալակիր)

**ԶԲ) ԺՈՂՈՎՈՒՐ ԴՆԵՐՈՒ ՄՆԱՅՈՒՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՎՃԻՌԸ (ԱՆԳԼԵՐԵՆ)**

PERMANENT PEOPLES' TRIBUNAL

Session on the Genocide of the Armenians
(April 13-16, 1984, Paris, Sorbonne)

The Permanent Peoples' Tribunal was called upon the request of the following organizations, to devote a session to the Case of the Genocide of the Armenians:

– MINORITY RIGHTS GROUP (Paris, FRANCE)
– CULTURAL SURVIVAL (Cambridge, Mass., U.S.A.)
– GESELCHAFT FÜR BEDROHTE VOLKER (Göttingen, WEST GERMANY) which ask that the following questions be answered;

- 1) Is it established that the Armenian people were the victim of deportations, massacres, etc. in the Ottoman Empire?
- 2) Do these facts constitute a "genocide" in the sense of the International Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948) and consequently, do they fall under the 1968 Convention on the Non-Applicability of the Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity?
- 3) What are the consequences of this both for the International Community and for the concerned parties?

The President of the Tribunal declared this request to be admissible in accordance with Article 11 of the Statutes of the Permanent People's Tribunal, and the Turkish government was informed in application of the provisions of its Articles 14 and 15. The Turkish government was invited to send representatives or written documents to make its position known.

Since the Turkish government did not reply to this invitation, the Tribunal decided to insert into the record the two documents cited below, which contain the arguments of the Turkish party in support of its denial of the Genocide of the Armenians.

The Tribunal held public hearings on April 13-14, 1984, at the Sorbonne in Paris, and the jury deliberated the matter on April 15, 1984.

At the conclusion of this discussion, the Tribunal pronounced the following verdict:

- Considering the Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948;
- Considering the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948;
- Considering the Nuremberg principles formulated by the International Commission and adopted by the U.N. General Assembly in 1951;
- Considering the Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity, of November 26, 1968;
- Considering the Universal Declaration on the Rights of Peoples (Algiers, July 4, 1976);
- Considering the Statutes of the Permanent Peoples' Tribunal (Bologna, June 24, 1979);

Having heard reports from 7 scholars;

Having heard testimony from 4 eye-witnesses;

Having heard a report from Prof. Leo KUPER and a written memorandum from Prof. Theo Van BOVEN, former Director of the U.N. Human Rights Division, on the deletion of the reference to the massacre of the Armenians when the issue was under study by the U.N. Human Rights Commission;

Having taken note of:

- The many documents coming from British and German sources;
- The important and abundant documents from American sources;
- The documents on the Unionists' Trial in 1919, and the Trial of Soghomon TEHLIRIAN held in Charlottenburg, Berlin, in 1921;
- The document entitled "The Armenian Problem: Nine Questions, Nine Answers" (Foreign Policy Institute, Ankara) the viewpoint of the current Turkish government;
- The testimony of Prof. ATAÖV of the University of Ankara to the Criminal Court in Paris, in January 1984, which repeats the arguments of the Turkish government.

THE VERDICT

In answer to the questions asked, the Tribunal hereby finds that:

- 1 – The Armenian populations of the Armenian Diaspora did and now does constitute a "people", whose fundamental rights, both individual and collective, should have been and now shall be respected, in accordance with International Law;

- 2 – The extermination of the Armenian population groups through deportation and massacre constitutes a crime of genocide not subject to statutory limitations within the definition of the Convention on the Prevention and punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948. With respect to the condemnation of this crime, the aforesaid Convention is *declaratory* of existing law in the sense that it takes note of rules which were already in force at the time of the incriminated acts;
- 3 – The Young Turk government is guilty of this genocide, with regards to the acts perpetrated between 1915-1917;
- 4 – The genocide of the Armenians is also an "international crime" for which the Turkish state must assume responsibility, without using the pretext of any discontinuity in the existence of the state to elude responsibility;
- 5 – This responsibility implies first and foremost the obligation to recognise officially the reality of this genocide and the consequent damages suffered by the Armenian people;
- 6 – The United Nations Organisation and each of its members have the right to demand this recognition, and to assist the Armenian people to that end.

Permanent Peoples' Tribunal

Members of the jury for the session on the Armenian Genocide:

MADJID BENCHIKH (Algeria – Prof. of International Law at the University of Algiers)

GEORGES CASALIS (France – Honorary Prof. of the Institut Protestant de Théologie, Paris)

HARALD EDELSTAM (Sweden – Former ambassador to Chile and Algeria)

RICHARD FALK (United States – Prof. of International Law, Princeton University)

KEN RAY (Australia – Member of Parliament)

ANDREA GIARDINA (Italy – Prof. of International Law at the University of Rome)

SEAN MACBRIDE (Ireland – Jurist, Nobel Peace Prize laureate, Lenin Peace Prize winner, American Medal for Justice)

LEO MATARASSO (France – Lawyer of the Paris Bar)

ADOLFO PEREZ ESQUIVEL (Argentina – Nobel Peace Prize laureate, general coordinator of "Servicio paz y justicia en America Latina")

JAMES PETRAS (United States – Prof. of Sociology, State University of New York)

FRANÇOIS RIGAUX (Belgium – Prof. at the Faculty of Law of the Catholic University in Louvain)

AJIT ROY (India – Economist and journalist)

GEORGE WALD (United States – Prof. Emeritus of Biology, Harvard University Nobel Physiology and Medicine Prize laureate, 1962)

3ա) ՄԱԿ-Ի ԵՆԹԱՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՊԵՆՃԱՄԻՆ ՈՒՂԻԹԱՔԷՐԻ ՏԵՂԵԿԱԳՐԻ 24-ՐԴ ՊԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԱԿ-ի Տնտեսական եւ Հասարակական Հարցերու Խորհուրդի, Մարդու Իրաւանց Յանձնաժողովի կից Փոքրամասնութեանց Խորականութեան Արգիլման եւ Անոնց Պաշտպանութեան Ենթայանձնաժողովին կողմէ, 2 Յուլիս 1985 թուին վերջնապէս ընդունուած՝ Պենճամին Ուհիթաքէրի ներկայացուցած Տեղեկագրի 24-րդ պարբերութեան տեքստը եւ ատոր թիւ 13 ծանօթագրութիւնը ստորեւ.

(Այս փաստաթուղթին հայերէն ամփոփումը տեսնել յաջորդող ՅՔ գրութեան մէջ):

Paragraphe 24

24. Toynbee stated that the distinguishing characteristics of the Twentieth century in evolving the development of genocide *"are that it is committed in cold blood by the deliberate fiat of holders of despotic political power, and that the perpetrators of genocide employ all the resources of present-day technology and organization to make their planned massacres systematic and complete"*. The Nazi aberration has unfortunately not been the only case of genocide in the Twentieth century. Among other examples which can be cited as qualifying are the German massacres of Hereros in 1904, the Ottoman massacres of Armenians in 1915-1916 ⁽¹³⁾, the Ukrainian pogrom of Jews in 1919, the Tutsi massacre of Hutu in Burundi in 1965 and 1972, the Paraguayan massacre of Ache Indians prior to 1994, the Khmer Rouge massacre in Kampuchea between 1975 and 1978 and the contemporary Iranian killings of Baha'is. Apartheid is considered separately in paragraphs 43-46 below. A number of other cases may be suggested. It could seem pedantic to argue that some terrible mass-killings are legalistically not genocide, but on the other hand it could be counted productive to devalue genocide through over-diluting its definition.

Note (13) – At least 1 million, and possibly well half of the Armenian population, are reliably estimated to have been killed or death marched by independent authorities and eye-witnesses. This is corroborated by reports in United States, German and British archives and of

contemporary diplomats in the Ottoman Empire, including those of its ally Germany. The German Ambassador, Wangenheim, for example, on 7 July 1915 wrote "*the government is indeed pursuing its goal of exterminating the Armenian race in the Ottoman Empire*" (Wilhelmstrasse Archives). Though the successor Turkish Government helped to institute trials of a few of those responsible for the massacres at which they were found guilty, the present official Turkish contention is that genocide did not take place although there were many casualties and dispersals in the fighting, and that all the evidence to the contrary is forged. See, inter alia, Viscount Bryce and A. Toynbee, "The Treatment of the Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916" (London HMSO, 1916); G. Chaliand and Y. Ternon, "Génocide des Arméniens" (Brussels, Complexe, 1980); H. Morgenthau, "Ambassador Morgenthau's Story" (New York, Doubleday, 1918); J. Lepsius, "Deutschland und Armenien" (Potsdam, 1921, shortly to be published in French by Fayard, Paris); R.G. Hovanissian, "Armenia on the Road to Independence" (Berkeley, University of California, 1967); Permanent Peoples' Tribunal, "A Crime of Silence" (London, Zed Press, 1985), K. Gürün, "Le Dossier Arménien" (Ankara, Turkish Historical Society, 1983); B. Şimşir and others, "Armenians in the Ottoman Empire" (Istanbul, Boğaziçi University Press, 1948); T. Ataöv, "A Brief Glance at the Armenian Question" (Ankara University Press, 1984); V. Geokjian, "Turks Before the Court of History" (New Jersey, Rosekeer Press, 1984); Commission of the Churches on International Affairs, "Armenia the Continuing Tragedy" (Geneva, World Council of Churches, 1984); Foreign Policy Institute, "The Armenian Issue" (Ankara, F.P. Is, 1982).

ՊԵՆՃԱՄԻՆ ՈԼՏԻՔԱՔԷՐԻ ԻՐ ՏԵՂԵԿԱԳՐԻ ԹԻՆ 13 ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒ-
ԹԻՆԸՆ ԴԵՏԱԳԱՅԻՆ ԼՐԱԳՈՒՑԻՋ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՆՆԵՐՈՎ ԱՄԲՈՂՋԱ-
ԳՈՒՄԸ Է ՈՐԱԿԱ ԱՌԱՋԻՆ ՍՐԲԱԳՐՈՒԹԻՆ (correction 1) ԵՆ
ՄԱԿ-Ի ԱՐԽԻՎԻՆ ՄԷՋ ԱՅԱ ԼՐԱԳՈՒԾ ՓԱՍՏԱԹՈՒԼՈՂԸ ԴԱՄԱ-
ՐԱԳՐՈՒԾ Է ԴԵՏԵԼԵԱԼ ձԵՆՈՎ` (Doc. E/CN, 4/Sub 2/1985/6/Corr.
1):

ԱՅԱ ԼՐԱԳՈՒՄՆԵՐՈՒՆ ՖՐԱՆՍԵՐԷՆ ՏԵՋԱՏՈՂ ՈՒՆԵՆԱԼՈՎ ՄԵՐ ձԵՆ-
ՔԻՆ ՏԱԿ, ՍՏՈՐԵՆ Կ'ԱՐՃԱՆԱԳՐԵՆՔ ԱՅՂ ԼՐԱԳՈՒՄՆԵՐԸ ՄԻԱՅՆ.—

- (13) – Selon des personnalités et des témoins oculaires indépendants et dignes de foi au moins 40% des Arméniens, et peut-être même

beaucoup plus de la moitié de la population arménienne auraient été simplement tuée ou auraiet trouvée la mort sur les routes (J. MacCarthy estime leur nombre à 600,000 sur 1,500,000; Lepsius à 1 million sur 1,8-2 millions).

Իսկ ծանօթագրութեան վերջին մասին մէջ, ուր կը յիշուին աղբիրներ, անելցուած են հետեւեալները.—

J. MacCarthy, "Muslims and Minorities" (New York University Press, 1983); M. Vandemeulebroucke, "Report from the European Parliament's Political Affairs Committee, 1985; Vahaken N. Daderian, "The Genocide of the Armenians in World War I and the Criminal Prosecution of the Authors of Genocide by Recourse to Domestic Penal Codes" (à paraître).

**ՅԲ) ՄԱԿ-Ի ԵՆԹԱՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ
ՊԵՆՃԱՄԻՆ ՈՒՆԻԹԱՔԷՐԻ ՏԵՂԵԿԱԳՐԻ
24-ՐԴ ՊԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ (Հայերեն)**

ՄԱԿ-ի Տնտեսական եւ Հասարակական Հարցերու Խորհուրդի, Մարդու Իրաւանց Յանձնաժողովի կից՝ Փոքրամասնութեանց Խորականութեան Արգիլման եւ Անոնց Պաշտպանութեան Ենթայանձնաժողովի 2 Յուլիս 1985 թուի նիստին որդեգրուած՝ Պենճամին Ուհիթաքէրի Տեղեկագրին Յօդ. 24-րդը եւ թիւ 13 Ծանօթագրութիւնը Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչումին մասին:

(Doc. E/CN. 4/Sub 2/1985/6/Corr.1)

Պենճամին Ուհիթաքէր իր Տեղեկագրի 24-րդ պարբերութեան մէջ կը մէջբերէ Առնոլտ Թոյնպիի դիտարկումը՝ Յեղասպանութեան զարգացումին մասին՝ 20-րդ դարուն մէջ, երբ Յեղասպանութիւնը յատկանշուեցաւ հետեւեալ յատկանիշերով.

« Գործադրուեցան սառնասրտօրէն՝ քաղաքական բռնատէր իշխանաւորներու վճռականութեամբ, ցեղասպանութիւն գործողները օգտագործեցին ժամանակակից փորձագիտական ու կազմակերպչական բոլոր աղբիւրները, որպէսզի իրենց ծրագրած ջարդերը ըլլային ամբողջական ու կատարեալ»: ... Ապա կը յիշէ զանգուածային կոտորածներ, որոնք որակապէս ցեղասպանական բնոյթ ունին, որոնց առաջինը՝ 1904 թուականի Հերերօներու կոտորածը գերմանացիներու կողմէ, որուն կը յաջորդէ 1915-1916 տարիներուն Հայոց Յեղասպանութիւնը օսմանցիներու կողմէ:

Թիւ 13 Ծանօթագրութեան մէջ կ'ըսուի, թէ՛ անկախ իշխանութիւններու եւ ականատես վկաներու հաւաստի կարծիքով, զոհերուն թիւը կը գնահատուի նուազագոյնը մէկ միլիոն, կամ՝ աւելի քան կէսը հայ բնակչութեան... եւ այս թիւերը կը հաստատուին ԱՄՆ-ի, Գերմանիոյ եւ Բրիտանիոյ արտգործնախարարութեան արխիւներով... եւ կը մէջբերուի՝ Օսմանեան Կայսրութեան դաշնակից Գերմանիոյ դեսպան Ուանկէնհայմի տեղեկագրին՝ 7 Յուլիս 1915 թուակիր, հետեւեալը. « Օսմանեան կառավարութիւնը իսկապէս կը հետապնդէր նպատակը՝ բնաջնջելու Հայ ցեղը Օսմանեան Կայսրութեան մէջ»: Ապա կը թուէ միջազգային հեղինակներու գլխաւոր հատորները Հայոց Յեղասպանութեան մասին:

ՄԱԿ-ի նոյն ենթայանձնաժողովը, 1973 թուին որդեգրած էր՝ նախնական քննարկումով, զեկուցաբեր Նիքոտեմ Ռուհաշիանքիքոյի Տեղեկագիրը, որուն 30-րդ պարբերութիւնը Հայոց Յեղասպանութիւնը կը ճանչնար որպէս 20-րդ դարու Առաջին տիպար Յեղասպանութիւնը: Թուրքիոյ ներկայացուցիչը առարկեց բուռն կերպով 30-րդ պարբերութեան դէմ եւ պահանջեց ատոր վերացումը Տեղեկագրէն: Անոր ձայնակցեցան Փաքիստանը, ԱՄՆ-ը, Ֆրանսան, Իրանը, Իրաքը, եւ այլ իսլամական պետութիւնները, եւ ՕԹԱՆ-ի գծով՝ Թուրքիոյ զինակից պետութիւնները, ինչ որ ձգձգեց այս հարցին վերջնական լուծումը, մինչեւ 1985 թուական, երբ Թուրքիա՝ Կիպրոսի գրաւումով եւ միջազգային այլ զարգացումներու հետեւանքով, կորսնցուց իր կողմնակիցները, եւ 2 Յուլիս 1985 թ. նիստին, որդեգրուեցաւ Ուհիթաքէրի Տեղեկագիրը վերջնականապէս Յանձնաժողովի 19 անդամներէն 14-ին հաւանութեամբ, 1-ին ընդդիմութեամբ եւ 4-ին ձեռնպահութեամբ:

(Ռուհաշիանքիքոյի օգնական էին՝ Ծ. Թորիկեան եւ Զ. Մսրրլեան):

4ա) UNITED NATIONS WAR CRIMES COMMISSION REPORT (E/CN, 4/W.20/ May 28, 1948)

Item II of the Report II. DEVELOPMENTS DURING FIRST WORLD WAR

1 – Massacres of the Armenians in Turkey

In connection with *the massacres of the Armenian population* which occurred at the beginning of the First World War in Turkey, the Governments of France, Great Britain and Russia made a declaration on 28 May 1915, *denouncing them as "crimes against humanity and civilization"*, for which all the members of the Turkish Government would be held responsible, together with its agents implicated in the massacres. The relevant part of this denouncement reads as follows:

"En présence de ces nouveaux crimes de la Turquie contre l'humanité et la civilisation, les Gouvernements alliés font savoir publiquement à la Sublime Porte qu'ils tiendront personnellement responsables des dits crimes tous les membres du Gouvernement ottoman ainsi que ceux de ses agents qui se trouveraient impliqués dans de pareils massacres".

As will be shown later in more detail, *the warning given to the Turkish Government* on this occasion by the Governments of the Triple Entente dealt precisely with one of the *types of acts* which the modern term "crimes against humanity" is intended to cover, namely inhumane acts committed by a government against its own subjects.

The first peace treaty with Turkey, namely the Treaty of Sèvres, signed on 10 August 1920, contained in addition to the provisions dealing with violations of the laws and customs of War (Articles 226-228 corresponding to Articles 228-230 of the Treaty of Versailles) a further provision, Article 30, by which the Turkish Government undertook to hand over to Allied Powers the persons responsible for the massacres committed during the war on Turkish territory. The relevant parts of this article reads the follows:

"The Turkish Government undertakes to hand over to the Allied Powers the persons whose surrender may be required by the latter as being

responsible for the massacres committed during the continuance of the state of war on the territory which formed part of the Turkish Empire on the 1st August, 1914.

"In the event of the League of Nations having created in sufficient time a Tribunal competent to deal with the said massacres, the Allied Powers reserve to themselves the right to bring the accused persons mentioned above before such Tribunal, and the Turkish Government undertakes to recognize such Tribunal".

The provisions of Article 30 of the Peace Treaty of Sèvres were obviously intended to cover, in conformity with the Allied warning of 1915, referred to in the preceeding section, offenses which had been committed on Turkish territory against persons of Turkish citizenship, though of Armenian or Greek race. This article constitutes therefore a precedent for Articles 6e and 5e of the Nuremberg and Tokyo Charters, and offers an example of one of the categories of "*crime against humanity*" as understood by these enactments.

The Treaty of Sèvres was however, not ratified and did not come into force. It was replaced by the Treaty of Lausanne, signed on 24 July 1923, which did not contain provisions respecting the punishment of war crimes, but was accompanied by a "Declaration of Amnesty" for all offenses committed between 1 August 1914 and 20 November 1922.

NOTES:

- 1 – The Treaty of Lausanne *did not* and *could not* annul the Sèvres which remains *unperfected*.
- 2 – The Amnesty itself *proves the existence of the crimes*.
- 3 – The Lausanne is not a Tribunal, its Amnesty is a *political* act, is not a *juridical decision*.
- 4 – Russia was one of the Triple Entente, and did not sign the Lausanne, neither the Amnesty!

Ծանոթ.– Այս փաստաթուղթին մասին տեսնել նաեւ յաջորդող 4ր հայերէն գրութիւնը:

4բ) ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՈՃԻՐՆԵՐ

ՄԱԿ-Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՈՃԻՐՆԵՐՈՒ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր Ը

(E/CN, 4/W.20/ May 28, 1948)

Գլուխ Բ. – Ա. Աշխարհամարտի Զարգացումները
Հատուած 2 – Հայոց Զարդերը Թուրքիոյ Մէջ

ՄԱԿ-ի Պատերազմի Ոճիրներու Յանձնաժողովի որդեգրած 28 Մայիս 1948 թուականի Տեղեկագիրը՝ Պատերազմի Ոճիր կը նկատէ Հայոց Յեղասպանութիւնը, որ մարդկութեան դէմ գործուած ոճիրներէն մէկը կը նկատէ, եւ կը մէջբերէ երրեակ Դաշնակիցներու՝ Բրիտանիա, Ֆրանսա եւ Ռուսիա, 1915 թ. Մայիս 24-ի ազդարարագիր, ուղղուած Օսմանեան Կայսրութեան Բարձր Դրան, որուն կ'անդրադառնայ նաեւ Սեւրի Դաշնագրի Յօդ. 30-րդը, որմով Թուրքիա յանձն կ'առնէր Դաշնակիցներուն յանձնել Հայոց Բռնագաղթի եւ Յեղասպանութեան ոճիրներուն պատասխանատուները, որպէսզի դատուին Ազգերու Լիկային կողմէ հաստատուելիք քրէական միջազգային դատարանին առջեւ:

Սակայն, Սեւրի դաշնագիրը մնաց անկատար (unperfected), իսկ անոր յաջորդող (1923) Լոզանի դաշնագիրը բնաւ ակնարկութիւն չըրաւ Սեւրի դաշնագրի Յօդ. 30-րդին: Այսինքն՝ մոռացութեան տուաւ Հայոց Բռնագաղթին ու Յեղասպանութեան թուրք պատասխանատուները դատելու համար Ազգերու Լիկայի կազմելիք դատարանի հարցը: Ընդհակառակը, Լոզանի դաշնագրին զուգահեռ, բայց անկէ անջատ, Ա. Աշխարհամարտի ընթացքին գործուած ոճիրներուն համար «ընդհանուր ներում»ի յայտարարութիւն մը հրատարակեց:

Հակառակ ասոր, ՄԱԿ-ի Պատերազմի Ոճիրներու Յանձնաժողովի Տեղեկագիրը՝ 28 Մայիս 1948 թուականի, Լոզանի յայտարարած «ընդհանուր ներում»էն 25 տարիներ վերջ, բոլորովին անտեսեց այդ հակա-օրինական ու զուտ քաղաքական կամ դիւանագիտական հեղինակագուրկ յայտարարութիւնը, եւ Հայոց Յեղասպանութիւնը համարեց Ա. Աշխարհամարտի առաջին պատերազմի ոճիրը: Որովհետեւ՝

- 1) *Լոգանը չեղեալ չհամարեց Սերի դաշնագիրը եւ չէր կրնար ալ, քանի որ Հայաստան չէր մասնակցեր Լոգանի:*
- 2) *Յայտարարութիւնը կը փաստէր ոճիրը:*
- 3) *Լոգանը քաղաքական մարմին մըն էր, եւ ոչ թէ՝ դատաստանական, եւ*
- 4) *Երրեակ Դաշնակիցներէն Ռուսիան չէր մասնակցած Լոգանի դաշնագրին, եւ ուրեմն՝ չէր ստորագրած ներման յայտարարութիւնը:*

5) TREATY OF SÈVRES (August 10, 1920)

The Treaty of Peace

Between the Allied Powers: The British Empire, France, Italy and Japan.

and Associated Powers: Armenia, Belgium, Greece, The Hedjaz, Poland, Portugal, Roumania, The Serb–Croat–Slovene State and Czecho–Slovakia

and Turkey

ARMENIA

Article 88

Turkey, in accordance with the action already taken by the Allied Powers, hereby recognizes Armenian as a free and independent State.

Article 89

Turkey and Armenia as well as the other High Contracting Parties agree to submit to the arbitration of the President of the U.S.A. the question of the frontier to be fixed between Turkey and Armenia in the vilayets of *Erzeroum, Trebizond, Van* and *Bitlis*, and to accept his decision *there-upon*, as well as any stipulations he may prescribe as to access for Armenia to the sea, and as to the demilitarisation of any portion of Turkish territory adjacent to the said frontier.

Article 90

In the event of the determination of the frontier under Article 89 involving the transfer of the whole or any part of the territory of the said vilayets to Armenia, Turkey **HEREBY RENOUNCES** as from the date of such decision all rights and title over the territory so transferred. The provision of the present Treaty applicable to territory detached from Turkey shall thereupon become applicable to the said territory.

(Financial Clauses in Articles 241 to 244, Part VIII)

Subsequent agreements will, if necessary, will decide all questions which are not decided by the present Treaty and which may arise in consequence of the transfer of the said territory.

Article 226

The Turkish Government recognises the right of the Allied Powers to bring before military tribunals persons accused of having committed acts of *violation of the laws and customs of war*. Such persons shall if found guilty, be sentenced to punishments laid down by law. *This provision will apply not-withstanding any proceedings or prosecution before a tribunal in Turkey or in the territory of her allies.*

The Turkish Government shall hand over to the Allied Powers or to such one of them as shall so request all persons accused of having committed acts in violation of the laws and customs of war, who are specified either by name or by the rank, office or employment which they held under the Turkish authorities.

Article 228

The Turkish Government undertakes to furnish all documents and information of every kind, the production of which may be necessary to ensure the full knowledge of the incriminating acts, the prosecution of offenders and the just appreciation of responsibility.

Article 230

The Turkish Government undertakes to hand over to the Allied Powers the persons whose surrender may be required by the latter as being responsible for the massacres committed during the continuance of the state of war on territory which formed part of the Turkish Empire on August 1, 1914.

The Allied Powers reserve to themselves the right to designate the tribunal which shall try the persons so accused, and the Turkish Government undertakes to recognise such tribunal.

In the event of the League of Nations having created in sufficient time a tribunal competent to deal with the said massacres, the Allied Powers reserve to themselves the right to bring the accused persons mentioned above before such tribunal, and the Turkish Government undertakes equally to recognise such tribunal.

The provisions of Article 228 apply to the cases dealt with in this Article.

6) DECLARATION UNIVERSELLE DES DROITS DES PEUPLES

PREAMBULE

Nous vivons des temps de grandes espérances, mais aussi de profondes inquiétudes:

- des temps pleins de conflits et de contradictions;
- des temps où les luttes de libération ont soulevé les peuples du monde contre les structures nationales et internationales de l'impérialisme et sont parvenus à renverser des systèmes coloniaux;
- des temps de luttes et de victoires où les nations se donnent, entre elles ou à l'intérieur de chacune d'elles, de nouveaux idéaux de justice;
- des temps où les résolutions de l'Assemblée Générale des Nations Unies, de la Déclaration universelle des droits de l'homme à la Charte des droits et devoirs économiques des Etats, ont exprimé la recherche d'un nouvel ordre politique et économique international.

Mais ce sont aussi des temps de frustrations et de défaites où de nouvelles formes d'impérialisme apparaissent pour opprimer et exploiter les peuples.

L'impérialisme, par des procédés perfides et brutaux, avec la complicité de gouvernements souvent installés par lui-même, continue à dominer une partie du monde. Par l'intervention directe ou indirecte, par le biais des entreprises multinationales, par l'utilisation de politiciens locaux corrompus, par l'aide à des régimes militaires fondés sur la répression policière, la torture et l'extermination physique des opposants, par l'ensemble de pratiques auxquelles on a donné le nom de néo-colonialisme, l'impérialisme étend son emprise sur de nombreux peuples.

Conscients d'interpréter les aspirations de notre époque, nous nous sommes réunis à Alger pour proclamer que tous les peuples du monde ont un droit égal à la liberté, le droit de s'affranchir de toute ingérence étrangère et de se donner le gouvernement de leur choix, le droit, s'ils sont asservis, de lutter pour leur libération, le droit de bénéficier, dans leur lutte, de l'assistance des autres peuples.

Persuadés que le respect effectif des droits de l'homme implique le respect des droits des peuples, nous avons adopté la DECLARATION UNIVERSELLE DES DROITS DES PEUPLES.

Que tous ceux qui, à travers le monde, mènent le grand combat, parfois les armes à la main, pour la libération de tous les peuples, trouvent dans la présente déclaration l'assurance de la légitimité de leur lutte.

Section 1 – DROIT A L'EXISTENCE

Article 1 – Tout peuple a droit à l'existence.

Article 2 – Tout peuple a droit au respect de son identité nationale et culturelle.

Article 3 – Tout peuple a le droit de conserver la possession paisible de son territoire et d'y retourner en cas d'expulsion.

Article 4 – Nul ne peut être, en raison de son identité nationale et culturelle, l'objet de massacre, torture, persécution, déportation, expulsion ou soumis à des conditions de vie de nature à compromettre l'identité ou l'intégrité du peuple auquel il appartient.

Section II – DROIT A L'AUTODETERMINATION POLITIQUE

Article 5 – Tout peuple a le droit imprescriptible et inaliénable à l'autodétermination. Il détermine son statut politique en toute liberté, sans aucune ingérence étrangère extérieure.

Article 6 – Tout peuple a le droit de s'affranchir de toute domination coloniale ou étrangère directe ou indirecte et de tous régimes racistes.

Article 7 – Tout peuple a le droit à un régime démocratique représentant l'ensemble des citoyens, sans distinction de race, de sexe, de croyance ou de couleur et capable d'assurer le respect effectif des droits de l'homme et des libertés fondamentales pour tous.

Section III – DROITS ECONOMIQUES DES PEUPLES

Article 8 – Tout peuple a un droit exclusif sur ses richesses et ses ressources naturelles. Il a le droit de les récupérer s'il en a été spolié, ainsi que de recouvrer les indemnités injustement payées.

Article 9 – Le progrès scientifique et technique faisant partie du patrimoine commun de l'humanité, tout peuple a le droit d'y participer.

Article 10 – Tout peuple a le droit à ce que son travail soit justement évalué et à ce que les échanges internationaux se fassent à des conditions égales et équitables.

Article 11 – Tout peuple a le droit de se donner le système économique et social de son choix et de poursuivre sa propre voie dans le développement économique en toute liberté et sans ingérence extérieure.

Article 12 – Les droits économiques ci-dessus énoncés s'exerce dans un esprit de solidarité entre les peuples du monde et en tenant compte de leurs intérêts respectifs.

Section IV – DROIT A LA CULTURE

Article 13 – Tout peuple a le droit de parler sa langue, de préserver, de développer sa culture, contribuant ainsi à l'enrichissement de la culture de l'humanité.

Article 14 – Tout peuple a le droit à ses richesses artistiques, historiques et culturelles.

Article 15 – Tout peuple a le droit de ne pas se voir imposer une culture qui lui soit étrangère.

Section V – DROIT A L'ENVIRONNEMENT ET AUX RESSOURCES COMMUNES

Article 16 – Tout peuple a le droit à la conservation, à la protection et à l'amélioration de son environnement.

Article 17 – Tout peuple a le droit à l'utilisation du patrimoine commun de l'humanité tels que la haute mer, les fonds des mers, l'espace extra-atmosphérique.

Article 18 – Dans l'exercice des droits qui précèdent, tout peuple doit tenir compte de la nécessité de coordonner les exigences de son développement économique et celles de la solidarité entre tous les peuples du monde.

Section VI – DROITS DES MINORITES

Article 19 – Lorsqu'un peuple constitue une minorité au sein d'un Etat, il a droit au respect de son identité, de ses traditions, de sa langue et de son patrimoine culturel.

Article 20 – Les membres de la minorité doivent jouir, sans discrimination, des mêmes droits que les autres ressortissants de l'Etat de participer avec eux à la vie publique, à égalité.

Article 21 – L'exercice de ces droits doit se faire dans le respect des intérêts légitimes de la communauté prise dans son ensemble et ne saurait autoriser une atteinte à l'intégrité territoriale et à l'unité politique de l'Etat, des lors que celui-ci se conduit conformément à tous les principes énoncés dans la présente déclaration.

Section VII – GARANTIES ET SANCTIONS

Article 22 – Tout manquement aux dispositions de la présente déclaration constitue une transgression d’obligation envers la communauté internationale tout entière.

Article 23 – Tout préjudice résultant d’un manquement à la présente déclaration doit être intégralement réparé par celui qui l’a causé.

Article 24 – Tout enrichissement au détriment d’un peuple en violation des dispositions de la présente déclaration doit donner lieu à restitution des profits ainsi obtenus. Il en est de même de tous les profits excessifs réalisés par des investissements d’origine étrangère.

Article 25 – Tous traités, accord ou contrats inégaux, passés au mépris des droits fondamentaux des peuples ne sauraient produire aucune effet.

Article 26 – Les charges financières extérieures devenues excessives et insupportables pour les peuples cessent d’être exigibles.

Article 27 – Les atteintes les plus graves aux droits fondamentaux des peuples, notamment à leur droit à l’existence, constituent des crimes internationaux, entraînant la responsabilité pénale individuelle de leurs auteurs.

Article 28 – Tout peuple dont les droits fondamentaux sont gravement méconnus a le droit de les faire valoir, notamment par la lutte politique ou syndicale, et même, en dernière instance, par le recours à la force.

Article 29 – Les mouvements de libération doivent avoir accès aux organisations internationales, et leurs combattants ont droit à la protection du droit humanitaire de la guerre.

Article 30 – Le rétablissement des droits fondamentaux d’un peuple, lorsqu’ils sont gravement méconnus, est un devoir qui s’impose à tous les membres de la communauté internationale.

Ծանոթ.– Այս Հռչակագիրը հիմնաքարն է մեր հողային պահանջատիրութեան, որուն մեն մի յօդուածը արժանի է մեր լուրջ նկատառումին:

7) ՏԱՀԶ-Ի ՊԱՏՄԱԻՐԱԻԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԻՈՐՈՒՄԸ

Մենք չենք, որ կամայականօրէն Արեւմտահայաստանի եւ Արեւելահայաստանի միջեւ զատորոշում կը կատարենք: Այս զատորոշումը ունի պատմաիրաւագիտական հիմքեր՝ Միջագային Հանրային Իրաւունքին մէջ:

Մենք մեր հողային պահանջատիրութեան առաջին իրաւական հիմքը կը նկատենք՝ Միջագային Հանրային Իրաւունքի այն սկզբունքը, որ նուիրագործուած է Հռովմէական Կայսրութեան օրերէն, եւ կը կոչուի «Պատմական Սեփականութեան Իրաւունք», լատիներէն՝ *Possessio Longi Tempori*, այսինքն՝ երկար ժամանակ տեւած սեփականացում հողերու իրաւունք կամ երկար ժամանակ է Վերջապահ իրաւունք: Պատմական Հայաստանի հողերուն վրայ հայ ժողովուրդը ունի երեք հազարամեայ պատմութիւն եւ Թուրքիոյ աւելի կարճ ժամանակով այդ հողերէն մէկ մասին վրայ գոյութիւնը չի կրնար փոխարինել հայ ժողովուրդին շահուած իրաւունքին: Մասաւորաբար նաեւ այն պատճառով՝ որ հայ ժողովուրդը բնիկ ժողովուրդ է այդ հողերուն վրայ, մինչդեռ թուրքերը եկուորներ են, Կեդրոնական Ասիայէն՝ Փոքր Ասիա, եւ ուրեմն՝ իրենց հայրենիքը Կեդրոնական Ասիան է, ոչ՝ Փոքր Ասիան:

Եւ պատմական փաստը այն է, որ Պատմական Հայաստանը երկար դարերով բաժանուած է երեք Հայաստաններու՝ Բիւզանդահայաստանի, Պարսկահայաստանի եւ Ռուսահայաստանի, եւ ապա՝ Օսմանահայաստանի եւ Ռուսահայաստանի, կամ՝ Արեւմտահայաստանի եւ Արեւելահայաստանի: Եւ այսօր՝ Արեւելահայաստանը ազատագրուած է գրաւող ռուս բանակէն, իսկ Արեւմտահայաստանը գրաւուած կը մնայ թրքական բանակին կողմէ, որուն բնակիչները ցեղասպանուած են եւ բռնահանուած իրենց պատմական հողերէն եւ տարագրեալ Արեւմտահայութեան ժառանգները կ'ուզեն վերադառնալ իրենց պատմական հողերուն:

Եւ քանի որ Արեւելահայաստանէն մաս մը գրաւեալ կը մնայ Թուրքիոյ կողմէ, Բ. Աշխարհամարտի աւարտին, Արեւելահայաստանի սովետահայ կառավարութիւնը որոշեց Թուրքիայէն պահանջել Թուրքիոյ կողմէ գրաւեալ մնացած

հայկական հողերը: Այստեղ իրաւագիտական հարց ծագեցաւ, թէ՛ միայն Արեւելահայաստանը ներկայացնող Սովետ Միութիւնը՝ ինչ հողեր կրնար պահանջել Թուրքիայէն: Իրաւագիտական սերտողութեան լոյսին տակ, պատրաստուեցան պահանջի երեք տարբերակներ՝ նուազագոյն, միջին եւ առաւելագոյն:

- 1) Նուազագոյնը՝ վերականգնել 1878-1914 ռուս-թրքական սահմանը, Սովետ Հայաստանին վերամիաւորելով՝ Կարսի, Արտահանի եւ Սուրմալուի շրջանները:
- 2) Միջինը՝ 1878 թ. Սան-Սթեֆանոյի պայմանագրով ռուսական բանակին կողմէ գրաւուած տարածքները Արեւմտահայաստանն + Նուազագոյնը + Ալաշկերտի հովիտը եւ Պայազէտ քաղաքը:
- 3) Առաւելագոյնը՝ Միջինը + Ուիլսոնեան իրաւարար վճիռով փոխանցուած վիլայէթներուն առնուազն կէսը... այն հիմամբ, որ այդ հողերուն վրայ պիտի վերաբնակուէին Թրքահայաստանէն Ռուսահայաստան ապաստանած արեւմտահայերը եւ Սփիւռքէն ներգաղթելիք արեւմտահայերը... քանի որ Սովետ Հայաստանի կառավարութիւնը կազմակերպած էր ներգաղթը:

Նկատի ունենալով միջազգային ուժերու կշիռին ամերիկեան իմփերիալիզմի կողմը հակած ըլլալը, աթոմական ռումբի մենաշնորհով, Վալերիան Մոլոթով պահանջեց նուազագոյն տարբերակը, բայց այդ իսկ մերժուեցաւ՝ քանի որ ռուս-թրքական սահմանագիծը ռուս-ամերիկեան նկատուեցաւ:

- 1) Կարելոր է շեշտել այն՝ որ սովետ իրաւագէտները տակաւին ի գորու կը նկատեն Ուիլսոնեան Վճիռը:
- 2) Նաեւ այն՝ որ միջազգային ուժերու կշիռը որոշիչ դեր կը խաղայ արդար դատի մը յաղթանակին կամ պարտութեան մէջ, նայած թէ տուեալ ժամանակին մէջ այդ կշիռը կը հակի տուեալ դատի մը կողմնակից ուժին կողմը, թէ՛ հակառակորդ ուժին:
- 3) Այս իրականութենէն մեկնելով, կարելոր է շեշտել նաեւ այն՝ որ միաբեւեռ աշխարհակարգի պայմաններուն մէջ, իրաւագրկեալ ժողովուրդները յոյսը չեն ունենար արդարութիւնը վերականգնելու՝ եթէ տիրող միակ բեւեռն անիրաւ պետութեան դաշնակիցն է: Այլ անոնք՝ երկբեւեռ կամ

բազմաբեւեռ աշխարհակարգին մէջ կրնան յոյս ունենալ, քանի որ հոս կան մէկէ աւելի բեւեռներ: Եթէ բեւեռներէն մէկը դաշնակիցն է անհրաւ պետութեան, միւս բեւեռը հակառակորդն է անհրաւ պետութեան, եւ ուրեմն՝ բնականօրէն կրնայ պաշտպանել իրաւագրկեալ ժողովուրդին: ՊԱԿ-ի հոլովոյթը այս ճշմարտութեան հայելին է...: Եւ ուրեմն այսօր, երբ միաբեւեռ աշխարհակարգը տեղի կու տայ բազմաբեւեռ աշխարհակարգին, մենք կրնանք լաւատես ըլլալ...:

1965 թուին, երկբեւեռ աշխարհակարգին մէջ՝ Հելսինքիի Վեհաժողովը (Խաղաղութեան Համաշխարհային Խորհուրդ) Յուլիս 15-ին ճանչցաւ ու դատապարտեց Հայոց Յեղասպանութիւնը՝ 98 պետութիւններու եւ 17 միջազգային կազմակերպութիւններու 1470 պատգամաւորներուն անունով, երբ երկու բեւեռներէն մէկը՝ Սովետ Միութիւնը, մեր կողքին կանգնեցաւ:

8) ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻՆ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

«Անմահ Թումանեան»-ի այս քաղաքական ակնարկը, որ գրուած է 1913 թուին, 1915-ի սեւ ու 1917-ի լուսաւոր թուականներէն առաջ, ցոյց կու տայ որ ան միայն «երգի մեծ վարպետ» մը չէր, այլ՝ ամբողջական մեծ մտաւորական մը, քաղաքական մեծ տեսանող մը եւ իր ժողովուրդին քաղաքական ճակատագրով մտահոգ մեծ հայրենասէր մը՝ Խաչատուր Աբովեանի, Րաֆֆիի, Խրիմեան Հայրիկի, Եղիշէ Չարենցի, Կոմիտասի, Ստեփան Ծահումեանի, Վահան Տէրեանի, Անդրանիկ Օզանեանի, Միքայէլ Նալպանտեանի, Աղասի Խանճեանի եւ Ալեքսանդր Միասնիկեանի մեծութեամբ ու պայծառատեսութեամբ։ Այս գրութեամբ, ան իր անխախտ համոզումը կ'արտայայտէ՝ թէ հայ ժողովուրդի փրկութիւնը չի կրնար գալ Արեւմուտքի «քրիստոնէայ» տէրութիւններէն, որոնք միշտ կանգնած են Տաճկաստանի կողքին, այլ միայն Ռուսաստանէն։ Այս համոզումը, ան հիմնաւորած է քաղաքական փաստերով՝ Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան յաղթանակէն եւ Սովետական Հայաստանի գոյառումէն առաջ...։

Երեւակայեցէք թէ քսան տարի է, ինչ որ դուք ծանօթ էք մի նշանաւոր մարդու, դրա համար էլ ձեզ համարում են քսան տարեկան, մինչդէռ 50 կամ 60 տարեկան էք դուք։

Սրա նման մի բան է, որ սովորաբար ասում են 35 տարի է, ինչ գոյութիւն ունի Հայկական Հարցը, որովհետեւ 35 տարի է, որ դրուած է եւրոպական դիւանագիտութեան առջեւ եւ այդ էլ հաշւում են Պերլինի դաշնագրութեան օրից։

Մի հիմնական սխալ, որ մարդկանց մտածողութիւնը սահմանափակելով էս 35 տարուայ ժամանակի ու դէպքերի շրջանակում, պատճառ է դառնում շատ սխալների։

Սակայն եթէ ազատութենք էդ մեծ սխալից, հարցին նայինք աւելի մեծ տարածութեան վրայ, հեշտ էլ կը ճանաչենք նրա բնաւորութիւնը, աւելի յաջող էլ կը մօտենանք նրա բանական ու բնական լուծման հնարաւորութեանը։

Եւրոպական դիւանագիտութեան համար, այո՛, 35 տարի է, ինչ որ գոյութիւն ունի Հայկական Հարցը, բայց մեզ համար էլ հո այդպէս չէ. 35 տարի չէ, ինչ որ գոյութիւն ունի նա։

Երկրորդն էլ մեր հարցը Պերլինից չի սկսում եւ եւրոպական պետութիւնները չեն դրել, այլ Սան-Սթեֆանոյից է սկսում, եւ ռուսներն են առաջին անգամ Հայկական Հարցը մտցրել միջազգային խնդիրների շարքը։

Այս երկու ճշմարտութեան մշտապէս յիշելը շատ է կարեւոր եւ շատ բան են ասում սրանք:

Հայկական Հարցը շատ է հին: Իր ամբողջութեամբ նրան մեզանում քիչեր են ծանօթ ու տեղեակ: Նա իր սկզբնական շրջանում զուտ քաղաքական խնդիր էր, եւ հետամուտ էր ձեռք բերելու հայի կորցրած քաղաքական անկախութիւնը: Բայց, ժամանակի ընթացքում ջախջախուեց ինքը – հայ ժողովուրդը, ջախջախուեցին նրա ուժերն ու յոյսերը ու իջնելով, իջնելով պարսկական ու տաճկական բռնակալութեան տակ՝ պահանջը հասաւ մինիմումի: Եւ այսօր նա հանդէս է գալիս արդէն լոկ որպէս՝ կեանքի, գոյքի, պատիւի եւ կուլտուրական զարգացման ապահովութիւն:

Արդ, որտե՞ղ եւ ո՞ր օրից գոյութիւն ունի Հայկական Հարցը իր ներկայ բնաւորութեամբ:

– Էն օրից ինչ որ վտանգուել է հայ ժողովուրդի կեանքը, գոյքը, պատիւն ու կուլտուրական զարգացումը: Եւ գոյութիւն է ունեցել Պարսկաստանում, գոյութիւն է ունեցել եւ ունի Տաճկաստանում: Գոյութիւն չունի եւ չի ունեցել Ռուսաստանում, թեկուզ իշխան Գալիցիին օրերում: Ընդհակառակը, հայ ժողովուրդը միշտ նայել է Ռուսաստանի վրայ որպէս իր խնդրի աւանդական պաշտպանի վրայ:

Դեռ 18-րդ դ. սկզբում Օրին, հայոց բարձր հոգեւորականութիւնն ու մելիքները բանակցութեան մէջ էին Պֆայցի գերմանական կուրֆիւրստ Յովհան Վիլհելմի հետ եւ, առաջարկելով Հայաստանի իշխանութիւնը, խնդրում էին նրան ազատել իրենց երկիրը պարսկական բռնակալութիւնից, գերեվարութիւններից, կոտորածներից, կեղեքումներից ու առեւանգումներից:

Ուրեմն այն ժամանակ գոյութիւն ունէր Հայկական Հարցը Հայաստանի պարսկական մասում եւ կոչւում էր պարսկահայութեան հարցը: Եւ դեռ այն ժամանակ էր, որ գերմանական կուրֆիւրստը, թէեւ ցանկանում էր օգնել հայերին, յայտնեց, թէ եւրոպական պետութիւնները հակամարտ շահեր ունեն Արեւելքում, Պարսկաստանում եւ Տաճկաստանում, չեն միաբանել Հայկական Հարցի վրայ, վերջը՝ թէ հայ ժողովուրդի փրկութիւնը չի կարող գլուխ գալ առանց Ռուսաստանի: Խորհուրդ տուեց դիմել Ռուսաստան՝ Պետրոս Մեծին: Ծառ շուտով փորձն ու գործն էլ ցոյց տուին, որ միայն Ռուսաստանը կարող էր վճռել խնդիրը: Եւ թէ Օրին ու հայ հոգեւորականութիւնն ու մելիքները, թէ հայ ժողովուրդը էն օրուանից երեսներն առին դէպի Ռուսաստան: Եւ ընդմիջտ դէպի Ռուսաստան: Մինչեւ էսօրուան օրը:

«Ռուսաստանը էն միակ մեծ պետութիւնն էր, որ անվերա-
դառնալիօրէն վճռած էր, իր պատմական հարուածներն ուղղել
Պարսկաստանի, բայց մանաւանդ Տաճկաստանի վրայ, եւ ուզում
էր իջնել... դուրս գալ Պարսից ծոցը: Այսպէս, ճանապարհն ուղիղ
Կովկասի վրայով, այլեւ քրիստոնեայ ու անհամեմատ անելի
բարձր իր քաղաքակրթութեամբ: Եւ հայ ժողովուրդը բազմատանջ
Վրաստանի հետ միասին ապաւինեց նրան: Իսկ Կովկասը՝ իր բա-
րեկամ քրիստոնեայ ժողովուրդներով, Ռուսաստանի համար թէ
ռազմական, թէ տնտեսական տեսակէտից, հանդիսանում էր
միակ ու հաստատուն կռուանը Արեւելքում:

Եւ մի շարք ռուս-պարսկական պատերազմներից յետոյ
վերջնականապէս 1828 թուին Ռուսաստանը տիրեց Հին Սիւնիքը,
Գուգարքն ու Արարատեան երկիրը եւ միանգամընդմիջտ վերջ
տուեց կոտորածներով, գաղթականութիւններով եւ առեւանգում-
ներով յայտնի Հայկական Հարցին հայոց աշխարհքի էս մասում,
կամ ուրիշ խօսքով՝ պարսկահայկական հարցին:

Մնաց տաճկահայկական հարցը:

1829, 1855 եւ 1878 թուականների պատերազմներով էլ իր
ձեռքի տակը բերելով Ալեքսանդրապոլն ու Ղարսը եւ այլ շրջան-
ներ – էդ մասերում էլ լուծեց հայ ժողովուրդի կեանքի, գոյքի եւ
պատիւի հարցը: Սակայն սրանով լուծուեց տաճկահայկական
հարցի մի մասը, իսկ մնացած մասում, ինչ որ մնաց թուրքի ձեռքի
տակ – էրզրում, Վան, Սուշ եւ այլ տեղեր, մնացին ու շարունակ-
ուեցին նոյն կոտորածները, մի խօսքով նոյն հին Հայկական Հար-
ցը:

Եւ պարբերաբար եւրոպական պետութիւնների շահերի դի-
մաց, լուսաւոր մարդկութեան խղճմտանքի դիմաց, ամբողջ հա-
յութեան մորմոքուող սրտի դիմաց ծառանում է էդ արիւնոտ ու
արցունքոտ հարցը: Այժմ էլ ահա նորից բարձրացել է նա սրբա-
զան ահաւորութեամբ: Ինչպէ՞ս պէտք է վճռուի նա եւ էդ մնացած
մասում:

Առաջին պատասխանը, որ բխում է գործի հիմնաւոր ծանո-
թութիւնից, ասում է.

– Էս օրուան մնացածն էլ պէտք է վճռուի էնպէս, ինչպէս որ
վճռուել է մինչեւ այժմ:

Բայց այստեղ մի մեծ հարց:

– Ո՞վ կ'ուզի դրա առաջն առնի եւ ո՞վ է կարող:

Եւ ահա, հարցի պատմութեանն ու ընթացքին հետեւելով ե-
կանք կանգնեցինք էնտեղ, որ Հայկական Հարցի մնացորդն էլ
պէտք է լուծի Ռուսաստանն էնպէս, ինչպէս լուծել է մինչեւ այժմ:

Հայկական Հարցը վայրենի կոտորածների եւ կեղեքումների հարց է, հալածանքների ու գաղթականությունների հարց է. նա գերազանցօրէն ֆիզիքական գոյութեան խնդիր է: Եւ նրա յաջողութիւնը միշտ կապուած է եղել Ռուսաստանի յաջողութեան հետ: Ով վեր է կացել Ռուսաստանի յաջողութեան դէմ, վեր է կացել Հայկական Հարցի յաջողութեան դէմ, եւ ով Ռուսաստանի դէմ պաշտպանել է Տաճկաստանին, նա մեղսակից է տաճկական գազանութիւններին ու հայկական սարսափներին:

Նա պատասխանատու է հայ ժողովուրդի ծով արեան ու մարդկութեան պատմութեան առաջ:

Եւ տեղ չկայ խուսափելու:

«Հորիզոն»ի նախանցեալ N 9-ում մեր խօսքը նրանով վերջացաւ, թէ եւրոպական պետութիւններից որը եղել է Ռուսաստանի ծաւալման դէմ նա դէմ է եղել եւ Հայկական Հարցին. այսպէս է Հայկական Հարցը իր ներկայ բնաւորութեամբ, որպէս գերազանցօրէն ֆիզիքական գոյութեան խնդիր, կապուած Ռուսաստանի առաջխաղացման հետ:

Բայց մեր մէջ հաւատ կայ արմատացած, թէ Անգլիան ու Ֆրանսիան եղել են Հայկական Հարցի բարեկամները:

Ինձ թւում է մեզ այս քաղցր մոլորութեան մէջ գցել են Գլադստոնի, Դիլլոնի, Բերարի, Պրեսանսէի նման լաւ մարդկանց ճառերը ի պաշտպանութիւն հայ ժողովուրդի, ընդդէմ Թուրքիայի վատթար կառավարութեան: Իսկ իրենց պետութիւնները, որ միշտ եղել են Ռուսաստանի զօրացման դէմ Արեւելքում, դրա հետ միասին միշտ էլ դէմ են եղել Հայկական Հարցին:

Անցեալ դարու սկզբից Ռուսաստանը մտաւ Կովկասի սահմաններն ու սկսեց իր պարսկական պատերազմները: Էդ պատերազմները թէ Գուգարք ու Սիւնիք, թէ Շիրակ ու Արարատեան երկրում՝ ազգային սրբազան պատերազմի նշանակութիւն ունէին հայերի համար: Վճռում է պարսկահայկական հարցը:

Հայ ժողովուրդն ազատւում է պարսկական դժոխքից: Հայոց հոգեւորականութիւնը խաչը ձեռքին գնում էր ռուսաց զօրքի առաջին: Հայոց ինքնապաշտպանութեան խմբերը, որ կամաւորներ էին կոչւում, կուում էին ռուսաց զօրքի շարքերում կամ ապահովում էին նրա ճանապարհը թշնամու յարձակումներից: Հայ ժողովուրդը իր ամբողջութեամբ ոտի էր կանգնել:

Սակայն վերջ ի վերջոյ պարտուեց Պարսկաստանը ու վճռուեց պարսկահայկական հարցը, այսինքն՝ պարսկահայկական նահանգներն անցան Ռուսաստանին եւ ապահովուեց հայ ժողովուրդի գոյութեան խնդիրը:

Հերթը եկաւ տաճկահայկական հարցին:

Տեսնում ենք դարձեալ Անգլիան Տաճկաստանի հետ Ռուսաստանի դէմ եւ միաժամանակ դէմ Հայկական Հարցին:

Թէ 1829 թուականի, թէ 1855 թուականի, թէ 1878 թուականի ռուս-տաճկական պատերազմներին յայտնի է, թէ ինչ պաշտպանութիւն ցոյց տուեց Անգլիան Տաճկաստանին: Մի քանի անգամ ռուսաց բանակը մտել է Էրզրում եւ մի քանի անգամ հայկական նահանգները Անգլիայի ջանքերով ռուսից խլուել ու ետ են տրուել սուլթանին: Եւ մի քանի անգամ հայ ժողովուրդը, որ էդ պատերազմներում իր համակրանքն ու սէրը բաց ցոյց էր տուել ռուսներին – Անգլիայի ձեռքով մատնուել է տաճիկ կառավարութեան ու ժողովուրդի վրէժխնդրութեան կատաղութեանը:

1855 թուին, երբ Ռուսաստանը հասել էր Պոլիս, երեւաց դարձեալ Անգլիան, միաբանութեան բերեց մեզ անմիաբանութեամբ յայտնի եւրոպական կոնցերտը, եւ ոչ միայն Տաճկաստանն ազատեցին ռուսի ձեռքից, այլեւ ռուսին ջարդեցին ու թուլացրին միացեալ ուժերով, իսկ սուլթանին ուժեղացրին, ստեղծեցին նրա համար մի անձեռնմխելի արտօնեալ դիրք եւ նրա արիւնոտ ձեռքն աւելի ծանր հաստատեցին Տաճկաստանի քրիստոնէայ ժողովուրդների, նրանց թւում եւ հայերի վրայ, որոնք արմաքամ եղան մինչեւ 1878 թուականը:

1878 թուականին էլ, երբ կրկին սկսեց ռուս-տաճկական պատերազմը եւ երբ դարձեալ ռուսական բանակը հասաւ Պոլսի շէմքը, դարձեալ երեւաց Անգլիան, դուրս հանեց իր նաւատորմիդը եւ ռուսին կանգնեցրեց Սան Սթեֆանոյում: Ապա Գերմանիայի հետ՝ յաղթողին տարաւ Պերլին, տիպլոմատիկական ջարդ տուեց նրան, եւ միաժամանակ ջարդեց Հայկական Հարցը, կամ աւելի ճիշդը՝ թարսեց, 16-ը շիւնեց 61, ռուսաց զօրքի փոխարէն յօդուածի մէջ մտցրեց սուլթանի անունը եւ նրա բարեհայեցողութեանը յանձնեց հայ ժողովուրդը, էս բոլորի համար ստանալով Կիպրոսն ու Հայկական Հարցի մոնոպոլիան:

Մենք զարմացանք Պերլինում կատարուած այս ֆոկլորի վրայ, թէ ինչպէս 16-ը դարձաւ 61. ուրախացանք, որ դարձանք 6 մեծ պետութեան հոգածութեան առարկայ ու Պերլինից գնացինք Լոնտոն, այնտեղ էլ տեսանք ինչ գեղեցիկ ճառեր են ասում...

Մինչդեռ մեր աշխարհքում հետզհետէ մեծանում էր մեզ ու ռուսին իրարից բաժանող տարածութիւնը, պաղում էին հին լաւ յարաբերութիւնները, ստեղծւում էին նոր յարաբերութիւններ անպայման վնասաբեր երկու կողմի համար էլ, թէ մեծի թէ փոքրի, թէ ռուսի, թէ հայի:

Եւ ահա վրայ հասան 1894-96 թթ. կոտորածները, երբ Կովկասում հայ-ռուսական յարաբերութիւնների պաղուծիւնը հասել էին գալիցիներան ռեժիմի եւ Վելիչկոյի հրապարակախօսութեանը, իսկ Անգլիայում մեր բարեկամութիւնն ու հոգատարութիւնը հասել էր իր գագաթնակէտին Գլադստոնի ճառերում...

Եւ ի՞նչ...

Վերջ ի վերջոյ դուրս եկաւ, որ Գալիցիան գոնէ տաճկական սրից ազատուած 40 հազար հայ գաղթական ընդունեց Կովկաս, իսկ Հայկական Հարցի ու յոյսերի տէրը՝ Անգլիան, հայ ժողովուրդին սարսափին ու աղերսախառն դիմումին տուեց յայտնի պատասխանը. «Մեր նաւերը չեն կարող լողալ հայոց լեռների գագաթներին...»:

Մինչդեռ աշխարհքին յայտնի է, որ սուլթան Ապտիւլ Համիտը նստում էր ոչ թէ հայոց լեռների գագաթներին, այլ Պոսֆորի ջրերի ափերին, ուր միշտ կանգնում են անգլիական նաւերը:

Էսպէս է եղել Անգլիան մինչեւ վերջին տարիներս:

Իսկ Ֆրանսիա՞ն:

Տասնվեցերորդ դարից սկսած, սուլթանի հետ կապուած պայմանագրերով ձեռք բերելով Թուրքիայում բացառիկ դեր ու դիրք, Ֆրանսիան դարձաւ Արեւելքում պաշտպանը եւրոպական քրիստոնեաների, որոնք նոյնիսկ ֆրանկ կոչուեցին անխտիր, եղան Թուրքիայում արտօնեալ ու ազատ բնակիչներ, լեցուեցին ծովեզրեայ քաղաքները եւ միշտ, մինչեւ Պոլսի վերջին ջարդը, իրենց լուսամուտներից տեսան հայերի կոտորածը: Եւ հայերը երբեք չնկատուեցին քրիստոնեայ ու չտեսան Արեւելքում քրիստոնէութեան մեծ հովանաւորի հովանին, որովհետեւ տաճկահպատակ էին ու ռայա:

Եւ հենց Փարիզումն էր (1856 թուին), Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարի նախագահութեամբ եղած վեհաժողովում, որ առաջին անգամ Տաճկաստանն ընդունուեց եւրոպական քաղաքակիրթ մեծ պետութիւնների շարքը, միջազգային երաշխաւորութեամբ ապահովուեց նրա հողային անձեռնմխելիութիւնը, սուլթանի անկախութեան սկզբունքը, նրա՝ իր հպատակ քրիստոնեայ ազգերին յօշոտելու խնդիրն անուանուեց Տաճկաստանի ներքին գործ եւ նրանց բարօրութեան համար միանգամայն բաւարար նկատուեց սուլթանի Խաթըր-Հումայունը:

Այստեղ, Փարիզում ստեղծուեց այն ամէնը, ինչով որ սուլթանն իրեն զգում էր ուժեղ ու ապրում էր նրա բարբարոսական կառավարութիւնը, իսկ նրա հպատակ քրիստոնեայ ժողովուրդները – դժբախտ ու տառապում էին՝ օրհասական մաքառումներով, ցոյց տալով իրենց կենդանութիւնն ու վերածնունդը ձգտումը:

Եւ ահա Փարիզեան գոնկրէսի ու դաշնադրութեան վրայ խօսելուց յետոյ այսպէս է եզրափակում իր խօսքը մարդկութեան պատմութիւնը:

Այդ ժամանակից տաճկական պետութեան գոյութիւնը միայն մի նպատակ է ունեցել – արգիլել իր սահմաններում ապրող ժողովուրդների պատմական զարգացումը ու ձգձգել «Պալքանեան թերակղզու նահանգների վիճակի որոշումը» («Մարդկութեան Պատմութիւն», հ. մ...):

Եւ ահա տաճկահայ ժողովուրդն իր հարցով նոյնպէս եղել է՝ եւրոպական պետութիւնների հակամարտութեան դժբախտ զոհերից մինը, եւ անպայման ամենադժբախտը:

Ամենադժբախտը, որովհետեւ գտնուում էր Թուրքիայի սրտում, ամենադժուար ու ամենավտանգաւոր տեղում, եւ Թուրքիան նրան բաց պիտի թողէր միայն իր վերջին շնչի հետ:

Եւ նա՝ Թուրքիան, դիմել է, դիմում է ու կը դիմի ամենահրէշաւոր միջոցների՝ վերջ դնելու այդ ժողովուրդին իր հարցին հետ միասին, հայի հայրենիքի եւ ազգային իրաւունքների խնդիրը միանգամընդմիջտ փակելու համար:

Իր հերթին, Ռուսաստանը զարկել է, զարկում է եւ կը զարկի Թուրքիային, մինչեւ ուժասպառ չանի նրան՝ հասնելով իր նախորոշած նպատակին ու կատարելով մի մեծ պատմական միսիա թէ Պալքաններում եւ թէ Արեւելքում: Իսկ եւրոպական մեծ պետութիւնները աշխատել են ամէն կերպ դէմ առնել Ռուսաստանի ծաւալման ու զօրացման առաջը: Իրերի պատմական այս դասաւորութիւնից անփաշկարա պարզ է, որ հայ ժողովուրդը պէտք է լինէր ռուսի հետ եւ իր կեանքի, գոյքի ու պատիւի ապահովութեան յոյսը պէտք է կապէր Ռուսաստանի յաջողութեան հետ:

1913 թ.

Ծանօթ.– Մեծն Թումանեանի մարգարէական երկու կանխագուշակութիւնները իրականացան: Առաջին՝ դժբախտաբար, երբ կը գրէր թէ Թուրքիա կը դիմէ «ամենահրէշաւոր միջոցների՝ վերջ դնելու հայ ժողովրդին, իր հարցին հետ միասին»... որ իրականացաւ երկու տարիներ վերջ 1915 թուին: Երկրորդը՝ բարեբախտաբար, 29 Նոյեմբեր 1920 թուին::

**9) ՓԱՆԹՈՒՐԶԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԲԱՆ ԱԹՍԸԶԻ
ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆԸ**

ATSIZ, TÜRK TARİHİNDE MESELELER, IST. 1975

Ötüken Yayınevi

Türk tarihi henüz tedvin edilmemiştir. Bu kadar büyük ve mühim milletin için "henüz tedvin edilmemiştir" demek ilk bakışta insana imkânsız gibi görünürse de bu, bir gerçektir. Bunun başlıca üç sebebi vardır: Birincisi, Türk tarihinin başka milletlerle asla ölçüştürülmeyecek Kadar geniş bir coğrafya sahasında geçmesi; ikincisi Türk tarihçilerinin devletten çok hanedanlara değer vermesi; üçüncüsü de Türk milletin tarihi yapan, fakat yazmayan bir millet karakterinde olmasıdır.

Bu sebeple Türk tarihin en çok bilinen şahısları ve olayları üzerinde bile bazen derin fikir ayrılıkları göze çarpmaktadır. Bu kitab, bu fikir ayrılıklarından doğan meselelerin bir bölümünü ele alarak tartışmak bir sonuca varmak için yazılmıştır. Türk tarihinin meseleleri şüphesiz, yalnız burada ele alınanlardan ibaret değildir. Maksat, bu meselelerden birkaçını göstererek ayadınların, özellikle tarihçilerin dikkatini bu kanular üzerine çekmek, ihtilafli noktalarda fikir birliğine varmak için gerekli toplantıların ve tartışmaların yapılmasına yolaçmaktır. Bunlar yapılabilirse tarihimiz tedvin olunmak yoluna girecektir.

Bizim için en kutlu hedef Turancılıktır. Eskiden nasıl bir idiysek yine birleştirmek hakkımız ve görevimizdir. Büyüklük düşüncesi asıl bir düşün cedir... Dün Hataydı, bugün Kıbrıs yarın Batı Trakya ve Kerkük, öbür gün Azerbaycan ve daha ötesi... Bu budur. Kimse başını kuma sokmasın.

(Այս հատուածը մէջբերուած է Աթսըզի գիրքէն,
50-րդ եւ 51-րդ էջերէն):

10) ՀԱՏՈՒԱԾ ԹՈՒՐՔ ԶՆՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ԱՏԵԱՆԻ ՎՃԻՌԷՆ

KARARNAME

Infihasını ilan eden (Ittihat ve Terakki) cemiyetinin reis-i umumisi Said Halim paşa ile meclis-i umumisinin aza-i tabiyesinden olan Talât, Enver, Cemal, İbrahim, Şükrü, Halil ve Ahmet Nesimi ve Katib-i umumisi Midhat Şükrü ve merkezi umumisi azasından İstanbul murahhası Kemal ve Ziya Gök Alp, dokt. Ruzuhi, Küçük Talât veyine merkez-i umumi azasından olub Teşkilat-ı mahsuseye memur bulunan dokt. Behaeddin Şakir, dokt. Nazım, Atif, Riza ve Teskilat-ı mezküre encümen idaresine dahil olan emniyeti umumiye-i umumiye müdür-ü esbaki Aziz ve merkez kumandanı sabıkı Cevad beyler hakkında kılınan tahkikat mütezemin evrak-ı istintakiye ve neferatiyle divan-ı harbi örfi muddii umumliğinin balada mestur iddianamesi mütalaa ve tedkik olundu.

....

Maznun-i aleyhimden yukelikde bulunanlar ifadet-i istintakiyelerinde inkar ile mutevafık bir vazife meselesi ihdasiyle merci tahkik ve muhakemelerinin divan-ı harbi örfi olmayup kanuni esasi ihkamince teşkil kılınacak divan-ı aliye ait bulunduğunu müdafaten derminan etmektedirler. Fakat izahdan müstağni olduğu üzere kanun-i esasının istinad etdikleri 92-ci maddesi nazırların veya müştereken heyet-i vukelanın ancak umur-i memurlarından mutevellid harekât-i siyasilerinden mutehasıl ifal-ı curme ile mukayyet olup şahsen ika etdikleri veya her an zimdihal bulundukları ceraim-i adve için kanun-i mezkurun 33 maddesi ihkamınca nuzzarın hiç bir imtiyaz kanunileri olmayup o kabil ceraimden dolayı merci muhakemeleri muhakim-i adye olmasına ve idare-i örfiye carı olan mahalde olbabdaki kararname mucibince kavanin-i mulkiye ve adliye tamamiyle sakın ve divan-ı harbi-i örfiler merci ceraim olacağına ve taktıl ve ihtikâr gibi mevadin tahkiki işbu divan-ı harbi-i örfinin teşkil ve vezaifine mutallik kararname-i ahir mucibince cumle-i vezaifden olmağla gayri varid olan vazife itirazının redi karargir oldukdan sonra salif al-zikr ceraime-i mecaseretleri hakkında bir vecih bala delail ve berahyn kafiye istihsal kılınan maznun aleyhimden, dokt. Behaddin Şakir, dokt. Nazım, Atif, Riza, Cevad, Aziz beyler ve Enver, Cemal ve Talât (paşa) beylerin kıtalda hem fiil olduklarından hareket-ı vakaları mucazat-i terhibiyeyi müstelzim ifaldan

olarak kanun-i cezanın 45-ci maddesinin birinci fıkrasıyla 170-ci maddesine ve hem fiil olmayup bilerek icra-i mezaheretle meznunların curmlerinde mayyen olarak feryan zimdihal bulunan Midhat Şükrü, dokt. Ruzuhi, Küçük Talât, Ziya Gök Alp, Kemal beylerle Said Halim paşa ve Ahmet Nesimi, Şükrü, İbrahim ve Halil beylerinde Kanun-i mezkurun 45-ci maddesinin ikinci fıkrası delaletiyle yine madde-i salifeye muaffak bulunduğundan mevad-i mezkureye teffiken maznun-i aley hımin Dersaadet divan-i harb-i örfisinde muhakemetleri icra kılınma üzere cinayetie lüzüm muhakemelerine vелеcel et-sevk evak-i tahkikinın mağ-i teferruat divan-i muşarileyha müdde-i umumliğıne tevdi ve irsaline bir mucip iddianame karar verildi.

10 recep 1337

12 nisan 1919

11) ԱԹՖ ՊԷՅԻ ՀԱՐՑԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆԸ

Նմոյշ մը ցոյց տալու համար Զինուորական Ատեանի հարցաքննութիւններէն, ստորեւ կը մէջբերենք Անգարայէն երեսփոխան Մեհլիսի Մեպուսանի մէջ եւ «Թէշքիլաթը Մահսուտէ»ի գործօն անդամ Աթիֆ պէյի հարցաքննութիւնը.

Նախագահ – «Թէշքիլաթը Մահսուտէ»ի ստեղծման մասին կայսերական հրամանագիր տրուեցա՞ւ, թե՞ ոչ:

Աթիֆ պէյ – Ոչ էֆէնտի:

Նախագահ – Դուք ըսիք «պաշտօնական հաստատութեան մասնաճիւղ»: Առանց կայսերական հրամանագրի արդեօ՞ք պաշտօնական հաստատութեան մասնաճիւղ կրնար գոյութիւն ունենալ:

Աթիֆ պէյ – Ժամանակաւոր յանձնաժողով ըլլալուն համար, ատիկա ստեղծուած էր պատերազմական նախարարութեան կողմէ: Բնական է, որ այդ մասին իրազեկ էին նաեւ ներքին գործոց նախարարը, Մեծ Վեզիրը եւ միւսները:

Նախագահ – Նախարարաց խորհուրդի որոշմա՞մբ:

Աթիֆ պէյ – Հաւանական է էֆէնտի:

Նախագահ – Դուք հո՞ն էիք՝ «Թաշքիլաթը Մահսուտէ»ի ստեղծումէն առաջ:

Աթիֆ պէյ – Հոն էի, էֆէնտի: Այդ մասին ինծի տեղեկութիւն տուաւ պատերազմական նախարարը:

Նախագահ – «Թէշքիլաթը Մահսուտէ»ի ստեղծման հրամանը ի՞նչպէս եղաւ, գրաւո՞ր:

Աթիֆ պէյ – Ո՛չ, գրաւոր չեղաւ, այլ՝ բերանացի: Այս մասին առաջին հերթին տեղեկութիւն տուաւ Սուլէյման Ասքերի պէյը: Ան տեսակցած էր պատերազմական նախարարին հետ: Յետոյ պատերազմական նախարարը գիս կանչեց իր մօտ, ան ալ բերանացի յայտնեց այդ մասին: Ես ալ ընդունեցի: Սակայն Ազիզ պէյին այդ մասին հրաման տուեր է ներքին գործոց նախարարը: Այս տեղէն ես հետեցուցի, որ ներքին գործոց նախարարն ալ տեղեակ էր այդ մասին:

Նախագահ – Ձեր պաշտօնավարութեան հարցը կրնար բերանացի տեղեկացուիլ: Իսկ հաստատութեան մը հիմնադրումը չէր կրնար կատարուիլ բերանացի: Անպայման որեւէ նախարարութեան մը գրաւոր հրամանը անհրաժեշտ էր:

Աթիֆ պէյ – Ըստ երեւոյթին, այդպիսի հրաման եղած է:

Նախագահ – Դուք այնտեղ չէի՞ք աստոր ստեղծումէն առաջ:

Աթիֆ պէյ – Այնտեղ էի:

Նախագահ – Այդ մասին ձեզի գրաւոր հրաման չեկա՞ւ: Ինչպէս հաստատութիւն մը կրնայ հիմնուիլ առանց գրաւոր հրամանի:

Աթիֆ պէյ – Չեմ յիշեր էֆէնտի:

Նախագահ – Սուլէյման Ասքերի պէյը ի՞նչ յարաբերութեան մէջ էր «Թէշքիլաթը Մահսուսէ»ի հետ:

Աթիֆ պէյ – Ան յանձնաժողովի նախագահն էր: Ան որոշումները կը յայտնէր պատերազմական նախարարութեան եւ կը ստանար անհրաժեշտ հրահանգներ:

Նախագահ – Ո՞րտեղ էր անոր պաշտօնատեղին:

Աթիֆ պէյ – Անոր համար յատուկ պաշտօնատեղի վարձուած էր: Օսմանիէյի մէջ: «Թասվիրի էֆքէար»ի տպարանին դիմաց
No. 29 տունը:

Նախագահ – Այնտեղ դրամարկդ կա՞ր:

Աթիֆ պէյ – Այո՛:

Նախագահ – Դրամագլուխ ունե՞ր:

Աթիֆ պէյ – Անկասկած:

Նախագահ – Սկզբնական շրջանին, որքա՞ն գումար կար:

Աթիֆ պէյ – Զանակը չեմ գիտեր:

Նախագահ – Ո՞րտեղէն կ'առնէիք այդ գումարները:

Աթիֆ պէյ – Մի քանի անգամ ստացած ենք ազգային պաշտպանութեան նախարարութենէն: Աւելի շատ անգամներ կը ստանայինք ռազմական գաղտնի սպասարկութենէն:

Նախագահ – Փոխարէնը ստացագիր կը տրուէ՞ր:

Աթիֆ պէյ – Միգուցէ:

Նախագահ – «Թէշքիլաթը Մահսուսէ»ի եւ կեդրոնական կոմիտէի միջեւ, ոչ մէկ կապ գոյութիւն չունէր, այդպէս չէ՞:

Աթիֆ պէյ – Ոչ, ոչ մէկ կապ գոյութիւն ունէր:

Նախագահ – Այժմ պիտի կարդացուին շարք մը հեռագրեր եւ թղթակցութիւններ...

Աթիֆ պէյ – Թղթակցութիւն կրնայ ըլլալ, բայց ատոնք չեն կրնար կապը հաստատել:

Նախագահ – (Խօսքը ուղղելով քարտուղարին) Կարդացէք:

*Օսմանեան իթթիհատ վէ Թերաքքը կուսակցութիւն
իզմիրի վիլայէթի կեդրոն No. 9
Իթթիհատ վէ Թերաքքը կուսակցութեան
Կեդրոնական Կոմիտէին՝*

Շտապ

Յարգելի եղբայրներ,
Պերկամայի քաղաքին մէջ, Ռեշատի Նահիէի անձնատուր եղած աւագակներէն չէ՛նք Համիտ աղան օժանդակութիւն խնդրած է, ըսելով, որ Կովկասի Չէ՛չէնիա վիլայէթի բնակիչներէն մի քանիին հետ նպատակադրած է օգնել բանակին, եթէ իրեն թոյլ տրուի, ապա Տիարպէքիւրի մէջ կարելոր «Թէշքիլաթ» ստեղծելով, պիտի շարժի դէպի սահման: Յուսով ենք, որ յիշեալը կրնայ այդ ձեւով ծառայութիւն մատուցել: Կը կարծենք, որ անոնց առաքումը կրնայ երկու տեսանկիւնով (հայութիւնը կոտորելու եւ չէ՛չէնները ռուս բանակին դէմ գրգռելու տեսանկիւններով) օգտակար ըլլալ:

Թանկագին եղբայրներ, հայրենասիրական նախաձեռնութիւն համարելով ասիկա, կը խնդրեմ ձեր թոյլտուութիւնը՝ այդ կամ ոչ:

Պատասխանեցէ՛ք հեռագրով:

Իզմիրի միւֆթի՝ Ջունտի Ջատէ Ահմէտ

23 Թէշրին սանի 1330 թ. (1914 թ. Նոյեմբեր 23)

(Այնուհետեւ նախագահը կարդալ տուած է շարք մը հեռագրեր)

Նախագահ – Կարդացուած բոլոր հեռագրերը ցոյց կու տան, որ «Թէշքիլաթը Մահսուտ»-ի եւ կեդրոնական կոմիտէի միջեւ ներքին կապ եղած է:

Աթիֆ պէյ – Ո՛չ:

Նախագահ – Ինչպէ՞ս թէ ոչ:

Աթիֆ պէյ – Յիշողութիւնս տկար է, չեմ կրնար պատասխանել: Եթէ մէկ առ մէկ հարցնէք՝ կրնամ ապացուցել, որ կապ գոյութիւն չէ ունեցած:

Նախագահ – Կեդրոնական կոմիտէն նոյնիսկ միջամտած է զինուորական գործողութիւններուն:

Աթիֆ պէյ – Պէհաւտտին Շաքիր պէյը «Թէշքիլաթը Մահսուտ»-ի ուղղակի պաշտօնատար անձը ըլլալով...

Նախագահ – Շատ լաւ, չէ՞ որ Միտհատ Շիւքրի պէյին է, որ կը գրէ:

Աթիֆ պէյ – Ուղղակի մեր հետ թղթակցելու հնարաւորութիւն չէ ունեցեր, ուստի անոր միջոցով ուղարկած է:

Նախագահ – Ներքին գործոց նախարարութեան միջոցով Միտհատ Շիւքրի պէյին գրելու փոխարէն, թող ձեզի գրեր:

Աթիֆ պէյ – Եթէ մեզի չէ գրած, ինքն է մեղաւոր:

Նախագահ – Ուրեմն, այդպէս ցանկացեր է, եւ այդպէս ալ գրե՞ր է:

Աթիֆ պէյ – Էֆէնտիմ, ան այնքան ալ կարգ ու կանոնի հետեւող մարդ չէր: Երբեմն ինքնագլուխ գործեր կ'ընէր: Ոչ մէկը չի կրնար ապացուցել, որ «Թէշքիլաթը Մահսուէ»-ն կուսակցութեան հետ յարաբերութեան մէջ եղած է:

Նախագահ – Ինչո՞ւ:

Աթիֆ պէյ – Թող միւս հեռագրերը կարդան:

(Կը կարդացուին Խալիլ, Նազըմ եւ Ազիզ պէյերու ստորագրութիւններով Միտհատ Շիւքրի պէյին ուղղուած հեռագրերը):

Աթիֆ պէյ – Սա ցոյց չի տար, որ կապ գոյութիւն ունեցեր է: Եւ նախապէս ալ ըսեր եմ, որ կամաւորներու ստեղծման հարցին մէջ, դուրսը կազմակերպութիւններ չունենալու պատճառով, որոշեցինք օգտուիլ՝ այլ վայրերուն մէջ գտնուող կուսակցական պատասխանատու քարտուղարներէն: Ուստի այդ մասին գրեցինք կուսակցութեան կեդրոնական կոմիտէին:

Նախագահ – Շատ լաւ: Գրողը ո՞վ էր:

Աթիֆ պէյ – Մեր յանձնաժողովը:

Նախագահ – Բայց չէ՞ որ այդ յանձնաժողովը ուղղակի հրաման կ'արձակէ կուսակցութեան...:

Աթիֆ պէյ – Ատիկա հրաման չէ: Անոնց միջնորդութենէն օգտուելու համար է, որ դիմեր ենք:

Նախագահ – Շատ լաւ, ըսենք թէ նման դիմում կրնայիք կատարել: Բայց չէ՞ որ այդ թղթակցութիւնը կրնայիք ուղղակի կատարել...:

Աթիֆ պէյ – Ուղղակի թղթակցութիւն ունեցեր ենք կուսակցական պատասխանատու քարտուղարներուն հետ: Այս պարագային գրած ենք Միտհատ Շիւքրի պէյին:

(Բայց Միտհատ Շիւքրի պէյը... նախագահն է՝ Իթթիհատի կեդրոնական կոմիտէին...):

12) ՎԵՐՋ ՍՓԻՒՌԵԻ ԻՆՔՆԱՄՈՌԱՅՈՒՄԻՆ

Պատմագիր, բանասէր, խմբագիր, հրապարակագիր եւ բազմատասնեակ հատորներու հեղինակ ու խմբագիր Դոկտ. Փրոֆ. Երուանդ Հ. Զասունիի 24 Հոկտեմբեր 2015 թուակիր առաջարկը՝ «Սփիւռք» – Համասփիւռքեան Հիմնադրամի մասին, որ լոյս տեսաւ «Ազդակ»ի մէջ, մատը կը դնէ Տարագիր Հայութեան Սփիւռքի բուն վերքին վրայ՝ անտիրութեան եւ ինքնամոռացումի բաց վերքին վրայ, եւ կ'ուրուագծէ ՏԱՀԶ-ի հրամայականին ընդհանուր ենթահողը, որուն ամփոփումին ընթերցումն անգամ մեծապէս կը նպաստէ ՏԱՀԶ-ի հրամայականութեան գիտակցումին:

– Ի՞նչ Համասփիւռքեան Հիմնադրամ...

Այո՛,

Եթէ «Հայաստան» – Համահայկական Հիմնադրամ, Ուրեմն,

Նաե՛ւ՝ «Սփիւռք» – Համասփիւռքեան Հիմնադրամ:

Ի՞նչն է տարօրինակը, եւ ինչո՞ւ է զարմանքը:

Սփիւռքը չունի՞ կարիքներ, որոնք համասփիւռքեան օժանդակութեան կը սպասեն: Ու ժամանակը չէ՞ որ Սփիւռքը իր աչքերը սեւեռէ Սփիւռքի վրայ:

«Հայաստան» – Համահայկական Հիմնադրամը՞ խանդավառեց նախագահ Սերժ Սարգսեանը որ հրապարակ նետէ «Հայաստանակեդրոն Սփիւռք» լոգունգը: Տարագումը ծայրայեղ էր ու վտանգաւոր: Նախագահը աւելի ուշ անդրադարձաւ իրողութեան ու փորձեց յղկել տարագումին սուր անկիւնները: Փորձը անյաջող էր: Իրականութիւնը կը մնայ այն՝ որ կամայ թէ ակամայ, «Հայաստանակեդրոն Սփիւռք» լոգունգը ամէն օր քիչ մը աւելի կը խթանէ ՍՓԻՒՌԵԻ ԻՆՔՆԱՄՈՌԱՅՈՒՄԸ:

Եւ հոս պիտի ճշդել՝ ՍՓԻՒՌԵԱԿԵԴՐՈՆ ՍՓԻՒՌԵ ՄԸ ՄԻԱՅՆ ԿՐՆԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿԵԴՐՈՆ ՍՓԻՒՌԸ ԸԼԼԱԼ,

Զանի որ, ինքնամոռաց Սփիւռք մը հուսկ կը կորսնցնէ ե՛ւ Հայաստանի հասցէն ու ճամբան:

Ահա թէ ինչու արշակաւանեան խառնարանի այս օրերուն, ժամանակ է որ Սփիւռքը կանգ առնէ պահ մը, կենայ հայելիին դիմաց, ու հարց տայ.

– Ո՞վ եմ ես, ինչո՞ւ եմ Սփիւռք, ուրկե՞ս կու գամ, ո՞ւր կ'երթամ, ինչո՞ւ կ'երթամ, ի՞նչ է եւ ո՞ւր է վախճանակէտը...

– Համաշխարհայնացումի սադայէլական քարոզչութեան այս օրերու արշակաւանդան խառնարանին մէջ Սփիւռքը ունի՞ ազգային պայքարի մէկ ամբողջական ինքնավար նպատակ ու մէկ ամբողջական գործակցութիւն, նախ Սփիւռքի, եւ ապա՝ Հայաստանի համար:

Սփիւռքակեդրոն Սփիւռք մը ունենալու գործնական առաջին քայլը պիտի ըլլայ Համասփիւռքեան Կեդրոնական Ժողովի մը գոյառումը:

Աւելի քան կէս դար է ու մինչեւ այսօր կը գրուի ու կը խօսուի այս մասին, ու դժբախտաբար ավելի քան կէս դար է ու մինչեւ այսօր ան դէմ կու գայ բազմադէմ կարծրատիպ մտածողութիւններու պատին:

Եթէ Յեղասպանութեան զոհ տարագիր հայութիւնը՝ Սփիւռքը, Հայ Դատի իրաւատէրն է ու իր բռնագրաւուած հայրենի հողերուն պահանջատէրը, ապա ուրեմն Համասփիւռքեան Կեդրոնական Ժողովը միակ գրաւականն է իր իրաւական ներկայութեան ու կատարուած քարոզչութեան իրաւութեան հաւաստիքը:

Համասփիւռքեան Կեդրոնական Ժողովի մը կազմաւորումին համար մարդը չէ որ կը պակսի: Սփիւռքը որակեալ մասնագէտներու փաղանգ մը կրնայ ոտքի հանել, որ գերագոյն արժանապատուութեամբ ու պատասխանատուութեամբ կը կարենայ Համասփիւռքեան Կեդրոնական Ժողովը դնել աշխատանքային ճիշդ հունի մէջ, ու լիազօրուած հեղինակութեամբ հետապնդել Հողային Պահանջատիրութեան Դատը:

Հարիւրամեակը նոր հարիւրամեակի սեմին կը բերէ Հայ Դատն ու Պահանջատիրութիւնը: Այս է իրողութիւնը, զոր պիտի դիմագրաւել համբերութեամբ ու հաշուենկատումով: Կը նշանակէ՝ նոր հարիւրամեակ մը պիտի նախատեսել Հողային Պահանջատիրութեան պայքարի ճանապարհին, ու այդ ճանապարհին վրայ՝ իրարայաջորդ սփիւռքահայ նոր սերունդներու ասպարէզ գալը:

Եւ հոս՝ վերադարձ հիմնահարցին:

Եթէ նոր հարիւրամեակի իրարայաջորդ սփիւռքահայ սերունդները պիտի ստանձնեն Հողային Պահանջատիրութեան Դատն ու անոր հետապնդումը, ապա առաջնահերթ պարտաւորութիւն է այդ սերունդներուն ազգային դաստիարակութիւնը, հայերէնով հայեցի դաստիարակութիւնը, եթէ երբեք կը հաւատանք որ՝

Լեզուն հաստատագիրն է ազգային դիմագիծին եւ ինքնութեան:

Ուրեմն՝ ՀԱՅ ԴՊՐՈՅԸ պիտի մնայ կիզակէտը Սփիւռքի ուշադրութեան, նախանձախնդիր անոր յարատեւ վերանորոգման ու բարգաւաճումին եւ ուսումնական, եւ կրթական, եւ ազգային, եւ քաղաքացիական մակարդակներու վրայ:

Եւ այսօր ի՞նչ է Հայ Դպրոցին վիճակուած ճակատագիրը: Աղքատախնամի պնակ:

Ինչո՞ւ կը փակուին հայ դպրոցները: Կամ՝ կը փակենք: Գաղտնիք չէ. փերեզակային հոգեբանութեամբ «մեծանուն տնտեսագէտներ» ունինք, որոնք միշտ ալ հայ դպրոցի մը ելեւմտավարկի արձանագրած «բաց»ը գոցելու հանճարեղ առաջարկը ունին:

– Փակեցէ՛ք դպրոցը:

«Հանճարեղ» այս տնտեսագէտները կը գիտակցի՞ն, թէ՛

Սփիւռքի մէջ հայ դպրոց մը փակել համազօր է Հայաստանի մէջ զօրանոց մը փակելու:

Միայն Լիբանանի ու Սուրիոյ (մանաւանդ այս օրերուն) մէջ չէ որ Հայ Դպրոցը նիւթական տագնապ կը դիմագրաւէ: Հարց տուա՞ծ ենք թէ ի՞նչ է Յունաստանի եւ Կ. Պոլսոյ Հայ Դպրոցին տնտեսական կացութիւնը: Ու զարմանքով հարց պիտի տալ թէ ինչո՞ւ Ա.Մ. Նահանգներու հայահոծ «Լոս Արմենոս»ի մէջ հայ դպրոց կը փակուի... նիւթական պատճառներով:

Ու դեռ պիտի զարմանալ թէ ինչու Նիւ Եորքի մէջ, 2011 թ. կարելի կ'ըլլայ ստեղծել վեց միլիոն տոլարի անձեռնմխելի հիմնադրամ մը (որուն մէկ միլիոնը Հ.Բ.Ը. Միութեան «կրթաթոշակներու ֆոնտ»էն), «Էջմիածնի միաբանութեան մէջ եկեղեցականներու պատրաստութեան եւ բարձրագոյն կրթութեան համար», բայց նոյն նուիրատուները, որոնք մեծամասնութեամբ Միջին Արեւելքի զաւակներ են՝ «Նոր Աշխարհ» տեղափոխուած, չեն կրնար մտածել նմանօրինակ հիմնադրամ մը ստեղծելու մասին, իրենց դռները փակելու սպառնալիքին առաջ կեցած Միջին Արեւելքի հայ դպրոցներուն համար:

Ու պիտի զարմանալ թէ ինչպէս նոյն տարուան մէջ իր պորտը հայութենէ կտրած «ծնունդով [կէս] հայ»ը, մեծահարուստ թեմիսիստ Անտրէ Աղասի կը յաջողի իր կնքահայրէն՝ «աշխարհի ամէնէն հարուստ հայէն»՝ Գրորգ Գրիգորեանէն, տասնութ միլիոն տոլար ձեռք բերել իր թեմիսի դպրոցին համար, բայց ամերիկահայութիւնը իր եկեղեցիով ու կրթական համակարգով չի կարո-

դանար Հայ Դպրոցի գոյատևման համար համոզել Գրորգ Գրիգորեանը որ գէթ տասը միլիոն տոլար գումարով հիմնադրամ մը հաստատէ:

Դեռ այս «հի՛շ», աշխարհի ամէնէն հարուստ նոյն հայը, նոյն տարուան մէջ երկու հարիւր միլիոն տոլար կը նուիրէ Լոս Անճէլըսի Գալիֆորնիոյ Համալսարանին: ... Եւ ո՞վ հարցուց թէ որո՞ւն ժառանգ կը մնան Գրորգ Գրիգորեանի միլիառները...:

Սփիւռքի հայ համայնքները կը նահանջեն, կ'ուծանան, կ'ապագայնանան գլխաւորաբար նաեւ համայնքներու տնտեսական կեանքին համբակ ու ծախաւեր դեկավարութեան պատճառով: Ամէն ինչ «օր օրի» է, ամէն ինչ կարկտան, ամէն ինչ «այսօրը անցընենք» հոգեբանութեամբ: Տնտեսական ազգային հզօր կառոյցներ չկան, գլխաւոր պատճառը՝ անվստահութեան հարցն է: Հայու խասիաթ է, ամէն ոք միայն ի՞նք պիտի նախաձեռնէ եւ ի՞նք կառավարէ: Չըլլայ որ հաւաքական աշխատանք մը հրապարակի վրայ արդիւնաւորուի ու հեղինակութեան տիրանայ, ի՞նչպէս թէ, հապա՞մեր «Ես»երն ու «Եսիկ»ները:

Հնացած ոճերու ստրուկն է Սփիւռքը: Ու հնացած ոճերը ծուլութեան կ'առաջնորդեն, կը յոգնեցնեն ու կ'ուծացնեն: Հնացած ոճերու զոհերն են հայ դպրոցները, ընկերային ու հասարակական կազմակերպութիւնները, հայ ազգային կուսակցութիւնները, հայ եկեղեցիները:

Ու ոճը չի նորանար մարդերու փոփոխութեամբ կամ տեղափոխութեամբ, ո՛չ ալ՝ արհեստագիտական սարքաւորումներով: Ոճը կը նորանայ մտքի ու մտայնութեան նորանալով, նոր հորիզոններու դիմաց քննադատական մտածողութիւնը սկզբունք ու մեկնակէտ որդեգրելով:

Ու որպէսզի իրականանայ նորանալը, անհրաժեշտ է ստեղծումը մտածողներու խորհուրդին կամ հիմնարկին (think tank): Մտաւորական եւ ուսումնական բարձրագոյն մակարդակով, ասպարէզային տարբեր մարզերու մէջ փորձառու մասնագէտներու խորհուրդ մը, որ համապարփակ գնահատանքը կատարէ Սփիւռքի ներկայ իրավիճակին, ու նոր հեռանկարներու համար նորաոճ աշխատանքի ծրագիր մը յանձնէ Համասփիւռքեան Կեդրոնական Ժողովին:

Աշխատանքային բազմաթիւ ծրագիրներ իրականացնելու համար՝ Հողային Պահանջատիրութեան Դատ, Հայ Դպրոց, Հայ Մշակոյթ, մամուլ-քարոզչական մեքենայ, առողջապահական-ընկերային ծառայութիւն – մշակուած ծրագիրներու դիմաց՝

առաջնահերթ պահանջը դրամն է, եւ ահա թէ ինչու անհրաժեշտ է մտածել «Սփիւռք»-Համասփիւռքեան Հիմնադրամի մասին:

Յիսնամեակ մը առաջ երկար խօսուեցաւ ու գրուեցաւ Հայկական Դրամատան մը ու Հայկական Հիւանդանոցի մը մասին: Կար ցանկութիւնը, ու երկար տեւեց գիրն ու խօսքը: Միայն գիրն ու խօսքը: Կար նախօրինակը. 1911 թ. Կ. Պոլսոյ մէջ հիմնուած էր հայկական դրամատուն մը, որուն, առաջին հերթին դիմում կը կատարուէր 1914 թ. բռնկած պատերազմի զոհերուն օգնութեան փութալու:

Սփիւռքի միատարրութիւնը իբրեւ ազգային հաւաքականութիւն ամրագրելու ու կեդրոնաձիգ աշխատանքը իմաստաւորելու համար անյետաձգելի անհրաժեշտութիւն է Համասփիւռքեան Կեդրոնական Ժողովը եւ «Սփիւռք»-Համասփիւռքեան Հիմնադրամը:

«Սփիւռք» – Համասփիւռքեան Հիմնադրամը կը գործէ բարոյական հովանաւորութեան ներքեւ երեք հոգեւոր պետերուն, ղեկավարութեամբ անկախ գործադիր ժողովի մը, որ համարատու է Համասփիւռքեան Կեդրոնական Ժողովին: Վստահութիւնը մեծագոյն դրամագլուխն է:

«Սփիւռք» – Համասփիւռքեան Հիմնադրամը՝ «Հայաստան» – Համահայկական Հիմնադրամին հակադրուելու համար չէ: Բայց արդար ըլլանք ու հարց տանք. «Հայաստան» – ՀԱՄԱ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ Հիմնադրամը վերջին քանի տասնեակ տարիներուն Սփիւռքէն (չհաշուած Ռուսիան) հանգանակած միլիոններէն քանի՞ դահեկանի նպաստ հասցուցած է Սփիւռքին: Զաջ ըլլանք խոստովանելու թէ վերջին երեք տարիներուն «Հայաստան» – ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ Հիմնադրամը դրամական (հաշուելով վերջին դահեկանը) ի՞նչ աջակցութիւն ցուցաբերած է սուրիահայութեան:

Դարձնենք էջը ու հարց տանք ՏԱՐԱԳԻՐ սփիւռքահայութեան (եկեղեցի, բարեգործական ընկերակցութիւններ, կուսակցութիւններ, անհատ բարերարներ), ու պատասխանը սպասենք իրմէ.

– Առանց դոյզն իսկ չափով թերագնահատելու Հայաստանի եւ Արցախի կարիքները, ու միշտ ջատագով այդ կարիքները բառնալու աշխատանքին՝

– Հայաստանի ու Արցախի մէջ դպրոցները վերանորոգուելու կարիքը ունին, Սփիւռքի մէջ չունին...

– Հայաստանի ու Արցախի մէջ չքաւոր Հայը չքաւոր է, Սփիւռքի մէջ չքաւոր Հայը չքաւոր չէ՞...

– Հայաստանի ու Արցախի մէջ եթէ հիւանդանոցները անհրաժեշտ է օժտել գերարդիական սարքերով, Սփիւռքի բարեգործական դարմանատուները կարիքը չունի՞ն բարենորոգման՝ ձեռք մը աւելի տալու հայ հիւանդին:

– Հապա՞ հիւանդները... Հայաստանի ու Արցախի մէջ հայը արժանի է (եւ արժանի՛ է) յաւէտ վերանորոգուող հիւանդանոցներու մէջ ամէնէն նպաստաւոր պայմաններով բուժում ստանալու, իսկ Սփիւռքի մէջ դռնէ դուռ մուրալո՞ւ...

Տակաւին չբանաւք էջը տնագուրկ հայերու, հայ դպրոցէ գրկուած (դրամի պատճառով ձրիավարժ օտար պետական դպրոց յաճախող) հայ աշակերտներու, եւ ընդհանրապէս տնտեսական տագնապի պատճառով դպրոցէ գրկուած հայ տղոց:

Եւ հարց տանք, թէ՛ հայկական քանի՞ դպրոցներու մէջ քանի՞ ուսուցիչներ քանի՞ ամիս է որ աշխատավարձ չեն ստացած...

Դեռ չխօսիմք իւրաքանչիւր հայ դպրոցի կռնակին բեռնուած պարտքի քանակի մասին, որ ի վերջոյ կրնայ հրամայել դպրոցին դուռը փակել:

Ո՞վ է ամէցողը, երբ հայկական ծայնասփիւռները եւ օրաթերթերը կոչ կ'ուղղեն հայ հիւանդի մը վիրահատութեան կամ հիւանդանոցային բուժման համար դրամ հանգանակելու:

Ո՞վ հարց տուաւ թէ ինչո՞ւ շատ մօտիկ անցեալին Պէյրութի մէջ հայ դպրութեան ծառայող մը գրեթէ անօթի մահացաւ:

Ե՞րբ եւ ո՞ւր վերջ կը գտնէ այս ԱՆՏԻՐՈՒԹԻՒՆԸ:

«Սփիւռք» – Համասփիւռքեան Հիմնադրամը պերճանք չէ, այլ՝ հրամայական անհրաժեշտութիւն:

Ի վերջոյ պիտի մտածե՞լ Սփիւռքահայու արժանապատուութեան մասին, թէ՛ ոչ:

Ի՞նչ կը մտածեն Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի օրերուն հրապարակ իջած եղերամայրերը յիշեցնող մերօրեայ եղերամայրերը, երբ կը կարդան թէ վիրաւոր հալէպահայութիւնը բացած է իր դպրոցներուն դռները:

Հարցումը.

Ո՞վ բաց պիտի պահէ այդ դպրոցներուն դռները:

Ճառերէն մնացիմք յոգնած ու սոված:

Ե՞րբ կ'առնուին Սփիւռքը իր պատմական առաքելութեան համար փրկելու համասփիւռքեան առաջին քայլերը, որոնց իրաւութեան հաւաստիքը պիտի ըլլայ Համասփիւռքեան Կեդրո-

նական ժողովի ստեղծումը, Մտածողներու Խորհուրդին կեանքի կոչումը եւ «Սփիւռք» – Համասփիւռքեան Հիմնադրամին հիմնումը:

Պիտի փրկել Սփիւռքը՝ հրաւիրելով զայն ինքնաճանաչումի, ինքնագիտակցութեան եւ ինքնարժեւորումի՝ ամրապնդելու, պատասխանատւութիւն բառնալու եւ բարոյապէս, մտաւորապէս ու նիւթապէս արտադրող հզօր մեքենայ դառնալու:

Եթէ հզօր «Հայաստանը պայմանաւորուած է հզօր Սփիւռքով»,

Ու եթէ Հայաստան կը հաւատայ իր իսկ հրապարակած այս լոզունգին, ապա ուրեմն պարտաւոր է դրապէս դիմաւորելու Սփիւռքի մէկտեղման (արդէն «սփիւռքներ» յուսալքող տարազումը սկսե՛ր է երեւալ հրապարակագրութեան մէջ), վերականգման ու հզօրացման համար նախապայման եղող վերոյիշեալ անկախ կառոյցներու գոյառումը:

Կառոյցները՝

- 1) Համասփիւռքեան Կեդրոնական ժողով,
- 2) Մտածողներու Խորհուրդ կամ հիմնարկ,
- 3) «Սփիւռք» – Համասփիւռքեան Հիմնադրամ:

Կրկնենք.

Եթէ «Հայաստանակեդրոն Սփիւռք»,
Ապա ուրեմն նախ՝
ՍՓԻՒՌԱԿԵԴՐՈՆ ՍՓԻՒՌԵ:

(Յապաւումներով)

ԵՐՈՒԱՆԴ Հ. ԶԱՍՈՒՆԻ

Ծանօթ.– Սփիւռքի պատմական առաքելութիւնը Արեւմտահայաստանի հողային դատին հետապնդումն է: Իսկ «Համասփիւռքեան Կեդրոնական ժողով»ը՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Համասփիւռքեան Զոնկրէսը (ՏԱՀԶ), այսինքն՝ կեդրոնական, ներկայացուցչական (ԸՆՏՐՈՎԻ) եւ իրաւական միակ լիազօր կառոյցը:

13) ԸՆՏՐՈՎԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐ

«ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ ՊԻՏԻ ՓՈԽԱՐԻՆԷ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԻ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԸ»

Հայոց Յեղասպանության 100-րդ տարելիցի ձեռնարկները համակարգող պետական յանձնաժողովը, 26 Սեպտեմբերին, Երեւանի մէջ միաձայն որոշում ընդունեց՝ Համահայկական Խորհուրդի ձեւաւորելու մասին: Նիստին ներկայ էին նաեւ Հայոց Յեղասպանության հարիւրամեակի յանձնախումբերու ներկայացուցիչներ աշխարհի 40 երկիրներէ, բացառութեամբ Արեւելեան եւ Արեւմտեան ԱՄՆ-ի յանձնախումբերու ներկայացուցիչներուն:

Ձեւաւորուեցաւ 12 անձերէ բաղկացած Կազմակերպչական Յանձնախումբ մը, որուն կազմին մէջ են Հայաստանի Սահմանադրական Դատարանի նախագահ Գագիկ Յարութիւնեան, ՀՀ նախագահի աշխատակազմի ղեկավար Վիգէն Սարգսեան, ՀՀ Սփիւռքի նախարար Հրանոյշ Յակոբեան, ներկայացուցիչներ՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ, Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Բիւրոյի, ՀՌԱԿ-ի, Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան, Ռուսաստանի Հայերու Միութեան եւ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան:

Հաւանաբար անուշադրութեան պատճառով, Կազմակերպչական Յանձնախումբի կազմին մէջ չէ ընդգրկուած Արցախի Հանրապետութեան ներկայացուցիչ: Սակայն բանաձեւին մէջ յստակ սահմանուած է, որ Համահայկական Խորհուրդի կազմին մէջ պէտք է ընդգրկուին Հայաստանի Հանրապետութեան, Արցախի Հանրապետութեան, Սփիւռքի առանցքային կազմակերպութիւններու, հոգեւոր հաստատութիւններու, քաղաքացիական հասարակութեան եւ կուսակցութիւններու ներկայացուցիչներ:

Ընդունուած որոշումին համաձայն՝

- Համահայկական Խորհուրդը պիտի կրէ խորհրդատուական բնոյթ, պիտի ունենայ տարածաշրջանային եւ թեմատիկ յանձնախումբեր, եւ տարեկան նիստերը պիտի գումարէ երեւանի մէջ:
- Խորհուրդը պէտք է իր մշտական օրակարգին մէջ ընդգրկէ հետեւեալ հարցերը.
 - ա) աշխարհի հայերու վիճակի մասին համապարփակ ամէնամեայ զեկոյցի քննարկումը,
 - բ) Հայոց Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչման, դատապարտման եւ անոր հետեւանքներու վերացման առնչուող խնդիրներու քննարկումը, եւ
 - գ) համահայկական բնոյթի ձեռնարկներու համադրումը:
- Խորհուրդը պէտք է իր անդրանիկ նիստը գումարէ երեւանի մէջ, 2016 թուականի Սեպտեմբեր 20-ին:
- Կազմակերպչական յանձնախումբը պէտք է մշակէ եւ մինչեւ 2016 թուականի Ապրիլ 15-ը յանձնաժողովի անդամներուն եւ տարածաշրջանային յանձնախումբերու ղեկավարներուն առաքէ՝ Համահայկական Խորհուրդի ձեւաւորման, հիմնադիր կազմի եւ կառուցուածքի մասին որոշման նախագիծը, պետական յանձնաժողովի անդամներուն մասնակցութեամբ կազմակերպէ խորհրդատուութիւնները խորհուրդի հայեցակարգի, կառուցուածքի եւ գործունէութեան կարգի շուրջ, նախապատրաստէ խորհուրդի առաջին նիստը եւ մինչեւ 2016-ի Յուլիս 15-ը իրազեկէ յանձնաժողովի անդամներուն առաջին նիստին իրականացման վայրի եւ ժամանակացոյցի մասին:
- Սփիւռքի նախարարը՝ ՀՀ արտաքին գործոց, մշակոյթի, կրթութեան եւ գիտութեան նախարարութիւններու, պետական մարմիններու հետ փոխ-գործակցութեամբ, ինչպէս նաեւ պետական յանձնաժողովի կազմին մէջ ներգրաւուած՝ Սփիւռքի կառոյցներուն եւ տարածաշրջանային յանձնախումբերուն հետ խորհրդատուութիւններ կազմակերպելու միջոցով, պէտքէ նախապատրաստէ «Հայերու Վիճակը Աշխարհի Մէջ» առաջին զեկոյցը: Մինչեւ 2016-ի Մայիս 1-ը, զեկոյցի նախագիծը ներկայացնէ պետական յանձնաժողովի անդամներուն եւ տարածաշրջանային յանձնախումբերու ղեկավարներուն՝ վերջիններուս առա-

ջարկությունները ստանալու եւ մինչեւ 2016-ի Սեպտեմբեր 20-ին կայանալիք նիստը ամփոփելու նպատակով, ինչպէս նաեւ խորհրդատուութիւններ իրականացնել տարածաշրջանային յանձնախումբերուն հետ՝ նախապատրաստելով առաջարկներ Համահայկական Խորհուրդի հետ վերջիններուն փոխ-գործակցութեան ընթացակարգերու վերաբերեալ:

Քննարկման ընթացքին, Հայ Զեղափոխական Դաշնակցութեան Բիւրոյի ներկայացուցիչ Հրանդ Մարգարեան առաջարկեց, որ ի լրումն Համահայկական Խորհուրդին, Սփիւռքի տարբեր երկիրներու մէջ ձեւաւորուին տարածաշրջանային յանձնախումբեր՝ 2016 թուականի Հայաստանի Հանրապետութեան 25-րդ տարեդարձին, եւ 2018-ի Առաջին Հանրապետութեան հիմնադրութեան 100-ամեակի ձեռնարկներուն կազմակերպման աջակցելու նպատակով:

Իմ խօսքիս մէջ հարցուցի, թէ ինչո՞ւ Համահայկական Խորհուրդին մէջ չեն ընդգրկուած հանրութեան ներկայացուցիչներ, որպէսզի հայկական կազմակերպութիւններու անդամ չհանդիսացող հայերու մեծամասնութիւնը ներկայացուած ըլլայ խորհուրդին մէջ: ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսեան պատասխանեց, որ իր աշխատակազմը նման գաղափար մը ուսումնասիրած է, սակայն հրաժարած է անկէ՝ հաշուի առնելով հայկական Սփիւռքի ներկայացուցիչներու ընտրութեան բարդութիւնը: Ես նշեցի, որ գոյութիւն ունին մեքանիզմներ՝ հայ համայնքներէն ներկայացուցիչներ ընտրելու համար: Նախագահը խնդրեց, որ Կազմակերպչական Խորհուրդը նկատի ունենայ նման առաջարկները: Սահմանադրական Դատարանի նախագահ Գագիկ Յարութիւնեան եւ նախկին վարչապետ Վազգէն Մանուկեան եւս արտայայտուեցան՝ Համահայկական Խորհուրդին մէջ հանրութեան ներկայացուցիչներու հնարաւոր ընդգրկման մասին:

Ինչպէս բացատրած եմ իմ նախորդ յօդուածներուս մէջ՝ Համահայկական Խորհուրդը կը վերացնէ իւրաքանչիւր հայկական ճգնաժամի կամ խնդիրի առիթով առանձին յանձնաժողովներ ստեղծելու անհրաժեշտութիւնը: Իմ կարծիքով նախընտրելի է, որ խորհուրդի սփիւռքեան անդամները ընտրուին հայկական համայնքներու մէջ իրականացող ժողո-

վրդավարական ընտրութիւններու միջոցով. սա շատ բարդ գործընթաց է, սակայն դրուատանքի արժանի՝ յաջող իրագործման պարագային...:

Եւ վերջաւորութեան, Սեպտեմբեր 26-ի նիստին քննարկում չեղաւ ՀՀ Սփիւռքի նախարարութեան դերի մասին՝ Համահայկական Խորհուրդի ձեւաւորումէն ետք: Կազմակերպչական Խորհուրդը այս կարեւոր հարցը պէտք է դիտարկէ իր յառաջիկայ քննարկումներուն ընթացքին:

«Գալիֆորնիա Գուրիլը»

ՅԱՐՈՒԹ ՍԱՍՈՒՆԵԱՆ

Ծանօթ.– Ո՛չ Յեղասպանութեան Հարիւրամեակի Յանձնաժողովը եւ ոչ ալ՝ զայն փոխարինող «Համահայկական Խորհուրդ»ը ՀԱՄԱՀԱՅԱԿԱՆ կրնան նկատուիլ՝ իրաւաքաղաքականօրէն, քանի որ այս երկուքը ԸՆՏՐՈՎԻ ՉԵՆ, եւ՝ ՉԵՆ ՆԵՐԿԱՅԱՅՆԵՐ ոչ Արեւելահայաստանի, ոչ Տարագիր Արեւմտահայութեան, եւ ոչ ալ Արցախի հայութեան ՄԵԾԱՄԱՍՆՈՒԹԻՒՆԸ... ալ միայն՝ հասարակական ու պետական մարմիններ: Հետեւաբար՝ իրաւականօրէն եւ քաղաքականօրէն չունին ՆԵՐԿԱՅԱՅՈՒԹՉԱԿԱՆ հանգամանք, եւ ուրեմն՝ ԼԻԱԶՕՐՈՒԹԻՒՆ: Եւ լաւ է՝ որ Յարութ Սասունեան նշած է այս պարագան, եւ՝ Սահմանադրական Դատարանի նախագահ Գագիկ Յարութիւնեան եւ նախկին վարչապետ Վազգէն Մանուկեան նոյն բանը դիտարկած են...:

Գ.Տ.

14) TO THE INTERNATIONAL CULTURAL CONGRESS OF HAVANA

January 4-11, 1968

**(Problems of Asia, Africa and Latin America
related to Imperialism and Racism)**

On behalf of the Lebanese Armenian Literary Club, we present to your considerate attention the following appeal.—

TO REESTABLISH JUSTICE

I have given orders to my Death Units TO EXTERMINATE without mercy or pity men, women, and children belonging to THE POLISH SPEAKING RACE. It is only in this manner that we can acquire the vital territory which we need. AFTER ALL WHO REMEMBERS TODAY THE EXTERMINATION OF THE ARMENIANS.

22.8.1939

ADOLF HITLER

For the last twenty years (since 1948), intellectuals all over the world were waiting for an international congress to discuss and resolve the burning problems of our times. Since the Universal Declaration of Rights of Man, the progressive mankind is fighting relentlessly to bring to life the sacred rights of men, groups and peoples of the world.

The International Cultural Congress of Havana offered that very opportunity to the democratic forces all over the world. This Congress, incidentally, is inaugurating the "**International Year of Rights of Man – 1968**", and it is an authentic manifestation of the will of men, groups and peoples.

It is not by accident that Havana was the capital from which came the awakening call for this Congress. The valiant Cuban working classes, after their successful revolution, have become one of the most faithful vanguards of the rights of men, fighting against the ugliest imperialistic power of the century: the U.S.A.

We shall forever remember, with deep love and gratitude, the heroic martyrdom of Colonel Ernesto Che Guevara, one of the pure revolutionaries of our time, who rekindled the torch of national and social revolution in Latin America.

.....

Nevertheless, the word "ARMENIA" remained in the annals of history despite the predictions of the organisers of the genocide and despite all those pessimists who witnessed neutrally the agony of the Armenian nation. Five years after the genocide, and three years after the Great October Revolution, in the prehistoric land of Armenia, a new State was born – The Soviet Socialist Republic of Armenia. The creation of this State was a partial compensation to the Armenians, who had lost four fifth of their homeland and 60% of their population.

.....

The partial compensation shall be considered complete only and only when the organisers of the genocide and their inheritants are brought before international tribunals, their injustice is condemned officially, occupied territories are restored to their owners and the Armenians living abroad return to their Fatherland.

.....

This is the only way to reestablish justice. Unfortunately, the present rulers of Turkey have shown no sign of accepting the hideous crime, nor have they the intention to restitute the occupied territories. This is simply because mankind did not witness a world tribunal, similar to the one in Nuremberg, to try the criminals of the first genocide of the twentieth century. The victims of the Second World War at least were consoled to see the punishment inflicted upon war criminals at Nuremberg in 1945. But the Armenians still continue to ask with Morgenthau: "... the murdering of hundreds of thousands and the deportation to and starvation in the deserts, the destruction of hundreds of villages and cities, with the willful execution of this whole devilish scheme to annihilate the Armenians will all this go unpunished?"

The criminal should not benefit from any kind of prescription.

Will all this go unpunished? This question is posed in front of all those honest intellectuals, writers, scientists, artists, workers, who fight against injustice in the world wherever it is committed, be it under the veil of racial discrimination of exploitation of men, be it under the form of war or illegal annexation of territories.

We are appealing to you to assist us in our struggle to reestablish justice.

LEBANESE ARMENIAN LITERARY CLUB

Beirut, 28th December 1967

Ծանոթ.— Վերել գտնուող հատուածները մէջբերուած են այն համապարփակ «ԿՈՉ»էն, զոր Լիբանանահայ Գրական Շրջանակի անունով, Մեթր Գ. Տէրտէրեան եւ վաղամեռիկ Յակոբ Պօղոսեան առաքած էին Գուպայի մայրաքաղաք Հաւանայի մէջ գումարուած Միջազգային Մշակութային Զոնկրէսին, Մարդու Իրաւանց Հռչակագրի 20-րդ տարեդարձին առիթով, արծարծելով նաեւ՝ ժողովուրդներու իրաւանց հարցը: Եւ 4 Յուլիս 1976-ին, Ալճերիոյ մայրաքաղաք Ալճերի մէջ, ՄԱԿ-ի հովանաւորութեամբ գումարուած վեհաժողովը որդեգրեց՝ ժողովուրդներու իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը, որուն 3-րդ Յօդուածը ամրագրեց տարագրեալ ժողովուրդներու իրաւունքը՝ վերադառնալու իրենց հայրենիքը:

Գ.Տ.

15) ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ԲԱՆԱԶԵԻՆ

Սփիւռքահայութիւնը այսօր կը գտնուի կարեւոր հարցականի մը առջեւ – իր գոյութեան հարցականը: Մեր բովանդակ պատմութեան ընթացքին, հայութեան գոյութիւնը չէ վտանգուած այնքան, որքան վտանգուած է ներկայիս: Դարերու ընթացքին ապրելով իր պապենական հողերուն վրայ, յաճախ օտար լուծի տակ, հալածուելով ու քարոզուելով հանդերձ, ան կրցած է պահել իր գոյութիւնը եւ վերապրիլ առանց մասնաւոր կամ ծրագրուած ճիգի: Ներկան տարբեր է սակայն:

Սփիւռքահայութիւնը կորսնցուցած ըլլալով իր գոյութիւնը երաշխաւորող գլխաւոր եւ բնական կամ տարրական կռուանը – հողը, հասած է վտանգաւոր հանգրուանի մը:

Մեր հարցը այսօր, նախ՝ սփիւռքահայութեան գոյութիւնը ապահովելու հարց է, եւ ապա՝ բռնագրաւեալ հողերու վերատիրացումը:

Ըսել չենք ուզեր, թէ սփիւռքահայութիւնը գոյութիւն ունենալէ դադրած է արդէն – փաստ որ կենդանի է եւ կենսունակ աշխարհի բոլոր երկիրներուն մէջ – բայց վտանգուած: Հայապահպանումը յաջողած իրականութիւն մըն է վաթսուն տարիներու յարատեւ եւ անվհատ պայքարի որպէս արդիւնք: Սակայն ժամանակը սկսած է գործել մեզի դէմ: Միջազգային իրադարձութիւններ – Միջին Արեւելք, Եւրոպա կամ Ամերիկաներ – նոյնպէս կը գործեն մեզի դէմ:

Խօսքը սփիւռքահայութեան մասին է: Սփիւռքի հայութիւնը, որ կը ներկայացնէ Արեւմտահայութիւնը՝ իրաւական տէրն է Արեւմտեան Հայաստանին: Բայց կորսնցուցած է զայն եւ ուրեմն չունի խարիսխ, որու վրայ կարենայ կանգնիլ եւ դիմանալ, արմատ արծակել եւ ի վերջոյ գոյատեւել: Պէտք է իրապաշտ ըլլանք եւ ընդունինք թէ չենք կրնար յաւիտենապէս դիմանալ սփիւռքեան պայմաններուն մէջ:

Բայց որովհետեւ կեանքի կոչած ենք այս համագումարը եւ հաւաքուած ենք հոս, կը հաւատանք թէ պէտք է պահպանենք սփիւռքահայութիւնը: Անհրաժեշտ է որ հայութիւնը գոյատեւէ, որպէսզի իր նպաստը բերէ աշխարհին:

Հայութիւնը, իր գոյութեան առաջին իսկ օրէն, ունեցած է կարելորդ առաքելութիւն մը – ԾԱՌԱՅԵԼ ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ: Եւ ծառայած է՝ կերտելով եզակի եւ անխորտակելի մշակոյթ: Իր երկիրը դարձուցած է աշխատանքի եւ քաղաքակրթութեան օրրան: Նորագոյն եւ լաւագոյն փաստը այս իրականութեան Սովետական Հայաստանն է: Եւ ինչու չէ՝ նաեւ աշխարհացրիւ հայութիւնը, որ իր արժանաւոր նպաստը բերած է բոլոր այն երկիրներուն, ուր ապրած է եւ կ'ապրի տակաւին:

Հայկական Ա. Համագումարը այս համոզումով գոյացած է, նպատակ ունենալով սերտել եւ բանաձեւել՝ այս կարելի դարձնելու բոլոր հնարաւորութիւնները:

Մեր բուն գործը կը սկսի ասկէ ետք: Եւ Սփիւռքի հայութեան հետ, մասնակցողներս այս համագումարին, կը ձայնակցինք եւ կ'ընդունինք թէ հայութեան գոյութիւնը աշխարհի վրայ անհրաժեշտութիւն մըն է, եւ կը լծուինք գործի, ստեղծել միջոցները, այս նպատակները իրագործելու համար:

Նախ միջոցները, որ կը նշանակէ նիւթական-տնտեսական ուժ, կազմակերպուած եւ կեդրոնացեալ աշխատանք եւ կեդրոնացեալ ուժ, որ կը ներկայացնէ ամբողջ հայութիւնը:

Այս հիմնական մեկնակէտով Ա. Հայկական Համագումարը, որ գումարուեցաւ 1979 թ. Սեպտեմբեր 3-6 օրերուն Փարիզի Նիքքօ պանդոկին մէջ՝ շուրջ 350 մասնակիցներու ներկայութեան, առաւ հետեւեալ որոշումները, որոնք միայն մէկ մասը կը կազմեն մեր անմիջական առաջադրանքներուն:

- 1) Կայացնել յաջորդ հաւաք մը, որ կը յուսանք որ իրականացնէ, Սփիւռքահայութեան միասնականութիւնը այս նուիրական գործին շուրջ, հանդիսանալով հիմնադիր ժողովը՝ համասփիւռքեան այս շարժումին:
- 2) Ա. Համագումարի մասնակիցները նկատել իրաւագոր հիմնադիրները այս համաժողովին:
- 3) Ընդլայնել՝ ներկայ առժամեայ գործադիր մարմինը անկէ ներս ընդունելով տարբեր շրջաններէ ներկայացուցիչները:
- 4) Գործադիր մարմինը պէտքէ շփումները շարունակէ սփիւռքահայ բոլոր կուսակցութիւններու եւ քաղաքական հոսանք-

- ներու, յարանուանութեանց պետերու եւ նման նպատակներ հետապնդող մարմիններու հետ, եւ ապահովէ անոնց գործօն մասնակցութիւնը յաջորդ հիմնադիր հաւաքին:
- 5) Կազմել մասնագէտներու յանձնախումբ մը, որուն պաշտօնը պիտի ըլլայ մշակել եւ պատրաստել սահմանադրութիւն մը, մինչեւ 9 ամիսներ, եւ զայն յանձնել Առժամեայ Գործադիր Մարմնին, որպէսզի զայն իբրեւ նախագիծ բազմացնէ եւ ցրուէ յաջորդ հիմնադիր հաւաքին մասնակցող բոլոր հայերուն, համագումարէն առնուազն մէկ ամիս առաջ:
- 6) Առժամեայ գործադիր մարմինը յառաջիկայ 9 ամիսներու ընթացքին կազմակերպէ մասնագէտներու խորհրդածողով մը, որպէսզի գիտական հիմերու վրայ հաստատէ այս շարժման ելեւմտական մեքենան եւ սկզբունքները:
- 7) Զաջալերել սփիւռքահայ նոր սերունդը, որպէսզի աւելի գործօն եւ լայն մասնակցութիւն բերէ համահայկական նուիրական այս գործին, եւ ի հարկին, յառաջիկայ հիմնադիր համագումարին, երիտասարդութիւնը առաքէ իր հարազատ ներկայացուցիչները:
- Կոչ կ'ուղղենք Սփիւռքահայ բոլոր կենսունակ ուժերուն, որ ամբողջ սրտով ու միտքով մասնակցին նուիրական այս շարժումին:

ԱՌԺԱՄԵԱՅ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՄԱՐՄԻՆ

Փարիզ, 1 Յունուար 1980

Ծանօթ.— Այս համագումարը նախաձեռնութիւնն էր Արեւմտահայաստանի Ազատագրութեան Հայ Գաղտնի Բանակին, եւ որուն գործօն մասնակիցներէն էր Մեթր Գ. Տէրտէրեան: Ատենին, այս բանաձեւէն օրինակներ ղրկուած են հետեւեալ թերթերուն.

«Ապրիլ», «Արարատ», «Ազատ Օր», «Արմինիըն Օպզըրվըր», «Ասպարէզ», «Ազատամարտ», «Արեւ», «Արմինիա», «Ազդակ», «Արմինիըն Ռիփորթըր», «Պայքար», «Հայաստան», «Հայ Պայքար», «Յուսաբեր», «Հասկ», «Աշխարհ», «Յառաջ», «Ալիք», «Կանչ», «Մասիս», «Նոր Օր», «Զաջ Նազար», «Նոր Սերունդ», «Օքթոպըր», «Զահակիր», «Սփիւռք», «Զարթօնք», «Հայրենիք», «Հորիզոն», «Հայրենիքի Չայն», «Յուշարար», «Նայիրի» եւ «Զանասէր»:

16) «ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ»

Յաւելուածներու այս բաժինը պակասաւոր պիտի ըլլար՝ եթէ անկէ բացակայէր «Արեւմտեան Հայաստանի Ազգային Խորհուրդ»-ի կողմէ 1 Սեպտեմբեր 2015 թուին հրատարակուած «Փաստաթղթերի Ժողովածու»-ին «ՆԱԽԱԲԱՆ»ը, որ ամբողջական գաղափար մը կու տայ այս շարժումի ծրագրին ու գործունէութեան շուրջ:

Ն Ա Մ Ա Բ Ա Ն

Հայկական Հարցի սկզբնաւորումից (1878 թ.) եւ Հայերի Յեղասպանութիւնից (1894-1923) յետոյ ընկած ժամանակահատուածում Հայկական Հարցի վերջնական կարգաւորման նոր օրակարգ (համազգային ծրագիր) չի ձեւաւորուել, բացառութեամբ, 1973-1985 թթ. նորագոյն զինեալ-ազատագրական պայքարի գործունէութեան ու ծրագրի(*): Փոխարէնը՝ արտերկրի հայութեան օրակարգում տեղական համայնքների կազմակերպման, Հայապահպանութեան, Հայերի Յեղասպանութեան ճանաչման եւ Խորհրդային Հայաստանի Հանրապետութեան ապագայի հետ կապուած խնդիրներն էին: Խորհրդային Հայաստանի Հանրապետութեան օրակարգում Խորհրդային Հայաստանի Հանրապետութեան վերածննդի ու զարգացման, Հայրենադարձութեան խնդիրներն էին: Հայաստանի Հանրապետութեան օրակարգում Արցախի հայութեան, ագրեսիայի ու շրջափակման յաղթահարման, ինքնորոշման իրաւունքի, ազատութեան եւ անկախութեան հաստատման ու պահպանման խնդիրներն են:

Եւ ինչպէս 1980-ի վերջերին եւ 1990-ի սկզբներին հայ հասարակական-քաղաքական միտքը, մեծ հաշուով, պատրաստ չէր Հայաստանի Հանրապետութեան անկախութեան վերահաս իրողութեանը, այնպէս էլ այսօր նա պատրաստ չէ Արեւմտեան Հայաստանի Հանրապետութեան (այդ թւում՝ Կիլիկիայի) անկախութեան անկասելի վերահաս իրողութեանը:

Այսօր, սակայն, հակուած ենք այն մտքին, որ Հայկական Հարցի վերջնական կարգաւորումն ու նոր օրակարգ ձեւաւորուել է 2004-2014 թթ. ընթացքում, երբ 2004 թ. Դեկտեմբերի 17-ին,

Շուշիում, հիմնադրում է Արեւմտեան Հայաստանի Ազգային Խորհուրդը: Նոյն օրը ընդունում է հռչակագիր Արեւմտեան Հայաստանի հայերի ինքնորոշման իրաւունքի վերաբերեալ, իսկ 2007 թ. հռչակագիր Արեւմտեան Հայաստանի հայերի իրաւունքների վերաբերեալ, որպէս Հայկական Լեռնաշխարհի բնիկներ: 2011 թ. Փետրուարի 4-ին յայտարարում է Արեւմտեան Հայաստանի Վտարանդի Կառավարութեան կազմաւորման գործընթացի սկիզբը (այժմ՝ Արեւմտեան Հայաստանի Հանրապետութեան Կառավարութիւն): 2013 թ. համացանցում կազմակերպուած ընտրութիւնների միջոցով ձեւաւորում է Արեւմտեան Հայաստանի Ազգային Ժողովը (խորհրդարանը), որն էլ իր առաջին նստաշրջանում (Յունուար 2014 թ., Փարիզ) ընտրում է Արեւմտեան Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահ:

Այստեղ պէտք է յատուկ նշել Արեւմտեան Հայաստանի Ազգային Խորհուրդի ՄԱԿ-ի Բնիկ Ժողովուրդների Փորձագիտական Մեխանիզմի շրջանակներում 2006-ից ի վեր իրականացրած աշխատանքները եւ դրա հիման վրայ ստեղծուած Արեւմտեան Հայաստանի հայերի ինքնութեան եւ քաղաքացիութեան ինստիտուտը: Այս իրաւական քաղաքական հիմքի վրայ է ձեւաւորում Արեւմտեան Հայաստանի պետական համակարգը, որի միջոցով էլ իրականացում է Արեւմտեան Հայաստանի հայերի իրաւունքների պաշտպանութեան ողջ գործընթացը:

Այսպիսով տեսանելի է, որ Հայկական Հարցի կարգաւորման եւ Արեւմտեան Հայաստանի հայերի իրաւունքների պաշտպանութեան նոր օրակարգի ձեւաւորումը սերտօրէն կապուած է երկու հիմնական հարցադրումների հետ.

- ա) Արեւմտեան Հայաստանի նկատմամբ Արեւմտեան Հայաստանի հայերի իրաւունքների պաշտպանութեան, աւելի ստոյգ՝ Հայաստանի նկատմամբ հայութեան իրաւունքների պաշտպանութեան, եւ
- բ) Արեւմտեան Հայաստանի Հանրապետութեան (Հայաստան) պետական համակարգի ձեւաւորման:

Այս ժողովածուն, մեր համոզմամբ, ներկայացնում է Հայկական Հարցի վերջնական կարգաւորման, Արեւմտեան Հայաստանի հայերի իրաւունքների պաշտպանութեան, ինչպէս նաեւ Հայաստանի նկատմամբ հայութեան իրաւունքների պաշտպանութեան իրաւական-քաղաքական փաթեթի առանցքային հիմնական բաժինը, դրան մաս կազմող հռչակագրերն ու հրամանագրերը, որոշումներն ու յայտարարութիւնները:

(*) ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳ. ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Այս շարժումին ղեկավարները յայտնօրէն բոլորովին անտեղեակ ըլլալ կը տպաւորեն՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Համաշխարհային Զոնկրէսի ծրագրէն, որ օրակարգի վրայ է քառորդ դարէ ի վեր: ՏԱՀԶ-ի ծրագիրը կ'ենթադրէ համահայկականութիւն՝ նախքան կազմակերպչական նոյնիսկ նախաձեռնողական մարմնի ստեղծում: Մինչդեռ այս Արեւմտահայաստանի Ազգային Խորհուրդը՝ անհասկնալի եւ հանգրուանները այրելու շտապողականութեամբ, արդէն իսկ ձեռնարկեր է եւ ընտրել՝ Արեւմտեան Հայաստանի պետական լիանդամ համակարգի մը մանրակերտը, որը սակայն չի լրացներ ՏԱՀԶ-ի նախապայմանները, որոնք կը պահանջեն՝ կեդրոնական (համահայկական), ներկայացուցչական (համահայկականօրէն ԸՆՏՐՈՒԱԾ), եւ ուրեմն՝ իրաւական միակ լիազօր կառոյց մը:

Նման համահայկական կառոյցի մը բացակայութիւնը՝ Արեւմտեան Հայաստանի Ազգային Խորհուրդին նման մասնակի կառոյցի մը չեն կրնար տալ՝ իրաւական միակ լիազօր կառոյցի կարգավիճակ եւ իրաւական անձնաւորութիւն, որպէսզի՝ դառնայ ենթական (subject) Միջազգային Հանրային Իրաւունքին, եւ՝ լսելի կամ ընդունելի դառնայ միջազգային ատեաններու առջեւ: Այս շարժումի սկզբնաւորութեան, հրապարակ իջած Կարէն Միքայէլեանը՝ իր հակասովետական կեցուածքով, հերքեց շարժումին համահայկական բնութագիրը եւս, եւ թողուց այն տպաւորութիւնը, թէ՛ կը վայելէ ամերիկեան իմփերիալիզմի հովանաւորութիւնը, ինչ որ շատ շատերու մօտ ստեղծեց ոչ միայն իրաւական, այլեւ՝ քաղաքական վերապահութիւն, շարժումին նկատմամբ:

Սակայն, այսօր, երբ կ'իմանանք, որ Կարէն Միքայէլեան մը հեռացում է շարժումէն, եւ ձեռքի տակ ունինք շարժումին հրատարակած «Փաստաթղթերի Ժողովածու»ի երկրորդ լրամշակումը՝ հրատարակութիւնը (2015 թ.), որուն լուրջ քննարկումը անհրաժեշտ կը գտնենք, եւ այս հատորի ընթերցողներու ուշադրութեան կը յանձնենք՝ այս հրատարակութեան չորս գլուխներու խտացումը, որ հետեւեալն է.

ԳԼՈՒԽ Ա. – Հայկական Հարցի կարգաւորման իրաւական-քաղաքական հիմքերը, ինչպէս նաեւ Արեւմտեան Հայաստանի

նկատմամբ Արեւմտեան Հայաստանի Հայերի Իրաւունքների Իրաւական-Քաղաքական Հիմքերի Նուազագոյն Փաթեթը:

ԳԼՈՒԽ Բ. – Արեւմտեան Հայաստանի Հայերի Պետականաստեղծ Գործունէութիւնը եւ Արեւմտեան Հայաստանի Հանրապետութեան (Հայաստանի Պետութիւն) Պետական Կառոյցների Ձեւաւորումը (Հիմնարար Փաստաթղթեր):

ԳԼՈՒԽ Գ. – Արեւմտեան Հայաստանի Ազգային Խորհրդի եւ Արեւմտեան Հայաստանի Պետական Կառոյցների Կողմից Կատարուած դիմումնագրերը ՄԱԿ-ին եւ ՄԱԿ-ի Անդամ Պետութիւններին:

ԳԼՈՒԽ Դ. – Արեւմտեան Հայաստանի Ազգային Խորհրդի եւ Արեւմտեան Հայաստանի Պետական Կառոյցների Կողմից ընդունուած այլ փաստաթղթեր եւ նիւթեր:

Անհասկնալի շտապողականութեամբ եւ «մասնակիօրէն մերոնց միջեւ» իրագործուած այս բոլորը սակայն չեն ստացած ցարդ ճանաչում՝ ոչ Հայաստանի եւ ոչ ալ այլ պետութիւններու կողմէ...:

Map showing the boundaries of Armenia as awarded by PRESIDENT WILSON.



- ~~~~~ Turkish-Armenian boundary
- Other international boundaries
- Unmarked international boundaries
- Old Turkish-Russian boundary
- Village boundaries
- Sanjak boundaries
- Kaza boundaries
- Railways, broad gauge

ERZERUM Names of the vilayets of Erzerum, Trebizond, Van, Agri, Bitlis and other surrounding provinces

Map compiled under the direction of Major Lawrence Martin, General Staff, U. S. Army, by the topographic branch U. S. Geological Survey, in cooperation with the Department of State, from field observations by the Harbord Mission and from maps of the Turkish General Staff, scale 1:200,000, German maps prepared during the war, scale 1:400,000, and British maps of Persian and Transcaucasian territory, scale 1:1,000,000

Woodrow Wilson

ԱՄՆ-ի Նախագահ Ու. Ուիլսոնի
իրաւարար Վեիուին Զարտեղը

LE NOMBRE DES ARMÉNIENS

Un paysan portant du blé. Le Legume, dans une étude sur les différentes variétés de la Turquie, made publiée en 1913 dans le *Reichspost*, expose plusieurs de France Française d'Austrarie, sans donner absolument que depuis les numéros de 1895 (1904), pour les années suivantes de 1895-1896, et aussi après les numéros d'Adana en 1909, le nombre des Amateurs en Turquie d'Austrarie était, en 1911, le 1.448.000, sans compter les 350.000 vaches de 1894-1896, les 20.000 vaches de 1909, et les quelques centaines de mille vaches qui ont pu élever à cet effet que est le nom de Turquie !

Le nombre des martyrs arméniens tués, après avoir été estimé à la fin des années, comme le réclamaient à justement lord Byron, MM. Esdaile Dunsmuir et Paul Doumer.

Vous maintenez le résultat de mon étude spéciale pour le nombre des Arméniens en général, avant le 2 juin 1915 :

I. TURQUIE (y compris la Nouvelle Gèce) ..	2.180.000
II. RUSSIE ..	1.500.000
	<i>A reporter ..</i> 3.680.000

	Report
III. AMERIQUE	-
IV. PERSE	-
V. INDE et ARCHIPEL INDIEN	-
VI. EGYPT	-
VII. AUTRICHE et HONGRIE	-
VIII. BULGARIE	-
	A reporter

IX.	ROUMANIE.	8 000 000.
X.	CHYPRE, GRECE ANCIENNE • EUROPE OCCIDENTALE	8 000
	Total.	8 144 000.

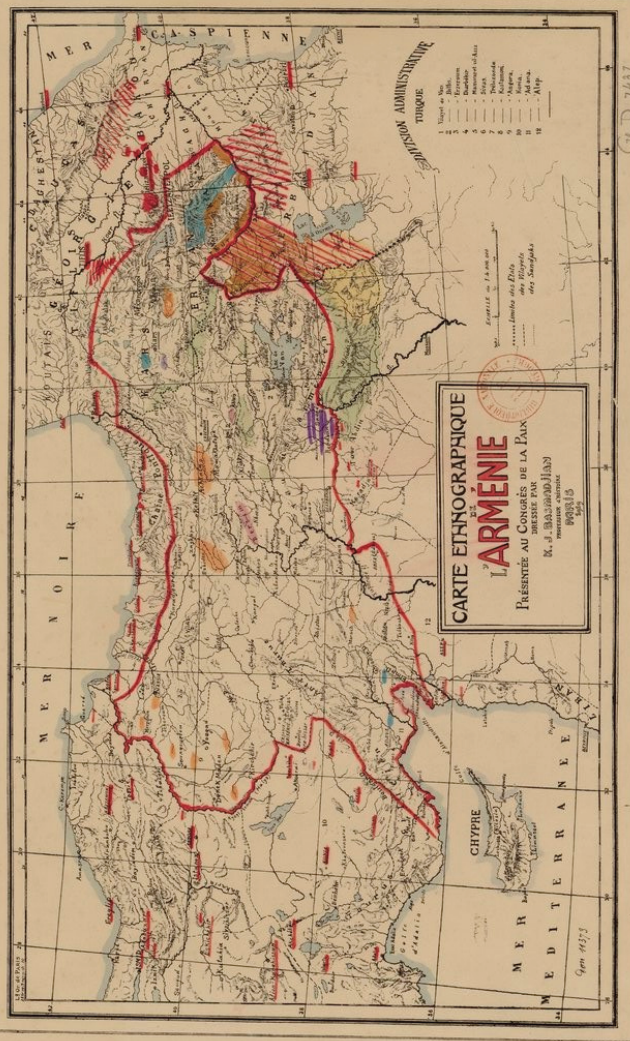
Comparaison maintenant en chiffres de poids pour l'Europe !

17 après le Catac de 1916 et les années qui suivirent, la population de la Belgique et de la France, qui étaient de 36 000 000 et de 39 000 000, se réduisit à 26 000 000 et 28 000 000. Les pays qui souffrirent le plus furent la Pologne et la Russie, qui perdirent 10 000 000 et 20 000 000.

En 1918, la population de la Belgique et de la France était de 36 000 000 et de 39 000 000. En 1919, elle était de 26 000 000 et de 28 000 000. En 1920, elle était de 24 000 000 et de 26 000 000. En 1921, elle était de 23 000 000 et de 25 000 000. En 1922, elle était de 22 000 000 et de 24 000 000. En 1923, elle était de 21 000 000 et de 23 000 000. En 1924, elle était de 20 000 000 et de 22 000 000. En 1925, elle était de 19 000 000 et de 21 000 000. En 1926, elle était de 18 000 000 et de 20 000 000. En 1927, elle était de 17 000 000 et de 19 000 000. En 1928, elle était de 16 000 000 et de 18 000 000. En 1929, elle était de 15 000 000 et de 17 000 000. En 1930, elle était de 14 000 000 et de 16 000 000. En 1931, elle était de 13 000 000 et de 15 000 000. En 1932, elle était de 12 000 000 et de 14 000 000. En 1933, elle était de 11 000 000 et de 13 000 000. En 1934, elle était de 10 000 000 et de 12 000 000. En 1935, elle était de 9 000 000 et de 11 000 000. En 1936, elle était de 8 000 000 et de 10 000 000. En 1937, elle était de 7 000 000 et de 9 000 000. En 1938, elle était de 6 000 000 et de 8 000 000. En 1939, elle était de 5 000 000 et de 7 000 000. En 1940, elle était de 4 000 000 et de 6 000 000. En 1941, elle était de 3 000 000 et de 5 000 000. En 1942, elle était de 2 000 000 et de 4 000 000. En 1943, elle était de 1 000 000 et de 3 000 000. En 1944, elle était de 500 000 et de 1 500 000. En 1945, elle était de 250 000 et de 750 000. En 1946, elle était de 125 000 et de 375 000. En 1947, elle était de 62 500 et de 187 500. En 1948, elle était de 31 250 et de 93 750. En 1949, elle était de 15 625 et de 46 875. En 1950, elle était de 7 812 et de 23 437. En 1951, elle était de 3 906 et de 11 718. En 1952, elle était de 1 953 et de 5 859. En 1953, elle était de 976 et de 2 929. En 1954, elle était de 488 et de 1 464. En 1955, elle était de 244 et de 732. En 1956, elle était de 122 et de 366. En 1957, elle était de 61 et de 183. En 1958, elle était de 30 et de 91. En 1959, elle était de 15 et de 45. En 1960, elle était de 7 et de 22. En 1961, elle était de 3 et de 11. En 1962, elle était de 1 et de 5. En 1963, elle était de 0 et de 2. En 1964, elle était de 0 et de 1. En 1965, elle était de 0 et de 0. En 1966, elle était de 0 et de 0. En 1967, elle était de 0 et de 0. En 1968, elle était de 0 et de 0. En 1969, elle était de 0 et de 0. En 1970, elle était de 0 et de 0. En 1971, elle était de 0 et de 0. En 1972, elle était de 0 et de 0. En 1973, elle était de 0 et de 0. En 1974, elle était de 0 et de 0. En 1975, elle était de 0 et de 0. En 1976, elle était de 0 et de 0. En 1977, elle était de 0 et de 0. En 1978, elle était de 0 et de 0. En 1979, elle était de 0 et de 0. En 1980, elle était de 0 et de 0. En 1981, elle était de 0 et de 0. En 1982, elle était de 0 et de 0. En 1983, elle était de 0 et de 0. En 1984, elle était de 0 et de 0. En 1985, elle était de 0 et de 0. En 1986, elle était de 0 et de 0. En 1987, elle était de 0 et de 0. En 1988, elle était de 0 et de 0. En 1989, elle était de 0 et de 0. En 1990, elle était de 0 et de 0. En 1991, elle était de 0 et de 0. En 1992, elle était de 0 et de 0. En 1993, elle était de 0 et de 0. En 1994, elle était de 0 et de 0. En 1995, elle était de 0 et de 0. En 1996, elle était de 0 et de 0. En 1997, elle était de 0 et de 0. En 1998, elle était de 0 et de 0. En 1999, elle était de 0 et de 0. En 2000, elle était de 0 et de 0. En 2001, elle était de 0 et de 0. En 2002, elle était de 0 et de 0. En 2003, elle était de 0 et de 0. En 2004, elle était de 0 et de 0. En 2005, elle était de 0 et de 0. En 2006, elle était de 0 et de 0. En 2007, elle était de 0 et de 0. En 2008, elle était de 0 et de 0. En 2009, elle était de 0 et de 0. En 2010, elle était de 0 et de 0. En 2011, elle était de 0 et de 0. En 2012, elle était de 0 et de 0. En 2013, elle était de 0 et de 0. En 2014, elle était de 0 et de 0. En 2015, elle était de 0 et de 0. En 2016, elle était de 0 et de 0. En 2017, elle était de 0 et de 0. En 2018, elle était de 0 et de 0. En 2019, elle était de 0 et de 0. En 2020, elle était de 0 et de 0. En 2021, elle était de 0 et de 0. En 2022, elle était de 0 et de 0. En 2023, elle était de 0 et de 0. En 2024, elle était de 0 et de 0. En 2025, elle était de 0 et de 0. En 2026, elle était de 0 et de 0. En 2027, elle était de 0 et de 0. En 2028, elle était de 0 et de 0. En 2029, elle était de 0 et de 0. En 2030, elle était de 0 et de 0. En 2031, elle était de 0 et de 0. En 2032, elle était de 0 et de 0. En 2033, elle était de 0 et de 0. En 2034, elle était de 0 et de 0. En 2035, elle était de 0 et de 0. En 2036, elle était de 0 et de 0. En 2037, elle était de 0 et de 0. En 2038, elle était de 0 et de 0. En 2039, elle était de 0 et de 0. En 2040, elle était de 0 et de 0. En 2041, elle était de 0 et de 0. En 2042, elle était de 0 et de 0. En 2043, elle était de 0 et de 0. En 2044, elle était de 0 et de 0. En 2045, elle était de 0 et de 0. En 2046, elle était de 0 et de 0. En 2047, elle était de 0 et de 0. En 2048, elle était de 0 et de 0. En 2049, elle était de 0 et de 0. En 2050, elle était de 0 et de 0. En 2051, elle était de 0 et de 0. En 2052, elle était de 0 et de 0. En 2053, elle était de 0 et de 0. En 2054, elle était de 0 et de 0. En 2055, elle était de 0 et de 0. En 2056, elle était de 0 et de 0. En 2057, elle était de 0 et de 0. En 2058, elle était de 0 et de 0. En 2059, elle était de 0 et de 0. En 2060, elle était de 0 et de 0. En 2061, elle était de 0 et de 0. En 2062, elle était de 0 et de 0. En 2063, elle était de 0 et de 0. En 2064, elle était de 0 et de 0. En 2065, elle était de 0 et de 0. En 2066, elle était de 0 et de 0. En 2067, elle était de 0 et de 0. En 2068, elle était de 0 et de 0. En 2069, elle était de 0 et de 0. En 2070, elle était de 0 et de 0. En 2071, elle était de 0 et de 0. En 2072, elle était de 0 et de 0. En 2073, elle était de 0 et de 0. En 2074, elle était de 0 et de 0. En 2075, elle était de 0 et de 0. En 2076, elle était de 0 et de 0. En 2077, elle était de 0 et de 0. En 2078, elle était de 0 et de 0. En 2079, elle était de 0 et de 0. En 2080, elle était de 0 et de 0. En 2081, elle était de 0 et de 0. En 2082, elle était de 0 et de 0. En 2083, elle était de 0 et de 0. En 2084, elle était de 0 et de 0. En 2085, elle était de 0 et de 0. En 2086, elle était de 0 et de 0. En 2087, elle était de 0 et de 0. En 2088, elle était de 0 et de 0. En 2089, elle était de 0 et de 0. En 2090, elle était de 0 et de 0. En 2091, elle était de 0 et de 0. En 2092, elle était de 0 et de 0. En 2093, elle était de 0 et de 0. En 2094, elle était de 0 et de 0. En 2095, elle était de 0 et de 0. En 2096, elle était de 0 et de 0. En 2097, elle était de 0 et de 0. En 2098, elle était de 0 et de 0. En 2099, elle était de 0 et de 0. En 2100, elle était de 0 et de 0. En 2101, elle était de 0 et de 0. En 2102, elle était de 0 et de 0. En 2103, elle était de 0 et de 0. En 2104, elle était de 0 et de 0. En 2105, elle était de 0 et de 0. En 2106, elle était de 0 et de 0. En 2107, elle était de 0 et de

LEGENDE :

	<i>Amélie</i>
	<i>Koko</i>
	<i>Toto</i>
	<i>Kissbach</i>
	<i>Torben</i>
	<i>Kissapokk</i>
	<i>Yttern</i>
	<i>Glenn</i>
	<i>Chadler</i>



NOTE

Les chiffres indiquent les numéros l'ordre des pages auxquelles parviennent les citations.

Van, 1, 3, 6, 10, 26, 27, 28
Bébe, 1, 3, 6, 10, 26, 29
Erasmus, 1, 3, 6, 2, 10, 26, 29
Dorothée, 1, 3, 7
Mammouth-Anc, 1, 3, 7, 26, 27
Sirey, 1, 3, 7, 26
Tribulants, 1, 2, 9, 26, 28
Auguste, 7, 26
Adrien, 1, 3, 8, 13, 26
Aby, 1, 3, 8, 13, 26, 3
Dorcas, 6, 16
Anastasia, 17, 24, 26
Katy, 2, 3, 4, 6, 14, 17, 23
Eugène, 2, 3, 4, 6, 14, 17, 23
Compagnon, 2, 3, 4, 15,

OUVRAGES CONSULTÉS :

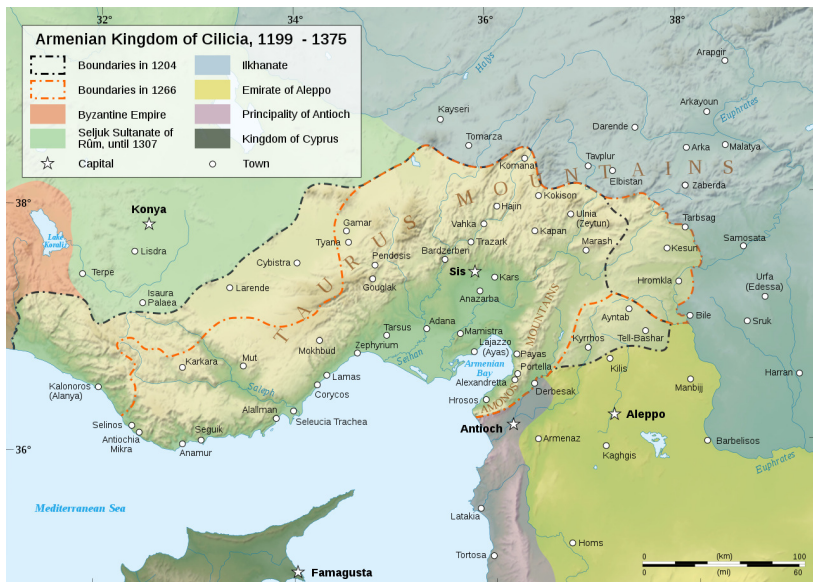
- OUVRAGES CONSULTÉS :**
- Liese Jense. Documents diplomatiques. Affaires austro-allemandes, 1891-1897, Paris, 1920.
N. K. SEYDLITZ — *Geschichte der deutschen auswärtigen Politik*, 1897, Leipzig, 1906.
Dietrich SCHAFFERS — *Karte der Länder und Völker Europas*, Berlin, 1918.
R. von ERCKERT — *Die Kaufmanns und seine Politik*, Leipzig, 1887.
Vial CUNYH — *La Triple Alliance*, Paris, 1902.
H. F. LYNCH. *America, travels and studies*, London, 1901.
P. GEORGE BROUZZANTIANZ — *Théorie d'Aghar* (en arabe), Constantinople, 1879-1884.

8. *Celtica, étude géographique des arméniens*. Szabo-Munkacsy, 1924.
9. P. MAÏN BJECHKIAN. — *Histoire du Peuple des arméniens* ("Voyage des arméniens (en arméniens).") Constantinople, 1904.
10. MAÏN MIRAKHORIÂN. — *Voyage descriptif dans les provinces Arméniennes (en arméniens)*. Constantinople, 1884-1885.
11. P. LÉONIE ALISIAN. — *Géographie politique des arméniens*. Vienne, 1900.
12. — *Géographie de la Grande Arménie*. Vienne, 1900.
13. — *Statistique on L'Arménie-Cilicie*. Vienne, 1900.
14. — *Arménie (en arméniens)*. Vienne, 1900.
15. — *Statistik (en arméniens)*. Vienne, 1909.

16. P. LÉON INDJIBIAN. — Géographie (en arabe). *Ades*, tome 1, 1979.
17. AMARAB-SABEGHAN. — Géographie. *L'Annuaire de l'Empire ottoman*, 1914.
18. ANDRÉNIK. — Derivat, verage et topographie (en arménien). *Yerevan*, 1953.
19. P. VAKH TER-MINASSIAN. — Discours sur le Patate (en arménien). *Yerevan*, 1953.
20. ELISE REGLIN. — Nouvelle Géographie universelle, *L'Asie mineure*. 1899.
21. ———. ———. *L'Asie mineure*.
22. C. SANCY FRASCHERY. — Dictionnaire *Littéraire et de géographie*. 1899-1906.

21. I. Vaisner, 1866, *Plantes de l'Arabie* (en arabe), 125 p., Paris, 1867.
22. E. FRANJUAN — *Algues de la Tunisie*, 1905.
23. N. DEJAN — *Algues de la Tunisie* (en turc), Constantinople, 1912.
24. BRICE — *Le Traitement des Arabes dans l'Empire Ottoman* (1915-1916).
25. P. RUFUS NATHANIAN, — *Les Larmes d'Alphonsine* (en arabe), Constantinople, 1917.
26. INSTITUT GEOGRAPHIQUE DE ACOSTINI, — *L'Estampe algérienne*, Rouen, 1917.
27. A. DO — *Les Illages de Van, de Bili et d'Ezzenne* (en arabe), 1912.

Հայաստանի Ազգագրական Քարտեզ



Կիլիկիոյ քարտեզը

ԱՂԲԻՒՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

- Akaby Nassibian, "Britain and the Armenian Question, 1915-1923", New York, St. Martin's Press, 1984.*
- Alfred de Zayas, "The Genocide against the Armenians, 1915-1923, and the Relevance of the 1948 Genocide Convention", European American Foundation for Justice and Democracy, 2005.*
- Alfred de Zayas, "The Twentieth Century's First Genocide: International Law, Impunity, the Right to Reparations and the Ethnic Cleansing against the Armenians, 1915-1916", in Ethnic Cleansing in 20th Century Europe (S.B. Vardy and Hunt Tooley, Ed.s, 2003).*
- "Applicability of the U.N. Convention on the Prevention and Punishment of the Crimes of Genocide to Events which Occurred During the Early Twentieth Century, 1915", International Center for Transitional Justice, February 10, 2003 (a brief deposited at the U.N.).*
- André N. Mandelstam, "La Société des Nations et les Puissances Devant le Problème Arménien", Paris, Librairie de la Cour d'Appel et de l'Ordre des Avocats, 1929.*
- Arnold J. Toynbee, "Armenian Atrocities: The Murder of a Nation", London, 1915.*
- Arnold J. Toynbee, "The Murderous Tyranny of the Turks", London, 1917.*
- Arthur Beylerian, "Les Grandes Puissances et l'Empire Ottoman et les Arméniens dans les Archives Françaises, 1914-1918", Recueil de Documents, Paris, 1983.*
- Christopher J. Walker, "Armenia: The Survival of a Nation", Revised Second Ed., New York, St. Martin's Press, 1990.*

- David Marshall Lang, "The Armenians: A People in Exile", London, George Allen and Unwin, 1982.
- Declaration Universelle des Droits des Peuples, Alger, 4 Juillet 1976.
- Dikran H. Boyajian, "Armenia: The Case of a Forgotten Genocide", Westwood, New Jersey, 1972.
- E. Sarkissian and R. Sahakian, "Vital Issues in Modern Armenian History", Yerevan, 1965.
- Faiz al-Ghussein, "Martyred Armenia", London, C. Arthur Pearson, 1917.
- Henry Morgenthau, "Ambassador Morgenthau's Story", Garden City, N.Y., New Age Publications, Doubleday, 1918.
- Institut für Armenische Fragen, "The Armenian Genocide", volumes 1, 2 and 8, München, 1987.
- James Bryce and Arnold Toynbee, "The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916", Princeton, 2000.
- Jean-Marie Carzou, "Un Génocide Exemplaire: Arménie, 1915", Paris, Flammarion, 1975.
- M. Cherif Bassiouni, "Crimes Against Humanity", in International Law, 1999.
- Mustafa Kemal, "Atatürkün Söylev ve Demeçleri", Istanbul, 1945.
- Nansen Dr. Fridtjof, "Armenia and the Near East", New York, Duffield and Co., 1928.
- N. Atsız, "Türk Tarihinde Meseleler". Istanbul, 1975.
- Nora Arissian, "The Armenian Genocide in Syrian Press, 1872-1930" (արարքեր), Beirut, Alzakira, 2004.
- Nora Arissian, "The Armenian Atrocities in Syrian Opinion: The Position of Syrian Intellectuals on the Armenian Genocide" (արարքեր), Beirut, Alfurat, 2002.
- Osman Selim Kocahanoğlu, "İttihat-Terakkînin Sorgulanması ve Yargılanması", Istanbul, 1918.
- Pulat Tacar, "Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savanın Hukuksel ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi", 2 Ermeni Araştırmalar, Istanbul, 2001.
- Rafael Lemkin, "Le Génocide", Revue Internationale de Droit Pénal, 1946.

- Recep Maraşlı, "Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 SOYKIRIMI", Peri, 2003.
- Richard Falk, "The Armenian Genocide in Official Turkish Records", in *Journal of Political and Military Societies*, No. 22, 1994.
- Roupen Boghossian, "Les Arméniens: Le Visage d'un Peuple", Beyrouth, 1985.
- Rome Statute of the International Criminal Permanent Court adopted by the U.N. Diplomatic Conference of Plenipotenciaries on the Establishment of the said Court on July 1998.
- Sh. Torikian, "The Armenian Question and International Law", Beirut, 1972.
- "Takvim-i Vekayi" օսմանեան պաշտօնաթերթի թիւ 3540, 3604, 3617, 3772, 3910, 3916, 3917, 3919 համարներու յաւելումները, որոնք կը բովանդակեն Պոլսոյ Զինուորական Դատարանի դատավարութեանց ատենագրութեանց մէկ կարեւոր մասը, ոչ ամբողջական կերպով:
- Taner Akçam, "Dialogue Across an International Divide: Essays Towards a Turkish-Armenian Dialogue", Cambridge, MA. and Toronto, 2001.
- The U.S. President W. Wilson's Arbitration Award on the fixation of the frontier between Turkey and Armenia in the vilayets of Erzerum, Trebizond, Van and Bitlis, as well as such stipulation prescribed as to the access for Armenia to the Sea and, as to the demilitarisation of some portion of Turkish territory adjacent to the said Armenian frontier.
- Tribunal Permanent des Droits des Peuples, "Le Crime de Silence", Paris, Flammarion, 1984.
- Treaty of Sèvres, August 10, 1920.
- Türkiye Büyük Milli Meclisi Gizli Celse Zabıtlar (Թուրքիոյ Ազգային Մեծ Ժողովի Գաղտնի Նիստերու Ատենագրութիւնները), 24 Ապրիլ 1920-21 Փետրուար 1921, հատ. Ա., Անգարա, 1985:
- Ulrich Trumpener, "Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918", Princeton University Press, 1968.
- United Nations War Crimes Commission Report, May 28, 1948.

- U.N. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, December 9, 1948.*
- U.N. Universal Declaration on Human Rights, December 10, 1948.*
- U.N. Sub-Commission Report on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, July 2, 1985 (paragraph 24 of the adopted Report of Mr. Benjamin Whitaker, about the Armenian Genocide).*
- Vahaken N. Daderian, "The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus", Berghan Books, 2004.*
- Vahaken N. Daderian, "The Documentation of the World War I Armenian Massacres in the Proceedings of the Turkish Military Tribunal", in International Journal of Middle East Studies, 1991, No. 4.*
- Vahaken N. Daderian, "Genocide as a Problem of National and International Law: the WWI Armenian Case and its Ramifications", in Yale Journal of International Law, 1989.*
- Vahaken N. Daderian, "German Responsibility in the Armenian Genocide: A Review of the Historical Evidence of the German Complicity", Watertown, MA. Blue Crane Books, 1996.*
- Vahaken N. Daderian, "The Convergent Roles of the State and Governmental Party in Armenian Genocide", in Studies in Comparative Genocide, (Levon Chorbajian and George Shirinian, editors), St. Martin's Press, 1999.*
- Vahaken N. Daderian, "Warrant for Genocide: Key Elements of Turko-Armenian Conflict", New Brunswick and London, Transaction Publishers, 1999.*
- Vahaken N. Daderian, "A Textual Analysis of the Key Indictment of the Turkish Military Tribunal Investigating the Armenian Genocide", Journal of Political and Military Sociology, No. 22, 1994, pp. 133-172.*
- Varoujan Attarian, "Le Génocide des Arméniens devant l'ONU", Bruxelles, Ed. Complexe, 1992.*
- Vienna Convention of May 23, 1969 on the Law of Treaties.*
- Vienna Convention on Succession of States in Respect of State Property, Archives and Debts, see Article 36, April 17, 1983.*

William A. Schabas, "Genocide in International Law: The Crime of Crimes", Cambridge University Press, 2000.

Yves Ternon, "The Armenians: History of a Genocide", Delmar, N.Y., Caravan Books, 1981.

Zia Gök Alp, "Türkçülüğün Esasları", 1923.

Մեթր Գ. Տէրտէրեան, «Վասն Համասփիւռքահայ Քոնկրէսի», Պէյրութ, 1993:

Մեթր Գ. Տէրտէրեան, «Սիոնիզմի եւ Փանթուրքիզմի Առնչութիւնները եւ Անոնց Սպառնալիքը Հայաստանի Լինելութեան», Պէյրութ, 1990, հրատ. Լիբանանահայ Գրական Շրջանակի:

Մեթր Գ. Տէրտէրեան, «Հայեացք եւ Կեցուածք՝ Հապա Ե՞րբ Պիտի Օծտենք Տարագիր Արեւմտահայութիւնը Միջազգային Կարգավիճակով», Պէյրութ, 2008:

Մեթր Գ. Տէրտէրեան, «Դարադարձի Անդոհանք եւ Մարտակոչեր», Պէյրութ, 2014, Մատենաշար Լիբանանահայ Գրական Շրջանակի թիւ 24, հրատարակչութիւն՝ Տար-Էլ-Ֆարապի:

Մեթր Գ. Տէրտէրեան, «Սարդարապատէն Անդին՝ Համահայկական Գոյամարտի Երեք Զոկատները», Պէյրութ, Լիբանանահայ Գրական Շրջանակ, 1998:

Մեթր Գ. Տէրտէրեան (Ժըպրան Խորի), «Սիոնիզմը եւ Փանթուրքիզմը եւ Անոնց Սպառնալիքը Տարածաշրջանի Ժողովուրդներուն» (արաբերէն), Հալէպ, Տար-Էլ-Սատաքա, 1995:

Վահագն Տատրեան, «Հայոց Ցեղասպանութիւնը Որպէս Ազգային եւ Միջազգային Օրէնքի Երկակի Հարց», թարգմանութիւն՝ Սարգիս Յ. Մինասեանի, հեղինակին "Genocide as a Dual Problem of National and International Law" վերնագրով գրութեան, լոյս տեսած ամերիկեան St. Thomas համալսարանի Journal of Law and Public Policy եռամսեայ հանդէսի 2010 թ. զարնան համարին մէջ:

Զոն Ս. Կիրակոսեան, «Երիտթուրքերը Պատմութեան Դատաստանի Առաջ», Երեւան, 1983:

«Ազդակ», 22 Սեպտեմբեր 2012:

«Զարթօնք», 11 Հոկտեմբեր 2012:

«Արարատ», 24 Ապրիլ 2012:

«Զանաւէր», Ապրիլ-Մայիս 2005:

«Սախալիս Փուրցելի», 18 Դեկտեմբեր 1915:

«Տեղեկագիր» Մեծ Եղեռնի, Օրմանեան Արք., Էջմիածին, 1919:

Յ. Պողոսեան, «Հայ Ցեղը եւ Հալածանքները Հոգեբանութեան
Լոյսին Տակ», Պոսթոն, 1919:

Ա. Ակնունի, «Միլիոն Մը Հայերու Զարդի Պատմութիւն», Կ. Պոլիս,
1920:

Արամ Անտոնեան, «Մեծ Ոճիրը», Պոսթոն, 1921:

Մ.Գ. Ներսիսեան եւ Ռ.Գ. Սահակեան, «Հայերի Գեոցիդը Օս-
մանեան Կայսրութիւնում», Երեւան, 1987:

Հ. Փափագեան, «Հայոց Ցեղասպանութիւնը ըստ Երիտթուրքերի
Դատաւարութեան Փաստաթղթերի», Երեւան, 1988:

Ե.Ղ. Սարգսեան, «Թուրքիա եւ Նրա Նուաճողական Քաղաքակա-
նութիւնը Անդրկովկասում», Երեւան, 1975:

Հ.Ա. Բադալեան, «Անդրկովկասում Թուրքեզերման Ծաւալումը»,
Երեւան, 1980:

«Ազդակ», 2 Մարտ 1961:

Էդիկ Գ. Մինասեան եւ Արարատ Գ. Վարդանեան, «Հայրենիք-
Սփիւռք Առնչութիւններ ՀՀ Անկախութեան Տարիներին, 1991-
2009», Երեւան, 2009:

Հրայր Մարուխեան, «Անհատի եւ Հասարակութեան Փոխ-Յարա-
բերութեան Մարքսեան Տեսութիւնը», «Ազդակ», 15 եւ 16 Օ-
գոստոս, 1972:

Արման Կիրակոսեան, «Հայաստանը եւ Սովետերրքական Յարա-
բերութիւնները, 1945-1946 թթ.», Երեւան, 1970:

«Դեկրետ Թուրքահայաստանի Մասին», 11 Յունուար 1918,
«ՓՐԱԻՏԱ»:

Մերթ Գ. Տէրտէրեան, «Մեր Հողային Պահանջատիրութիւնը Մի-
ջագային Հանրային Իրաւունքին Մէջ», 2015, Տպ. Ծիրակ, Մա-
տենաշար Լիբանանահայ Գրական Շրջանակի – Թիւ 25:

Մերթ Գ. Տէրտէրեան, «Հայ Դատը Միջազգային Հանրային Իրա-
ւունքին Մէջ Եւ Արաբական Զօրակցութիւնները Հայ Դատին»,
2015, Տար Էլ Ֆարապի, Մատենաշար Լիբանանահայ Գրական
Շրջանակի – Թիւ 26 (Արաբերէն):

ԵԶՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳՈՒԹԻՒՆ – Ժողովուրդի մը պատմամշակութային պատկանելիությունը ուրիշներէ տարբեր, ինքնուրոյն ժողովուրդի մը՝ միեւնոյն պատմական հայրենիքով, կրօնալեզուական մշակոյթով եւ պատմական յիշողութեամբ:

ՀՊԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆ – Մարդոց պատկանելիութիւնը պետութեան մը:

ԱԶԳ-ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ, NATION STATE, ETAT NATION – Արեւմտեքի դրամատիքական հասարակարգի ծնունդ պետութիւն, որուն հպատակները կրնան ունենալ իրարմէ տարբեր ազգութիւններ, եւ որոնց հասարակաց «ազգութիւն»ը տուեալ պետութեան պատկանելիութիւնն է: Արեւմտեքի մէջ՝ ազգութեան ցուցիչը պետութիւնն է, եւ ոչ թէ պատմամշակութային ու հայրենական պատկանելիութիւնը, որոնք յատուկ են ազգութեան Արեւելքի եւ հին ժողովուրդներու հասկացութեան: Ազգութեան Հայկական հասկացութիւնը Արեւելքինն է:

ՀԱՅՐԵՆԻՔ, FATHERLAND, LA PATRIE – Ժողովուրդի մը ազգային սահմանները ընդգրկող երկիրը, ուր ան ապրած, գործած, ստեղծագործած ու մաքառած է երկար դարերու տեւողութեան եւ դարձած է այդ ժողովուրդին պատմական բնօրրանը: Հայրենիքը տարբեր է հպատակութեան երկրէն:

ԺՈՂՈՎՈՐԴ – Մարդոց հաւաքականութիւն, որոնք կը պատկանին ուրիշ ժողովուրդներէ տարբեր ինքնուրոյն հաւաքականութեան մը՝ իր պատմութեամբ, կրօնալեզուական մշակոյթով, հայրենիքով եւ պատմական յիշողութեամբ:

ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՔՐԷԱԿԱՆ AD HOC ԴԱՏԱՐԱՆ – Տարբեր է Միջազգային Քրէական Մնայուն Դատարանէն: Այս դատա-

րանը մնալուն չէ, ժամանակաւոր է, քննադատութիւնը չէ, մասնա-
յատուկ է, եւ կը քննէ ու կը վճռահատէ մասնաւոր երկրի մը
դէմ յարուցուած դատը, եւ իր վճիռին գործադրութենէն վերջ
կը դադրի գործելէ: Այսպիսի դատարան էր Նացի Գերմա-
նիոյ իշխանութիւնը դատող Նիւրենպերկի դատարանը, եւ
ներկայիս՝ վարչապետ Հարիրիի ահաբեկումին պատասխա-
նատուները դատող դատարանը: Եթէ Միջազգային Քրէա-
կան Մնալուն Դատարանը մերժէ քննել ու վճռահատել
Արեւմտահայաստանի հողային դատը, ՏԱՀԶ-ը երբ
կազմուի կամ Արեւելահայաստանի պետութիւնը կրնան պա-
հանջել միջազգային քրէական ad hoc դատարանի մը կազ-
մութիւնը, քննելու համար այս դատը:

EFFET CONSTITUTIF ԵՒ DÉCLARATIF – Միջազգային դատա-
րանի մը արձակած վճիռը կրնայ ունենալ հիմնարար (consti-
tutif) բնոյթ, նոր ոճիւր հաստատող բնոյթ, կամ՝ յայտարարական
(déclaratif) բնոյթ, արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող վճիռ մը կի-
րարկող բնոյթ: Յեղասպանութիւնը արդէն իսկ մարդկու-
թեան խիղճին մէջ գոյութիւն ունեցող ոճիւր մըն էր, գոր-
ծիւրենպերկի դատարանը կիրարկեց Նացի Գերմանիոյ իշ-
խանութեան դէմ, քանի որ Յեղասպանութիւնը անժամանցելի
ոճիւր մըն է: Ուրեմն, այսօր կարելի է Թուրքիան դատել Յե-
ղասպանութեան ոճիւրին հիմամբ, եւ Թուրքիա չի կրնար ա-
ռարկել, թէ՛ օսմանեան պետութեան 1915-ին գործած այս
ոճիւրը ժամանցուած է, կամ թէ՛ 1948 թ. Յեղասպանութեան
պայմանակցութեան կարելի չէ տալ յետադարձ կիրարկե-
լիութեան ուժ, դատելու համար 1915-ին գործուած ոճիւր մը:

ԺԱՄԱՆՅԵԼԻՈՒԹԻՒՆ, PRESCRIPTION – Ընդհանրապէս, ո-
ճիւրներն ու քրէական արարքները որոշ ժամանակ անցնելէ
յետոյ կը դադրին կիրարկելի ըլլալէ. կը մարին: Ասիկա կը
կոչուի ժամանցում կամ վաղեմութիւն: Բայց կան ոճիւրներ,
գործադրող Միջազգային Հանրային Իրաւունքը անժամանցելի
հռչակած է, ինչպէս՝ ցեղասպանութեան ոճիւրը:

ՅԵՏԱԴԱՐՁ ԿԻՐԱՐԿՈՒՄ, RETROACTIVITY – Ոճիւր մը պատ-
ժելի է եթէ ատիկա հաստատուած է նախապէս՝ որպէս
պատժելի ոճիւր: Եթէ ոճիւր մը նոր հաստատուած է, ատոր
պատիժը կարելի չէ կիրարկել անցեալին գործուած ոճիւրի մը

համար, այսինքն՝ չունի յետադարձ կիրարկումի ուժ: Անժամանցելի ոճիրին պատիժը կը կիրարկուի միշտ՝ անկախաբար ատոր գործուած ժամանակէն:

CONVENTION, ՊԱՅՄԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ – Որեւէ խնդրի կամ հարցի լուծման պայմաններուն շուրջ պետութիւններու միջեւ կնքուած համաձայնագիր, զոր պարտին գործադրել պայմանադիր պետութիւնները: Ցեղասպանութեան ոճիրի պատժումի եւ կանխարգիլման պայմանակցութիւնը ստորագրած են Թուրքիան՝ 1950-ին, Հայաստանը՝ 1993-ին: Ուրեմն, Թուրքիա որպէս պայմանադիր պետութիւն, պարտաւոր է յարգելու այս պայմանակցութիւնը, որ որդեգրուած է 1948-ին:

ERGA OMNES – Հատկներէն իրաւագիտական ասացուածք, որ կը ճշանակէ բոլորին պարտադիր: Կանոն մը, սկզբունք մը կամ իրաւունք մը, որ բոլոր բոլորին վրայ պարտադիր ուժ ունի եւ անառարկելի է:

PERSONNE JURIDIQUE, ԻՐԱԻԱԿԱՆ ԱՆՁՆԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ – Կամ՝ բարոյական անձնաւորութիւն, որ կը զատորոշուի մարդոց ֆիզիքական անձնաւորութենէն, եւ կը վերաբերի անշունչ հիմնարկի մը, պետութեան մը, կազմակերպութեան մը, եւայլն: Այսինքն, մարդոց խումբի մը ամբողջութիւնը: Այս ամբողջութեան իրաւական կամ բարոյական անձնաւորութիւնը եթէ ճանաչուի ստանայ պետութիւններէն եւ ՄԱԿ-էն, կրնայ դառնալ ենթակայ (sujet, subject) Միջազգային Հանրային Իրաւունքին եւ ներկայանալ միջազգային ատեաններու առջեւ եւ հաւասարէ հաւասար յարաբերութիւններ ունենալ պետութիւններու հետ: ՏԱՀԶ-ը նախ պէտք է ձեռք բերէ իրաւական անձնաւորութիւն՝ կազմակերպուելով կեդրոնական, ներկայացուցչական (ԸՆՏՐՈՎԻ) եւ իրաւական միակ լիազօր կառոյցի մը մէջ, եւ ապա՝ ձեռք բերէ ճանաչում, այսինքն՝ դառնայ ենթական Միջազգային Հանրային Իրաւունքին:

ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԱԿԱՆ – Կառոյց մը չի կրնար ներկայացուցչական նկատուիլ, եթէ ատոր անդամները ընտրուած չեն իր ներկայացնելիք հաւաքականութեան անդամներուն կողմէ: Ինքնակոչ կամ ճշանակովի մարմինները ներկայացուցչական չեն կրնար նկատուիլ, եւ ուրեմն չեն կրնար ունենալ՝ ի-

րաւական անձնաւորութիւն: Արեւմտահայկական այն ինքնակոչ մարմինները, որոնք զարմանալիօրէն կառավարութիւն ալ կը նշանակեն՝ փանջունիական կամայապաշտութեամբ (volantarism) իրաւաքաղաքաՏօգէտներ են, քանի որ չունին իրաւական անձնաւորութիւն, եւ հետեւաբար չունին Միջազգային Հանրային Իրաւունքի ենթակայի կարգավիճակ:

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՒԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ, INTERNATIONAL AR-

BITRATION – Միջազգային դատավարութեան մը գործընթացը փոխարինող գործընթաց, որուն կը դիմեն վճճի մը երկու կամ աւելի կողմերը, վստահելով իրաւարարի անձին, եւ անոր խոստանալով՝ ենթարկուիլ անոր արձակելիք վճիռին՝ առանց այլեւայլի: Այս իրաւարարին արձակած վճիռը ենթակայ չէ ոչ մէկ գերադաս մարմինի վերաքննութեան, փոփոխութեան կամ բեկանումին, այլ՝ գործադրելիութեան ուժ ունի իր արձակման թուականէն: Այսպիսին է Ուիլսոնի արձակած վճիռը: Կը մնայ որ իրաւատէրը պաշտօնապէս եւ հանգամանաւոր կերպով պահանջէ այս վճիռին գործադրութիւնը ՄԱԿ-ի Ապահովութեան Խորհուրդէն կամ Ընդհանուր Ժողովէն:

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՁՆԱԻՐՈՒԹԻՒՆ – Ամէն պետութիւն ունի միջազգային անձնաւորութիւն մը: Եթէ պետութիւն մը տարանջատուի մէկէ աւելի պետութիւններու, հարց կը ծագի թէ՛ մայր պետութեան միջազգային անձնաւորութիւնը կը մահանա՞յ, թէ՛ անջատեալ պետութիւններէն մէկը կը շարունակէ մայր պետութեան միջազգային անձնաւորութիւնը, դառնալով անոր իրաւական յաջորդը: Այս իրաւական յաջորդը պատասխանատու կը դառնայ մայր պետութեան գործած բոլոր ապօրինի արարքներուն եւ վերցուցած պարտքերուն: Միջազգային իրաւարար Borel, որ նշանակուած էր Թուրքիոյ եւ անոր պարտապահանջ պետութիւններուն կողմէ, որոշեց՝ Արդի Թուրքիան պարտաւոր է վճարելու Օսմանեան Կայսրութեան պարտքերը, քանի որ իրաւայաջորդն էր օսմանեան պետութեան իրաւական անձնաւորութեան: Օսմանեան Կայսրութեան իրաւական յաջորդը Թուրքիոյ Հանրապետութիւնն է: Սովետ Միութեան իրաւական յաջորդը՝ Ռուսական Դաշնութիւնը:

ՔՐԷԱԿԱՆ ԵՒ ՆԻԻԹԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐ – Ոճիր մը կամ քրէական արարք մը կ'ենթադրէ երկու բնոյթի պատասխանատւութիւններ՝ քրէական եւ նիթական: Արարքը գործող անձը միայն կը կրէ քրէական պատասխանատւութիւնը: Նիթական պատասխանատւութիւնը յաճախ կը կրէ ուրիշ անձ մը, որ ոճրագործին նիթական պատասխանատու է: Արդի Թուրքիան կը կրէ՝ Մեծ Եղեռնի նիթական պատասխանատւութիւնը եւ բարոյական, բայց ոչ քրէականը:

ՀԱՅՄԱԹԼՈՍ – Այսպէս կը կոչուի այն անձը, որ զրկուած է իր հայրենիքէն, եւ ուրիշ երկրի մը հպատակութիւնը չէ կրցած ունենալ: Ծրջան մը կարգ մը, կարգ մը տարագիր արեւմտահայեր, որոնք չունէին Նանսենեան անցագիր, չունէին նաեւ ուրիշ երկրի մը հպատակութիւնը՝ հայ հայմաթլուսներ կը կոչուէին:

ՆԱՆՍԵՆԵԱՆ ԱՆՑԱԳԻՐ, LAISSEZ-PASSER NANSENIEN – Միջազգային փաստաթուղթ, որ տրուած էր տարագրեալ արեւմտահայերու մէկ մասին, Ազգերու Լիկայի Գաղթականաց Կոմիսարիային կողմէ, նախաձեռնութեամբ Ֆրիտօթոֆ Նանսէնի, նորվեկիացի մեծ հայասէրին, որ այդ օրերուն ստանձնած էր այս կոմիսարիայի գլխաւոր կոմիսարի բարձր պաշտօնը: Միջազգային այս փաստաթուղթը կը փաստէր զայն կրող անձին տարագրուիլը Արեւմտահայաստանէն եւ ուրեմն՝ հոն վերադառնալու իրաւունքը: **ՏԱՀԶ-ը՝** երբ կազմուի, կրնայ տալ Նանսենեանի համագօր փաստաթուղթ մը:

ԻՐԱԻԱՎԻԾԱԿ ԿԱՄ՝ ԿԱՐԳԱՎԻԾԱԿ – Այն իրաւական վիճակը կամ հանգամանքը, զոր ունի կամ որուն մէջ կը գտնուի անձ մը, կազմակերպութիւն մը, փոքրամասնութիւն մը կամ պետութիւն մը: Օրինակ՝ ՄԱԿ-ի դիտորդ անդամ կազմակերպութիւն, լիիրաւ անդամ պետութիւն, ազգային, կրօնական կամ լեզուական փոքրամասնութեան իրաւավիճակներ, հանգամանքներ կամ կարգավիճակներ: ՄԱԿ-ի Ապահովութեան Խորհուրդի անդամ կամ Ապահովութեան Խորհուրդի մնալուն անդամ պետութեան կարգավիճակ: Սփիւռքի հայկական գաղթօճախները բոլորը չունին ինքնուրոյն կամ միեւնոյն իրաւավիճակը: Կան երկիրներ, ուր հայ տարագրեալներն ու տարաբնակները չունին հաւաքական, փոքրա-

մասնական իրաւաւիճակ, այլ միայն այդ երկիրներու քաղաքացիներն են միւս բոլորին շարքին: Կիպրոսի մէջ հայ համայնքը կրօնական փոքրամասնութեան իրաւաւիճակ ունի: Լիբանանի մէջ՝ հայ երեք յարանուանութիւնները ունին համայնքային իրաւաւիճակ: Նախընտրելին պիտի ըլլար՝ ազգային փոքրամասնութեան իրաւաւիճակը, որ առաւել կը զօրացնէր լիբանանահայերու ազգային միասնութիւնը եւ ընդհանուր թիւը: Եթէ ապագային՝ Լիբանանի ներկայ բազմահամայնքային դրութիւնը վերացուի, եւ բոլոր լիբանանցիները վերածուին իրաւահաւասար քաղաքացիներու, բոլոր լիբանանահայերը կը կորսնցնեն իրենց յատուկ համայնքային իրաւաւիճակները: Բայց, եթէ ունեցած ըլլային ազգային փոքրամասնութեան իրաւաւիճակ, չէին կորսնցներ իրենց յատուկ իրաւաւիճակը: Ուրեմն, հայ երեք յարանուանութեանց համայնքային իրաւաւիճակները չարիք էին եւ ոչ թէ՝ բարիք:

ԱՆՌԻ-ԱԶԳ, TRANS-NATION – Ամերիկեան իմփերիալիզմի սփիւռքագիտութեան հակազգային տեսութիւն, ըստ որուն տարբեր ազգերու սփիւռքները ազգային ինքնութիւն չունին, այլ՝ անդր-ազգային: Ամերիկացի ազգութիւն գոյութիւն չունի՝ ազգութեան արեւելեան հասկացութեամբ, այլ ազգութիւններու խառնարան մը, հալոց մը (melting pot) եւ ուրեմն չի կրնար ամերիկացի քաղաքացին պատկերացնել թէ՝ ինչպէս ժողովուրդի մը սփիւռքը կրնայ պահպանել իր ազգութիւնը: Անդր-ազգի քարոզչութեան առընթերակաց պնդումներէն է նաեւ՝ մոռնալ պատմութիւնը եւ պատմական իրաւունքները, որոնք՝ կեղծ կատեգորիաներ են եւ իրրացիոնալ ռոմանտիկա, ինչպէս կը կրկնէր Լ. Տէր Պետրոսեանը: Ամերիկեան իմփերիալիզմի պատմութիւնը մոռնալու քարոզը որո՞ւն կը ծառայէ՝ եթէ ոչ, պատմութենէ եւ պատմական հայրենիքէ զուրկ տարատնկեալ (transplanted) երեք պետութիւններու՝ Միացեալ Նահանգներ, Թուրքիա եւ Իսրայէլ, որոնք հաստատուած են՝ տարբեր ժողովուրդներու, բնիկ ժողովուրդներու արիւնին ու գանկերուն վրայ: Ահա թէ ինչո՞ւ պէտք է մոռնալ պատմութիւնը, որ կ'անհանգստացնէ զիրենք, եւ պատմական իրաւունքները, դատերը, որոնք կը սարսափեցնեն զիրենք:

«ԷՐՄԷՆԻՍՏԱՆ ԷՅԱԼԵԹԻ» – Օսմանեան պետութեան առաջին դարերու վարչական քարտէզներուն մէջ այսպէս կը կոչուէր Արեւմտահայաստանի հողատարածքը: Մենք տարբեր հողատարածք չենք պահանջեր: Թող վերադարձնեն մեզի իրենց քարտէզներուն վրայ նշուած «Էրմէնիստան Էյալէթի»-ն, որ նախքան իրենց գրաւումը արաբերէնով կը կոչուէր «Արմինիա»:

«ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱՅԻՆ ՕԺԱԽ» – Արեւմուտքի իմփերիալիստական տէրութիւնները Սեւրի դաշնագրէն անմիջապէս վերջ, չսպասեցին Ուիլսոնի իրաւարար վճիռին, եւ սկսան խօսիլ Տարագիր Արեւմտահայութեան համար «ազգային օճախ» մը ճարելու խնդրին շուրջ, եւ Ազգերու Լիկան չորս նիստեր գումարեց 1920, 1921 եւ 1922 տարիներուն, եւ ապա՝ մոռցաւ զայն, անլոյծ ձգելով խնդիրը: Մենք՝ Ազգերու Լիկայի իրաւայաջորդ ՄԱԿ-էն կրնանք պահանջել՝ այս անլոյծ մնացած խնդրին լուծումը, որ իր պարտաւորութիւնն է, իբրեւ միջազգային արդարադատ ատեան, անոր յիշեցնելով թէ՛ Տարագիր Արեւմտահայութեան ազգային օճախը Արեւմտահայաստանն է, որ մեր մայր հայրենիքն է եւ մենք՝ որբեր չենք կամ անմայր ժողովուրդ:

«ՀԱՅ ԴԱՏԻ ԵՐԵՔ R-ԵՐԸ» – Մեր հողային դատը կը խտացնուի անգլերէն լեզուի երեք բառերու մէջ, որոնք կը սկսին R տառով՝ Recognition, Retribution եւ Restitution (Ժանաչում, Պատժում եւ Վերականգնում):

«ՕՍՄԱՆՅԻՈՒԹԻԻՆ» – Սիոնափանթութեան երիտթուրքերը կը քարոզէին, թէ՛ իրենք Օսմանեան Կայսրութեան ազգութիւնները պիտի միաձուլէին «օսմանցիութեան» մէջ՝ որպէս իրաւահաւասար ու եղբայրացած օսմանցի քաղաքացիներ: Բայց, իրականութեան մէջ, անոնք «օսմանցիութիւն» ըսելով կը հասկնային թրքութիւն: Այսինքն՝ պիտի թրքացնէին բոլոր ազգութիւնները, ստեղծելու համար միատարր Թուրքիան: Ասիկա երազն էր նաեւ Մուսթաֆա Աթաթուրքին, որ ձախողեցաւ, եւ այսօր Սուլթան Էրտողան Ա. կ'ուզէ նոյնը փորձել՝ նոր-օսմանականութեան լոզունգին տակ: Ասոր ալ ձախողութեան պարագային՝ կրնայ տարանջատուիլ Թուրքիան ալ, Օսմանեան Կայսրութեան նման:

ԱՆԿԱՏԱՐ ԴԱՇՆԱԳԻՐ – Կը նշանակէ թէ՛ դաշնագիրը օրինաւորապէս ստորագրուած է դաշնադիր պետութիւններու պատուիրակներուն կողմէ, սակայն չէ վաւերացուած դաշնադիր երկիրներու պատկան մարմիններուն կողմէ, եւ՝ մնացած է անկատար (unperfected): Սերի դաշնագիրը այսպիսի անկատար դաշնագիր մըն է, որ սակայն չեղեալ չէ հռչակուած յաջորդող Լոզանի դաշնագրի կողմէ, այլ՝ քնդհակառակը, գործադրուած է մասնակիօրէն. հետեւաբար կը մնայ ի գօրու:

ԻՆՔՆՈՐՈՇՄԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ ԵՒ ՀՈՂԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔ – Ինքնորոշման իրաւունքը տիրապետուած ժողովուրդներուն՝ բոլորին պարտադիր (erga omnes) իրաւունք մըն է՝ անկասելի եւ անսակարկելի, զոր տիրապետուած ժողովուրդը կը գործածէ տիրապետող պետութեան դէմ՝ վարէն վեր՝ ուղղահայեաց գիծին վրայ: Հոդային ամբողջականութեան սկզբունքը պետութիւն մը կը գործածէ ուրիշ պետութեան մը դէմ՝ հորիզոնական գիծին վրայ, եւ՝ սակարկելի է այդ միւս պետութեան հետ: Հետեւաբար՝ տիրապետող պետութիւնը այս սկզբունքը չի կրնար հակադրել՝ տիրապետուած ժողովուրդի ինքնորոշման իրաւունքին, երբ դեռ պետութիւն չէ:

ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹ ԹԷ՞՞ ԳԱՂԹՕՃԱԽ – Գաղութը օտար երկրի մը կողմէ գրաւուած եւ տիրապետուած երկիր մըն է: Սփիւքի հայկական համայնքները գրաւած ու տիրապետած չեն իրենց ապաստանած երկիրը: Հետեւաբար՝ սխալ է «հայկական գաղութ» եզրոյթը: Սփիւքի հայ համայնքներու բնական երկիրը հայ գաղթօճախ մըն է պարզապէս: Տարագիր Արեւմտահայութեան բեկորները նպատակ չունին ուրիշներու երկիրները գաղութացնելու:

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆ – Մարդկութեան եւ մարդկային քաղաքակրթութեան դէմ գործուած ոճիր, որ անժամանցելի է, որ կրնայ գործուիլ՝ ազգային, ցեղային, կրօնական կամ մշակութային հաւաքականութեան մը դէմ, ամբողջական կամ մասնակի չափերով: Երբ Սուլթան Էրտողան Ա. կ'ըսէ թէ ցեղասպանութիւն չէ գործուած հայոց դէմ, քանի որ տակաւին հայեր կ'ապրին Թուրքիոյ մէջ, կա՛մ տգէտ մըն է, քանի որ ցեղասպանութեան ոճիրը չենթադրեր այդ հաւաքականու-

թեան ամբողջական ջարդը, եւ կամ ալ՝ արինարբու գորշ-գալլի նման կ'ափսոսայ որ հայասպանութիւնը ամբողջական չէ եղած, եւ՝ կը մատնէ իր ոճրային դիտաւորութիւնը ամբողջացնելու երիտթուրքերու ոճիրը:

ՀԱՄԱՐԿՈՒՄ ԿԱՄ ՍԵՐՏԱԺ, INTEGRATION – Օտար երկրի մէջ գտնուող ազգային, ցեղային, կրօնական կամ մշակութային փոքրամասնութեան մը իր ապրած երկրի ժողովուրդին հետ մերուելու գործողութիւն, որ կրնայ կատարուիլ բացասական կերպով՝ ձուլուելով այդ երկրի ժողովուրդին մէջ, եւ կամ ալ՝ դրական, յառաջդիմական կերպով՝ ընդլուզուելով կամ սերտանով այդ ժողովուրդին հետ, իւրացնելով այդ ժողովուրդին լատգոյնը եւ անոր փոխանցելով իր լատգոյնը: Այս երկրորդ կերպը, որ յառաջդիմական է՝ փոխադարձաբար կը հարստացնէ երկու կողմերը, եւ կը նպաստէ մարդկային քաղաքակրթութեան յառաջընթաց զարգացումին: Իր ազգային խոզակին կամ կեթոյին մէջ մեկուսացող փոքրամասնութիւն մը՝ ի վերջոյ կը ձուլուի: Ընդլուզումի ուղին է գոյատեւելու եւ յառաջդիմելու ուղին:

ՏԱՐԱԳԻՐ ԵՒ ՏԱՐԱԲՆԱԿ ՀԱՅՐ – Տարաբնակ Հայը իր ազատ կամքով ու որոշումով հայրենաթող արեւելահայն է, որ չունի քաղաքական դատ մը, այլ ունի հայրենասիրական պարտաւորութիւն մը՝ վերադառնալու հայրենիք եւ պայքարելու հայրենիքը թալանող եւ հայաթափող օլիգարխներու դէմ, ազատագրելու համար հայրենիքը անոնց բռնատիրական համակարգէն: Տարագիր Հայը՝ իր հայրենիքէն բռնի տեղահանուած արեւմտահայն է, որ ունի քաղաքական դատ մը եւ հայրենասիրական պարտաւորութիւն մը՝ պայքարելու Արեւմտահայաստանի ազատագրութեան համար, ստեղծելով՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Համասփիոքեան Քոնկրէտը՝ ՏԱՀՔ-ը, համահայկական ոգիով ու տեսլականով: Տարաբնակն ու Տարագիրը դասալիքներ են՝ եթէ չկատարեն իրենց հայրենասիրական պարտաւորութիւնը:

ԻՄՓԵՐԻԱԼԻԶՄ – Աւատապետական հասարակարգի դարաշրջանին, աշխարհակալութիւնը կը կոչուէր՝ կայսերապետութիւն, հայերէնի մէջ: Դրամատիրական հասարակարգի զարգացման բարձրագոյն հանգրուանին մէջ՝ աշխարհակալութիւնը հայերէնի մէջ պէտք է կոչուի իմփերիալիզմ, եւ ոչ

թէ կայսերապաշտութիւն, այսօրուայ աշխարհակալութիւնը
զատորոշելու համար Յոլիոս Կեսարի օրերու աշխարհակա-
լութենէն:

ԹԻՄՈԿՐԱՏԻԱ, TIMOCRATIE – Կը նշանակէ հարստավարու-
թիւն, որ կը նշանակէ հարուստներու իշխանութիւն, զայն
զատորոշելով բուրժուական «դեմոկրատիա»էն (Democra-
tie), որ սխալմամբ կը կոչուի ժողովրդավարութիւն, մինչդեռ
բուրժուական դեմոկրատիան հարստավարութիւն է:

ԱՆՄՈՌՈՒԿ – Սիոնամասոնական խորհրդանիշ:

ԿԵՌԽԱՁ – Նացիական խորհրդանիշ:

ՄՈՒՐԺ-ՄԱՆԳԱՂ – Կոմունիստական խորհրդանիշ:

ՎԵՅ ԳԼԽԱՆԻ ԱՍՏՂ – Սիոնական խորհրդանիշ:

ՄԱՀԻԿ ԵՒ ԱՍՏՂ – Փանթուրք խորհրդանիշ:

MATERIALISME, ՄԱՏԵՐԻԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ – Փիլիսոփայա-
կան գլխաւոր երկու դպրոցներէն մէկը, որ մատերիա-ն՝ նիւ-
թը, առաջնային կը նկատէ, իսկ իդէա-ն՝ երկրորդական
(գաղափար), քանի որ գաղափարը արդիւնքն է մտածող ու-
ղեղին՝ նիւթին: Այս եզրը հայերէնի մէջ նիւթապաշտութիւն
թարգմանելը սխալ է փիլիսոփայական իմաստով, որովհե-
տեւ կը շփոթուի դրամապաշտութեան հետ: Ուրեմն, հայե-
րէնով պէտք է ըսուի՝ մատերիապաշտութիւն:

IDÉALISME, ԻԴԷԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ – Փիլիսոփայական երկու
գլխաւոր դպրոցներէն մէկն է իդէապաշտութիւնը, որ իդէա-ն
(գաղափարը) առաջնային կը նկատէ, իսկ մատերիա-ն
(նիւթը) երկրորդական՝ իդէայի մարմնացումը: Հայերէնի մէջ
սխալ է իդէապաշտը գաղափարապաշտ թարգմանել՝ փի-
լիսոփայական իմաստով, քանի որ գաղափարապաշտու-
թիւնը կը նշանակէ գաղափարական ունենալ եւ ոչ թէ
իդէապաշտ ըլլալ: Ուրեմն, Idéalisme-ի փիլիսոփայական
ճիշդ իմաստը պահպանելու համար, հարկ է գործածել ի-
դէապաշտութիւն եզրը:

AGNOSTICISME, ԱԿՆՈՍԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ – Փիլիսոփայական
գլխաւոր երկու դպրոցներու (մատերիապաշտութիւն եւ ի-

դեապաշտություն) կողքին կայ մաեւ երրորդ դպրոց մը՝ ակնոսապաշտութիւնը, որ իր էութեամբ իդեապաշտական է, քանի որ այս դպրոցը կ'ըսէ, թէ՝ մարդ բնաւ չի կրնար ճանչնալ տիեզերքին ներքին իրականութիւնը՝ chose en soi-ն, այլ միայն՝ մեզի երեւցող իրականութիւնը՝ chose pour nous-ն: Յունարէն a gnos-ը՝ չկարենալ ճանչնալը, հայերէնի թարգմանելով ինչ բառ որ շինենք բազմաժանկ պիտի ըլլայ, օրինակ՝ ապաճանաչելապաշտութիւն (macaroni-ի հայերէնի թարգմանութեան նման ծիծաղելի), եւ՝ մանաւանդ իմաստի սխալով, որովհետեւ ակնոսապաշտները ապաճանաչումը չեն պաշտեր, այլ կ'ըսեն թէ՝ անկարելի է ճանչնալ: Ուրեմն, հայերէնի մէջ հարկ է ակնոսապաշտութիւն եզրը գործածել, հայացնելով զայն, եւ ատով հարստացնելով հայերէնի բառապաշարը միւս երկու դպրոցներու անուններուն հետ միասին: Սահուն հայացումի օրինակներ են՝ այլ-անել բայն ու աճպ-արար գոյականը, որոնց այլ-ը արաբերէն عیب - ն է, իսկ աճպ-ը՝ արաբերէն عجب -ը: Կարելի՞ է կասկածիլ որ այսպանել-ը մաքրամաքուր հայերէն չէ:

ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱԿԱՆ ՄՏԱԾԵԼԱԵՂԱՆԱԿ – Մատերիապաշտ փիլիսոփայութեան որդեգրած մտածելաեղանակը՝ դիալեկտիկական (Dialectical) է՝ տրամախոհական, ի հակադրութիւն իդեապաշտ փիլիսոփայութեան մտածելաեղանակին՝ բնագանգական (metaphysical): Բնագանգականը միանգամընդմիջ գոյութիւն ունեցող անշարժ եւ անփոփոխ բացարձակ աշխարհին կը հաւատայ, դիալեկտիկականը իրականութեանց յարատեւ շարժումի մէջ ըլլալուն եւ յարաբերական ու փոփոխական ըլլալուն կը հաւատայ: Բնագանգականը ՄԷԿ-ի առասպելը կ'ընդունի, դիալեկտիկականը՝ երկու հակադիրներու պայքարին ու միասնութեան, այլ խօսքով՝ մէկ երեւցողին մէջ երկու հակադիրներու գոյութեան կը հաւատայ:

ECLECTIC, ՀԱԻԱՔԱԲԱՆԱԿԱՆ – Փիլիսոփայութիւն, գաղափարախօսութիւն, տեսաբանութիւն եւ հաւատոյ հանգանակ, որ խառնածին է, ոչ միասնական ու միակոտ (coherent), այլ կ'ընդգրկէ ամէն ուղղութենէ բաներ՝ առանց ներքին օրկանական կապակցութեան ու առանց հետեւողականութեան, ուրեմն՝ հաւաքաբանական:

«ԹՈՒՐԱՆ» – Աշխարհագրական անուն, ինչպէս Ասիա, Կովկաս, Եւրոպա, եւայլն: Բայց Արեւմտաւոր իմփերիալիստական տէրութիւններու դէպի Արեւելք ծաւալելու ծրագրերուն համար Սիոնիզմը ստեղծեց ' հին, հին ժամանակներու մէջ իբր թէ գոյութիւն ունեցած «Թուրան» կոչուած անծայրածիր կայսրութեան մը առասպելը, եւ՝ միաժամանակ Փանթուրքիզմի վարդապետութիւնը, թրքացեղ ժողովուրդները օգտագործելու համար դէպի Արեւելք մղուելիք պատերազմներու մէջ, ղեկավարութեամբ Թուրքիոյ, որ առաջին իսկ առիթով պէտք է ցամաքային անմիջական կապ ստեղծէ Ադրբեջանի հետ... մէջտեղէն վերացնելով նաեւ՝ Արեւելահայաստանը, կամ առնուազն գրաւելով Զանգեզուրը:

ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ – Հայ ազգային գերխնդիրներու շուրջ անպայմանադիր միասնականութեան ոգի եւ տեսլական ու պետական մտածելակերպ, որ յատուկ է քաղաքական չափահասութեան հասած հայոց, որոնք ազատագրուած կ'ըլլան հատուածամոլութեան, կեդրոնախոյս մենատիրութեան մոլուցքի եւ եսակեդրոնութեան անչափահաս մանուկի հիւանդութիւններէն:

ԲՆԻԿ ԵՒ ԵԿՈՒՈՐ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ – Իր պատմական հայրենիքը եղող երկրին մէջ ապրող ժողովուրդը՝ այս երկրի բնիկ ժողովուրդն է: Գրաւումի կամ արտագաղթի պատճառով՝ իր պատմական հայրենիքէն տարբեր երկրի մէջ գտնուող ժողովուրդն ալ՝ այդ երկրի եկուոր ժողովուրդն է: Թուրքերը եկուորներ են Փոքր Ասիոյ մէջ: Սփիռքահայերը՝ եկուորներ են իրենց ապրած երկրներուն մէջ, բայց Փոքր Ասիոյ Արեւմտահայաստանի բնիկներն էին: Թուրքերը բնիկներն են Կեդրոնական Ասիոյ, կամ՝ Միջին Արեւելեան Ասիոյ, ինչպէս իրենք կ'անուանեն իրենց պատմական հայրենիքը՝ Orta Dogu Asya:

ԲԱԶՄԱԶԳ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ – Այն պետութիւնը որ ազգ-պետութիւն չէ, եւ իր քաղաքացիները՝ տարբեր ազգութիւններու պատկանող, չեն ձուլուած այդ պետութեան պետական անունին մէջ, եւ՝ պահած են իրենց ազգային ինքնութիւնը եւ բնիկներն են իրենց ապրած հողամասին, այսպիսի պետութիւն մը կը կոչուի բազմազգ պետութիւն: Օսմանեան պետութիւնը, Գանատան, Պելճի-

քան, Զուիցերիան, Սպանիան, Սովետ Միությունը, եւայլն բազմազգ պետութիւններ կը կոչուին: Իսկ այն պետութիւնը, որուն քաղաքացիներէն ազգային, կրօնական կամ լեզուական խումբերը բնիկները չեն այդ երկրին, եւ չեն յաւակնիր այդ երկրին մէջ իրենց ապրած հողամասերուն տէրերը եղած ըլլալ, կը կոչուին փոքրամասնութիւններ: Ուրեմն, հայերը՝ բնիկները ըլլալով Արեւմտահայաստանի, – Էրմենիստան Էլալէթի – փոքրամասնութիւն մը չէին, եւ հայադաւ նենգափոխում մըն էր Լոզանի դաշնագրի Արեւմտահայերը Օսմանեան պետութեան կամ Թուրքիոյ Հանրապետութեան մէջ «փոքրամասնութիւն» համարելը:

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ԵՆԹԱԿԱՅ (SUBJECT OF INTERNATIONAL PUBLIC LAW) – *Կը նշանակէ՝ հանգամանք ունենալ կամ իրաւասութիւն, դիմելու՝ միջազգային ատեաններու եւ պահանջներ ներկայացնելու, ինչպէս՝ օրինակ մեր հողային պահանջը Թուրքիոյ դէմ: Այս իրաւասութիւնը ունին միայն այն մարմինները, որոնք ունին՝ իրաւական կամ բարոյական անձնաւորութիւն (Legal Personality, Personne Juridique): Հաւաքականութիւն մը, երբ կազմակերպուի 1) կեդրոնական, 2) ներկայացուցչական (այսինքն՝ ընտրուած հաւաքականութեան անդամներուն կողմէ), 3) եւ՝ իրաւական միակ լիազօր մարմնի մը մէջ, այսպիսի մարմին մը կը ստանայ իրաւական անձնաւորութիւն, որով կրնայ պահանջ ներկայացնել՝ հաւաքականութեան անունով: Այս երեք նախապայմաններու լրացումով միայն կրնայ ստեղծուիլ Տարագիր Արեւմտահայութեան բեկորներուն Համասփիւրքահայ Քոնկրէսը, որ իրաւասու կ'ըլլայ պահանջելու Արեւմտահայաստանը Թուրքիայէն՝ միջազգային ատեաններէ: Ուրիշ ոչ մէկ ինքնակոչ, ոչ ընտրեալ մարմին, անոր ինչ անուն ալ տանք՝ չի կրնար ներկայացնել արեւմտահայ տարագրեալներու ամբողջութիւնը, եւ հետեւաբար՝ չի կրնար իրաւականօրէն եւ լսելի կերպով Հայ Դատ հետապնդել:*

ԱՐՏԱՏԱՐԱԾԱԿԱՆ (EXTRA-TERRITORIAL) – *Այսպէս կը բնութագրուին այն բոլոր կազմակերպութիւնները (միութիւններ, կուսակցութիւններ, ոչ-կառավարական հիմնարկութիւններ, եւայլն), որոնք ունին իրենց կեդրոնն ու կեդրոնական ղեկավարութիւնը տուեալ երկրի մը մէջ, բայց*

որոնք կը գործեն տարբեր երկիրներու մէջ՝ միեւնոյն անուան տակ: Օրինակ՝ Լիբանանի մէջ գործող հայ երեք աւանդական կուսակցութիւնները, որոնք հիմնուած չեն Լիբանանի մէջ, եւ իրենց կեդրոններն ու կեդրոնական ղեկավարութիւնները կը գտնուին տարբեր երկրի մէջ: Արտատարածական կազմակերպութիւնները՝ հիմնովին տարբեր են՝ անդր-ազգային (trans-national) ընկերութիւններէն, որոնք կազմուած են տարբեր երկիրներու անջատ ազգային ընկերութիւններէ. այսինքն չեն պատկանիր միեւնոյն ազգութեան, մինչդեռ արտատարածական կազմակերպութիւնները կը պատկանին մէկ եւ միեւնոյն ազգութեան: Կան նաեւ համաշխարհային միութիւններ, որոնք ունին իւրաքանչիւր երկրի մէջ իրենց ազգային մասնաճիւղերը, ինչպէս՝ Դեմոկրատ Խրաւարացիներու Համաշխարհային Միութիւնը, Դեմոկրատ Երիտասարդներու Համաշխարհային Միութիւնը: Հ.Բ.Ը.Մ.-ը եւս արտատարածական կազմակերպութիւն մըն է: Արտատարածական կազմակերպութիւնները տարբեր երկիրներու մէջ գործելու համար՝ պարտին ստանալ իրենց գտնուած երկրի կառավարութեան արտօնագիրը, այդ երկրի միւս տեղական ազգային կազմակերպութիւններուն նման:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ (SOVERAINETÉ NATIONALE) – Կը նշանակէ պետութեան մը վեհապետութիւնը, ինքնիշխանութեան ստորոգելին: Պետութեան մը գերիշխանութիւնը իր հողատարածքին վրայ անբաժանելի է (անտրոհելի, indivisible) եւ անօտարելի (անփոխանցելի, inaliénable): Այսինքն՝ պետութեան մը մէջ կեդրոնական իշխանութիւնը միայն ունի այդ գերիշխանութիւնը, որուն բաժնեկից կամ մասնակից չի կրնար դառնալ ուրիշ ոչ մէկ ձեռի իշխանութիւն մը, նաեւ՝ այդ գերիշխանութենէն մաս մը չի կրնար փոխանցուիլ ուրիշ ոչ մէկ ձեռի իշխանութեան մը: Այս իմաստով՝ Լիբանանի պետութեան գերիշխանութիւնը ամբողջական չէ, բազմահամայնքային համակարգին բերումով, ուր պետութեան գերիշխանութենէն մաս մը՝ կրօնականացողային ու քաղաքական ալ՝ փոխանցուած է... համայնքներուն: Եւ ասկէ՝ Լիբանանի հակադեմոկրատականութիւնն ու ներքին պատերազմները:

ԿՐՕՆԱԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ – Լիբանանի բազմահամայնքային համակարգը՝ համայնքներուն տուած է

ոչ միայն կրօնակենցաղային, այլև՝ քաղաքական մասնակի ինքնավարություն, որ հակադեմոկրատական է, եւ պատճառ՝ Լիբանանի ժողովուրդի անմիասնութեան: Հոս գոյութիւն չունի Անձնական Իրաւանց (Statuts Personnels, احوال شخصية) մէկ եւ միասնական օրէնք, որ պարտադիր է բոլոր լիբանանցիներուն: Բոլոր 18 համայնքները ունին իրենց սեփական Անձնական Իրաւանց Կանոնը, այսինքն՝ ընտանիքի օրէնքը եւ համայնքային դատարանը: Հոս խորհրդարանական ընտրութիւնները կ'ըլլան՝ համայնքներու երեսփոխան ընտրելով, եւ ոչ թէ՝ համայն լիբանանցիները ներկայացնող երեսփոխաններ ընտրելով: Նոյնիսկ նախարարները յատուկ քոթայով վերապահուած են «եօթ մեծ համայնքներուն»...:

Այս բազմահամայնքային համակարգին պատճառած անհաւասարութիւնն ու պառակտումը վերացնել կը պահանջեն երկրի բոլոր դեմոկրատական եւ ազգին միասնութեան ու քաղաքացիներու իրաւահաւասարութեան կողմնակից ուժերը: Այս բարենորոգութեան համար անոնք կը պահանջեն երկու բարենորոգումներ՝

1) Անձնական իրաւանց քաղաքային (ոչ կրօնական) օրէնքի մը որդեգրումը, եւ

2) Ընտրական նոր օրէնք մը՝ քաղաքային (ապակրօնական) որդեգրումը համամասնական (proportional) դրութեամբ, որպէսզի թեկնածուները ներկայացնեն բոլոր լիբանանցիները՝ քաղաքական ծրագրերու հիման վրայ, եւ ոչ թէ կրօնական 18 համայնքներու շահերը պատրուակ գործածեն իրենց անհատական շահերը հետապնդելու նպատակով:



ԱՄՍԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՑԱՆԿ

ԱՌԱՆՁԻՆ ՀԱՏՈՐՆԵՐՈՎ ԿԱՄ ՊՐԱԿՆԵՐՈՎ

- «Ուղեցոյց Լիբանանի Ընկերային Ապահովութեան Օրէնքին»
(Յովհաննէս Աղպաշեանի համահեղինակութեամբ)
Պէյրութ, մատենաշար «Յառաջ», թիւ 1, 1966, [տպ. Ատլաս], 128 էջ
- «Սիոնիզմի եւ Բանթուրքիզմի Աննշտիւնները եւ Անոնց Սպառնալիքը՝ Հայաստանի Լինելութեան»
Պէյրութ, հրտ. ԼԳՇ, մատենաշար ԼԳՇ, թիւ 11, 1990, ատ, 47 էջ
- جبران خوري: «الصهيونية والطورانية وتأثيرهما على مستقبل شعوب المنطقة حلب، دار الصداقة، دار الحاسوب للطباعة، ١٩٩٤، ٦٧ صفحة
(Ժըպրան Խուրի գրչանունով. «Սիոնիզմը եւ Փանթուրքիզմը եւ Անոնց Ազդեցութիւնը Շրջանի Ժողովուրդներու Ապագային Վրայ», Հալէպ, Տար ալ-Սատաքա հրատարակչատուն, տպ. Տարլ ալ-Հասուպ, 1994, 67 էջ)
- «Մեր Լինելութեան Ուղին. (Արաբական Արեւելքի Հայ Գաղութները՝ Արաբ Ազգայնականութեան եւ Իսլամ Արմատականութեան Միջեւ)»
Պէյրութ, յատկուած «Ազգային Մշակոյթ»ի, թիւ 541, 23 Ապրիլ 1994, 16 էջ
- «Մարդարապատէն Անդին՝ Համահայկական Գոյամարտի 3 Ջոկատները»
Պէյրութ, հրտ. ԼԳՇ, մատենաշար ԼԳՇ, թիւ 15, տպ. Քեստենեան, 1996, 24 էջ
- «Եկեղեցի-Պետութիւն. Յարաբերութիւններ եւ Նոր Ազանդաւորականներ. Ներածական Ակնարկ»
Պէյրութ, մատենաշար Արմէն եւ Միմի Յարութիւնեան, թիւ 11, 2003, 32 + 2 ներդիր էջ
- «Հայեացք եւ Կեցուածք. Հապա Տէր Պիտի Օժտենք Տարագիր Հայերը Միջազգային Կարգավիճակով – Հրապարակախօսական Էջեր»
Պէյրութ, մատենաշար Արմէն եւ Միմի Յարութիւնեան, թիւ 29, տպ. Փաւօ, 2008, 455+2 էջ
- «Ապրիլեան Ասուլիս. Մտորումներ Մեծ Եղեռնի 95-րդ Տարելիցին Առիթով»
Պէյրութ, հրտ. ԼԳՇ, ատ, 2010, 8 էջ
- «Այսպէս Բարբառեցաւ Պղնձաթելը...»
Պղնձաթելի Կերպարունստի Ռահվիրայ Մկրտիչ-ի Ա. Յուգահանդէտը
Պէյրութ, ատ, 2010, 43 էջ
(Գեղարունստական Այլոյմ – հայերէն եւ արաբերէն)
- «Հայեացք Դէպի Դարադարձ (1915-2015)»
Պէյրութ, հրտ. ԼԳՇ, տպ. Քեստենեան, 2011, 28 էջ



- «Հայեացք Գէպի Դարադարձ՝ 2015... Մշուշապատումի Պատեհապաշտ Փորձ Մըն Է՝ ՀՀ Խորհրդարանի Սենաթին Հակադրումը Տարագիր Արեւմտահայութեան Քոնկրէտին»
Պէյրութ, հրտ. ԼԳՇ, ատ, 2011, 23 էջ
- «Էօժէն Իոնեսքօ (Ծննդ. 100-ամեակ) – “Անհերթեթ”ի Դիմակով Նորիրապաշտ Գրողը ... եւ “Արքան կը Մահանայ” (Le Roi Se Meurt)»
Պէյրութ, մատենաշար ԼԳՇ, թիւ 23, տպ. Սիփան, 2012, 173+1 էջ
(Թատերագաղափարական ուսումնասիրութիւն եւ Իոնեսքոյին Le Roi Se Meurt թատերախաղի հայերէն թարգմանութիւնը. թարգմանութիւնը նախապէս լոյս տեսած «Կամար» հանդէսի թիւ 13-16 (2011-2012) համարներուն մէջ)
- «Դարադարձի Անդոհանք եւ Մարտակոչեր» (հրապարակագրական էջեր եւ փաստաթուղթեր)
Պէյրութ, հրտ. ԼԳՇ, մատենաշար ԼԳՇ, թիւ 24, տպ. Տար ալ Ֆարապի, 2014, Էջ 1-619 հայերէն, Էջ 1-99 արաբերէն
هواجس الذكري المثوية ومناداة الى الكفاح
بيروت، منشورات الحلقة الأدبية الأرمنية اللبنانية رقم ٢٤، دار الفارابي، ٢٠١٤
عدد الصفحات: باللغة الأرمنية ص ١-٦١٩ وباللغة العربية ص ٩٩-١
- «2015 Թուի Մեծ Ստուգատեսին՝ Մեր Հողային Պահաջատիրութիւնը Միջազգային Հանրային Իրաւունքին Մէջ (Տարագիր Արեւմտահայութեան Համաշխարհային Քոնկրէտին՝ ՏԱՀՔ-ի Հրամայականը)»
Պէյրութ, հրտ. ԼԳՇ, մատենաշար ԼԳՇ, թիւ 25, տպ. Շիրակ, 2014, 158+1 էջ
- الذكري المثوية لإبادة الأرمن. القضية الأرمنية في القانون الدولي العام والشهادات العربية لنصرة القضية الأرمنية
بيروت، منشورات الحلقة الأدبية الأرمنية اللبنانية رقم ٢٦، دار الفارابي، ٢٠١٥
عدد الصفحات: ١٠٣+١
(«Հայ Դատը Միջազգային Հանրային Իրաւունքին Մէջ եւ Արաբական Զօրակցութիւնը Հայ Դատին»
Պէյրութ, հրտ. ԼԳՇ, մատենաշար ԼԳՇ, թիւ 26, տպ. Տար ալ Ֆարապի, 2015, 103+1 էջ)
- «Մեր Հողային Պահանջատիրութիւնը Միջազգային Հանրային Իրաւունքին Մէջ (Տարագիր Արեւմտահայութեան Համաշխարհային Քոնկրէտին՝ ՏԱՀՔ-ի Հրամայականը)»
(Բ. տպագրութիւն, լրացումներով եւ ճշգրտումներով)
Պէյրութ, հրտ. ԼԳՇ, մատենաշար ԼԳՇ, թիւ 27, տպ. Զինգոկրաֆ Քեստենեան, 2016, 247 էջ
- «“Վասն Համափիւռքահայ Քոնկրէտի” Յայտարարութիւն-Կոչին Ամիթով»
(Յանձնառու Սրտցաւ Սփիւռքահայեր ստորագրութեամբ)
Պէյրութ, ատ, արթ, 14 էջ



ԱՆՏԻՊ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- **«Լիբանանի Բազմահամայնքային Համակարգը եւ Լիբանանահայութեան Եզակի Կարգավիճակը»**
(Ուսումնասիրութիւն՝ Լիբանանի հայոց անձնական իրաւանց եւ դատաւարական զոյգ կանոններու բարեփոխութեանց առաջարկներով)
- **«Հասարակագիտական Եզրերու եւ Անուններու Բացատրական Բառարան»**
 - ա– 213 եզրաբանութիւն, շարքական հերթականութեամբ հրատարակուած են «Կանչ»ի 10 Փետրուարէն 13 Յուլիս 2002 թուականներու միջեւ, եւ դադրած՝ «մնացեալը գիրքով» նշումով:
 - բ– 17 եզրաբանութիւն հրատարակուած են ներդիր էջով մը, հեղինակին «Եկեղեցի-Պետութիւն. Յարաբերութիւններ եւ Նոր Աղանդատրականներ – Ներածական Ակնարկ», 2003, գրքոյկին մէջ:
 - գ– 50 եզրաբանութիւն հրատարակուած են հեղինակին «Մեր Հողային Պահանջատիրութիւնը Միջազգային Հանրային Իրաւունքին Մէջ», Բ. հրատարակութիւն, 2016 հատորին մէջ (էջ 227-241):
- **كاراباغ. لا انفصالية ولا طائفية، بل حق الشعوب في تقرير المصير**
(«Ղարաբաղեան Դատը՝ Ժողովուրդներու Ինքորոշման Իրաւունքին Մէջ»)
- **القضية الأرمنية وحركات التحرر الوطني في الشرق العربي ضد السلطنة العثمانية**
(«Հայկական Հարցը եւ Արաբ Արեւելքի Ազգային Ազատագրական Նարժումը Օսմանեան Սուլթանութեան Մէջ»)

ԽՄԲԱԳՐԱԾ ՀԱՏՈՐՆԵՐ

- **Armenian Studies. Etudes Armeniens**
Annals of the Lebanese Association of Armenian University Graduates
Les Annales de l'Association Libanaise des Universitaires Armeniens
Beirut, 1973
(Շաարշ Թորիկեանի գլխաւոր խմբագրութեամբ, Շուշանիկ Մոլոյեանի եւ Զաւէն Մարրիլեանի համախմբագրութեամբ)
- **«Յո՛ Երթաս Հայ Սփիւռք... Ապրիլեան Սեմինար Ա. Ասուլիս, 22-23-24 Ապրիլ 1988»**
Հրտ. Ուրֆայի Վերածնունդ Մշակութային Միութեան Սեմինարի Յանձնախումբ (Հալէպ), Պէյրութ, ատ, [1988]
- **«Ազգային Մշակոյթ»** Շաբաթաթերթ – 10-ամեակի Բացառիկ Պէյրութ (16 Յունուար 1994) (հայերէն եւ արաբերէն պարունակութեամբ)
- **Յովհաննէս Աղապէան. «Պայքարի Ոլորապտոյտին Մէջ (Կուսակցական Կեանքիս Յուշերը) – Մասն Ա. (1927-1964)»**
Պէյրութ, հրտ. ԼԳՇ, մատենաշար ԼԳՇ, թիւ 18, [տպ. Թեքնոփրէս], 2001, 88 էջ
- **Վարուժան Սալաթեան. «Քաղաքական Կեանքիս Անուարտ Յուշերը»**
(անտիպ)



- Լիբանանահայ Գրական Շրջանակի, 1993-2014 տարիներու, բովանդակալից մեծածառաւ «**Ուղեցոյց-Օրացոյց**»ները
- Լիբանանահայ Գրական Շրջանակի յոբելենական հանդիսութիւններու եւ տարեդարձներու բազմաթիւ գրքոյկները
- Լիբանանահայ Գրական Շրջանակի երախտատորներու յիշատակին նուիրուած «**Դափնեպսակ**» խորագրեալ պրակը (2008)

ԱՌԱՆՁՆԱՏԻՊՈՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՄԾ

- «Լիբանանի Հայոց Անձնական Իրաւանց Կարգավիճակը՝ Պետութիւն-Եկեղեցի Յարաբերութեանց Դիտանկիւնէն»
«Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս», ԻԸ հատոր, 2008, էջ 263-278

Մեր Գասպար Տերտերեան

Կենսագրական

Ծնած է 28 Փետրուար 1934-ին, Ալեյ, Լիբանան, Սեբաստացի մօրմէ (Սաթենիկ Նշանի Տօլմայեան) եւ Շապին-Գարահիսարցի հօրմէ (Արմենակ Գասպարի Տերտերեան), տարագրեալներու ընչազուրկ ու բազմանդամ (չորս քոյր, չորս եղբայր) ընտանիքի մէջ: Հայրը մահացած է 1939-ին:

Նախնական կրթութիւնը՝ բազմերանգ ու... աստանդական՝ Ալեյի (ՀԲԸՄ), Ժըպէյի Թռչնոց Բոյն, աւետարանական եւ Պէյրութի (Ս.Եղիա, կաթօլիկ եւ Ս.Նշան, առաքելական) վարժարաններէն:

Երկրորդական ուսումը՝ Պէյրութի Յովակիմեան-Մանուկեանէն (առաջին հունձքէն):

Համալսարանականը՝ քաղաքական պատճառով թերաւարտ AUB-էն (Major in Physics, «Light»), ապա՝ աւարտած Պէյրութի St. Joseph-ի Իրաւագիտութեան եւ Տնտեսագիտութեան դպրոցը, արժանանալով զոյգ լիսանսներու՝ Ֆրանսականը Lyon-ի համալսարանէն, իսկ արաբականը՝ Լիբանանի Կրթական Նախարարութենէն:

Գործած է նախ՝ լրագրութեան մէջ, անդամագրուած ըլլալով Լիբանանի Լրագրողներու Սենտիքային (1957-էն), եւ ապա՝ փաստաբանական ասպարեզին մէջ, անդամակցելով Պէյրութի Փաստաբաններու Կաճառին (1965-ին), նաեւ պաշտպանելով դատեր՝ Դամասկոսի, Հալէպի, Քոփէնհայէնի եւ Լոնտոնի ատեաններուն առջեւ:

Աշակերտական տարիներէն ցուցաբերած է մասնաւոր հետաքրքրութիւններ եւ նկատառելի ձիրքեր՝ երգի, ասմունքի, թատրոնի, մարմնամարզի, լեզուներու, գծագրութեան, ձեռային աշխատանքի եւ դպրոցական «Նուիրում» թերթի խմբագրութեան մէջ: Բայց, պատանեկան կանուխ տարիներէն՝ լիովին ներգրաւուած է երկրի արաբական եւ ներհայկական քաղաքական

կեանքի գուպարին մեջ, ընտրած ըլլալով՝ Արաք եւ Հայ «Ձախ» խրամատը, ամբողջական յանձնառութեամբ գործելով՝ երկրի յառաջապահ հրապարակագրութեան եւ ընդատակեայ գործունէութեան մէջ:

Պատասխանատու վարչական ու քաղաքական պաշտօններ վարած է սկիզբը՝ ՀԵԸ-ի Համալսարանական Ուսանողաց Միութեան եւ ՌԱԿ Փորթուգալեան Ակումբին մէջ, ապա՝ Լիբանանի Կոմկուսին, Հայց-Եկեղեցւոյ Միասնութեան Պաշտպան Կոմիտէի քարտուղարութեան, լիբանանցի Մարքս-Լենինեան Կոմունիստներու Միութեան, Լիբանանի Հայ Համալսարանաւարտներու Միութեան, Դեմոկրատ Իրաւաբաններու Համաշխարհային Լիկայի Լիբանանի Մասնաճիւղին եւ՝ Լիբանանահայ Գրական Շրջանակին մէջ, ասոր հիմնադրութեան առաջին տարիներէն (1948):

Խմբագրական կազմերուն անդամակցած է՝ «Ախպար», «Մեր Նշանաբանն է ՅԱՌԱՋ», «ՅԱՌԱՋ-Գրական», «ՅԱՌԱՋ», «Սաուր Ու-Շա՛ապ», «Նոր Ուղի» եւ «Ալ-Ֆիքր Ու-ժատիտ» թերթերուն, միանշանակ ստանձնելով յիշեալ հայկական թերթերուն Պատասխանատու Տնօրէնի պաշտօնը՝ յաջս կառավարութեան:

Նաեւ աշխատակցած է՝ Պէյրութի «Ջարթօնք», «Արարատ», «Ազդակ», «Նայիրի», «Ծաղիկ», «Կանչ», «Ազգային Մշակոյթ», «Ալ-Սաքաֆէ Ալ-Արապիյէ», «Ալ-Նիտա», «Կամար» եւ «Շիրակ» թերթերուն, Լիբանանի Հայ Համալսարանաւարտներու Միութեան «Armenian Studies» տարեգիրքին եւ «Հայկագեան Հայագիտական Հանդէս»ին, Երեւանի «Հայաստանի ԿՈՄՈՒՆԻՍՏ»ին, Դամասկոսի «Տիրասէթ Իշթիրաքիյէ» ամսագրին եւ «Սաուր Ու-Շա՛ապ» շաբաթաթերթին, եւ Փարիզի «Նոր Յառաջ» երկօրեային:

Օգտագործած է «Ոգնի Թոնտրակի», «Ժըպրան Խուրի», «Դաւիթի Կապարճակիրը», «Ջարեհափանեցի» եւ այլ գրչանուններ:

Անոր գրութիւնները մէկ-մէկ, վերել յիշուած թերթերէն արտատպուած են նաեւ՝ «ՆՈՐ ՕՐ», «ՄԱՐՄԱՐԱ», «ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ», եւ

այլ թերթերու մէջ: Իր գրութիւնները տեղ գտած են նաեւ՝ «ՌԱԿ ՄԱՍՈՒԼ», «ԳԵՂԱՐԴ», «ՆՈՐ ԽՕՍԲ» եւ այլ կայքէջերու վրայ:

Հեղինակած է եւ հրատարակած՝ «Ուղեցոյց՝ Լիբանանի Ընկերային Ապահովութեան Ազգային Սնտուկի Օրէնքին» 1965-ին համահեղինակութեամբ՝ Յովհ. Աղապաշեանի, «Միոնիզմի եւ Փանթուրքիզմի Առնչութիւնները եւ անոնց Սպառնալիքը Հայաստանի Լինելութեան» 1990-ին, նոյնին արաբերէնով տարբերակը Ժըպրան Խուրի ծածկանունով, Հալէպ, 1995, «Տար Էլ-Սատաքա» հրատարակչատունէն, նոյն գիրքէն չորս գլուխներ լոյս տեսած են Գ. Տերտերեան անունով, արաբերէն երեք տարբեր ժողովածուներու մէջ, Պէյրութ, տարբեր հրատարակչատուններէ, «Մեր Լինելութեան Ուղին», Պէյրութ, 1992, «Վասն Համասփիւռքահայ Քոնկրետի», Պէյրութ, 1995, «Սարդարապատէն Անդին՝ Համահայկական Գոյամարտի Երեք Ջոկատները», Պէյրութ, 1996, հրատ. Լիբանանահայ Գրական Շրջանակի, «Եկեղեցի-Պետութիւն Յարաբերութիւններ եւ Նոր Աղանդաւորականներ», Պէյրութ, 2002, որ կ'ընդգրկէ նիւթեր՝ 2001 թուին Էջմիածնի մէջ գումարուած միջազգային սիմփոզիումէն (իրաւագետներու), «Հայեացք եւ Կեցուածք» հրապարակագրական յօդուածներ, Պէյրութ, 2008, «Ապրիլեան Ասուկիս՝ Մեծ Եղեռնի 95-րդ Տարելիցին Առիթով», Պէյրութ, 2010, հրատ. Լիբ. Գրական Շրջանակի, «Այսպէս Բարբառեցաւ Պղնձաթելը» գեղատիպ ալպոմ նուիրած՝ ոսկերչապետ Մկրտիչ Թահուլաքեանի պղնձաթելով հիւստած 70 դիմանկարներուն, Պէյրութ, 2010, «Հայեացք Դէպի Դարադարձ՝ Մշուշապատումի Փորձ Մըն Է ՀՀ Խորհրդարանի “Մենաթ”ին Հակադրումը Տարագիր Արեւմտահայութեան Համաշխարհային “Կոնկրետ”ին (ՏԱՀԲ)», Պէյրութ, 2011, հրատ. Լիբ. Գրական Շրջանակի, եւ «Էօժէն Իոնեսքօ՝ “Անհերքեթ”ի Դիմակով Նոր-Իրապաշտ Գրողը, Ծննդեան 100-Ամեակին Առիթով» եւ Իոնեսքոյի “Le Roi Se Meurt” («Արքան Կը Մահանայ») փիեւի հայերէն թարգմանութիւնը հեղինակին կողմէ, միացեալ հատորով, Պէյրութ, 2012: Ան թարգմանուած է նաեւ՝ հայերէնի, քերթուածներ՝ Միշէլ Սուլեյմանէն եւ Եուսէֆ Հարպէն, եւ Նազըմ Հիքմէթէն ու Վենեզուելահայ Գեորգ Թօփալեանէն, եւ արաբերէնի՝ Վ. Թէքէեանի

«Երբ Օրը Գայ Վերջապէս» քերթուածը, բացի՝ քաղաքական եւ ընկերային նիւթերէ, արաբերէնէ հայերէնի եւ հայերէնի արաբերէնի:

Հեղինակը նաեւ հրատարակութեան համար խմբագրած ու ծանօթագրած է՝ «Յո՛ Երթաս Հայ Սփիւռք» հատորը, Հալէպի մէջ կայացած «Ապրիլեան Սեմինարներ»ու շարքին առաջինի նիւթերով, Պէյրութ, 1988, «Ազգ. Մշակոյթ» շաբաթաթերթի 10-ամեակի «բացառիկ»ը, Յովհ. Աղապշեանի «Պայքարի Ոլորապտոյտին Մէջ» յուշագրութիւնը յառաջաբանով եւ լայն ծանօթագրութիւններով, Պէյրութ, 2001, հրատ. Լիբ. Գրական Շրջանակի, «Դափնեպսակ» նուիրուած Լիբ. Գրական Շրջանակի երախտաւորներուն, Պէյրութ, 2008, Լիբ. Գրական Շրջանակի (1993-2014) քսան երկու տարիներու «Ուղեցոյց օրացոյց» խորագրով պատի մեծադիր եւ գեղատիպ տարեցոյցերուն ամբողջ շարքը, եւ՝ Լիբ. Գրական Շրջանակի յոբելենական ու մեծ հանդիսութեանց առիթով հրատարակուած բոլոր գրքոյկները, վերջին քսան տարիներուն ընթացքին:

Հեղինակը հրատարակութեան պատրաստ ունի նաեւ երեք աշխատասիրութիւններ, երկուքը՝ հայերէն. ա) «Լիբանանի Բազմահամայնքային Համակարգը եւ Լիբանանի Հայոց Անձնական Իրաւունքի Կանոնագրի եւ Դատավարական Կանոնի Բարեփոխութեան Առաջարկ Մը», եւ բ) «Հասարակագիտական Բացատրական Բառարան», եւ մէկը՝ արաբերէն, «Ղարաբաղեան Հարցին Մասին»:

Մասնակցած է հայկական եւ արաբական շարք մը համագումարներու եւ սիմփոզիումներու, ինչպէս՝ Փարիզի Ա.Հայկական Համագումարներու եւ սիմփոզիումներու, ինչպէս՝ Փարիզի Ա.Հայկական Համագումարը Nikkoyանդոկին մէջ, Թունուզի մէջ Պաղեստինցի Գրողներու եւ Լրագրողներու 9-րդ Համագումարը 1977-ին, Փարիզի մէջ ICOM-ի եւ Հալէպի «Ապրիլեան Սեմինարներ»ու շարքը, Էջմիածնի «Եկեղեցի Պետութիւն Յարաբերութիւններ» նիւթով կայացած իրաւագէտներու միջազգային գիտաժողովին, ներկայացնելով Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը, պաշտպանելով Հայց.

Եկեղեցւոյ ազգային եկեղեցիի գերադասութիւնը Հայաստանը ողորդած աղանդաւորական ծածկագիտական ու կասկածելի կազմակերպութիւններուն դէմ, պահանջելով՝ «*խղճի ազատութիւն*» կոչուածին in concreto մեկնաբանութիւնն ու կիրարկումը, քանի որ ճիշտ է թէ կրօնական զգացումը չունի ազգային բնոյթ, բայց իր դրսեւորման մէջ՝ ստացած է տուեալ ժողովրդի մը հոգեւոր ու պատմական զարգացման իւրայատուկ դրոշմը...: Մասնակցած է նաեւ՝ լիբանանեան Կոմկուսի երեք համագումարներուն որպէս պատգամաւոր եւ հիւր, Հայաստան-Սփիւռք Մերձաւոր Արեւելեան խորհրդակցութեան, Պէյրութ, Մայիս 1999-ին, Սիոնական Մշակութային Արշալին Դիմադրող Մնայուն Համագումարի Անստաշրջանին, Պէյրութ, 1-3 Նոյեմբեր 1994-ին, եւ «Արաբ Ազգային Համագումար»ի Պէյրութի մէջ կայացած երեք ժողովներուն: Հիմնադիր անդամներէն է՝ «Արաբ-Հայ Իրաւական Միջազգային Խորհուրդ»ի:

Գործօն մասնակցութիւն քերած է համալիբանանահայ մշակութային եւ ազգային յանձնախումբերու, ինչպէս՝ «*Լիբանանեան Հեռատեսիլէն Հայկական Ժամ*»ի Տնօրէն ժողովին՝ Նինա Ճիտեճեանի նախագահութեամբ, «*Լիբանանահայ Թատրոնի Ա.Խորհրդածողով*»ի կազմկոմիտէին, եւ Մեծ Եղեռնի 60-ամեակի Ոգեկոչման Լիբ. Համազգային Մարմինին, ստանձնելով քարոզչական աշխատանքի միջազգային մամուլ գործակալութեանց մօտ:

Ելոյթներ ունեցած է հայկական եւ արաբական բեմերէ եւ կայաններէ՝ Պէյրութի, Դամասկոսի, Պաալպէքի, Փարիզի, Թունուզի, Հալէպի, Նիկոսիոյ, Լաոնագայի եւ այլ քաղաքներու մէջ, Հայ Դատին, Հայոց Պատմութեան ու Մշակոյթին, Պաղեստինեան Դատին ու Արաբական Քարիւղի պաշտպանութեան եւ ամերիկեւսիոնական իմփերիալիզմի դատապարտումին գծով: Վերջին երեսնամեակին հետապնդած է ՏԱՀԲ-ի ծրագիրը հետեւողականօրէն, Տարագիր Արեւմտահայութեան փոշեցրիւ բեկորները Միջազգային Կարգավիճակով օժտելու հրամայականը նկատելով՝ ոչ միայն Միջազգային Հանրային Իրաւունքին անշրջանցելի պահանջը, այլեւ՝ Սփիւռքի անտիրական ու

աւատատիրական անգլուխութեան վերջ դնելու եւ հայապահպանումին նոր շունչ ու նպատակ հաղորդելու նախապայմանը:

Ամբողջական եւ անմնացորդ յարումով կը դաւանի պատմական ու տրամախոհական մատերիապաշտութեան իմաստասիրութիւնն ու ժողովրդահայրենասիրական սոցիալիզմը, զանոնք նկատելով լաւագոյն վահանները՝ վայրի դրամատիրութեան համաշխարհայնացումի խորշակին դէմ, մասնաւորաբար՝ մերինին նման փոքր ժողովուրդներուն համար:

Գասպար Տէրտէրեան ծանօթ էր՝ բացի մայրենիէն, արաբերէն, անգլերէն, ֆրանսերէն եւ որոշ համեմատութեամբ ալ, արդի լատինատառ թրքերէն լեզուներուն:

Մերթ Տէրտէրեան անմահացաւ 23 Օգոստոս 2021ին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ ՄԵԿԵՆԱՍԷՆ	3
ՅԱՆՈՒՆ ՄԻԱՑԵԱԼ, ՄԷԿ ԵՒ ՀԶՕՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ	5
ԻՆՉՈՒ ԱՅՍ ԳԻՐՔԸ	7
ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ	13
ԱՆՑՈՂԱԿԻ ՆՇՈՒՄՆԵՐ	34

ԳԼՈՒԽ Ա- Մեր Հողային Պահանջատիրության Հիմքերը Միջազգային Հանրային Իրաւունքին Մէջ

1- Սան-Ստեֆանոյի Յօդ. 16-րդը	63
2- Իթթիհատի Գաղտնի «10 Հրահանգներ»ը	65
3- Հոֆֆի եւ Վեսթենենկի Առաքելութիւնը	65
4- «Թեհհիր»-ի Օրէնքը	65
5- Երրեակ Դաշնակիցներու Ազդարարագիրը	65
6- «Դեկրետ Թուրքահայաստանի Մասին»	69
7- Պոլսոյ Զինուորական Ատեանի Թղթածրարը	71
8- 1948թ. Ցեղասպանութեան Պայմանակցութիւնը	86
9- Ժողովուրդներու Իրաւանց Տիեզերական Հռչակագիրը, Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանի Վճիռը եւ Վենետիկի Սիմփոզիումը	90
10- Ժողովուրդների ինքնորոշման Իրաւունքը	96
11- Սելրի Դաշնագիրը	101
12- Նախագահ Ուիլսոնի Իրաւարարութիւնը	103
13- Պատմական Սեփականութեան Իրաւունքի Սկզբունքը	104
14- Թուրքիա Շարունակողն Է Օսմանեան Կայսրութեան Միջազգային Իրաւական Անձնաւորութեան	105

15- Թուրքիա Չի Կրնար Իւրացնել Չաւթուած Հողերը՝ Գրաւումի «Իրաւունքով»	106
16- Թուրքիա Չի Կրնար Նաեւ՝ Յաւակնիլ ԹԷ՝ Հայկական Հողերուն Տիրացած Է Խաղաղութեան Դաշնագրերով	106
17- Եւրոպական Պետութիւններու Եւ Միացեալ Նահանգներու Պատասխանատւութեանց Հիմքերը	109

ԳԼՈՒԽ Բ- Հանգամանաւոր Պահանջատիրոջ՝ ՏԱՀՔ-ի Կազմակերպումը

Ա) ՊԱԿ-ի Օրինակելի նախընթացը	117
Բ) ՏԱՀՔ-ի Համահայկական Ակունքը	119
Գ) ՏԱՀՔ-ի Պատմաիրաւական Հիմունքները	125
Դ) ՏԱՀՔ-ի Առաջին Քայլերը	130
Ե) ՏԱՀՔ-ի Հնարաւորութիւնները	133

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ ՅԱԲԵԼՈՒԱԾՆԵՐ

Ա.- Բովանդակալից ճանաչումներ	141
Բ.- Այլ Յաւելուածներ	157
1) Strictement Secret “Les 10 Commendements”	157
2 ա) Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանի Վճիռը (Հայերէն)	159
2 ք) Ժողովուրդներու Մնայուն Դատարանի Վճիռը (Անգլերէն)	162
3 ա) ՄԱԿ-ի Ենթայանձնաժողովի Պենճամին Ուհիթաքէրի Տեղեկագրի 24-րդ Պարբերութիւնը (Անգլերէն)	165
3 ք) ՄԱԿ-ի Ենթայանձնաժողովի Պենճամին Ուհիթաքէրի Տեղեկագրի 24-րդ Պարբերութիւնը (Հայերէն)	168
4 ա) United Nations War Crimes Comission Report	170
4 ք) ՄԱԿ-ի Պատերազմներու Ոճիրներու Յանձնախումբի Տեղեկագիրը	172

5) Treaty of Sevres	174
6) Declaration Universelle Des Droits Des Peuples/Preamble	176
7) ՏԱՀԲ-ի Պատմաիրաւագիտական Հիմնաւորումը	180
8) Յովհաննէս Թումանեան. Հայկական Հարցին Լուծումը	183
9) Փանթուրքական Պատմաբան Աթսըզի Խոստովանութիւնը	190
10) Հատուած Թուրք Չինուորական Ատեանի Վճիռէն	191
11) Աթիֆ Պէյի Հարցաքննութիւնը	193
12) Վերջ Սփիւռքի ինքնամոռացումին	197
13) Ընտրովի Ներկայացուցիչներ	204
14) To The International Cultural Congress of Havana	208
15) Առաջին Հայկական Համագումարի Բանաձեւը	211
16) «Արեւմտեան Հայաստանի Ազգային Խորհուրդ»	214
Քարտէզներ	
ԱՂԲԻԻՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ	221
ԵԶՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ	227
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ	242
ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ	246

